

ODESA **ВІСНИК**
NATIONAL UNIVERSITY **ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО**
HERALD **УНІВЕРСИТЕТУ**
Volume 21. Issue 1 (39). 2016 **Том 21. Випуск 1 (39). 2016**
SERIES PSYCHOLOGY ***СЕРІЯ ПСИХОЛОГІЯ***

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD

Series: Psychology

Scientific journal

Published four times a year

Series founded in July, 2006

Volume 21. Issue 1 (39). 2016

Odesa
«Astroprint»
2016

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Психологія

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 21. Випуск 1 (39). 2016

Одеса
«Астропринт»
2016

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (*головний редактор*), **В. О. Іваниця**, д-р біол. наук (*заступник головного редактора*), **С. М. Андрієвський**, д-р фіз.-мат. наук, **Ю. Ф. Ваксман**, д-р фіз.-мат. наук, **В. В. Глебов**, канд. іст. наук, **Л. М. Голубенко**, канд. філол. наук, **Л. М. Дунаєва**, д-р політ. наук, **В. В. Заморов**, канд. біол. наук, **О. В. Запорожченко**, канд. біол. наук, **О. А. Іванова**, д-р наук із соц. комунікацій, **В. С. Круглов**, канд. фіз.-мат. наук, **В. Г. Кушнір**, д-р іст. наук, **В. В. Менчук**, канд. хім. наук, **М. О. Подрезова**, директор Наукової бібліотеки, **Л. М. Солдаткіна**, канд. хім. наук, **В. І. Труба**, канд. юрид. наук, **В. М. Хмарський**, д-р іст. наук, **О. В. Чайковський**, канд. філос. наук, **Є. А. Черкез**, д-р геол.-мінерал. наук, **Є. М. Черноіваненко**, д-р філол. наук

Редакційна колегія серії:

Т. П. Вісковатова — д-р психол. наук (*науковий редактор*), **В. І. Подшивалкіна** — д-р соціол. наук (*заступник наукового редактора*), **З. О. Кіреєва** — д-р психол. наук, **Т. П. Чернявська** — д-р психол. наук, **Н. В. Родіна** — д-р психол. наук, **Ж. П. Вірна** — д-р психол. наук, **Л. В. Засєкіна** — д-р психол. наук, **В. Й. Боцелюк** — д-р психол. наук

Відповідальний редактор **Кононенко Оксана Іванівна** — канд. психол. наук, доцент

Editorial board of the journal:

I. M. Koval, DrSc (Politicalology) (*Editor-in-Chief*), **V. O. Ivanytsia**, DrSc (Biology) (*Deputy Editor-in-Chief*), **S. M. Andriievskiy**, DrSc (Physico-mathematical Sciences), **Yu. F. Vaksman**, DrSc (Physico-mathematical Sciences), **V. V. Hliebov**, CandSc (History), **L. M. Holubenko**, CandSc (Philology), **L. M. Dunaieva**, DrSc (Politicalology), **V. V. Zamorov**, CandSc (Biology), **O. V. Zaporozhchenko**, CandSc (Biology), **O. A. Ivanova**, DrSc (Social Communications), **V. Ye. Kruhlov**, CandSc (Physico-mathematical Sciences), **V. G. Kushnir**, DrSc (History), **V. V. Menchuk**, CandSc (Chemistry), **M. O. Podrezova**, Director of the Scientific Library, **L. M. Soldatkina**, CandSc (Chemistry), **V. I. Truba**, CandSc (Jurisprudence), **V. M. Khmarskiy**, DrSc (History), **O. V. Chaikovskiy**, CandSc (Philosophy), **Ye. A. Cherkez**, DrSc (Geological and Mineralogical Sciences), **Ye. M. Chernoiivanenko**, DrSc (Philology)

Editorial board of the series:

T. P. Viskovatova — DrSc (Psychology) (*Scientific editor*), **V. I. Podshivalkina** — DrSc (Sociology) (*Deputy scientific editor*), **Z. O. Kireyeva** — DrSc (Psychology), **T. P. Chernyavska** — DrSc (Psychology), **N. V. Rodina** — DrSc (Psychology), **J. P. Virna** — DrSc (Psychology), **L. V. Zasyekina** — DrSc (Psychology), **V. Y. Boche-lyuk** — DrSc (Psychology)

Executive editor **Kononenko Oksana** — CandSc (Psychology)

З 17-го тому
«Вісник ОНУ. Серія: Психологія»
має власну подвійну нумерацію

ЗМІСТ

Бочелюк Віталій Йосипович Психологія особистості у спільній трудовій діяльності	7
Булатова Яна Валеріївна Особливості взаємозв'язку між основними складовими загального конструкту «психологічна схильність до азартних ігор»	17
Булгакова Олена Юріївна Теоретико-емпіричні передумови підготовки студентів до соціальної взаємодії	24
Герасименко Наталія Олександрівна Ціннісно-цільовий аспект мотиваційної спрямованості менеджера в умовах трансформації соціальних відносин	34
Гільман Анна Юріївна Аналіз результатів ефективності програми по формуванню саногенного мислення студентської молоді	44
Гончар Юлія Олександрівна Особливості емоційного реагування матерів, що мають дітей з психофізичними порушеннями	54
Жигалкіна Наталія Віталіївна Проблема здоров'я в психологічній науці	65
Іванченко Андреанна Алексеевна Сущность проявления жизнестойкой креативности (обобщающий анализ лонгитюдного исследования)	71
Іванова Олена Анатоліївна Стильові особливості механізмів регуляції поведінки жінок-військовослужбовців	83
Каськов Александр Валерьевич Понятие самопрезентации: теоретический анализ	91
Колот Светлана Александровна Формирование установки на лезть в деловых межличностных отношениях	100
Кононенко Оксана Іванівна Обґрунтування та зміст програми корекції негативних аспектів перфекціонізму	109
Кордонець Вікторія Володимирівна Психологічні особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку	118
Коробанова Ольга Леонідівна Міфи і реальність у політичній свідомості молоді	125

Красильников Игорь Александрович Психофизиологические механизмы внутренних конфликтов личности	137
Кушнир Евгения Алексеевна Взаимосвязь единицы собственного времени с депрессивным показателем психологического компонента гестационной доминанты	147
Ламаш Ірина Володимирівна, Штриголь Діана В'ячеславівна Особистісні риси жінок, які реалізують патерналістські установки в економічній поведінці	157
Лобасюк Борис Александрович, Боделан Максим Иванович Сетевой семантико-топологический метод в психологии	166
Литвиненко Ольга Дмитрівна Проблема психотравми у психологічній науці: основні погляди та підходи	180
Мадинова Юлия Игоревна Анализ дезадаптации личности на примере студентов-медиков	187
Мельничук Оксана Богданівна До питання пізнавальної культури як умови становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери	196
Посвістак Олеся Анатоліївна Вплив Другої світової війни на шлюбно-сімейні стосунки та розвиток психологічних знань про сім'ю	206
Руденко Ілона Миколаївна Безумовне прийняття дитини як основа гармонійних батьківсько-дитячих стосунків	216
Середняк Жанна Муканівна До питання про чинники девіантної поведінки за матеріалами шкільного психолога	226
Спиця-Оріщенко Наталія Анатоліївна Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах допрофільного навчання як психолого-педагогічна проблема	235
Тиرون Олена Миколаївна Психолого-педагогічні аспекти викладання «морської англійської мови»	243
Тринчук Олена Борисівна Особливості аксіологічної сфери майбутніх економістів	250
Уварова Світлана Геннадіївна Особливості підготовки волонтерів з надання екстреної телефонної психологічної допомоги	258
Інформація для авторів	267

УДК 159.9

Бочелюк Віталій Йосипович

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Класичного приватного університету

e-mail: vitalik.psyhol@mail.ru

ORCID 0000–0001–8727–3818

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ У СПІЛЬНІЙ ТРУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У роботі проводиться аналіз проблеми психології управління спільною трудовою діяльністю. Вказується на те, що основну особливість психології управління складає вивчення організованої спільної діяльності.

Ключові слова: психологія управління, соціалізація індивіда, соціалізація праці, соціалізація потреби, соціалізація поведінки, спільна діяльність.

Психологія управління — це новий напрям у психології, який розглядає перш за все проблеми управління трудовою діяльністю особистості і діяльністю трудового колективу в цілому. Будь-який науковий напрям у період свого виникнення спирається на вже наявні наукові напрями і формується у взаємодії з ними, запозичуючи у них поняття, методи і проблеми, розвиваючи одні і відкидаючи інші і тим самим формуючи власну предметну область і власний погляд на неї. Яка ж предметна область психології управління, в чому своєрідність її погляду на речі? Саме цій актуальній проблемі присвячена наша стаття.

Основний зміст статті. Аналізуючи розвиток психології управління як наукового напрямку порівняно з іншими напрямками психології, важливо розрізнити два рівні — рівень логіки розвитку науки і рівень потреб суспільного життя. Перший рівень пов'язаний з розвитком системи наукових понять, другий — з розвитком суспільного життя, появою нових її форм, що вимагають нового осмислення за допомогою наукових понять. Ці два рівні пов'язані таким чином, що без звернення одного не можна зрозуміти логіку іншого, хоча обидва рівні існують цілком автономно.

Перший рівень розгляду психології управління — це рівень психологічних галузей і напрямів, в колі яких виникла психологія управління: загальна психологія, педагогічна психологія, інженерна і соціальна психологія і т. п. Кожна з цих галузей психології має свої поняття і методи, свою предметну область дослідження. Якщо обмежуватися лише цим першим рівнем розгляду, то навряд чи можна переконливо показати, чим особистість працівника, досліджувана в психології управління, відрізняється від особистості, що вивчається в загальній психології, психології праці або інженерної психології, а група або колектив — в психології управління відрізняється від групи або колективу — в соціальній або педагогічній психології.

Проте відмінності в розумінні особистості і колективу як об'єктів управління між психологією управління і іншими напрямками психології наявні

цілком виразно, якщо звернутися до другого рівня, тобто до історії появи цих напрямів і потреб суспільного життя, які їх породили і які вони покликані задовольняти. Обмежимося тими напрямками, предметні області яких найбільшою мірою близькі предметній області психології управління, — психологією праці, інженерною психологією і соціальною психологією праці.

Важливо підкреслити ті відмінності між вказаними напрямками психологічної науки, які пов'язані з розумінням процесу праці. Для психологів праці — це діяльність окремого працівника. Для інженерної психології — це діяльність оператора, включеного в технічну систему управління. Для соціальної психології праці — це діяльність колективу або групи людей. Специфіка психології управління також може бути визначена у зв'язку з властивим їй розумінням процесу праці.

Відмітна особливість психології управління полягає в тому, що об'єктом її досліджень є організована діяльність. І не просто спільна діяльність людей, об'єднаних спільними інтересами або цілями, симпатіями або цінностями. Це діяльність людей, об'єднаних в одній організації, що підкоряються правилам і нормам цієї організації і що виконують задану їм спільну роботу відповідно до економічних, технічних і організаційних вимог. Правила, норми і вимоги організації передбачають і породжують особливі психологічні відносини між людьми, які існують лише в організації, — управлінські відносини людей. На відміну від соціально-психологічних відносин, які виступають як «взаємостосунки людей, опосередковані цілями, завданнями і цінностями спільної діяльності, тобто її реальним змістом» [5, 160], управлінські відносини складають організовану спільну діяльність, роблять її організованою. Коротше кажучи, це не відносини у зв'язку з діяльністю, а відносини, що створюють спільну діяльність.

Так само, як у соціальній психології окремий працівник виступає не інакше як частка, елемент цілого — соціальної групи, поза якою його поведінка не може бути зрозумілою, так і для психології управління окремий працівник і соціальна група, колектив виступають в контексті організації, в яку вони входять і без якої їх характеристика в плані управління виявляється неповною. Вивчення особистості працівника в організації, аналіз впливу організації на соціально-психологічну структуру і розвиток колективу — такі головні питання досліджень в психології управління.

Від індивідуальної форми праці до праці автоматизованої, далі — до праці колективної і, нарешті, до організованої спільної праці — такий розвиток у вивченні процесу праці в історії радянської психології, який привів до появи психології управління. Кожен новий напрям, пов'язаний з вивченням праці, відкриває нове вимірювання трудового процесу і на певному етапі розвитку суспільних продуктивних сил відповідає певній суспільній потребі. Ускладнення видів суспільної праці, його технічне оснащення і пов'язана з цим необхідність їх психологічного забезпечення привели до появи інженерної психології разом з психологією праці, яка вирішує проблему підвищення продуктивності простіших видів праці. І те

ж ускладнення суспільної праці сприяло розвитку соціальної психології, що вирішує проблему створення стабільних трудових колективів. Останнім часом розвиток суспільного виробництва, що привів до необхідності розширення самостійності підприємств і їх підрозділів, пошуку нових форм і методів управління, визначає розвиток психології управління, вирішуючи проблему організації колективних форм діяльності. Але і етап еволюції радянської психологічної науки не можна визнати заключним. На сьогодні зроблена заявка на новий напрям психології — економічну психологію. Його появу можна вважати цілком закономірною, вона відображає подальше поглиблення представлень психологів про суть трудового процесу, є спробою співвіднести психологічну детермінацію трудової діяльності працівника і колективу з економічними механізмами підприємства і суспільства [1].

Отже, основну особливість психології управління складає вивчення організованої спільної діяльності. Далі необхідно показати, що психологія управління не просто запозичує у суміжних наукових галузей їх поняття і вирішення проблем, але і трансформує поняття і пропонує нові рішення. Звернемося послідовно до трьох основних взаємозв'язаних понять психології управління: спільна праця, трудова мотивація, управлінська ситуація.

У основі поняття праці, використовуваної у всіх описаних вище психологічних напрямках, лежить визначення суті праці. Праця — це процес, що здійснюється між людиною і природою, процес, в якому людина своєю власною діяльністю опосередковує, регулює і контролює обмін речовин між собою і природою. Це визначення можна знайти в працях з психології праці [2], інженерної психології [5] і навіть соціальної психології [7].

Але чи досить для вирішення проблем психології управління розглядати працю тільки як процес регулювання обміну речовин між людиною і природою, поза зв'язком з іншими людьми, незалежно від форми власності тощо.

Так, у соціальній психології і соціології праці зроблено чимало щодо залежності вивчення праці від соціальних умов. Але при певній розгалуженості соціально-психологічних робіт, присвячених вивченню праці, не буде перебільшенням сказати, що їх відрізняє поверховість у вирішенні проблеми зв'язку індивіда з суспільством у процесі праці. Причина цього становища, на наш погляд, полягає в тому, що в соціології і соціальній психології передбачалося (явно або неявно), що саме існування індивіда в умовах суспільства робить його працю суспільною, що сама свідомість того, що, працюючи для інших, людина працює для самого себе, досить для того, щоб забезпечити нерозривний зв'язок працівника з суспільством, злити воедино їх інтереси.

Проте реальне життя показує, наскільки гострими можуть бути конфлікти, що породжуються суспільним розподілом праці, наскільки різними можуть бути інтереси виробника і споживача і наскільки складним і опосередкованим є зв'язок індивіда і суспільства. Все це говорить про необхідність пошуків ефективнішого вирішення проблеми, яка ніби виріше-

на і тому залишається осторонь, — проблеми соціалізації, узагальнення індивідуальної праці, перетворення її в працю суспільно необхідну. Першою умовою адекватного усвідомлення і вирішення цієї проблеми в соціальних умовах, що склалися, слід визнати відмову від «постулату безпосередності» у розумінні відносин індивіда і суспільства.

Опосередкованість припускає наявність проміжної ланки. Такою ланкою в нашому розумінні є організована спільна праця, організована спільна діяльність індивіда з іншими людьми.

У психології управління організована спільна діяльність не є чисто теоретичним поняттям, вона реальне втілення в різних організаційних утвореннях. Саме ці організаційні утворення — підприємства, установи, організації — є конкретні соціальні умови, в яких відбувається поєднання праці окремого індивіда з іншими людьми, перетворення індивідуальної праці в працю суспільну, тобто відбувається соціалізація праці.

Соціалізація індивідуальної праці, а разом з тим і соціалізація особистості, може мати різний характер, визначуваний, з одного боку, специфікою спільної праці, здійснюваної в рамках конкретної організації, а з іншого боку, особливостями особистості працівника. Успішність процесу соціалізації зрештою визначається мірою відповідності специфіки організації особливостям особистості працівника. Таким чином, в психології управління на відміну від психології праці на зміну проблемі відповідності працівника його професії, на зміну проблемі професійного відбору і професійної орієнтації приходять проблеми відповідності працівника організації, відбору людей в організацію і їх орієнтації відносно особливостей різних організацій. Тим самим психологія управління виявляється безпосередньо пов'язаною з найважливішим завданням сучасної освіти, необхідність вирішення якої цілком усвідомлена. Вона полягає в тому, що підготовка спеціаліста нині не може обмежуватися тільки його професійною освітою, але повинна доповнюватися його підготовкою до роботи в конкретній організації, в яку він буде направлений після завершення навчання.

Водночас у психології управління на відміну від соціальної психології праці об'єктом вивчення стають не просто відносини людей в колективі або соціальній групі, а відносини людей в організації, тобто в умовах, коли дії кожного учасника спільної діяльності задані, наказані, підпорядковані спільному порядку робіт, коли учасники пов'язані один з одним не просто відносинами взаємної залежності і взаємної відповідальності, а й несуть відповідальність перед законом.

Специфіка психології управління на відміну від соціальної психології праці полягає в тому, що індивід розглядається в зв'язку не просто з суспільством, а й з державою як формою організації суспільного життя через такі державні утворення, якими є установи, організації і підприємства.

Так, держава регулює трудову діяльність працівника, визначаючи його права і обов'язки за допомогою посадових інструкцій; держава визначає відносини працівників і адміністрації за допомогою трудового законодавства; держава визначає технологію і якість вироблюваного

продукту системою державного стандарту; нормування і оплата праці здійснюється по нормах і розцінках, затверджуваних державою. І якщо останнім часом робляться спроби частину функцій, що виконуються державою, передати підприємствам, то це ще одне підтвердження важливості вивчення підприємства як ланки, що опосередковує відносини індивіда і суспільства.

Основні особливості розуміння праці в психології управління можуть бути визначені у таких положеннях: індивідуальна праця є частиною спільної праці, яка здійснюється в соціально організованій формі: на підприємствах, в установах, організаціях тощо; спільна праця, виступаючи в організованій формі, вимагає від учасників підпорядкування певним вимогам, узгодження зусиль, координації дій; самий процес праці, його засоби, послідовність операцій, кінцевий результат задані індивіду технікою і технологією виробництва, він повинен їх освоїти, щоб ефективно працювати; продукт праці не залишається у розпорядженні індивіда, який його виробляє, а стає надбанням суспільства, і можливе його споживання індивідом походить з суспільних фондів.

Тепер спробуємо, спираючись на сформульоване вище розуміння організованої спільної праці, підійти до проблеми трудової мотивації. Ми маємо намір показати, що в умовах організованої спільної праці міняється не тільки характер трудової мотивації, міняється саме джерело спонукань людини.

Визначити мотивацію поведінки індивіда — означає вказати спонукання або, якщо використовувати термін «мотивація» в ширшому сенсі, чинники, що направляють і регулюють діяльність індивіда. Це можуть бути цілі, мотиви, потреби, а також бажання, прагнення, інтереси, нарешті ваблення і інстинкти. У психології управління питання про чинники, що визначають поведінку індивіда, вирішується в контексті аналізу спільної діяльності, що розглядається як особливе утворення, що володіє специфічними закономірностями і що не зводиться до окремих індивідів, що створюють діяльність. Поведінка індивіда, включеного в спільну діяльність, поза контекстом спільної діяльності не може бути пояснена, тому що є частиною цього цілого, вирішуючи те або інше завдання і володіючи доцільністю. Цьому цілому підпорядкована діяльність індивіда, і поза цим цілим вона не може зрозуміти і бути осмислена. Тому як сам індивід, так і дослідник його поведінки в прагненні осмислити дії і вчинки повинні звертатися не стільки до смутних бажань, мотивів і потреб, які створюють мотиваційну сферу в загальноприйнятому розумінні, скільки до тієї спільної діяльності, її цілей, завдань і структур, в яку включений індивід, виконуючи в ній певну функцію і знаходячи в ній своє значення і призначення, а деколи і самий сенс свого існування.

Йдеться про специфічну форму детермінації поведінки індивіда, що виникає в умовах спільної діяльності. Ця форма детермінації була зафіксована раніше [8] в понятті екзогенної потреби, відмінної від звичайної індивідуальної потреби, названої ендогенною. Тоді як ендогенна потреба є відображенням індивідом недоліку, браку, потреби у яких-небудь речах,

предметах, інформації, діях або переживаннях, необхідних для життєдіяльності самого індивіда, екзогенна потреба, що виникає в спільній діяльності, відображає брак, недолік, незавершеність в зовнішньому світі, потребу і потреби інших людей. Екзогенна потреба пов'язана з життєдіяльністю не самого індивіда, а того соціального організму, який здійснює спільну діяльність.

Звернемося до трудової мотивації. У звичайному розумінні «потреба в праці» — це всього лише психологічний стан, аналогічний іншим станам, пов'язаним з потребами в їжі, безпеці, повазі тощо, тобто це ендогенна потреба, як вона була визначена вище. Якщо ж розглядати працю як спільну діяльність, то виникає необхідність іншого розуміння чинників поведінки, яка пов'язана з поняттям екзогенної потреби.

Специфіку екзогенної потреби можна показати навіть на прикладі простої і абстрактної форми праці, що не вимагає співпраці, — припустимо, виготовлення першого знаряддя праці (умовність такого розгляду досить очевидна).

Ясно, що це знаряддя повинне задовольняти певним вимогам: володіти потрібною формою, потрібною вагою, потрібною твердістю тощо. Індивід, зайнятий його виготовленням, якщо він розуміє ці вимоги, тобто розуміє те, що йому потрібно, прагне їх дотримати, отже, саме ці вимоги визначають його дії, напрям його пошуків, його переживання, пов'язані з успішним їх виконанням або порушенням. У свою чергу ці вимоги визначаються тим задумом, який відрізняє працю людини від форм діяльності тварин.

Оскільки ці вимоги розуміються і приймаються індивідом, вони стають внутрішніми спонукальними чинниками його поведінки, аналогічними його власним потребам. Але водночас це потреби не індивіда, а тієї діяльності, для якої виготовляється знаряддя. Це потреба в знарядді, яке зробить цю діяльність ефективнішою. Отже, праця по виготовленню знаряддя мотивується потребою іншої діяльності, в яку ця праця включається як складова частина. Звідси екзогенний характер потреби, що лежить в основі трудової діяльності.

Далі ми спробуємо уточнити поняття екзогенної потреби на прикладі її різновиду, який ми назвали екзогенною функціональною потребою і яка є найважливішою детермінантою праці індивіда в умовах організованої спільної діяльності. Відмінність між екзогенною функціональною потребою і іншими екзогенними потребами задається відмінностями організованої спільної діяльності від неорганізованої. Під організованою діяльністю розуміється спільна діяльність, заснована на розподілі праці і функціональній диференціації її учасників. Саме ця функціональна диференціація дозволяє говорити про екзогенні функціональні потреби. У загальних рисах функціональна потреба є спонуканням, що пов'язане з виконанням певної діяльності, формується в ній і виникає з появою умов, супроводжуючих цю діяльність. На цьому можна закінчити опис того спільного, що об'єднує нас із загальноприйнятим розумінням функціональної потреби.

Перейдемо до відмінностей. Основна відмінність полягає в тому, що для нас функціональна потреба пов'язана не з діяльністю індивіда, тим більше

з діяльністю організму, а із спільною діяльністю. Функціональна потреба визначається функцією індивіда, що виконується їм в структурі спільної діяльності. Ця функція визначається завданнями останньої, але виконується окремим індивідом. Вона задається йому ззовні, він зобов'язаний її виконувати, будучи членом спільної діяльності. Разом з функцією він приймає на себе і потреби, з нею пов'язані: для успішного виконання функції йому необхідно зробити певну послідовність дій, використати певні засоби праці, йому потрібна допомога інших людей, необхідна координація дій з діями інших людей.

Таким чином, старий термін одержує новий зміст. Екзогенна функціональна потреба як психічне утворення зв'язується і співвідноситься не з фізіологічними основами психічних процесів, не з функціями організму і навіть не з функціями індивіда, що розглядається як відособлене утворення, а з функціями спільної діяльності, в яку включений індивід. Це потреба виконувати певні дії, зумовлені положенням і роллю індивіда в структурі спільної діяльності.

Формування екзогенної функціональної потреби уявляється нам як результат стійкого успішного прояву здібностей індивіда в умовах спільної діяльності у зв'язку з виконанням певної функції. Тому ясно, що функціональна потреба виникає за одних і тих же умов далеко не у всіх людей і її виникнення визначається відповідністю здібностей людей виконуваним функціональним обов'язкам. Поняття екзогенної функціональної потреби дозволяє по-новому підійти до розуміння праці як потреби. В умовах організованої спільної діяльності рушійною силою поведінки виступає, як правило, праця не як життєва потреба, а як екзогенна функціональна потреба, пов'язана з трудовою функцією працівника, визначуваною його положенням в системі спільної діяльності. Екзогенна функціональна потреба є проміжною ланкою, перехідною формою, що зв'язує суспільну потребу в тому або іншому виді праці з індивідуальною потребою, що не має відношення до праці.

Тут ми знову повертаємося до проблеми соціалізації індивіда, цього разу в аспекті соціалізації потреб. І знову, як і у разі соціалізації праці, вважаємо, що для її вирішення необхідно відмовитися від «постулату безпосередності» в розумінні зв'язку потреб індивіда і потреб суспільства. Вирішувати її необхідно, зіставляючи індивіда не з суспільством в цілому, а з окремими його утвореннями — підприємствами, установами, організаціями тощо. Адже саме в організаціях реалізуються потреби суспільства і саме в організаціях потреби індивіда знаходять умови для реалізації і розвитку.

Соціалізація потреб уявляється як процес послідовного переходу від стадії, коли участь у спільній діяльності визначається індивідуальними ендогенними потребами, через стадію, коли ця участь визначається екзогенними функціональними потребами, до стадії, коли індивід спонукається до діяльності не тільки приватними потребами, визначуваними виконуваними їм функціями, але спільними і суттєвими потребами організованої спільної діяльності, що є безпосереднім вираженням суспільних потреб.

Соціалізація потреб індивіда усередині підприємства виступає як процес подолання його функціональної обмеженості, перетворення з окремого робітника, яким він включається у виробництво через існування розподілу праці, в спільного робітника у міру того, як індивід засвоює спільні потреби спільної діяльності і розвиває всі здібності, необхідні для її виконання. Розвиток здібностей працівника виявляється безпосередньо пов'язаним із засвоєнням функціональних потреб організованої спільної діяльності, подібно тому, як усебічний розвиток особистості передбачає засвоєння різних суспільних функцій.

У зв'язку з цим одне із завдань психології управління — дослідження впливу на процес соціалізації потреб конкретних умов спільної праці: специфіки підприємства, його технічної оснащеності, змісту і характеру праці, форм оплати, форм організації праці тощо. Це завдання особливо актуальне в світлі пошуку нових форм і методів господарювання, що передбачають розширення самостійності і соціальної заповзятливості підприємства і разом з тим — активізацію кожного працівника. Можливо, що в певних умовах розвиток потреб може прийняти небажаний напрям, породити негативні наслідки. У виявленні цих тенденцій і виробленні запобіжних і корегуючих засобів психологія управління повинна взяти активну участь.

Таким чином, можна дійти **висновку** про те, що визначена предметна область психології управління і розкрито специфіку її основних понять. Особлива увага приділена одній з найважливіших її проблем — проблемі соціалізації індивіда. Вона розглядається в трьох основних аспектах: як соціалізація праці, як соціалізація потреби і як соціалізація поведінки. В ході аналізу кожного з аспектів проблеми визначалися конкретні завдання психології управління, пов'язані з її вирішенням. Основне положення пропонованого вирішення проблеми соціалізації — відмова від «постулату безпосередності» в аналізі зв'язку індивіда і суспільства та затвердження як ланки організованої спільної діяльності, що є посередником.

Список використаних джерел і літератури

1. Китов А. И. Психология и экономика / А. И. Китов // Психологический журнал. — 1982. — Т. 3. — № 3. — С. 26.
2. Котелова Ю. В. Очерки по психологии труда / Ю. В. Котелова. — М., 1986. — 120 с.
3. Краткий психологический словарь. — М., 1985. — 432 с.
4. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. — М., 1984. — 444 с.
5. Основы инженерной психологии / [ред. Б. Ф. Ломов]. — М., 1986. — 335 с.
6. Петровский А. В. Вопросы истории и теории психологии / А. В. Петровский. — М., 1984. — 272 с.
7. Рабочая книга социолога / [отв. ред. Г. В. Осипов]. — М., 1983. — 478 с.
8. Филиппов А. В. Проблема совместной деятельности в психологии управления / А. В. Филиппов, Г. Л. Ильин // Вопросы психологии. — 1984. — № 6. — С. 5–15.

References

1. A. I. Kitov (1982) Psihologija i jekonomika [Psychology and Economics] *Psihologicheskij zhurnal- Psychological magazine*. Vol. 3, 3, 26.[in Russian].
2. Kotelova Y. (1986) *Ocherki po psihologii truda [Essays on the psychology of work]*. Moscow. [in Russian].
3. *Kratkij psihologicheskij slovar[Short psychological dictionary]* (1985). Moscow.
4. Lomov B. F. (1984) *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii[Methodological and theoretical problems of psychology]* Moscow.[in Russian].
5. Lomov B. F. (Eds.) (1986) *Fundamentals of engineering psychology*. Moscow.[in Russian].
6. Petrovsky A. V. *Voprosy istorii i teorii psihologii [Questions of history and theory of psychology]* Moscow.[in Russian].
7. Osipov G. V. (Eds.) (1983) Working book sociologist Moscow.[in Russian].
8. Filippov A. V. (1984) *Problema sovместnoj dejatel'nosti v psihologii upravlenija [The problem of joint activities in the psychology of management]*. Voprosy psihologii- Questions of psychology, 6,S. 5–15.

В. И. Бочелюк

доктор психологических наук, профессор, профессор кафедры практической психологии Классического частного университета

ПСИХОЛОГИЯ ЛИЧНОСТИ В СОВМЕСТНОЙ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме

В работе проводится анализ проблемы психологии управления совместной трудовой деятельностью. Указывается на то, что основную особенность психологии управления составляет изучение организованной совместной деятельности.

Ключевые слова: психология управления, социализация индивида, социализация труда, социализация потребностей, социализация поведения, совместная деятельность.

V. Y. Bochelyuk

DrSc (psychology), professor
Classic private university

PSYCHOLOGY OF PERSONALITY IN THE JOINT EMPLOYMENT

Abstract

Psychology of management — a new trend in psychology, considering especially the problems of managing employment personality and work of labor collective as a whole. Any scientific direction during its inception, based on existing research areas and is formed in interaction with them, borrowing them concepts, methods and problems developing some and discarding others and thereby creating its own domain and its own view on it. Analyzing the development of Psychology as a scientific field compared with other fields of psychology is important to distinguish two levels — the level of science and logic level requirements of social life. The first level is associated with the development of systems of scientific concepts, the second — the development of social life, the emergence of new forms of it that require new thinking through scientific concepts.

Defined subject area Psychology and revealed specifics of its basic concepts. Particular attention is paid to one of its major problems — the problem of socialization of the individual. It is considered in three main aspects: how socialization works as a socialization needs and socialization behavior. The analysis of each of the aspects of specific tasks defined Psychology related to its decision. The main provisions of the proposed solution to the problem of socialization — the rejection of «postulate of immediacy» to analyze the individual and society communication and adoption a link organized joint activities that appear.

Key words: psychology, social individual, socialisation of labor, social needs, social behavior, joint activities.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2015

УДК 159.913

Булатова Яна Валеріївна

здобувач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID 0000-0003-0634-6515

e-mail: ya.V.bulatova@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ ОСНОВНИМИ СКЛАДОВИМИ ЗАГАЛЬНОГО КОНСТРУКТУ «ПСИХОЛОГІЧНА СХИЛЬНІСТЬ ДО АЗАРТНИХ ІГОР»

Стаття присвячена результатам емпіричного дослідження осіб, психологічно схильних до азартних ігор. Показано, що дані особи товариські, прагнуть до пошуку збудливих ситуацій, схильні проявляти поведінку, пов'язану з ризиком, і при цьому у них виявляються труднощі у формуванні цілепокладання і вольових якостей. Ризик розвитку ігрової аддикції супроводжується яскравістю емоційних проявів, чутливістю до оцінки з боку тих, що оточують, залежністю від чужої думки, психологічною схильністю до алкоголізації.

Ключові слова: залежність, психологічна залежність, ігрова залежність, азартність, акцентуації характеру.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження пов'язана із руйнівними наслідками для особистості ігрової залежності та тих супутніх соціально-демографічних проблем, які супроводжують це психічне явище. Діагностична та коректувальна робота у цьому напрямку суттєво ускладнюється тим, що в умовах заборони ігрового бізнесу потреба у гострих відчуттях та азарті депривується або переходить у інші, не менш небезпечні форми.

Мета статті — аналіз результатів емпіричного дослідження основних складових компонентів загального конструкту «психологічна схильність до азартних ігор».

Результати дослідження. Для виділення основних конструктів психологічної схильності до азартних ігор нами використовувалася процедура косокутного факторного аналізу.

На першому етапі досліджувалася структура основних блоків характерологічних властивостей особистості, психологічно схильної до азартних ігор. В аналіз нами були включені показники наступних тестів: опитувальник «Дослідження психологічної структури темпераменту» Б. М. Смирнова, методика «Імпульсивність» Є. П. Ільїна і методика «Готовність до ризику» Р. Шуберта.

Після факторизації перший чинник характеризувався максимальним внеском в пояснення початкової матриці даних — 26,281 %. Другий чинник пояснював 17,563 % дисперсій, а третій — 10,405 %. Проаналізуємо матрицю факторних навантажень, отриманих при трьохфакторному рішенні (табл. 3.1).

Перший чинник склав тільки один показник темпу реакції, що увійшов до нього з максимальним навантаженням, — 0,994. Даний чинник отримав назву «Психомоторний темп».

Таблиця 3.1

**Факторний аналіз характерологічних особливостей особистості,
психологічно схильної до азартних ігор**

Показник, виражений у z-оцінках	Чинники		
	1	2	3
Екстраверсія-інтроверсія	0,283	0,614	-0,025
Ригідність-пластичність	-0,030	-0,545	0,191
Емоційна збудливість-рівноваженість	0,095	-0,009	0,502
Темп реакції	0,994	0,045	0,146
Активність	0,380	0,091	-0,517
Імпульсивність	-0,054	0,624	0,356
Готовність до ризику	0,125	0,564	-0,360

Примітка: жирним шрифтом виділені максимальні за модулем навантаження показників.

Другий чинник склали наступні показники характерологічного блоку: екстраверсія-інтроверсія, ригідність-пластичність, імпульсивність, готовність до ризику. Слід зазначити, що показник ригідність-пластичність увійшов до даного чинника із зворотним знаком.

Отже, другий чинник характеризував спонтанність, що реалізовується уміжособистісних відносинах. Відповідно, йому було привласнено назву «Соціальна спонтанність».

Показники «Емоційна збудливість — рівноваженість» і «Активність» (із зворотним знаком) склали максимальні навантаження на третій чинник. Він отримав назву «Зниження самоконтролю».

На другому етапі досліджувалася структура основних блоків характерологічних властивостей особистості, психологічно схильної до азартних ігор. У аналіз були включені показники опитувальника ПДО: як основних шкал, що характеризують акцентуацію, так і додаткових показників. Аналіз п'ятифакторного рішення показує, що максимальні навантаження на перший чинник склали показники «Епілептоїдний тип», «Нестійкий тип» і Д (Дисимуляції). Всі показники увійшли до даного чинника з позитивними навантаженнями. Вони характеризують епілептоїдно-нестійку акцентуацію особистості. Відповідно перший чинник отримав назву «Антисоціальні тенденції».

Даний чинник описує один із провідних конструктів, що характеризують структуру особистості, схильної до азартних ігор. Розглянемо позитивний полюс даного конструкту. Як указує А. Є. Лічко, в епілептоїдно-нестійкому типі поєднуються на перший погляд несумісні риси — владність, ваговитість і ригідність епілептоїда і прагнення до легкого, бездумного, дозвольного способу життя, властивого нестійкому типу, і що нерідко розглядається як прояв «слабовілля». При цьому типі, крім епілептоїдних рис і установки на дозвольний спосіб життя, бажання жити тільки сьогоднішнім, наголошується відсутність емоційних прив'язаностей.

Таблиця 3.2

Факторний аналіз патохарактерологічних особливостей особистості, психологічно схильної до азартних ігор

Показник, виражений у z-оцінках	Чинник				
	1	2	3	4	5
Гіпертимний	0,134	-0,127	-0,275	0,692	0,022
Циклоїдний	-0,191	0,114	0,063	0,774	0,233
Лабільний	0,112	0,069	-0,043	-0,079	0,836
Астено-невротичний	-0,065	0,134	0,025	-0,201	0,717
Сенситивний	-0,086	-0,037	0,923	-0,247	0,379
Психастенічний	-0,063	0,002	0,285	0,167	0,569
Шизоїдний	-0,073	0,089	0,647	0,166	-0,090
Епілептоїдний	0,337	-0,053	0,334	0,251	0,388
Істероїдний	0,045	0,049	0,127	0,539	-0,086
Нестійкий	0,992	0,206	-0,028	-0,041	-0,166
Конформний	0,047	0,101	0,001	0,188	0,518
0	-0,034	0,513	0,168	0,110	0,255
Д	0,535	-0,236	-0,199	0,094	0,248
Т	0,079	0,165	0,012	0,014	0,316
В	-0,170	0,105	-0,090	0,274	0,462
Е	-0,012	0,240	0,199	0,192	-0,287
d	0,104	0,169	0,337	0,179	-0,016
Ф	0,090	0,970	-0,171	-0,184	0,220
М	0,302	-0,064	0,004	0,566	-0,034
V	0,187	0,121	-0,435	0,183	0,142

Примітка: жирним шрифтом виділені максимальні за модулем навантаження показників. 0 — негативне ставлення до дослідження; Д — дисимуляція дійсного ставлення до проблем, які розглядаються, та прагнення не розкривати риси характеру; Т — відвертість; В — риси характеру, що зустрічаються при органічних психопатіях; Е — відображення у самооцінці реакції емансипації; d — психологічна схильність до делінквентності; М — риси маскулітності; Ф — риси фемінітності; V — психологічна схильність до алкоголізації.

Другий чинник склали показники 0 (негативне ставлення до дослідження), І (відображення в самооцінці реакції емансипації), Ф (риса жіночності в системі відносин). Даний чинник отримав назву «Пом'якшені протестні реакції». До складу третього чинника увійшли наступні показники: «Сенситивний тип», «Шизоїдний тип», «Епілептоїдний тип», d (психологічна схильність до делінквентності) і V (психологічна схильність до алкоголізації). Останній параметр увійшов в фактор з негативним знаком. В даному випадку факторний аналіз дозволяє говорити про ступінь вираженості сенситивно-шизоїдного типу як про один з ключових вимірів, що характеризують структуру особистості, схильну до азартних ігор.

Таким чином, позитивний полюс цього чинника відбивав гіперчутливість, заглибленість індивіда у внутрішні переживання, потаємні фантазії, поєднується з вираженою ненормативною поведінкою. Його психологічним змістом можна вважати динаміку неадаптованих до соціального середовища глибинних тенденцій, внаслідок чого третій чинник отримав назву

«Ірраціональність». Четвертий чинник був утворений показниками «Гіпертимний тип», «Циклоїдний тип», «Істероїдний тип» і М (риси мужності в системі відносин). Базовим ядром даного чинника є гіпертимно-істероїдний тип особистості. Даний чинник був позначений як «Залучення уваги ризикованими діями».

П'ятий чинник був сформований параметрами: «Лабільний тип», «Астено-невротичний тип», «Психастенічний тип», «Епілептоїдний тип», «Конформний тип», Т (відвертість), В (показник органічних порушень), Е (відображення в самооцінці реакції емансипації). Поєднання таких різноманітних типів акцентуації відображає різноспрямовані тенденції особистості, серед яких досить важко виділити одну центральну. Проте ми припускаємо, що провідною тенденцією, що визначає психологічний зміст п'ятого фактора, є невротизація особистості. Це обумовлено, в першу чергу, внеском астено-невротичної і психастенічної акцентуації.

Отже, структура патохарактерологічних властивостей особистості, психологічно схильної до азартних ігор, складається з наступних ключових психологічних конструктів: «Пом'якшені протестні реакції», «Залучення уваги ризикованими діями», «Антисоціальність», «Невротичні тенденції» і «Ірраціональність». Даний ряд складений таким чином, що порядок перерахування психологічних чинників відповідає ступеню їх вкладу в поведінку респондентів: спочатку наводяться ті, внесок яких є найбільшим, і так у напрямку зниження.

На наш погляд, для встановлення структурних взаємозв'язків, властивих особистості, психологічно схильною до азартних ігор, необхідно оцінити взаємозв'язки між конструктами, що описують як характерологічні, так і патохарактерологічні особливості респондентів. Операціоналізація даних конструктів можлива шляхом трансформації факторних ваг до відповідних (однойменних назв чинників) інтегральних змінних. Було отримано вісім інтегральних змінних: «Психомоторний темп», «Соціальна спонтанність», «Зниження самоконтролю», «Антисоціальність», «Пом'якшені протестні реакції», «Ірраціональність», «Залучення уваги ризикованими діями» і «Невротичні тенденції».

Аналіз взаємозв'язків між трьома інтервальними змінними, що описують характерологічні особливості респондентів, показав наявність статистично значущого позитивного взаємозв'язку між психомоторним темпом і соціальною спонтанністю. Також статистично значущий, але негативний взаємозв'язок між психомоторним темпом і зниженням самоконтролю свідчить про наступну тенденцію: більш виражена здатність підтримувати необхідний темп рухових реакцій забезпечує більш успішний самоконтроль у досліджуваних груп ризику розвитку ігрової адикції.

Розглянемо тепер статистично значущі взаємозв'язки між п'ятьма інтегральними змінними, що описують патохарактерологічні особливості осіб, психологічно схильних до азартних ігор. Параметр антисоціального негативно корелював з ірраціональністю. Очевидно, що заглибленість індивіда у внутрішній світ, його поглинання фантазіями і переживаннями перешкоджає прояву в поведінці тенденцій, спрямованих проти

суспільних норм і правил. У свою чергу, залучення уваги ризикованими діями, навпаки, виявила позитивну кореляцію з параметром антисоціального.

Наступною статистично значущою кореляцією був позитивний взаємозв'язок між параметрами «Пом'якшені протестні реакції» і «Ірраціональність». Відповідно, чим більше насичені ірраціональним змістом переживання осіб, схильних до азартних ігор, тим частіше негативізм і прагнення до емансипації будуть проявлятися в непрямих формах. Однак прагнення демонструвати оточуючим свої маскулітні риси, навпаки, сприяють прямому поведінковій реакції протестних тенденцій і прагненню вивільнитися з-під опіки, контролю і заступництва старших. На це вказує негативний взаємозв'язок між інтегральними показниками «Пом'якшені протестні реакції» і «Залучення уваги ризикованими діями».

Структуру взаємин між характерологічними і патохарактерологічними блоками властивостей особистості, схильної до азартних ігор, розкривають такі статистично значущі взаємозв'язки. Інтегральний показник «Психомоторний темп» був негативно пов'язаний із показником «Ірраціональність». Відповідно, для тих індивідів, у кого стиль діяльності характеризується низькою рухливістю, а моторна і поведінкова активність знижені, більш характерні такі тенденції, як прагнення піти від незатишної дійсності в світ фантазії, де можливо все, що відсутнє в дійсності, переважання роздумів над діями, ірреальність уявлень, нездатність бути зрозумілим навколишніми. Описаний патохарактерологічний патерн також може активно формуватися при дефіциті здатності до легкого і невимушеного вступу в різноманітні контакти. На це вказує негативна кореляція між соціальною спонтанністю і ірраціональністю.

Чим нижче рівень соціальної спонтанності, тим більше виражені у респондентів невротичні тенденції, які проявляються зокрема в вигляді занепокоєння про власне здоров'я і про власне майбутнє. Про це свідчить негативний взаємозв'язок між інтегральними показниками «Соціальна спонтанність» і «Невротичні тенденції». Також відзначений статистично значущий кореляційний взаємозв'язок між інтегральними змінними «Зниження самоконтролю» і «Невротичні тенденції». Очевидно, що мимовільність поведінкових реакцій в поєднанні з підвищеною емоційною збудливістю, будучи передумовами мінливості у відносинах і нестійкості в інтересах, занепокоєння і безвілля, сприяють розвитку широкого спектра невротичних реакцій у осіб, які перебувають в групі ризику розвитку ігрової адикції.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Основними структурними блоками особистості, психологічно схильної до азартних ігор, виступають чинники: «Психомоторний темп», «Соціальна спонтанність» і «Зниження самоконтролю». Вони, будучи базовими особистісними характеристиками, в несприятливих умовах можуть виступати як передумова для розвитку патохарактерологічних властивостей. Було виділено п'ять структурних блоків таких властивостей особистості: «Пом'якшені протест-

ні реакції», «Залучення уваги ризикованими діями», «Антисоціальність», «Невротичні тенденції» і «Ірраціональність».

Подальші перспективи дослідження даної проблеми передбачають створення опитувальника діагностики ігрової залежності.

Список використаних джерел та літератури

1. Личко А. Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков /А. Е. Личко. — М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 1999. — 416 с.
2. Gray J. A. Where should we search for biologically based dimensions of personality?// Ztschr. für Differentielle und Diagnostische Psychologie. 1983. 4.
3. Zuckerman M. The psychophysiology of sensation seeking // J. Personal. 1990. V. 58. N 1. P. 313–345.

References

1. Lichko A. E. (1999). Typy akcentuaciy haraktera i psihopatii u podrostkov [Types of accentuations nature and psychopathy in adolescents]. Moscow: Aprel Press, Eksmo Press [in Russian].
2. Gray J. A. (1983). Gde nam sleduet iskat biologicheski zalozhennye parametri lichnosti? [Where should we search for biologically based dimensions of personality?]. Zhurnal lichnosti i sotsialnoi psikhologii — Zeitschrift für Differentielle und Diagnostische Psychologie, 4, 165–176.
3. Zuckerman M. (1990). Psikhofiziologiya poiska oshchushchenii [The psychophysiology of sensation seeking]. Zhurnal Lichnosti —Journal Of Personality, 58 (1), 313–345.

Я. В. Булатова

соискатель

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ОСНОВНЫМИ СОСТАВЛЯЮЩИМИ ОБЩЕГО КОНСТРУКТА «ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СКЛОННОСТЬ К АЗАРТНЫМ ИГРАМ»

Резюме

Статья посвящена результатам эмпирического исследования лиц, психологически склонных к азартным играм. Показано, что данные лица общительны, стремятся к поиску возбуждающих ситуаций, склонны проявлять поведение, связанное с риском, и при этом у них отмечаются трудности в формировании целеполагания и волевых качеств. Риск развития игровой аддикции сопровождается яркостью эмоциональных проявлений, чувствительностью к оценке со стороны окружающих, зависимостью от чужого мнения, психологической склонностью к алкоголизации.

Ключевые слова: зависимость, психологическая зависимость, игровая зависимость, азартность, акцентуации характера.

Jana V. Bulatova

the applicant

Odessa I. I. Mechnikov National University

**RELATIONSHIP BETWEEN MAJOR FEATURES REPRESENTING
THE TOTAL CONSTRUCT OF «PSYCHOLOGICAL GAMBLING**

Abstract

Relevance of the research associated with devastating consequences for the individual game addiction and those related socio — demographic problems that accompany a mental phenomenon. Diagnostic and corrective work in this area significantly complicated by the fact that under the ban gambling business, the need for thrill and excitement depryvuyetsya or goes to other, less dangerous forms. The article is devoted to the results of empirical research of the persons, psychologically prone to gambling. Results. that these individuals sociable, eager to look for exciting situations tend to exhibit behavior associated with the risk, and in this case they are marked difficulties in the formation of goal-setting and volitional qualities. The risk of developing a gaming addiction is accompanied by emotional displays brightness, sensitivity to the assessment by others, dependence on someone else's opinion, the psychological tendency to alcohol abuse. The basic building blocks of personality, psychologically prone to gambling are the factors of «psychomotor tempo», «social spontaneity» and «Reducing self-control.» They, as a basic personality characteristics in adverse conditions can act as prerequisites for development patoharakterolohichnyh properties. It highlighted the five building blocks of personality traits, «a gentle protest reactions», «Attracting attention risky actions», «Antysotsyalnost», «neurotic tendencies» and «irrationality.»

Key words: dependence, psychological dependence, game addiction, gambling, character accentuation.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2016

УДК 159.923

Булгакова Олена Юріївна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та кадрового менеджменту
Одеського національного політехнічного університету
e-mail: halen30@mail.ru
ORCID 0000–0002–1750–0349

**ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ
ДО СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ**

Проблема підготовки студентів до соціальної взаємодії розглядається з урахуванням даних про розвиток у них навичок ділового спілкування, соціального партнерства, соціального виховання при використанні можливостей соціального проектування, кейсових технологій, моделювання. Наведені характеристики сучасного студентства в контексті їхнього соціального середовища, а також дані про механізми психологічного захисту, які використовуються студентами в процесі їх адаптації до вимог оточення. Сформульовано висновок про необхідність спеціальної експлікації ідеї про підготовку студентів до соціальної взаємодії.

Ключові слова: соціальна взаємодія, навчально-професійна діяльність, ділове спілкування, соціальне партнерство.

Постановка проблеми. Загальна ідея підготовки майбутніх фахівців полягає не тільки в їх оснащенні фаховими знаннями, вміннями та навичками, які у своїй системній сукупності утворюють основне діяльнісне осереддя професіонала у тій чи іншій галузі, але й і у формуванні у них відповідних умінь і навичок здійснювати свої функції згідно із логікою соціальних процесів та соціальних відносин.

У практиці роботи університетів зазначене зазвичай є імпліцитною даністю у складі аудиторної та позааудиторної роботи студентів згідно із загальними традиціями вищої освіти, які отримують певне нюансування у межах кожного конкретного вишу. На тлі досить ґрунтовної загальнотеоретичної та фахової підготовки відсутність підготовки студентів як діячів у професійному та загальному соціумі наводить на думку про певну диспропорційність навчально-професійної діяльності.

Мета статті полягає у визначенні теоретичного та емпіричного підґрунтя, на якому має будуватися робота, спрямована на підготовку студентів внаслідок соціальної взаємодії.

Результати досліджень. Існує певна кількість досліджень, в яких вказується на значущість навчання студентів вмінням та навичкам *ділового спілкування*. Так, наприклад, наголошується на тому, що підготовка до діяльності менеджера повинна базуватися на уявленні про структуру управлінської діяльності та структуру особистості менеджера згідно із «рольовим репертуаром фахівців у сфері ринкової економіки» [17]. Як бачимо, провідними ознаками наведеного підходу є ознаки діяльності, особистості та ролі,

які вже з самого початку орієнтують організаторів навчально-професійної діяльності у виші на певне пристосування особистісних властивостей майбутнього фахівця до вимог діяльності, яка у даній концепції з'являється як «репертуар ролей». Отже, напрошується висновок про можливість позначення цього підходу як підходу *діяльнісно-особистісно-рольового*, в якому ми можемо виявити наступні протиставлення: а) діяльність — особистість; б) діяльність — роль (ролі); в) особистість — роль (ролі).

Існує також точка зору, згідно з якою підготовка до ділового спілкування має враховувати як специфіку майбутньої діяльності, так і рівень готовності студентів до ділового спілкування взагалі, та виконання комунікативних завдань, пов'язаних із професійною діяльністю, зокрема. Автор концепції пропонує для отримання шуканого результату застосовувати відповідні *комунікативні справи, рольові та ділові ігри*, однією із вимог до яких є можливість ототожнення студентом себе із учасниками рольових та ділових ситуацій з установкою на засвоєння відповідних навчальних ситуативних змістів [12].

З огляду на вимоги щодо оптимальної організації підготовки до ділового спілкування, яка має бути системною, інтегрованою та цілісною, вказується на значущість: а) знань про ділове спілкування; б) умінь ділового спілкування; в) комунікативної рефлексії; г) ставлення до нього як до цінності [20].

Враховуючи те, що головною ознакою ділового спілкування є його підпорядкування розв'язанню виробничої, наукової, комерційної задачі, відповідної спільним інтересам і цілям комунікантів, які виступають по відношенню один до одного як *значущі особистості*, що добре обізнані у суті справи і зорієнтовані на продуктивне *співробітництво* [11], сформульованій вище ідеї про необхідність навчання основам та технології ділового спілкування у певній мірі співголосною є ідея *соціального партнерства*, оскільки в ній особливий наголос робиться на поєднанні зусиль кожного з діячів.

Так, зокрема, підготовка до соціального партнерства спрямована у першу чергу на формування *професійних компетенцій*, які забезпечують співпрацю не тільки при збігу цілей та інтересів, але й в умовах існування певних розбіжностей. Такі компетенції ґрунтуються на знаннях про сутність соціального партнерства, уміння його організувати, наявності бажання до взаємодії із партнерами, готовності до контролю та самоконтролю успішності соціального партнерства [8].

Ідея підготовки студентів до соціальної взаємодії присутня також у конструкті *соціальне виховання*, в якому наголошується на таких його ознаках, як: а) інформаційна та практична підтримка процесу становлення людської індивідуальності і особистості у конкретному суспільстві; б) сприяння самоорганізації життєдіяльності у різних контекстах соціальної взаємодії; в) конструктивна допомога в ситуаціях соціалізації та самореалізації людини [1].

Шуканим результатом соціального виховання є соціальність, яка розуміється як здатність людини до взаємодії із соціумним оточенням. Її

провідними ознаками є: а) єдність особистісного і колективного; б) суб'єктність як прояв творчого ставлення до суспільного буття; в) сукупність соціальних потреб, мотивів, уявлень про види та результати діяльності [1].

Як бачимо, даний конструкт містить як провідна ознака інтерактивних відношень і, отже, соціальної взаємодії особи та соціуму, який постає у першу чергу як сфера певної діяльності (сукупності діяльностей), регульованою відповідними потребами та мотивами. Із наведеного випливає, що підготовка до соціальної взаємодії має спиратися на формування як потреб та мотивів, адекватних ідеї інтерактивних відношень, так і деталізованих уявлень про конкретну діяльність з огляду на її процесуальні та результативні аспекти.

Розглядаючи підготовку до соціальної взаємодії з точки зору визначення відповідних технологічних способів та прийомів, ми маємо визнати, що ця ідея містить ознаки як створення чогось принципово нового (нові знання, уміння, навички, досі невідомі суб'єктові), так і забезпечення умов для конструктивного переносу минулого досвіду на проблемні ситуації, пов'язані із майбутньою професійною діяльністю.

Так, наприклад, підготовка до соціального партнерства і, отже, у певній мірі до соціальної взаємодії має спиратися на такі аспекти, як: а) соціально-особистісні (об'єктивні та суб'єктивні фактори, набуття досвіду інтерактивних відносин, використанні потенціалу освітнього середовища); б) предметно-змістовні (теоретико-практичні основи соціального партнерства, програмно-методичне забезпечення підготовки); в) професійно-діяльнісні (формування умінь та навичок взаємодії у ситуаціях реального та потенційного партнерства) [7].

У наведених поглядах на ті чи інші аспекти навчання студентів у вчнз так званою «червоною ниткою» проходить ідея про формування у них здатності до розв'язання професійних задач і, отже, професійної компетентності. Особливо наголошується важливість навичок встановлення взаєморозуміння, уникнення конфліктів та створення атмосфери взаємної довіри [24].

Одним із способів підготовки студентів до соціальної взаємодії може бути соціальне проектування [4], яке має на меті: а) розвиток студентів (психофізичний, моральний, інтелектуальний); б) сприяння включенню випускників у професійну діяльність та відповідну їй систему моральних цінностей; в) формування і задоволення діяльнісних і пізнавальних потреб; г) створення умов для самовизначення, творчого самовираження і безперервної освіти [21].

Поряд із технологією проектування пропонується також використання технології критичного мислення, кейсова технологія, модерація [2].

Критичне мислення передбачає такі якості, як спостережливість, здатність до інтерпретації, аналізу, виведення висновків, здатність давати оцінки [14]. Кейсова технологія (метод кейсів) спирається на використання описів реальних ситуацій (наприклад, економічних, соціальних, бізнес-ситуацій). За цільовим призначенням розрізняють кейси: а) повні — спрямовані на командну роботу протягом декількох днів; б) стислі — використовуються безпосередньо на занятті як предмет для обговорення;

в) міні-кейси — застосовуються для ілюстрації до теорії, що розглядається на занятті [18]. Модерація характеризується як: а) сукупність способів для організації взаємодії у групі з метою прийняття рішень; б) спосіб структурованого ведення обговорення [19].

Необхідність цілеспрямованої роботи зі студентами вnz, спрямованої на формування необхідних для соціальної взаємодії особистісних та діяльнісних основ, може бути аргументована посиленнями на дані про «стан речей» щодо життєдіяльності академічних груп, сучасного студентства у цілому. Враховуючи те, що перебування у малій групі, як правило, накладає той чи інший відбиток на її членів, ми можемо, знаючи провідні ознаки та тенденції академічної групи, судити про ті чи інші імовірні тенденції у розвитку кожного студента.

Так, було встановлено відмінності сучасних академічних груп як соціально-психологічного середовища за ознаками: а) впливу на оволодіння професією; б) розвитку особистості; в) емоційного самопочуття студента. Наголошується важливість для створення оптимального соціально-психологічного стану функціональності студентської групи як соціально-психологічного середовища навчання часу перебування у колективі, кількості навчально-комунікативних контактів, міжгрупової взаємодії студентів [3].

Якщо підготовку до соціальної взаємодії розглядати у термінах *соціалізації*, якою власне і є перебування особи у виші, то *сприйняття, засвоєння і відтворення* досвіду життєдіяльності можна розглядати як такі, що утворюють психологічну особистісно-діяльнісну основу не тільки для виникнення та розвитку психологічних механізмів будь-яких інтерактивних контактів, але й особистісно-професійне становлення майбутнього фахівця [23]. Автор цитованої роботи наголошує на значущості для особистісно-професійного становлення студентів: а) мотиваційної сфери; б) соціального мікросередовища; в) особистості викладача. Соціалізація кожної особи як така відбувається наразі в умовах нової соціальної ситуації розвитку, яка полягає у першу чергу в інших проявах індивідуальної свідомості у контекстах соціальних впливів [23].

Особистісно-професійне становлення студентів визначається соціальними потребами, цінностями, нормами, соціокультурним простором вnz (формальне/неформальне студентське та викладацьке мікросередовище). Було зокрема встановлено: а) відносну стійкість проявів елементів мотиваційної сфери на основних ступенях вузівської соціалізації; б) нерівномірність зміни співвідношення у студентів окремих типів спрямованості особистості (громадянська, професійна, індивідуально-особиста); в) істотну розбіжність між соціально бажаною і фактичною моделями особистісно-професійного становлення студентів (бажаність співвідношення громадянська — професійна — індивідуально-особиста спрямованість та фактичність співвідношення професійна — індивідуально-особиста — громадянська спрямованість).

У цитованому дослідженні сформульовано висновок про такі узагальнені характеристики особистості сучасного студента, як: а) прагматичність; б) установка на професійні та особисті досягнення як запорука благопо-

лучного життя; в) прагнення до самореалізації. Бажаними особистісними якостями для студентів є воля, рішучість, самостійність, освіченість [23].

Соціальне мікросередовище внз може бути схарактеризоване шляхом звернення до такого поняття, як «корпоративна культура вишу», яка покликана вирішувати основну стратегічну задачу — здійснювати вплив на ті елементи у складі особистості студентів, які забезпечують формування та розвиток образу майбутньої професії, ціннісних орієнтацій та мотивації. Корпоративна культура внз впливає на розвиток особистості студентів через їх залучення до навчально-професійної діяльності у вигляді групових та інтерактивних форм навчання та взаємодії. Корпоративна культура внз забезпечується такими соціально-психологічними механізмами, як «розділена згода» та «шеарінг» у діадних (системи «викладач — студент», «студент середніх курсів — студент першого курсу», «студент — студент-лідер» тощо) та групових видах взаємодії [9].

Якщо розглядати проблему підготовки студентів до соціальної взаємодії під кутом зору впливу соціумного середовища внз, то на значну увагу заслуговує проблема міжособистісних стосунків, до яких студент залучається необхідним чином. Міжособистісні взаємовідносини як багаторівнева система взаємодій та спілкування людей залежать від: а) особистісних якостей; б) бажаності ціннісних орієнтацій; в) тактики поведінки в конфліктній ситуації; г) варіантів міжособистісної взаємодії [22]. У наведеному дослідженні наголошується, що оптимізація міжособистісних взаємин студентів потребує соціально-психологічного супроводу у вигляді багатовимірного структурно-функціонального комплексу зовнішніх (економічні, адміністративні, організаційні та навчально-виховні заходи) і внутрішніх стимулів (тренінги, консультування, індивідуальні бесіди, включене спостереження).

Проблему підготовки студентів до соціальної взаємодії можна розглядати з точки зору формування у них відповідних механізмів саморегуляції, які за своєю генезою сходять до процесів *адаптації* до вимог, які діяльність і, отже, соціальна взаємодія висуває до діяча. Адаптація до вимог навчально-професійної діяльності, у свою чергу, залежить від типу саморегуляції. Студенти з «автономним» типом саморегуляції демонструють високий рівень соціально-психологічної адаптації, зі «змішаним» типом — середній, а із «залежним» типом — низький рівень адаптації [15]. Оскільки студентство не є однорідним за своїм складом, а має певне розшарування на сільських та міських студентів, остільки умови навчання у виші є різними з точки зору пристосування до них з огляду на засвоєння вимог нового соціального середовища, нових норм та цінностей.

Було, наприклад, встановлено, що протягом навчання у студентів із сільської місцевості відбувається певна переоцінка цінностей, завдяки якій провідну роль починають грати такі цінності, як матеріальна забезпеченість, раціоналізм, старанність, що приходять на заміну таких цінностей, як справедливість, свобода, рівність, щастя інших, сім'я, друзі [15].

Процес адаптації студентів супроводжується виникненням внутрішньо-особистісних конфліктів (мотиваційний, рольовий, адаптаційний, мораль-

ний, конфлікт неадекватної самооцінки, нереалізованого бажання). Їх вирішення здійснюється шляхом зняття головного протиріччя між: а) «хочу і хочу» (мотиваційний конфлікт); б) «треба і треба» (рольовий конфлікт); в) «можу і можу» (конфлікт неадекватної самооцінки); г) «хочу і треба» (етичний конфлікт); д) «хочу і можу» (конфлікт нереалізованого бажання); е) «треба і можу» (адаптаційний конфлікт). Студенти зазвичай використовують механізми психологічного захисту (придушення, регресія, заміщення, заперечення, проєкція, компенсація, реактивне утворення, раціоналізація). У випадках внутрішньоособистісних конфліктів студенти користуються такими механізми психологічного захисту, як придушення, регресія, заміщення, заперечення, проєкція, компенсація, реактивне утворення, раціоналізація [5].

Оптимальний перебіг процесу психологічної адаптації до умов навчально-професійної діяльності залежить від сформованості позитивної Я-концепції першокурсників як важливого структурного компонента особистості. Наголошується, що на оптимізацію процесів психологічної адаптації має бути спрямована робота з формування позитивної Я-концепції шляхом приведення у відповідність реального та ідеального «Я» [6].

Процес адаптації до навчально-професійної діяльності вимагає спеціального формування системи учбових дій, відповідних як вимогам навчання, так і індивідуально-особистісним властивостям студентів-першокурсників. Деадаптаційні переживання студентів першого курсу спричиняються системою «самооцінка — індивідуально специфічні способи учбової діяльності — переживання успіху», які можуть бути нівельовані за рахунок використання групових психокорекційних технік та проведення формувальних навчальних експериментів [16].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Резюмуючи означені міркування згідно із нашою вихідною тезою про значущість знань, умінь та навичок стосовно соціальної взаємодії для фахівців на різних етапах їх соціумного функціонування, ми можемо констатувати існування кількох концептуальних позицій: а) позиція «підготовки», яка стосується ділового спілкування, соціального партнерства, соціального виховання, соціального проектування; б) позиція «врахування» значущості соціального мікросередовища ВНЗ, студентської групи, особистості сучасного студента, міжособистісних стосунків; в) позиція «апелювання» до механізмів адаптації, саморегуляції, самооцінки, самовизначення, рефлексії; г) позиція «розвитку» — особистісний та професійний розвиток, професійне зростання; д) позиція «типовості», яка зорієнтована на типову лінію поведінки особи, типи життєвих стратегій.

Не зважаючи на те, що наведені концептуальні позиції є імпліцитно присутніми у навчально-виховній діяльності у вигляді тих чи інших практичних конкретизацій, які, власне, і утворюють континуум функціональних змістів, взаємовідносин та відповідних ним результатів, ми тим не менш маємо зазначити принципову важливість експлікації ідеї цілеспрямованої підготовки студентів до соціальної взаємодії, яка є однією із найбільш важливих умов існування будь-якої спільноти.

Список використаних джерел і літератури

1. Аксютіна З. А. Углубленная подготовка студентов к социальному воспитанию / З. А. Аксютіна // Наука и общество: проблемы современных исследований: сборник научных статей / под ред. А. Э. Еремеева. — Омск : НОУ ВПО «ОмГА», 2012. — С. 322–329.
2. Булаева С. В. Использование технологий социального взаимодействия в подготовке студентов к инновационной деятельности в школе / С. В. Булаева // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. — 2009. — № 112. — С. 88–96.
3. Варчев А. Э. Социально-психологические особенности современной студенческой учебной группы : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Варчев Андрей Эдуардович. — М., 2003. — 207 с.
4. Войцеховский Н. С. Технология разработки и реализации социального проекта : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.08 / Войцеховский Николай Сергеевич. — СПб, 2009. — 185 с.
5. Герасимова Н. С. Внутрішньоособистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 19. 00. 07 «Вікова та педагогічна психологія» / Н. С. Герасимова. — К., 2004. — 25 с.
6. Демченко В. А. Самосвідомість як фактор психологічної адаптації першокурсників до навчальної діяльності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Демченко Вікторія Анатоліївна. — Х., 2006. — 206 с.
7. Дзирко Т. Г. Социальный проект как способ адаптации студентов к профессиональной деятельности [Электронный ресурс] / Т. Г. Дзирко. — Режим доступа: festival.1september.ru/articles/501087/
8. Елисеєва Е. А. Подготовка студентов к социальному партнёрству в образовании : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Е. А. Елисеєва. — Саратов, 2013. — 23 с.
9. Ионцева М. В. Социально-психологические основы формирования корпоративной культуры вуза : дис. ... доктора психол. наук: 19.00.05 / Ионцева Мария Владимировна. — М., 2006. — 428 с.
10. Карпушина Л. В. Структура жизненных ценностей различных социальных групп студентов вузов : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Карпушина Людмила Валентиновна. — Самара, 2003. — 182 с.
11. Колтунова М. В. Деловое общение: Нормы. Риторика. Этикет : учебное пособие для вузов / М. В. Колтунова. — 2-е изд., доп. — М.: Логос, 2005. — 312 с.
12. Красоткина И. Н. Подготовка будущих экономистов к деловому общению средствами гуманитарных дисциплин : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / И. Н. Красоткина. — Брянск, 2005. — 18 с.
13. Кожурова О. А. Социальные и социально-психологические детерминанты профессионального самоопределения студентов вузов: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Кожурова Оксана Анатольевна. — М., 2007. — 205 с.
14. Критическое мышление [Электронный ресурс]. — Режим доступа: ru.wikipedia.org/Критическое мышление
15. Кузьмина В. М. Особенности социально-психологической адаптации студентов в вузе : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Кузьмина Виолетта Михайловна. — Курск, 2006. — 176 с.
16. Литвинова Л. В. Психологічні механізми подолання дезадаптаційних переживань студентів-першокурсників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія». — К., 2004. — 17 с.
17. Мельченкова Н. В. Формирование готовности студентов-будущих менеджеров к деловому общению: на примере обучения иностранному языку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Н. В. Мельченкова. — Самара, 2006. — 20 с.
18. Метод кейсов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: ru.wikipedia.org/Метод кейсов
19. Модерация в тренинге [Электронный ресурс]. — Режим доступа: training.com.ua/publication/moderacija_v_treninge

20. Монжиевская В. В. Подготовка студентов вуза к деловому общению : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / В. В. Монжиевская. — Иркутск, 2000. — 25 с.
21. Насонова Т. Г. Подготовка студентов к социальному проектированию в учебном процессе вуза : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Т. Г. Насонова. — Брянск, 2005. — 23 с.
22. Федяева А. Ф. Социально-психологическая архитектура совершенствования межличностных отношений студентов в современных вузах социального профиля : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / А. Ф. Федяева. — М., 2011. — 22 с.
23. Шумская Л. И. Личностно-профессиональное становление студентов в процессе вузовской социализации : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.05 / Шумская Любовь Ивановна. — Минск, 2005. — 363 с.
24. Янчурина Е. С. Обоснование профессиональной компетенции социального взаимодействия в подготовке бакалавров социальной работы в вузе / Е. С. Янчурина // Вектор науки ТГУ. — 2012. — № 2(9). — С. 344–347.

References

1. Aks'utina Z. A. (2012) Uglublennaja podgotovka studentov k social'nomu vospitaniju [In-depth preparation of students for social education]. (Ed.) A. Je. Eremeeva. *Nauka i obshchestvo: problem sovremennyh issledovanij. Science and society: problems of modern research. Collected articles*. Omsk, 322–329. [in Russian].
2. Bulajeva S. V. (2009) Ispol'zovanie tehnologij social'nogo vzaimodejstvija v podgotovke studentov k innovacionnoj dejatel'nosti v shkole [The use of technologies of social interaction in the training of students for innovative activity in the school] *Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo ptdagogicheskogo universiteta im. A. I. Gercena. — Proceedings of the Russian State Pedagogical University. AI Herzen.*, 112, 88–96. [in Russian].
3. Varchev A. E. (2003) Social'no-psihologicheskie osobennosti sovremennoj studencheskoj uchebnoj grupy [Socio-psychological characteristics of contemporary student study group]: *Candidate's thesis*. Moscow. [in Russian].
4. Vojcehovskij N. S. (2009) Tehnologija razrabotki i realizacii social'nogo proekta [Technology development and implementation of a social project] *Candidate's thesis*. St. Petersburg. [in Russian].
5. Gerasimova N. E. (2004) Vnutrishn'oosobistisni konflikti v procesi social'noi adaptacii studentiv do umov vishnih navchal'nih zakladiv [Intrapersonal conflict in the process of social adaptation of students to conditions of higher educational institutions]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev. [in Ukrainian].
6. Demchenko V. A. (2006) Samosvidomist' jak faktor psihologichnoi adaptacii pershokursnikiv do navchal'noi dijal'nosti [Identity as a factor in psychological adaptation of first-year students to educational activity]. *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
7. Dzirko T. G. Social'nyj proekt kak sposob adaptacii studentov k professional'noj dejatel'nosti [Social project as a way of adaptation студентов to professional activities]. Retrieved from <http://festival.1september.ru/articles/501087/>. [in Russian].
8. Jelis'eva E. A. (2013) Podgotovka studentov k social'nomu partnjorstvu v obrazovanii [To prepare students for social partnership in education]; *Extended abstract of candidate's thesis*. Saratov. [in Russian].
9. Ionzeva M. V. (2006) Social'no-psihologicheskie osnovy formirovanija korporativnoj kul'tury vuza [Socio-psychological basis of formation of corporate culture of the University] *Doctor's thesis*. Moscow. [in Russian].
10. Karpushina L. V. (2003) Struktura zhiznennyh cennostej razlichnyh social'nyh grupp studentov vuzov [The structure of values of different social groups of University students]. *Candidate's thesis*. Samara. [in Russian].
11. Koltunova M. V. (2005) *Delovoe obshhenie: Normy. Ritorika. Jetiket: uchebnoe posobie dlja vuzov [Business communication: Norms. Rhetoric. Etiquette: the manual for high schools]*. Moscow: Logos. [in Russian].

12. Krasotkina I. N. (2005) Podgotovka budushhiih jekonomistov k delovomu obshheniju sredstvami gumanitarnykh disciplin [Training of future economists to business communication by means of humanitarian disciplines] *Extended abstract of candidate's thesis*. Bryansk. [in Russian].
13. Kozhurova O. A. (2007) Social'nye i social'no-psihologicheskie determinanty professional'nogo samoopredelenija studentov vuzov [Social and socio-psychological determinants of professional self-determination of University students]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow. [in Russian].
14. Kriticheskoe myshlenie [Critical thinking]. Retrieved from [http:// ru.wikipedia.org/](http://ru.wikipedia.org/). [in Russian].
15. Kuz'mina V. M. (2006) Osobennosti social'no-psihologicheskoi adaptacii studentov v vuzeh [Features of socio-psychological adaptation of students in high school]. Kursk. [in Russian].
16. Litvinova L. V. (2004) Psihologichni mehanizmi podolannja dezadaptacijnih perezhivan' studentiv- pershokursnikiv [Psychological mechanisms to overcome maladaptive experiences of first — year students]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
17. Mel'chenkova N. V. (2006) Formirovanie gotovnosti studentov-budushhiih menedzherov k delovomu obshheniju [Formation of readiness of students-future managers for business communications: on the example of foreign language teaching]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Samara. [in Russian].
18. Metod kejsov [The method of cases]. Retrieved from <http://ru.wikipedia.org/>. [in Russian].
19. Moderacija v treninge [Moderation in training]. Retrieved from http://training.com.ua/publication/moderacija_v_treninge. [in Russian].
20. Monzhijevskaja V. V. (2000) Podgotovka studentov vuza k delovomu obshheniju [Preparing College students to business communication]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Irkutsk. [in Russian].
21. Nasonova T. G. (2005) Podgotovka studentov k social'nomu proektirovaniju v uchebnom processe vuza [To prepare students for social project planning in the educational process of the University]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Bryansk. [in Russian].
22. Fed'ajeva A. F. (2011) Social'no-psihologicheskaja arhitektonika sovershenstvovanija mezhl'ichnostnykh odnoszenij studentov v sovremennykh vuzah social'nogo profilja [Socio-psychological architectures of improving interpersonal relations of students in modern universities social profile] *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow. [in Russian].
23. Shumskaja L. I. (2005) Lichnostno-professional'noe stanovlenie studentov v processe vuzovskoj socializacii [Personal and professional development of students in the process of University socialization] *Doctor's thesis*. Minsk. [in Russian].
24. Janchurina E. S. (2011) Obosnovanie professional'noj kompetencii social'nogo vzaimodejstviya v podgotovke bakalavrov social'noj raboty v vuzeh [Justification professional competencies of social interaction in the bachelor of social work at the University] *Vector nauki TGU – Vector Science TSU*, 2(9), 344–347.

Е. Ю. Булгакова

кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры социальной работы и кадрового менеджмента
Одесского национального политехнического университета

ТЕОРЕТИКО-ЭМПИРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ К СОЦИАЛЬНОМУ ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ

Резюме

Проблема подготовки студентов к социальному взаимодействию рассматривается с учетом данных о развитии у них навыков делового общения, социального партнерства, социального воспитания при использовании возможностей социального проектирования, кейсовых технологий, моделирования. Приведены характеристики современного студенчества в контексте их социумной среды, а также дан-

ные о механизмах психологической защиты, которые используются студентами в процессе их адаптации к требованиям социальной среды. Формулируется вывод о необходимости специальной экспликации идеи о подготовке студентов к социальному взаимодействию.

Ключевые слова: социальное взаимодействие, учебно-профессиональная деятельность, деловое общение, социальное партнерство.

E. J. Bulgakova

candidate of psychological Sciences, associate professor
Odessa national Polytechnic University

TEORETIKO-EMPIRICAL PRECONDITIONS OF PREPARING STUDENTS FOR SOCIAL INTERACTION

Abstract

The problem of preparing students for social interaction is considered taking into account data on the development of business communication skills, social partnership, social education with the social engineering, case technology and modeling. This aspect is taken into account the specifics of future activities, the level of readiness of students to business communication, and performing communicative tasks related to professional activities. Acknowledge the importance of professional competences that require knowledge about the nature of social partnership, skills to organize and regulate. In terms of social education emphasizes the importance of self-organization of life in different contexts of social interaction. The idea of social planning based on reasoning about the corresponding system of moral values and its corresponding identity. In preparing students for social interaction taken into account the importance of interpersonal relationships. The characteristics of the modern students in the context of their social environment, and psychological defense mechanisms used by students in the process of their adaptation to the demands of the environment. Formulated the conclusion about the necessity of a special explication of the idea of preparing students for social interaction.

Key words: social interaction, educational-professional activity, business communication, social partnership.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2016

УДК 159.923–057.175:331.101.3

Герасименко Наталія Олександрівна

аспірант кафедри диференціальної і спеціальної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
e-mail: ostrako72@mail.ru
ORCID 0000–0001–8694–6259

ЦІННІСНО-ЦІЛЬОВИЙ АСПЕКТ МОТИВАЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МЕНЕДЖЕРА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті подано результати теоретико-емпіричного дослідження ціннісно-цільового аспекту мотиваційної спрямованості менеджера на ефективну діяльність. Представлені результати дослідження рівнів суб'єктивного контролю і домагань менеджерів.

Ключові слова: ціннісно-цільовий аспект, мотиваційна спрямованість, менеджер, ефективна діяльність.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в соціально-економічній, політичній, психологічній сферах життєдіяльності українського суспільства, привели до трансформації соціальних відносин в суспільстві в цілому та в управлінській сфері діяльності зокрема. Це обумовлює формування нових ціннісно-цільових пріоритетів мотиваційної спрямованості особистості і діяльності менеджерів.

Аналіз діяльності сучасних організацій показує, що провідним чинником оновлення і розвитку ціннісно-цільового аспекту спрямованості є формування покоління менеджерів, які особистісно ставляться до професії управлінця: мають не лише високу компетентність в керівництві, але й ідентифікуються з цінностями управлінської діяльності, орієнтовані на творчу самореалізацію та націлені на самовдосконалення в професії.

У період суттєвих трансформацій щодо управлінської діяльності та через зміну умов функціонування організацій не менш важливим є переосмислення вже діючими керівниками засад своєї роботи та формування нової професійної позиції. Прихильність керівника цінностям і цілям підприємства, виконуваної роботи передається персоналу, далі конденсується у продуктах праці всієї організації і внаслідок цього примножується.

Традиційно спрямованість особистості розглядається як ієрархізована мотиваційна сфера, яка постійно ускладнюється.

Спрямованість — це об'єднання найважливіших цінностей, найважливіших сенсоутворюючих мотивів, які роблять життя людини структурованим, упорядкованим, цілеспрямованим. Спрямованість являє собою інтегроване єднання всієї особистості [4].

Теоретичний аналіз дослідження у психологічній літературі проблем: спрямованості (J. Atkinson, К. Левін, С. Д. Максименко, Г. Оллпорт, М. Rokeach, J. Rotter, X. Хекхаузен і ін.); спрямованості особистості і

професійної діяльності менеджерів (Є. Н. Ємельянов, Л. М. Карамушка, С. Є. Поварніцина, Т. П. Чернявська, Ю. М. Швалб і ін.) дозволяє стверджувати, що досліджувана проблематика не нова у психологічній науці.

Разом із тим цілісного психологічного осмислення проблеми мотиваційної спрямованості особистості менеджера на ефективну діяльність не існує на цей час у вітчизняній психологічній літературі.

До невирішених раніше частин загальної проблеми мотиваційної спрямованості особистості і діяльності менеджера можна віднести наступні аспекти: визначення змісту і структури ціннісно-цільового аспекту мотиваційної спрямованості особистості і діяльності менеджера.

Мета статті полягає в розкритті змістовно-структурованого навантаження ціннісно-цільового аспекту мотиваційної спрямованості особистості менеджера на ефективну діяльність в умовах трансформації соціальних відносин в українському суспільстві.

Результати дослідження. Розроблено зміст і структуру ціннісно-цільового аспекту мотиваційної спрямованості особистості менеджера на ефективну діяльність, в якій переважають позитивні, переважно високі цінності-цілі управлінської діяльності (рис. 1).

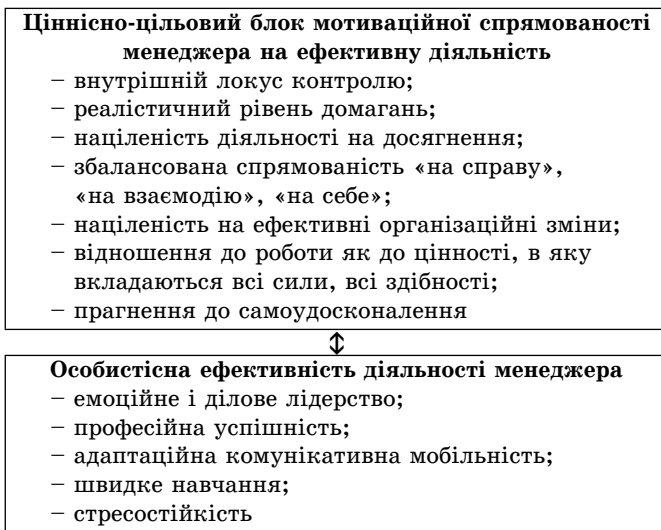

Рис. 1. Ціннісно-цільовий аспект мотиваційної спрямованості особистості менеджера на ефективну діяльність

Ціннісно-цільовий блок мотиваційної спрямованості менеджера на ефективну діяльність включає наступні компоненти: внутрішній локус контролю; реалістичний рівень домагань; націленість діяльності на досягнення; збалансована спрямованість «на справу», «на взаємодію», «на себе»; націленість на ефективні організаційні зміни; відношення до роботи як до цінності, в яку вкладаються всі сили, всі здібності; прагнення до

самоудосконалення (Д. О. Леонт'єв, К. Муздибаєв, Н. Мургау, Г. Оллпорт, J. Rotter, Т. П. Чернявська, Ю. М. Швалб і ін.).

Професійна самореалізація менеджера залежить від його соціально-психологічної зрілості, у формуванні якої, на думку Р. Оллпорта [7], істотну роль грає стійкість і широта життєвих цінностей.

На думку Дж. Роттера, «чим більше суб'єкт вірить, що все в житті залежить від його власних зусиль і здібностей, тим більшою мірою знаходить в житті сенс і цілі» [5, с. 57]. Інтернальний локус контролю виступає як цінність і для інтерналів, і для екстерналів.

Менеджер з внутрішнім локус-контролем, приймаючи рішення, зважає, чи посилені ці цілі йому самому; він сміливо приймає рішення і відповідає за них сам.

Рівень домагань особистості — це прагнення до досягнення мети тієї міри складності, на яку людина вважає себе здатною.

Менеджери, що володіють реалістичним рівнем домагань, відрізняються упевненістю, наполегливістю в досягненні своїх цілей і більшою продуктивністю і ефективністю діяльності в порівнянні з менеджерами, рівень домагань яких неадекватний їх здібностям і можливостям.

Характерною межею ефективного менеджера є націленість його діяльності на досягнення.

Мотиви досягнення виявляються в прагненні менеджера виконувати свою роботу щонайкраще, добиватися найвищого результату в своїй діяльності і в діяльності організації в цілому. Услід за Г. Мюрреєм [14] можна стверджувати, що мотив досягнення виявляється у менеджера в прагненні виконувати важкі завдання; управляти, організовувати співробітників для досягнення цілей організації; робити це по можливості швидко і самостійно; долати перешкоди і добиватися високих показників; самоудосконалюватися.

Чим значніше за його мету і змістовніше його діяльність, тим жорсткіше виявляється детермінуюча сила цілей і завдань, які менеджер ставить перед собою і персоналом [11].

Збалансована спрямованість особистості менеджера «на справу», «на взаємодію», «на себе» приводить до позитивного сприйняття довкілля, свого майбутнього, усвідомлення своєї значущості серед людей, зростання пізнавальних інтересів, внутрішньої потреби розвитку і зростання, самоудосконалення.

Останнім часом різко зросла кількість організаційних змін, пов'язаних з перебудовою процесів, переглядом стратегій, скороченням штату, програмами підвищення якості, які носять вельми хворобливий характер.

Відношення менеджера до роботи як до цінності, в яку вкладаються всі сили і всі здібності, додають йому енергію і ентузіазм.

Провідним мотивом професійного навчання для менеджера є необхідність здобуття нових підходів у досягненні цілей, подоланні труднощів, усвідомлених в рамках придбаного досвіду роботи. Менеджери чекають, що самоудосконалення допоможе розкрити перспективи особистісного розвитку.

Аналіз і узагальнення підходів до визначення критеріїв оцінювання ефективності професійної діяльності менеджера (Г. С. Никифоров [6],

Л. В. Фаткин [9], Ю. М. Швалб [12]) дозволив виділити узагальнені критерії особистісної ефективності діяльності менеджера: емоційне і ділове лідерство; професійна успішність; адаптаційна комунікативна мобільність; швидке навчання; стресостійкість.

Емоційне і ділове лідерство, як по «вертикалі», так і по «горизонталі» внутрішньоорганізаційної структури, при вирішенні більшості проблемних ситуацій включає вміння бути і неформальним емоційним лідером, і адміністратором, регламентованим посадовими інструкціями, неформальними цілями і нормами, що склалися в даній організації, на даному підприємстві.

Професійна успішність — це результати діяльності, ефективність роботи підлеглих.

Адаптаційна комунікативна мобільність — це вміння швидко знаходити своє місце в тому або іншому колективі, в тій або іншій ситуації, в тій або іншій системі взаємодій, вміння управляти конфліктними ситуаціями, міжособистісна ефективність в спілкуванні.

Швидке виучування — здатність легко засвоювати інформацію, швидко виучуватися новим навикам роботи.

Стресостійкість в широкому сенсі — це інтелектуальна, волева і емоційна стресостійкість, яка включає: наполегливість, що виявляється в часі, що приділяється рішенню задачі (як у сенсі безперервності роботи над завданням, так і в сенсі тривалості прагнення до досягнення мети); завзятість в процесі її рішення, а також доведення її до кінця (здобуття певного результату) не дивлячись на можливі перешкоди; здатність тривалий час знаходитися в ситуації невизначеності.

Сконструйована структура ціннісно-цільового аспекту мотиваційної спрямованості особистості менеджера на ефективну професійну діяльність включає компоненти, які взаємозв'язані один з одним і можуть мати різну міру сформованості, а також по-різному впливати на особистісну ефективність діяльності менеджера.

Таким чином, виявлення і обґрунтування психологічних особливостей мотиваційної спрямованості особистості і діяльності менеджера, розробка структури ціннісно-цільового аспекту мотиваційної спрямованості менеджера на ефективну діяльність, взаємозв'язок її компонентів крізь площину особистісної ефективності професійної діяльності менеджера дозволили розробити психодіагностичний інструментарій емпіричного дослідження ціннісно-цільового аспекту мотиваційної спрямованості менеджера на ефективну діяльність (табл. 1).

У даному емпіричному дослідженні були використані наступні психодіагностичні методики: 1) методика дослідження рівня суб'єктивного контролю (УСК) (Е. Ф. Бажін, Е. А. Голикіна, А. М. Еткінд) [8]; 2) опитувальник «Оцінка рівня домагань» (В. К. Гербачевський) [8].

Вибіркова сукупність включала керівників організацій і підприємств Одеси. Об'єм вибірки склав: 128 обстежуваних топ-менеджерів і менеджерів середньої ланки у віці від 24 до 56 років, стаж управлінської діяльності яких склав від 1 до 24 років. Формування вибірки було виконане з врахуванням вимог відповідності основним завданням дослідження.

Таблиця 1

Психодіагностичний інструментарій емпіричного дослідження ціннісно-цільового аспекту мотиваційної спрямованості особистості менеджера на ефективну діяльність

Компоненти ціннісно-цільового аспекту	Методики
Внутрішній локус контролю	Методика дослідження рівня суб'єктивного контролю (УСК)
Реалістичний рівень домагань	Методика «Оцінка рівня домагань» (В. К. Гербачевський)
Націленість діяльності на досягнення	Методика «Потреба в досягненні» (А. Мехрабіан)
Збалансована спрямованість «на себе», «на справу», «на взаємодію»	Методика діагностики спрямованості: «на себе», «на справу», «на взаємодію» (Орієнтовочна анкета) (В. Смекал, М. Кучер)
Націленість на ефективні організаційні зміни	Авторський опитувальник: «Організації, в якій я працюю, необхідні організаційні зміни»
Відношення до роботи як до цінності, в яку вкладаються всі сили, всі здібності	Авторський опитувальник: «У свою роботу я вкладаю всі свої сили і здібності»
Прагнення до самонавчання	Авторський опитувальник: «Я прагну до самонавчання»
Особистісна ефективність діяльності менеджера	
Емоційне і ділове лідерство	Експертна оцінка
Професійна успішність	
Адаптаційна комунікативна мобільність	
Швидке навчання	
Стресостійкість	

У таблиці 2 приведені результати дослідження психологічних особливостей менеджерів за методикою дослідження рівня суб'єктивного контролю (РСК) (Е. Ф. Бажин, Е. А. Голикіна, А. М. Еткінд) [8].

Емпіричне дослідження показало, що по чинниках: загальна шкала інтернальності (Із), інтернальності в галузі досягнень (Ід), інтернальності в родинних стосунках (Ір) у респондентів топ-менеджерів показники по цих чинниках вище у чоловіків, ніж у жінок, а у менеджерів середньої ланки — вище у жінок, ніж у чоловіків.

За чинником інтернальності в галузі невдач (Ін) вищі показники у чоловіків топ-менеджерів, чим у всіх останніх респондентів.

За чинником інтернальності відносно здоров'я і хвороби (Із) показники у жінок менеджерів середньої ланки нижчі, ніж у всіх інших респондентів.

Для топ-менеджерів характерні вищі показники загальної інтернальності (Із) і інтернальності у галузі виробничих відносин (Ів), чим для менеджерів середньої ланки. Цей факт проявляється в тому, що топ-менеджери при вирішенні проблем пошуку і знаходження нових можливостей, від яких безпосередньо залежить конкурентоспроможність підприємства, приймають рішення і відповідають самі за їх наслідки.

Таблиця 2

Порівняння особистісних особливостей менеджерів (за методикою дослідження рівня суб'єктивного контролю (РСК) (Е. Ф. Бажин, Е. А. Голикіна, А. М. Еткінд) [8])

Чинники	Показники середніх величин, рівень успішності, гендерні відмінності			
	ТМ		МСЛ	
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
Загальна шкала інтернальності (Із)	8,62	8,43	7,30	7,50
Шкала інтернальності в області досягнень (Ід)	8,77	7,57	7,40	8,30
Шкала інтернальності в області невдач (Ін)	8,23	7,71	7,10	7,30
Шкала інтернальності в родинних стосунках (Ір)	8,69	7,43	6,90	7,60
Шкала інтернальності в області виробничих відношень (Ів)	7,08	7,29	6,70	6,30
Шкала інтернальності в області міжособових стосунків (Ім)	8,69	7,43	7,10	8,20
Шкала інтернальності відносно здоров'я і хвороби (Із)	7,23	7,71	7,00	6,40

Примітка: 1. ТМ — топ-менеджери, МСЛ — менеджери середньої ланки.

У таблиці 3 приведені результати дослідження рівня домагань менеджерів за методикою «Оцінка рівня домагань» (В. К. Гербачевський) [8].

Таблиця 3

Порівняння особистісних особливостей менеджерів (за методикою «Оцінка рівня домагань» (В. К. Гербачевський) [8])

Чинники	Показники середніх величин, рівень успішності, гендерні відмінності			
	ТМ		МСЛ	
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
Оцінка рівня домагань	17,67	15,14	14,30	14,00
Пізнавальний мотив	18,83	17,14	16,80	16,33
Мотив збігання	9,75	10,86	9,20	10,33
Змагальний мотив	17,42	15,43	13,20	15,11
Мотив зміни діяльності	13,00	10,86	11,80	11,89
Мотив самоповаги	18,00	15,00	15,50	13,56
Значущість результатів	7,83	7,00	9,50	10,78
Складність завдання	15,25	9,29	10,00	12,67
Вольове зусилля	16,25	13,86	13,10	11,67
Оцінка рівня досягнутих результатів	8,50	7,43	7,20	10,78
Оцінка свого потенціалу	18,67	17,14	15,50	14,67
Намічений рівень мобілізації зусиль	15,75	13,00	16,20	15,78
Очікуваний рівень результатів	18,25	16,43	16,00	13,44
Закономірність результатів	18,00	17,14	15,90	16,22
Ініціативність	18,00	14,57	17,10	15,00

Примітка: 1. ТМ — топ-менеджери, МСЛ — менеджери середньої ланки.

Дослідження показало, що по чинниках «намічений рівень мобілізації зусиль» і «ініціативність» показники у респондентів чоловіків вищі, ніж у жінок, для всіх менеджерів.

За чинником «мотив збігання» показники респондентів жінок вище і серед топ-менеджерів, і серед менеджерів середньої ланки.

За чинником «мотив зміни діяльності» показники респондентів чоловіків топ-менеджерів вищі, ніж у всіх інших респондентів.

За чинниками «складність завдання» і «оцінка рівня досягнутих результатів» показники респондентів: чоловіків вищі, ніж у жінок, серед топ-менеджерів; жінок вище, ніж у чоловіків, серед менеджерів середньої ланки.

Дослідження показало, що для топ-менеджерів характерні вищі, ніж для менеджерів середньої ланки, показники: «рівня домагань», «пізнавальних мотивів», «змагального мотиву», «мотиву самоповаги», «вольового зусилля», «свого потенціалу», «очікуваного рівня результатів», «закономірності результатів».

Ці результати підтверджують той факт, що топ-менеджери, як правило, відрізняються більшою упевненістю в собі, відповідальністю і наполегливістю в досягненні цілей, що дозволяє їм бути ефективнішими в професійній діяльності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Теоретико-емпіричне дослідження дозволило розробити зміст і структуру ціннісно-цільового аспекту мотиваційної спрямованості особистості менеджера на ефективну професійну діяльність; встановити прояви особливостей рівня суб'єктивного контролю і рівня домагань топ-менеджерів і менеджерів середньої ланки; вплив професійного досвіду, успішності управлінської діяльності, гендерного аспекту на структурні компоненти ціннісно-цільового аспекту мотиваційної спрямованості менеджерів в умовах трансформації соціальних відносин в українському суспільстві, в сучасному вітчизняному менеджменті.

Таким чином, рушієм і носієм активності менеджерів у їх професійній діяльності є мотиваційна спрямованість на досягнення успіху, здатність до самомотивування і звідси вміння шукати ресурси у собі, вірити у свій успіх, передбачати і використовувати цілі, цінності управлінської діяльності.

Отримані в роботі результати дозволяють значно розширити існуючі у психології менеджменту уявлення про місце й роль праці в індустріальному, постіндустріальному й інформаційному суспільстві, окреслити проблеми й особливості формування ціннісно-цільових орієнтацій сучасного менеджера.

Результати теоретико-емпіричного дослідження використовуються й можуть знайти подальше застосування при розробці навчально-методичних матеріалів і програм спецкурсів, присвячених вивченню проблем психології в менеджменті і бізнесі.

Список використаних джерел і літератури

1. Динамическая психология / К. Левин // Избранные труды / под общ. ред. Д. А. Леонтьева и Е. Ю. Патяевой; [сост., пер. с нем. и англ. яз. и науч. ред. Д. А. Леонтьева и Е. Ю. Патяевой]. — М.: Смысл, 2001. — 572 с.
2. Карамушка Л. М. Психологія управління (на матеріалі діяльності освітніх організацій) / Л. М. Карамушка. — К.: Київський міжнародний університет, 2002. — 268 с.

3. Леонтьев Д. А. Современная психология мотивации // Д. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 2002. — 344 с.
4. Максименко С. Д. Генезис существования личности: монография / С. Д. Максименко. — К.: ООО «КММ», 2006. — 239 с.
5. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. — Ленинград: Наука, 1983. — 240 с.
6. Никифоров Г. С. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / Г. С. Никифоров, М. А. Дмитриева, В. М. Снеткова. — СПб.: Речь, 2003. — 448 с.
7. Оллпорт Г. Становление личности / Г. Оллпорт. — М.: Смысл, 2002. — 461 с.
8. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Д. Я. Райгородский. — Самара: БахраМ, 2001. — 672 с.
9. Фаткин Л. В. Развитие управленческого потенциала промышленных предприятий / Л. Ф. Фаткин, Д. С. Петросян // Аудит и финансовый анализ. — М., 2012. — № 3. — С. 354–360.
10. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения / Х. Хекхаузен; пер. с англ. — СПб.: Речь, 2001. — 240 с.
11. Чернявская Т. П. Психология успешности личности в бизнесе: [монография] / Т. П. Чернявская. — Одесса: Астропринт, 2010. — 288 с.
12. Швалб Ю. М. Психологические модели целеполагания / Ю. М. Швалб. — К.: Стило, 1997. — 238 с.
13. Atkinson J. A Theory of Achievement Motivation / J. Atkinson, H. Feather. — N. Y., 1966. — 215 p.
14. Murray H. Explorations in personality: A clinical and experimental study of fifty men of college age / H. Murray. — N. Y.: Oxford university press, 1938. — 212 p.
15. Rokeach M. The Nature of Human Values / M. Rokeach. — New York: Free Press, 1973. — 438 p.
16. Rotter J. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement / J. Rotter // Psychological Monographs: General & Applied. — 1966. — 80(1), — P. 1–28.

References

1. Lewin K. (2001) Dinamicheskaja psihologija [*Dynamic Psychology*]. D. A. Leontiev, E. Y. Patyaeva (Ed.). M.: Smysl. [in Russian].
2. Karamushka L. M. Psihologija upravlinnja (na materiali dijaj'nosti osvithnih organizacij) (2002) [*Psychology of Management (on the basis of educational organizations)*] K. : Kyiv International University. [in Ukrainian]
3. Leontiev D. A. (2002) Sovremennaja psihologija motivacii [*Modern psychology of motivation*]. M.: Smysl. [in Russian].
4. Maksimenko S. D. (2006) Genezis sushhestvovanija lichnosti: monografija [*Genesis of personality: Monograph*] K.: ООО «КММ». [in Russian].
5. Muzdybaev K. (1983) Psihologija otvetstvennosti [*Psychology of responsibility*]. Leningrad: Nauka. [in Russian].
6. Nikiforov G. S., Dmitrieva M. A. & Snetkova V. M. (2003) Praktikum po psihologii menedzhmenta i professional'noj dejatel'nosti [*Workshop on the psychology of management and professional activity*]. SPb. : Rech. [in Russian].
7. Allport G. (2002) Stanovlenie lichnosti [*Formation of the person*]. M. : Smisl. [in Russian].
8. Rajgorodskij D. Ja. (2001) Prakticheskaja psihodiagnostika. Metodiki i testy [*Practical psychodiagnosics. Procedures and tests*]. Samara: BahraM. [in Russian].
9. Fatkin L. F. & Petrosjan D. S. (2002) Razvitie upravlencheskogo potenciala promyshlennyh predpriatij [The development of the management capacity of industries]. *Audit i finansovyj analiz — Audit and financial analysis*. Vol.3., 354–360. [in Russian].
10. Hekhauzen H. (2001) Psihologija motivacii dostizhenija [*Psychology achievement motivation*]. SPb. : Rech. [in Russian].
11. Chernjavskaja T. P. (2010) Psihologija uspeshnosti lichnosti v biznese: [monografija] [*Psychology of success of the individual in the business: [monograph]*]. Odessa: Astroprint. [in Russian].

12. Shvalb Ju. M. (1997) Psihologicheskie modeli celepolaganija [*Psychological models of goal setting*]. К. : Stylos. [in Russian].
13. Atkinson J. A. (1966) Theory of Achievement Motivation. N.Y., 1966.
14. Murray H. (1938) Explorations in personality: A clinical and experimental study of fifty men of college age. N. Y.: Oxford university press.
15. Rokeach M. (1973) The Nature of Human Values / M. Rokeach. New York: Free Press.
16. Rotter J. (1966) Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement [Psychological Monographs: General & Applied] 80(1).

Н. А. Герасименко

аспирант кафедры дифференциальной и специальной психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ostrako72@mail.ru
ORCID 0000–0001–8694–6259

**ЦЕННОСТНО-ЦЕЛЕВОЙ АСПЕКТ МОТИВАЦИОННОЙ
НАПРАВЛЕННОСТИ МЕНЕДЖЕРА В УСЛОВИЯХ
ТРАНСФОРМАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Резюме

В статье представлены результаты теоретико-эмпирического исследования ценностно-целевого аспекта мотивационной направленности менеджера на эффективную деятельность. Представлены результаты исследования уровней субъективного контроля и притязаний менеджеров.

Ключевые слова: ценностно-целевой аспект, мотивационная направленность, менеджер, эффективная деятельность.

Gerasymenko Natalia

postgraduate student at chair of Differential and Special Psychology
Odessa I. I. Mechnikov national university

**MANAGER'S VALUE-TARGETED ASPECT OF MOTIVATIONAL
ORIENTATION IN CONDITION OF SOCIAL RELATIONSHIP
TRANSFORMATION**

Abstract

This article contains results of empiric-theoretical research of manager's value-targeted aspect of motivational orientation on effective activity. Results of research about levels of managers' subjective control and pretension are submitted.

The purpose of article is disclosure of substantial-structural load on value-targetable aspect of managers' personality's motivational orientation on effective activity in condition of social relationship transformations.

Changes in social-economic sphere of Ukrainian society's life activity have led to transformation of social relationships at society and particularly in sphere of manager's activity. This leads to creation of new value-targeted priorities of managers' motivational directional personality and activity.

Analysis of activity of modern organizations shows that major factor of update and upgrade of value-targeted aspect of direction is creating of new generation of managers who think of manager's profession personally: they have not only high competence

in management but also identifies themselves with values of manager's activity, orientated on creative self-realization and aimed to self-upgrading in profession.

Theoretical analysis of investigation in psychological literature of problems of: direction (J. Atkinson, K. Levin, S. D. Maksymenko, G. Ollport, M. Rokeach, J. Rotter, H. Heckhausen etc.); direction of personality and professional activity of managers (E. N. Emelianov, L. M. Karamushka, S. E. Povarnicina, T. P. Cherniavskaia, U. M. Shvalb etc.) allows to assert that investigated problem is not new in psychological science.

But at the same time complete psychological comprehension of motivational direction of manager's personality on effective activity does not exist at national literature at present time.

Key words: value-targeted aspect, motivational orientation, manager, effective activity.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2016

УДК 159.955

Гільман Анна Юріївна

викладач кафедри психології та педагогіки
Національного університету «Острозька академія»,
м. Острог, вул. Семінарська, 2
e-mail: anjahilman@mail.ru
ORCID 0000-0003-4487-6322

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ ПО ФОРМУВАННЮ САНОГЕННОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті зосереджена увага на програмі соціально-психологічного тренінгу по формуванню саногенного мислення студентської молоді з метою покращення психологічного благополуччя студента, набуття навичок усвідомлення й аналізу життєвих проблем, пошуку конструктивних виходів зі стресових ситуацій. Автором описано та проаналізовано результати ефективності соціально-психологічного тренінгу.

Ключові слова: саногенне мислення, саморегуляція, студентська молодь, соціально-психологічний тренінг.

Постановка проблеми. В студентські роки відбувається становлення людини як особистості, коли молода особа, пройшовши складний шлях онтогенетичної ідентифікації до інших людей, перейняла від них соціально значущі властивості особистості, здатність до співпереживання, до активного морального ставлення до людей, до самого себе і до природи; здатність до засвоєння ролей, норм, правил поведінки в суспільстві тощо. Потрібно зазначити, що розвиток особистості молодшої особи нерозривно пов'язаний з формуванням її мислення. Якість життя, стосунків з оточенням, способи реагування на обставини буденного життя тощо визначаються типом мислення студента. Людина в своєму житті неодноразово потрапляє в ситуації, які створюють умови для переживання негативних емоцій: образи, сорому, розчарування, туги та ін. Мислення, що дозволяє позбутися негативних наслідків емоційного стресу, сприяє саморегуляції та усвідомленню людиною різних емоцій, називають саногенним мисленням [3; 5; 7; 8]. Від того, як молода людина думає, залежить не тільки результативність її діяльності та поведінки, а й ставлення до подій, а в результаті стан душі, світовідчуття. Тому актуальним завданням сьогодення є розробка конкретних програм формування та розвитку саногенного мислення у підростаючого покоління. У роботі з молоддю важливим завданням є використання комплексу засобів, які сприятимуть розвитку і гармонізації їх саногенного мислення.

Метою статті є: проаналізувати результати ефективності тренінгової програми по формуванню саногенного мислення у студентів.

Аналіз останніх досліджень. Проблемі саногенного мислення присвячені роботи зарубіжних (Р. Бернс, К. Бютнер, Д. Джампольські, М. Джеймс,

Д. Джонгвард, Е. Ле Шан, М. Раттер, З. Фрейд, К. Хорні та ін.) та вітчизняних вчених (Ю. М. Орлов, Е. М. Александровська, А. Б. Добровіч, І. В. Дубровіна, А. І. Захаров, М. Козлов, В. Леві, В. Я. Семке, М. Тишкова та ін.). Загалом автори у своїх працях звертають увагу на окремі форми прояву саногенного мислення, а також на конкретні прийоми формування його елементів.

Виклад основного матеріалу. З метою покращення психологічного благополуччя студента, розвитку його самосвідомості та позитивного ставлення до себе та інших, набуття навичок усвідомлення й аналізу життєвих проблем, пошуку конструктивних виходів зі стресових ситуацій нами була розроблена програма соціально-психологічного тренінгу «Формування саногенного мислення студентської молоді».

Програма тренінгу побудована на: формуванні навичок розпізнавання та усвідомлення емоцій, роботі з неадаптивними когніціями та деструктивними установками, формуванні позитивного самосприйняття, ментальній роботі з негативними емоційними переживаннями і почуттями, формуванні навичок соціальних контактів. Теоретична основа психотренінгу базувалась на компонентах психічної регуляції діяльності, виділених О. А. Конопкіним, а саме: 1) прийнята суб'єктом мета діяльності; 2) суб'єктивна мета значущих умов; 3) програма виконавчих дій; система суб'єктивних критеріїв досягнення мети; 4) рішення про корекцію системи саморегуляції [6].

Завдяки методам когнітивно-раціональної терапії (А. Бек), ментальній роботі з образом, виною, соромом, страхом (Ю. Орлов, С. Філіппов), раціонально-емоційній поведінковій терапії (А. Елліс), методам психогімнастики, тілесно-орієнтованого психоаналізу (В. Райх, А. Лоуен), біоенергетичним вправам і т. п. ми змогли здійснити інтегральний підхід до формування саногенного мислення студента. На нашу думку, оволодіння навичками саногенного мислення, що включає в себе розвиток умінь самоспостереження та рефлексії, перебудову існуючих установок, зняття фізичного і психоемоційного напруження, регуляцію поведінки студента, покращить адаптивність молоді особи до соціального середовища. Ми припустили, що включення студентів у групові заняття, які побудовані з використанням активних методів соціально-психологічного впливу, забезпечить формування саногенного мислення.

Оцінка ефективності розвивальної програми здійснювалася за допомогою контрольного зрізу, спрямованого на дослідження кількісних і якісних змін, які відбулися в особистісному розвитку студентів, шляхом порівняння показників контрольної та експериментальної груп із показниками констатувального тестування. У контрольному дослідженні взяло участь 175 осіб юнацького віку (студентська молодь віком від 17–24 років: жителі Хмельницької, Рівненської, Житомирської та Львівської областей), з яких 20 студентів увійшло до експериментальної групи.

На контрольному етапі дослідження нами здійснювався аналіз особистості за такими характеристиками: саногенне-патогенне мислення, опірність до стресу, інтенсивність прояву емоційно забарвлених скарг студента

щодо його фізичного самопочуття, рефлексивність, наполегливість та самовладання, емоційна реакція на вплив стимулу навколишнього середовища, нервово-психічна стійкість, мотивація, задоволеність якістю життя, тривожність, ригідність, смисло-життєві орієнтації, інтенсивність вираженості емоційних переживань, актуальне психологічне благополуччя на даному життєвому етапі. Дослідження здійснювалося за допомогою того ж діагностичного інструментарію, що використовувався на етапі констатувального експерименту. Отримані в результаті формувального експерименту дані були піддані статистичній обробці за допомогою програми SPSS Statistics 18.

За результатами формувального впливу у студентів було виявлено високий рівень сформованості саногенного мислення. Здійснений на завершальному етапі дослідження аналіз показників саногенного мислення засвідчив, що найбільші зміни мали місце за шкалами «рефлексивність» (0,77); «наполегливість» (-0,64) та «самовладання» (0,86). Також досить високі показники маємо за шкалами: «самоприйняття» — (0,61); «нервово-психічна стійкість» (-0,64); «тиск скарг» (-0,62). Результати зрізу, проведеного після реалізації програми розвивального впливу, констатують покращення за показниками, що слугували предметом даного впливу. Можна зробити висновок, що формування у студентів саногенного мислення сприяє розвитку їх власної активності, психологічного благополуччя та формує цілеспрямовану поведінку, орієнтовану на досягання поставлених цілей у навчальній діяльності.

Для порівняльного аналізу показників середніх значень у двох групах до та після проведення тренінгових занять нами було застосовано критерій Манна — Уїтні, щоб побачити, які саме відмінності простежуються між досліджуваними щодо психологічних умов формування саногенного мислення студентської молоді. Результати обробки даних подані в накопичувальних частотах.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз показників типів мислення щодо впливу на емоційну сферу в досліджуваних групах (при $p < 0,05$)

Показники	Середні значення		Z-критерій Манна — Уїтні
	Група осіб до здійснення експериментального впливу	Група осіб після здійснення експериментального впливу	
Саногенне мислення	2901,5	16208,5	-3,93776
Патогенне мислення	17922,5	1187,5	3,23093

Серед студентської молоді виявлено, що показник саногенного мислення ($M = 16208,5$) після проведення тренінгу підвищився, ніж був до цього ($M = 2901,5$) ($Z = -3,93776$, $p = 0,000082$). При цьому показник патогенного мислення у осіб до проведення тренінгу ($M = 17922,5$) значно вищий, ніж після проведення занять ($M = 1187,5$) ($Z = 3,23093$, $p = 0,001234$). Тобто тренінгові заняття дали змогу підвищити та набути нові навички щодо ефективних засобів розв'язування психотравмуючих проблем, які базуються

на свідомій їх постановці та розгляді, свідомому рефлексивному аналізі власних емоцій та емоціогенних (стресогенних) факторів. При цьому рівень патогенного мислення значно знизився (див. табл. 1). Виявлено, що позитивний тип емоційної реакції у вигляді вступу у соціальний контакт є більш вираженим після проведення тренінгу ($M=16203,5$), ніж до цього ($M=16203,5$) ($Z=-3,95867$, $p=0,000029$).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз показників типу емоційної реакції в досліджуваних групах (при $p<0,05$)

Показники	Середні значення		Z-критерій Манна — Уїтні
	Група осіб до здійснення експериментального впливу	Група осіб після здійснення експериментального впливу	
Позитивний тип емоційної реакції	16203,5	2906,5	-3,95867

Тобто для студентів після проведення тренінгу став більш прийнятний тип реакції з позитивним особистісним сенсом або соціальним значенням (гарна погода, радість на душі, комплімент оточуючих, жарт) (див. табл. 2).

Щодо психосоматичних скарг, то виявлено, що виснаження як неспецифічний фактор, який вказує на загальну втрату показника життєвої енергії, після проходження тренінгової програми зменшився його прояв ($M=19960,5$), ніж до цього ($M=11006,5$) ($Z=2,47053$, $p=0,013072$). Показник тиску скарг (загальна емоційно забарвлена інтенсивність скарг) теж зменшився після проведення тренінгу ($M=18838$), ніж показник до цього ($M=272$) ($Z=7,05994$, $p=0$). Дані результати, ймовірно, свідчать про хорошу достатньо усвідомлену роботу над негативними емоційними переживаннями, неадаптивними когніціями, які можуть акумулюватись у тілі у вигляді певних симптомів.

Таблиця 3

Порівняльний аналіз показників психосоматичних скарг в досліджуваних групах (при $p<0,05$)

Показники	Середні значення		Z-критерій Манна — Уїтні
	Група осіб до здійснення експериментального впливу	Група осіб після здійснення експериментального впливу	
Виснаження	19960,5	11006,5	2,47053
Тиск скарг	18838	272	7,05994

Тобто, після тренінгу у студентської молоді нівелювалося суб'єктивне уявлення про втрату життєвої енергії і потреби в допомозі, а також частково знизилася інтенсивність психосоматичних скарг (див. табл. 3).

Після проведення тренінгів нервово-психічна стійкість як інтегральна сукупність вроджених (біологічно обумовлених) і набутих особистісних якостей, мобілізаційних ресурсів і резервних психофізіологічних можливостей організму серед студентів зросла ($M=18198,5$), на відміну від по-

казників до цього ($M=911,5$) ($Z=4,38528$, $p=0,000011$). Такий рівень нервово-психічної стійкості може забезпечити оптимальне функціонування молоді особи в несприятливих умовах середовища, бути більш стійким до негативних чинників навколишнього світу.

Таблиця 4

Порівняльний аналіз показника нервово-психічної стійкості в досліджуваних групах (при $p<0,05$)

Показники	Середні значення		Z-критерій Манна — Уїтні
	Група осіб до здійснення експериментального впливу	Група осіб після здійснення експериментального впливу	
Нервово-психічна стійкість	18198,5	911,5	4,38528

У студентської молоді після проведення тренінгу більш вираженими стали емоційна незворушність, ймовірність нереагування людини на емоціогенні подразники, ситуації з переважанням позитивних емоцій. Це така властивість особистості, яка забезпечує стабільність стеничних емоцій та емоційного збудження при впливі різних стресорів (див. табл. 4).

Після здійснення експериментального впливу зросла опірність стресу ($M = 1050$), на відміну від показників до цього ($M=18060$) ($Z=-3,80601$, $p=0,000141$).

Таблиця 5

Порівняльний аналіз показника опірності стресу в досліджуваних групах (при $p<0,05$)

Показники	Середні значення		Z-критерій Манна — Уїтні
	Група осіб до здійснення експериментального впливу	Група осіб після здійснення експериментального впливу	
Опірність стресу	1050	18060	-3,80601

Для студентської молоді після проведення тренінгових занять зросла опірність стресу, що виражається в стійкому підвищенні рівня адаптаційних ресурсів, де крім посилення мобілізації відбувається активізація функцій уваги, пам'яті, розумових процесів тощо. Високі показники опірності стресу дадуть можливість студенту знайти адекватний спосіб подолання труднощів і перебудувати свою поведінку (див. табл. 5).

Після проведення тренінгу у його учасників знизилася особистісна тривожність як стійка індивідуальна особливість людини ($M = 17833$), на відміну від показників до цього ($M=1277$) ($Z=2,8566$, $p=0,004282$). Також знизився рівень реактивної тривожності як стан ($M = 18006,5$), на відміну від показників до цього ($M=1103,5$) ($Z=3,58225$, $p=0,000341$) (див. табл. 6). Студенти із нижчим рівнем тривожності зможуть більш спокійно реагувати на мінливі умови середовища, виробляти адекватну емоційну реакцію на стресові події, сприймати певний діапазон ситуацій як сприятливих для самооцінки та самоповаги.

Таблиця 6

**Порівняльний аналіз показника опірності стресу в досліджуваних групах
(при $p < 0,05$)**

Показники	Середні значення		Z-критерій Манна — Уїтні
	Група осіб до здійснення експериментального впливу	Група осіб після здійснення експериментального впливу	
Особистісна тривожність	17833	1277	2,8566
Реактивна тривожність	18006,5	1103,5	3,58225

Серед студентської молоді виявлено, що загальний індекс, що визначає рівень задоволеності власним життям, у осіб до проведення тренінгу ($M=2764,5$) значно нижчий, ніж після проведення занять ($M=16345,5$) ($Z=3,36476$, $p=0,000766$). Тобто, для студентів після тренінгових занять стали більш характерні виражена оптимістичність та активність життєвої позиції. (див. табл.7)

Таблиця 7

**Порівняльний аналіз показника індексу якості життя в досліджуваних групах
(при $p < 0,05$)**

Показники	Середні значення		Z-критерій Манна — Уїтні
	Група осіб до здійснення експериментального впливу	Група осіб після здійснення експериментального впливу	
Індекс якості життя	2764,5	16345,5	-3,36476

Після проведення тренінгу рівень рефлексивності як властивості особистості підвищився ($M=2870,5$), порівняно з показником серед студентів до цього ($M=16239,5$) ($Z=-3,8081$, $p=0,000140$). Тобто після проведення тренінгових занять у студентів виявилось більш усвідомлене ставлення до регуляції суб'єктом своєї діяльності (див. табл. 8).

Таблиця 8

**Порівняльний аналіз показника рефлексивності в досліджуваних групах
(при $p < 0,05$)**

Показники	Середні значення		Z-критерій Манна — Уїтні
	Група осіб до здійснення експериментального впливу	Група осіб після здійснення експериментального впливу	
Рефлексивність	16239,5	2870,5	-3,8081

За даними порівняльного аналізу виявлено, що підвищився рівень наполегливості ($M=2857,5$) після проведення тренінгу, порівняно із показником до цього ($M=16252,5$) ($Z=-3,75373$, $p=0,000174$). Щодо такого показника вольової саморегуляції, як самовладання, то його рівень теж підвищився ($M=2755$) після проведення тренінгу, на відміну від значення до цього

($M=16355$) ($Z=-3,32503$, $p=0,000884$) (див. табл. 9). Тобто у студентів після участі у тренінгу зросли показники вольової саморегуляції, які властиві емоційно зрілим, активним, незалежним, самостійним особам. Їх відрізняє спокій, впевненість у собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів, розвинене почуття особистого обов'язку. Як правило, вони добре рефлексують особисті мотиви, планомірно втілюють власні наміри, вміють розподіляти зусилля і здатні контролювати свої вчинки, володіють вираженою соціально-позитивною спрямованістю. У граничних випадках у них можливе наростання внутрішньої напруги, пов'язаної з прагненням контролювати кожен нюанс власної поведінки і з тривожністю через найменшу її спонтанність.

Таблиця 9

Порівняльний аналіз показників вольової саморегуляції в досліджуваних групах (при $p<0,05$)

Показники	Середні значення		Z-критерій Манна — Уїтні
	Група осіб до здійснення експериментального впливу	Група осіб після здійснення експериментального впливу	
Наполегливість	16252,5	2857,5	-3,75373
Самовладання	16355	2755	-3,32503

Таким чином, розроблена нами програма формування саногенного мислення у студентів засвідчила певні позитивні зрушення. Важливим підтвердженням позитивних змін, що відбулись у мисленні досліджуваних студентів, слугує оцінка учасників тренінгу, яка виражається як в емоційних характеристиках, раціональніше аналізувати ситуацію, відокремлюватись від негативних переживань та акцентувати увагу на тому, що відбувається «тут і зараз» («усвідомлюю», «аналізую», «розумію», «подобається рефлексувати свої переживання», «можу контролювати», «абстражуюсь», «хочу», «...можу назвати словами те, що зі мною відбувається»), так і у діяльнісних характеристиках, вмінні ставити цілі («буду», «пробую визнати», «стане в нагоді», «...зуміла вийти зі свого світу, побачити глибше і ширше», «усвідомлюю причини своєї образи», «...почала більше жити») і т. п.

Висновки. Отже, в результаті формувального впливу у студентів спостерігається досить високий рівень сформованості саногенного мислення. Для них став більш прийнятний тип реакції з позитивним особистісним сенсом або соціальним значенням, ніж до проведення занять. Після тренінгу у студентської молоді нівелювалося суб'єктивне уявлення про втрату життєвої енергії і потреби в допомозі, а також частково знизилася інтенсивність психосоматичних скарг: прояв фактору виснаження після проведення тренінгової програми. У студентів підвищились показники нервово-психічної стійкості особистості студента, зросла опірність стресу, знизилася особистісна та реактивна тривожність як стійка індивідуальна особливість людини. Серед студентської молоді виявлено, що загальний індекс, що визначає рівень задоволеності власним життям у осіб до проведення тренінгу значно нижчий, ніж після проведення занять. За даними порівняльного аналізу виявлено,

що підвищився рівень рефлексивності студентів, а також наполегливості і самовладання. Таким чином, після формувального впливу ми спостерігали відчутні позитивні зміни, що вказують на ефективність проведеної програми по формуванню саногенного мислення у студентської молоді.

Список використаних джерел і літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Абульханова-Славская К. А. — М.: Мысль, 1991. — 299 с.
2. Братусь Б. С. К изучению смысловой сферы личности / Б. С. Братусь // Вестн. Моск. ун-та. — Сер. 14. Психология. — 1981. — № 2. — С. 46—56.
3. Гільман А. Ю. Саногенне мислення як чинник протидії емоційного стресу в навчальній діяльності студента / А. Ю. Гільман // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». — Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. — Вип.30. — С. 43–50.
4. Крайнова Ю. Н. Саногенное мышление против негативных переживаний [Текст] / Ю. Н. Крайнова // Психология здоровья и личностного роста. — 2010. — № 4. — С. 58–74.
5. Морозюк С. Н. Саногенный стиль мышления. Управление эмоциями. «Обида». Модульно-кодовое учебное пособие в мобильной системе обучения КИП-М к циклу курсов по бесконфликтной адаптации и саморазвитию личности/ С. Н. Морозюк, Е. В. Мирошник. — М., 2006. — 102 с.
6. Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности/ Ю. М. Орлов. — М.: Просвещение, 1991. — 287 с.
7. Орлов Ю. М. Оздоровляющее (саногенное) мышление. Серия: Управление поведением, кн. 1. — 2-е изд. исправленное. / Ю. М. Орлов. — М.: Слайдинг, 2006.
8. Титаренко Т. М. Життєві завдання особистості як соціально-психологічний чинник моделювання майбутнього / Т. М. Титаренко // Наукові студії із соціальної та політичної психол.: зб. статей / АПН України, Ін-т соц. та політ. психології. — К.: Міленіум, 2007а. — Вип. 16(19). — С. 304–311.
9. Пасічник І. Д. Мислення як предмет психології/ І. Д. Пасічник// Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». — Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. — Вип. 25. — С. 3–9.

References

1. Abulkhanova-Slavskaia K. A. *Stratehiya zhyzny* / Abulkhanova-Slavskaia K. A. — M.: Mysl, 1991. — 299 s. [in Ukrainian].
2. Bratus B. S. *K yzucheniyu smyslovoi sfery lychnosty* / B. S. Bratus // Vestn. Mosk. Un-ta. — Ser. 14. Psykholohiya. — 1981. — № 2. — S. 46—56. [in Russian].
3. Hilman A. Iu. *Sanohenne myslennia yak chynnyk protydii emotsiinoho stresu v navchalnii diialnosti studenta* / A. Iu. Hilman// Naukovi zapysky. Seriya «Psykhologhiia i pedahohika». — Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2014. — Vyp. 30. — S. 43–50 [in Ukrainian].
4. Krainova Iu. N. *Sanohenne myshlenye protiv nehatyvnykh perezhyvanyi* [Tekst] / Iu. N. Krainova // Psykholohyia zdorovia y lychnostnoho rosta. — 2010. — № 4. — S. 58–74 [in Russian].
5. Moroziuk S. N. *Sanohennyi styl myshleniya. Upravlenye emotsiyamy. «Obyda». Modulno-kodovoe uchebnoe posobyе v mobylnoi systeme obucheniya KYP-M k tsyklu kursov po beskonflyktnoi adaptatsyy y samorazvytyiu lychnosty*/ S. N. Moroziuk, E. V. Myroshnyk. — M.: 2006, — 102 s. [in Russian].
6. Orlov Iu. M. *Voskhozhdenye k yndyvydualnosty*/ Iu. M. Orlov. — M.: Prosveshchenye, 1991. — 287 s. [in Russian].
7. Orlov Iu. M. *Ozdoravlyvaiushchee (sanohenne) myshleniya*. Seryia: Upravlenye povedenyem, kn. 1. — 2-e yzd. yspravlennoe. / Iu. M. Orlov. — M.: Slaidynh, 2006. [in Russian].

8. Tytarenko T. M. *Zhyttievi zavdannia osobystosti yak sotsialno-psykholohichniy chynnyk mod-eliuvannia maibutnoho* / T. M. Tytarenko // *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhol.: zb. statei / APN Ukrainy, In-t sots. ta polit. psykholohii.* — K. : Milenium, 2007a. — Vyp. 16(19). — S. 304–311. [in Ukrainian].
9. Pasichnik I. D. *Mislennya yak predmet psihologii* / I. D. Pasichnik // *Naukovi zapysky. Seriia «Psykhohohiia i pedahohika».* — Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2013. — Vyp. 25. — S. 3–9 [in Ukrainian].

Гильман Анна Юрьевна

преподаватель кафедры психологии и педагогики, аспирант
Национального университета «Острожская академия»

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОГРАММЫ ПО ФОРМИРОВАНИЮ САНОГЕННОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Резюме

В статье сосредоточено внимание на программе социально-психологического тренинга по формированию саногенного мышления студенческой молодежи с целью улучшения психологического благополучия студента, приобретения навыков осознания и анализа жизненных проблем, поиска конструктивных выходов из стрессовых ситуаций. Автором описаны и проанализированы результаты эффективности социально-психологического тренинга.

Ключевые слова: саногенное мышление, саморегуляция, студенты, социально-психологический тренинг.

Anna Yuriivna Hilman

The teacher at the Psychology and Pedagogy Department
at the National University of Ostroh Academy

ANALYSIS OF THE PROGRAMS' EFFICIENCY IN FORMATION OF THE STUDENTS' SANOHENIC THINKING

Abstract

The development of students' personality is inextricably linked with the formation of thinking. The quality of life, relationships with the surrounding, the ways of response to the circumstances of everyday life, etc. are determined by the type of students' thinking. The way young people think does not impact only their activities and behaviour, but it also influences the attitude to events and results in their state of mind, attitude.

The results of the program's efficiency of socio-psychological training on forming the sanohenic thinking of students in order to improve student psychological well-being, develop awareness skills and analyse vital problems while finding meaningful outputs with stressful situations are described and analyzed in the article.

It has been investigated that a fairly high level of development of students sanohenic thinking is observed due to the results of formation stage.. The students have become more acceptable for the certain type of reaction with a positive personal meaning or social value than before the training, the intensity of psychosomatic complaints was partially reduced, the rates of students' neuro-psychological stability of personality has increased, the resistance to stress has also increased, personal and reactive

anxiety as a stable individual characteristic of person has decreased. It has been found by the author that the overall index, which determines the level of satisfaction with their lives for the people in training significantly lower than after classes. According to the comparative analysis it was noticed that the level of reflectivity, students' perseverance and self-control has been increased. Therefore, after the forming program took place it was investigated by the author that this program has the positive influence, indicating the effectiveness of the program on formation of students' sanohenic thinking.

Key words: sanohenic thinking, self-regulation, students, socio-psychological training.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2016

УДК 376.3.042.1.018.1-057.874-056.29

Гончар Юлія Олександрівна

молодший науковий співробітник групи психоневрології, психотерапії та медичної психології відділу медико-соціальної експертизи та реабілітації при внутрішніх, нервових хворобах і психосоматичних розладах державної установи «Український державний науково-дослідний інститут медико-соціальних проблем інвалідності МОЗ України»
e-mail: gonchar.yulia@gmail.com
ORCID 0000-0001-5316-906X

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО РЕАГУВАННЯ МАТЕРІВ, ЩО МАЮТЬ ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Виходячи з теорії прив'язаності, ми припускаємо, що одним з факторів, які визначають адекватну соціальну адаптацію дитини з психофізичними вадами, може бути поліпшення мікросоціальних умов її розвитку в результаті створення гармонійної внутрішньосімейної атмосфери та укріплення доброго самопочуття матері. У статті приділено увагу особливостям емоційного реагування матерів, що мають дітей з психофізичними порушеннями, а саме: з дитячим церебральним паралічем, затримкою психічного розвитку та розладами спектру аутизму, в порівнянні з особливостями емоційної сфери матерів, що виховують здорових дітей. Досліджено їх емоційний стан, емоційну спрямованість та найбільш виразні емоції, притаманні їм.
Ключові слова: емоції, емоційний стан, емоційна спрямованість, материнсько-дитячі відносини, матері дітей з психофізичними порушеннями.

Постановка проблеми: Положення сімей, в яких виховуються діти з психофізичними порушеннями, погіршується як зі складною соціально-економічною ситуацією в країні, зі зниженням соціальних витрат на таких дітей, так і з відсутністю науково підтверджених, закріплених законодавством підходів і теоретико-методологічного обґрунтування необхідності психологічної допомоги сім'ям, що виховують дітей з вадами розвитку (Кочарян О. С., Ткачова В. В.) [1, 2].

Актуальність проблеми розробки комплексної програми психологічної допомоги таким сім'ям обумовлена ще й тим, що сьогодні сім'я, в якій виховуються діти з психофізичними порушеннями, не може максимально сприяти оптимальному формуванню особистості дітей та всебічному розвитку й вихованню. В багатьох сім'ях не тільки не створено адекватних умов для розвитку дітей, а й навпаки, сімейна ситуація деструктивно впливає на дитину, травмуючи її незахищену особистість. Цим питанням приділяли увагу Ткачова В. В., Кочарян О. С., які показали, що причинами виникнення такої внутрішньосімейної атмосфери є: високий рівень психічної травматизації членів сім'ї внаслідок народження дитини з вадами розвитку; відсутність як мотиву для надання необхідної допомоги проблемній дитині, так і елементарних психолого-педагогічних знань у батьків; «несприйняття» особливостей дитини, що обумовлене як премор-

бідними психологічними особливостями батьків, так і їх культурно-ціннісною орієнтацією у ставленні до такої дитини [1, 2].

Дж. Боулбі вважав, що необхідною умовою збереження психічного здоров'я дітей є наявність емоційно теплих, близьких, стійких і тривалих взаємовідносин із матір'ю, таких відносин, які обом сторонам приносять радість та задоволення. В той же самий час він стверджував, що значну роль в цьому питанні відіграє не лише сім'я, а й суспільство в цілому, тому що лише воно може створити макроекономічні умови, при яких можливі нормальні відносини дітей і батьків [3].

За думкою О. С. Кочаряна, сьогодні відносини матері й дитини в постнатальний період є важливим напрямком досліджень в перинатальній психології [2]. Теорія прив'язаності Дж. Боулбі є однією з основ загальноприйнятної в психології біопсихосоціальної моделі досліджень [3]. Ідеї щодо системи «матір — дитина» знаходять своє відображення у діадному підході, а уявлення щодо системної будови відносин «матір — дитина» стало підґрунтям для включення в область досліджень перинатальної психології проблем, пов'язаних з психологічними особливостями матері, яка при діадичному підході розглядається як основа формування умов розвитку дитини [2, 4].

Як вважає О. С. Кочарян, детермінанти прихильності матері й дитини, як предмет дослідження, стають ще актуальнішими сьогодні, зважаючи на існування двох поглядів на ці детермінанти: «мікроприхильності» та «макроприхильності». Під «макроприхильністю» розуміють вплив сім'ї, включаючи батька дитини, її бабусь та дідусів, соціуму в цілому, культури й традицій суспільства, в якому народилась дитина. «Мікроприхильність» визначає лише якість відносин у діаді, тобто між матір'ю та дитиною [2, 4, 5].

І. В. Добряков цю проблему розглядає дещо ширше. Він говорить про наявність системи «навколишнє середовище — матір — дитина» як структуру, що сама розвивається, зі складною поведінкою, що регулюється досить простим, проте досьогодні невизначеним алгоритмом, а це в свою чергу призводить до непередбачуваності впливу різних чинників на цю систему. Динамічна структура «навколишнє середовище — матір — дитина» є досить чутливою до будь-яких впливів [2, 6]. Г. Г. Філіпова дещо інакше уявляє цю структуру, вказуючи на те, що діада «матір — дитина» вбудована в триаду «навколишнє середовище — матір — дитина», яка за механізмом замкнутого кола в свою чергу впливає на діаду «матір — дитина», на материнську сферу жінки та її контакт із дитиною [2, 7].

Сім'я — це мікросоціум, в якому дитина не лише живе, а й в якому формуються її моральні якості, ставлення до людей, уявлення щодо характеру міжособистісних та соціальних зв'язків. Сім'я розглядається як системоформуюча детермінанта в соціально-культурному статусі дитини, що визначає її подальший психофізичний та соціальний розвиток. В ряді досліджень виявлено пряму залежність особливостей розвитку дитини від сімейного фактору: чим сильніше виявляються негаразди у сім'ї, тим виразніші порушення розвитку дитини (Ткачова В. В., Нікішина А. Н.) [1].

Розробка концептуальних засад, теоретико-методологічної бази та методики психокорекційної роботи дозволяє також надати суттєву допомогу

батькам дітей з відхиленнями в розвитку. Спеціальна допомога необхідна батькам для нейтралізації тих психологічних проблем, які виникають внаслідок їх особистісних переживань, пов'язаних з порушеннями розвитку дитини. Особливого значення особистісні особливості батьків, їх ставлення до аномального розвитку взагалі, набувають при визначенні характеру і змісту їх контактів із власною дитиною, яка має психофізичні порушення [1].

Проблема надання психологічної допомоги сім'ям, які виховують дітей з відхиленнями у розвитку, привертала увагу дослідників і раніше. Актуальність цієї проблеми відображена в ряді робіт (І. С. Багдасарьян, Т. А. Добровольська, І. Ю. Левченко, Н. В. Мазурова, Є. М. Мастюкова, Г. А. Мішина, М. М. Семаго, В. В. Ткачова, Н. Б. Шабаліна та ін.).

Гіпотезами дослідження стали припущення про те, що одним з факторів, що визначають адекватну соціальну адаптацію дитини з психофізичними вадами, може бути поліпшення мікросоціальних умов її розвитку в результаті створення гармонійної внутрішньосімейної атмосфери; формування адекватних внутрішньосімейних умов розвитку дитини з психофізичними вадами можливо лише при здійсненні комплексної системи заходів, спрямованих на надання психокорекційної допомоги її родині; комплексна система психологічної допомоги сім'ї дозволить прискорити динаміку розвитку дитини з психофізичними вадами і надасть можливість нейтралізувати фруструючі емоційні переживання, що виникли у її батьків; створення сприятливого реабілітаційного та корекційно-навчального середовища для дитини з психофізичними порушеннями в період її перебування вдома оптимізує процес її соціальної адаптації та соціально-психологічної реабілітації її сім'ї.

Методологічною основою напряду, що розробляється в спеціальній психології, з надання психологічної допомоги сім'ям, які виховують дітей з відхиленнями у розвитку, є відомі положення культурно-історичної теорії Л. С. Виготського, теорії діяльності А. Н. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, теорії відносин Б. Г. Ананьєва, теорії відносин і концепції невровів В. Н. М'ясищева.

Теоретичними джерелами дослідження є концептуальні підходи до діагностики та корекційної роботи з дітьми з відхиленнями у розвитку, представлені в дослідженнях провідних вітчизняних дефектологів: Д. І. Азбукіна, Т. А. Власової, В. В. Воронкової, Л. С. Виготського, М. Ф. Гнезділова, А. Н. Граборова, Е. К. Грачевой, Г. М. Дульнева, С. Д. Забрамної, Л. В. Занкова, М. В. Іпполітова, Б. Д. Корсунської, М. І. Кузьмицької, К. С. Лебединської, І. Ю. Левченко, Е. І. Леонгарда, В. І. Лубовського, А. Р. Маллер, Е. М. Мастюкова, М. С. Певзнер, В. Г. Петрової, Б. І. Пінського, Л. І. Солнцевої, І. М. Соловйової, Е. А. Стребелевої, Г. Я. Трошиної, У. В. Ульянової, Г. В. Цікото, Ж. І. Шіф та інших.

Найважливішим теоретичним положенням, що визначає роль соціальних умов у психічному розвитку дитини, виступає положення про специфічний шлях розвитку дитини як особливий процес присвоєння соціально-культурного досвіду у взаємодії зі світом дорослих (Л. С. Виготський,

А. В. Запорожець, А. Н. Леонт'єв, Д. Б. Ельконін). Соціальне середовище (в цьому випадку: внутрішньосімейна атмосфера) виступає не просто як зовнішня умова, а як джерело розвитку дитини. У процесі взаємодії дитини з дорослими (батьками, особами, що їх заміщують) виникають і розвиваються різні види психічної діяльності (А. Н. Леонт'єв), у тому числі й особистісні якості.

Розуміння психологічної травмованості дітей з відхиленнями у розвитку та їх батьків будується на положенні Л. С. Виготського про єдність афекту та інтелекту, на концепції С. Л. Рубінштейна про те, що формування психіки людини і її зміни відбуваються опосередковано під впливом соціального досвіду, заломлюючись через індивідуально окреслені внутрішні умови. Важливість положення Виготського про єдність афекту та інтелекту підтверджується і тим, що діяльність емоційної системи регулює функціонування людського організму в цілому (А. П. Анохін). У разі порушення діяльності регуляторних механізмів емоційної системи страждає особистість людини.

Особистість, за визначенням В. Н. М'ясищева, розуміється як цілісна, організована система зв'язків з реальною дійсністю. Цілісність системи відносин особистості є найпізнішим утворенням, але саме воно і забезпечує ставлення людини до самої себе (Б. Г. Анан'єв).

З позицій теорії відносин, психогенний або конфліктогенний нервово-психічний розлад виникає в результаті порушення особливо значущих життєвих відносин людини (Б. Д. Карвасарський, В. Н. М'ясищев). В основі порушення цілісності системи відносин особистості «лежить спотворення когнітивного і переважання емоційного компонента відносин», що тягне за собою в одній частині осіб порушення адекватної регуляції поведінки індивіда, в іншій — невротичні прояви, у третій — психосоматичні (Л. Н. Собчik). Нервово-психічні розлади обумовлюються не стільки широтою і глибиною порушень, з погляду об'єктивного спостереження, скільки їх значимістю в суб'єктивно-оцінній системі індивіда. Вважається, що особистості батьків, які відчувають вплив сильного тривалого психогенного фактора, опиняються на межі прояву своїх можливостей і реалізації життєвих цілей.

Мета статті: Дослідити особливості емоційного реагування матерів, що мають дітей з психофізичними порушеннями.

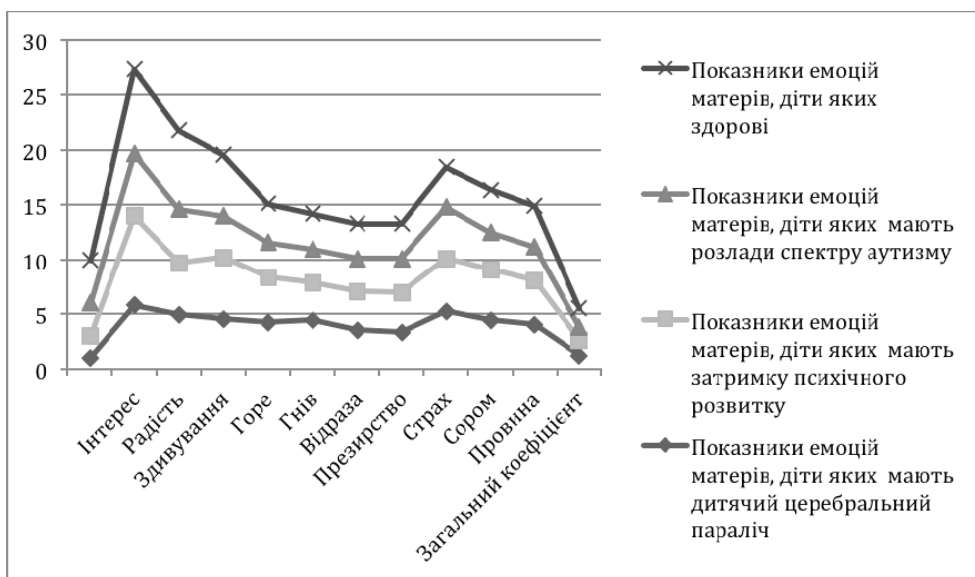
Результати дослідження: Розроблений нами комплекс психодіагностичних методів для оцінки емоційного стану матерів включав методику «Диференційні шкали емоцій К. Ізарда», методику «Самооцінка емоційних станів» (А. Уессман і Д. Рікс) і тест-анкету «Емоційна спрямованість» (Б. І. Додонов) [8, 9].

За допомогою методики «Диференційні шкали емоцій К. Ізарда» оцінювали вираженість основних емоцій матерів здорових дітей та дітей із психофізичними порушеннями: інтересу, радості, здивування, горя, гніву, відрази, презирства, страху, сорому й провини, а також розраховували загальний рівень їх самопочуття [9]. Методика «Самооцінка емоційних станів» (А. Уессман і Д. Рікс) дозволяла оцінити емоційний стан матерів

відповідно до шкал: спокій-тривожність, енергійність-втомлюваність, піднесеність-пригніченість, відчуття впевненості в собі — відчуття безпорадності, і також визначити сумарний показник емоційного стану [9]. Тест-анкета «Емоційна спрямованість» (Б. І. Додонов) визначала альтруїстичну, комунікативну, глоричну, праксичну, пугнічну, романтичну, акзівітвну, гедоністичну, гностичну і естетичну спрямованість емоцій матерів [8].

Статистична обробка результатів дослідження була проведена з використанням критерію Стьюдента і однофакторного дисперсійного аналізу з урахуванням статистичної значущості [10].

Результати психологічного тестування дітей за методикою «Диференціальні шкали емоцій К. Ізарда» показали, що найбільш і найменш виразні емоції обстежених матерів значно вирізнялись у кожній з груп: якщо діти були здорові, то це були інтерес, радість, здивування та презирство, відроза, провина; при наявності у дітей ДЦП — інтерес, радість, страх і відроза, презирство, провина; при затримці психічного розвитку у дітей — інтерес, здивування, радість й гнів, відроза, презирство; при розладах спектру аутизму у дітей — страх, інтерес, радість та горе, відроза, презирство й провина (мал. 1).

Малюнок 1. Показники емоцій матерів, діти яких мають чи не мають психофізичні порушення

У матерів дітей з ДЦП, в порівнянні з матерями здорових дітей, вірогідно зростала виразність страху (на 40,5 %, $p < 0,000001$), гніву (на 37,5 %, $p < 0,000005$), горя (на 20,0 %, $p < 0,009$), відроза (на 9,4 %, $p < 0,05$), та зменшувались радість (на 31,9 %, $p < 0,000005$), інтерес (на 24,7 %, $p < 0,000009$), здивування (на 19,6 %, $p < 0,001$) та загальний коефіцієнт самопочуття (на 29,4 %, $p < 0,0$) (мал. 1).

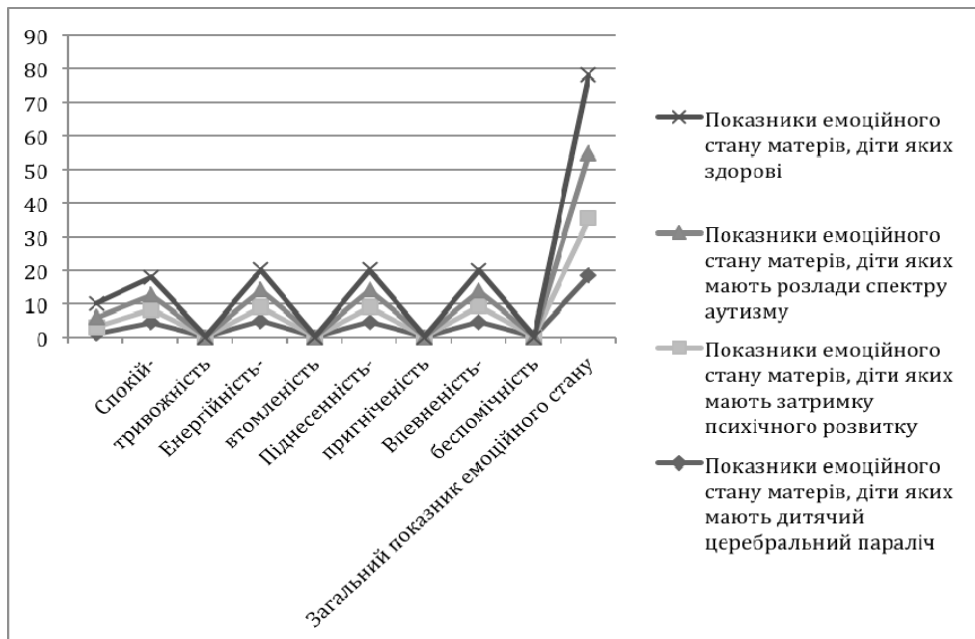
Особливостями емоцій матерів, діти яких мають ДЦП, в порівнянні з емоціями матерів, діти яких мають затримку психічного розвитку, є достовірне зниження у них інтересу (на 29,3 %, $p < 0,00002$), здивування (на 21,1 %, $p < 0,002$), коефіцієнту самопочуття (на 15,2 %, $p < 0,009$) та зростання гніву (на 25,7 %, $p < 0,03$). У матерів, діти яких мають ДЦП, в порівнянні з емоціями матерів, діти яких страждають на розлади спектру аутизму, статистично значимо зростала виразність здивування (на 18,4 %, $p < 0,007$), горя (на 31,25 %, $p < 0,002$), гніву (на 41,9 %, $p < 0,0001$), відрази (на 16,7 %, $p < 0,02$), сорому (на 29,4 %, $p < 0,0003$) й провини (на 29,03 %, $p < 0,0002$) (мал. 1).

Матері дітей із затримкою психічного розвитку, в порівнянні з матерями здорових дітей, вирізнялись достовірним збільшенням страху (на 32,4 %, $p < 0,00007$), горя (на 20,0 %, $p < 0,008$), презирства (на 15,6 %, $p < 0,007$), відрази (на 12,5 %, $p < 0,02$), сорому (на 20,5 %, $p < 0,02$) й зменшенням радості (на 33,3 %, $p < 0,0$) й загального коефіцієнту самопочуття (на 17,7 %, $p < 0,00007$) (мал. 1).

У матерів дітей з розладами спектру аутизму, в порівнянні з матерями здорових дітей, вірогідно зменшувались інтерес (на 25,9 %, $p < 0,000001$), радість (на 31,9 %, $p < 0,000001$), здивування (на 32,1 %, $p < 0,0$), сором (на 12,8 %, $p < 0,05$), провини (на 16,2 %, $p < 0,009$), загальний коефіцієнт самопочуття (на 29,4 %, $p < 0,0$) та збільшувався страх (на 27,0 %, $p < 0,0003$) (мал. 1).

Емоції матерів, діти яких мають психофізичні порушення, пов'язані з їх емоційним станом. Їх психологічне тестування за допомогою методики «Самооцінка емоційних станів» (А. Уессман, Д. Рікс) показало, що емоційний стан матерів, діти яких страждають на ДЦП, можна було характеризувати як знервований, дратівливий, тривожний і неспокійний; пригнічений і безпорадний; легко втомлюваний та безпомічний. У порівнянні з матерями здорових осіб, у матерів дітей з ДЦП вірогідно знижувалися спокій (на 16,9 %, $p < 0,006$), енергійність (на 16,9 %, $p < 0,00007$), емоційний підйом (на 23,3 %, $p < 0,0$) і впевненість (26,2 %, $p < 0,0$), загальний показник емоційного стану (на 21,0 %, $p < 0,0$). У них, в порівнянні з матерями дітей з розладами спектру аутизму, статистично значимо збільшувалась пригніченість (на 13,2 %, $p < 0,02$) та настрої ставав досить пригніченим (мал. 2).

Емоційний стан матерів, діти яких мали затримку психічного розвитку, можна було характеризувати як нервозність, дратівливість, тривожність; втомленість, відсутність енергії; пригніченість і безпорадність; безпомічність (мал. 2). У порівнянні з матерями здорових осіб, у матерів, діти яких мали затримку психічного розвитку, статистично значимо зменшувалися спокій (на 28,3 %, $p < 0,0$), енергійність (на 30,5 %, $p < 0,0$), піднесеність (на 28,3 %, $p < 0,0$) і впевненість (22,9 %, $p < 0,0$), загальний показник емоційного стану (на 27,0 %, $p < 0,0$) (мал. 2). У них, в порівнянні з матерями дітей з розладами спектру аутизму, вірогідно зменшувався спокій (на 13,6 %, $p < 0,03$), енергійність (на 21,2 %, $p < 0,001$), піднесеність (на 18,9 %, $p < 0,001$) та загальний показник емоційного стану (на 12,8 %, $p < 0,004$) (мал. 2).

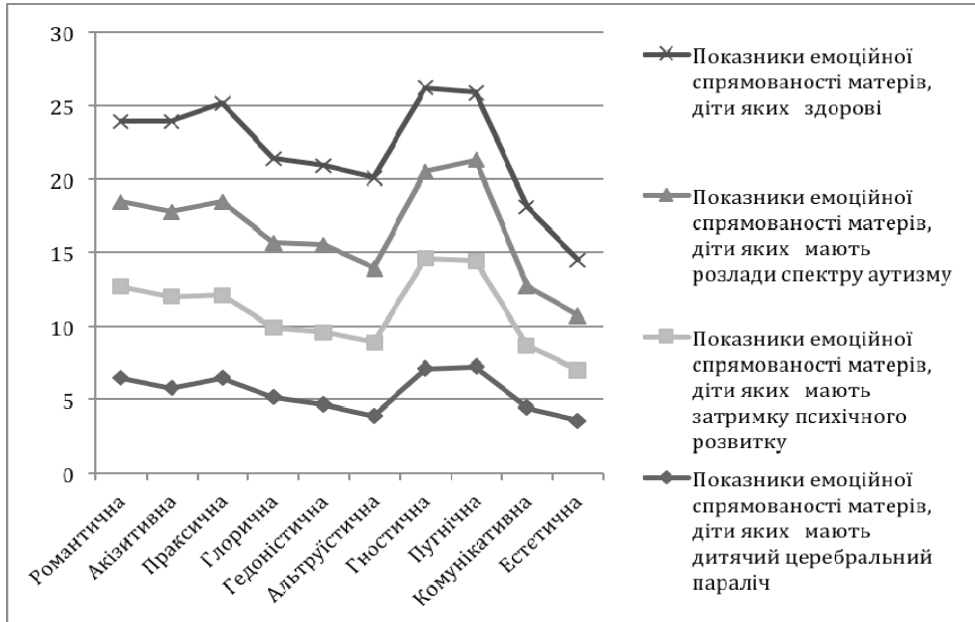

Малюнок 2. Показники емоційного стану матерів, діти яких мають чи не мають психофізичні порушення

Емоційний стан матерів, у яких були діти з розладами спектру аутизму, був пригніченим; заклопотаним, невизначеним, зі страхами; з легкою втомою та відсутністю енергії; з відчуттям обмеженості умінь та здібностей. У порівнянні з матерями здорових обстежених, у матерів, діти яких мали аутичні розлади, статистично значимо зменшувалися спокій (на 16,9 %, $p < 0,002$), енергійність (на 11,8 %, $p < 0,001$), піднесеність (на 11,7 %, $p < 0,0008$), впевненість (на 22,9 %, $p < 0,0$) та загальний показник емоційного стану (на 16,3 %, $p < 0,000001$) (мал. 2).

Результати психологічного тестування матерів за анкету «Емоційної спрямованості» (Б. І. Додонов) показали, що у матерів з дітьми, що страждають на ДЦП, найбільш виразними були пугнічна, гностична, романтична направленості емоцій. У них, в порівнянні з матерями здорових дітей, вірогідно зростали пугнічна (на 58,7 %, $p < 0,00002$), гностична (на 24,6 %, $p < 0,01$) й романтична (на 20,3 %, $p < 0,02$) та знижувалась альтруїстична (на 37,1 %, $p < 0,00007$) емоційна направленість (мал. 3).

У матерів дітей з затримкою психічного розвитку найбільш виразними були гностична, пугнічна, романтична й акізитивна направленості емоцій. В порівнянні з матерями здорових дітей, у них достовірно збільшувались виразність пугнічної (на 54,4 %, $p < 0,00006$), гностичної (на 31,6 %, $p < 0,0005$) та зменшувались — комунікативної (на 22,2 %, $p < 0,02$), альтруїстичної (на 19,4 %, $p < 0,03$), праксичної (на 16,4 %, $p < 0,03$) емоційної спрямованості (мал. 3).

Малюнок 3. Показники емоційної спрямованості матерів, діти яких мають чи не мають психофізичні порушення

У матерів дітей з розладами спектру аутизму найвиразнішими були пугнічна, практична, гедоністична й гностична спрямованості емоцій. В порівнянні з матерями здорових дітей, у них вірогідно збільшувалась виразність пугнічної (на 50,0 %, $p < 0,0003$) та зменшувались — комунікативної (на 25,9 %, $p < 0,003$) й альтруїстичної (на 19,4 %, $p < 0,04$) емоційної спрямованості (мал. 3).

Висновки та перспективи подальшого дослідження: У матерів дітей з ДЦП найбільш виразними емоціями були інтерес, радість, страх, відроза, презирство та провина; осіб з затримкою психічного розвитку — інтерес, здивування, радість, гнів, відроза та презирство; дітей з розладами спектру аутизму — страх, інтерес, радість, горе, відроза, презирство й провина; здорових дітей — інтерес, радість, здивування, презирство, відроза та провина.

Емоційний стан матерів, діти яких мають психофізичні порушення, можна було характеризувати як знервованість, дратівливість, тривожність і неспокій, пригніченість і безпорадність з легкою втомою та безпомічністю у матерів з дітьми, що страждають на ДЦП; як нервозність, дратівливість, тривожність, втомлюваність, відсутність енергії, пригніченість і безпорадність у матерів з дітьми з затримкою психічного розвитку; як пригніченість; заклопотаність, невизначеність зі страхами та легкою втомою і відсутністю енергії, з обмеженнями умінь та здібностей у матерів з дітьми, що мають розлади аутистичного спектру. Тоді як емоційний стан матерів здорових дітей був значно кращим і визначався вираженою неви-

мушеністю, відсутністю значних проблем; почуттями свіжості, бадьорості, порядку й компетентності.

У всіх матерів дітей з психофізичними порушеннями спільним була виразність гностичної та пугнічної направленості емоцій; відмінними у матерів дітей з ДЦП — романтичної, у матерів дітей з затримкою психічного розвитку — романтичної й акізитивної, у матерів дітей з аутизмом — праксичної емоційної направленості. Матерям здорових дітей були притаманні праксична, акізитивна й альтруїстична направленості емоцій.

На основі отриманих результатів можна планувати досить прицільні та ефективні корекційні програми для роботи з афективною сферою матерів дітей з психофізичними порушеннями. До перспектив подальших досліджень належить зіставлення емоційного реагування матерів та їх дітей.

Список використаних джерел і літератури

1. Ткачева В. В. Система психологической помощи семьям, воспитывающим детей с отклонениями в развитии : дис. ... докт. псих. наук : 19.00.10 / Ткачева Виктория Валентиновна. — Нижний Новгород, 2005. — 439 с.
2. Кочарян А. С. Особенности формирования привязанности в постнатальный период / А. С. Кочарян, Ю. В. Свиarenко. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — 2014. — № 1095. — С. 162–165.
3. Боулби Д. Привязанность / Джон Боулби. — Москва : Гардарики, 2003. — 477 с.
4. Анисимова Т. И. Причины нарушений материнско-младенческой привязанности / Т. И. Анисимова // Сборник научных работ по материалам 2-й Международной конференции / под ред. И. В. Добрякова. — Санкт-Петербург, 2003. — С. 63–72.
5. Батуев А. С. Формирование материнско-детской привязанности / А. С. Батуев, О. Н. Безрукова, А. Г. Кошавцев; под ред. А. С. Батуева. — Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007. — 178 с.
6. Добряков И. В. Перинатальная психология / И. В. Добряков. — Санкт-Петербург: Питер, 2011. — 271 с.
7. Филиппова Г. Г. Перинатальная психология: история, современное состояние и перспективы развития / Г. Г. Филиппова // Материалы международной конференции по истории психологии. — 2006. — С. 72–76.
8. Додонов Б. И. Тест-анкета «Эмоциональная направленность» / Б. И. Додонов // Диагностика эмоционально-нравственного развития; под ред. И. Б. Дерманова. — СПб., 2002. — С. 132–134.
9. Елисеев О. П. Практикум по психологии личности / О. П. Елисеев. — Санкт-Петербург: Питер, 2003. — 560 с.
10. Ермолаев О. Ю. Математическая статистика для психологов / О. Ю. Ермолаев. — М.: Флинта, 2003. — 336 с.

References

1. Tkacheva, V. V. (2005). Sistema psikhologicheskoy pomoshchi semyam, vospityvayushchim detey s otkloneniyami v razvitii [The system of psychological assistance to families with children with developmental disabilities]. *Doctor's thesis*. Nizhny Novgorod [in Russian].
2. Kocharyan, A. S., & Svinarenko, Yu.V. (2014). Osobennosti formirovaniya privyazannosti v postnatalny period [Peculiarities of attachment formation in the postnatal period]. *Visnik Kharkivskogo Natsionalnogo Universitetu imeni V. N. Karazina, Vol. 1095*, 162–165 [in Russian].
3. Boulbi, D. (2003). *Privyazannost' [Attachment]*. Moskva: Gardariki [in Russian].
4. Anisimova, T. I. (2003). Prichiny narusheny materinsko-mladencheskoy privyazannosti [The reasons for disorders of maternal-infant attachment]. *Sbornik nauchnykh rabot po materi-*

- alam 2-oy Mezhdunarodnoy konferentsii pod redaktsiyey I. V. Dobryakova. Saint Petersburg, 63–72 [in Russian].
5. Batuyev, A. S., Bezrukova, O. N., & Koshchavtsev, A. G. (2007). *Formirovaniye materinsko-detskoй privyazannosti [Formation of parent-child attachment]* Saint Petersburg: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo Universiteta [in Russian].
 6. Dobryakov, I. V. (2011). *Perinatalnaya psikhologiya [Perinatal psychology]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
 7. Filippova G. G. (2006). Perinatalnaya psikhologiya: istoriya, sovremennoye sostoyaniye i perspektivy razvitiya [Perinatal Psychology: history, current state and prospects of development]. *Materialy mezhdunarodnoy konferentsii po istorii psikhologii, 72–76* [in Russian].
 8. Dodonov, B. I. (2002). *Diagnostika emotsionalno-nravstvennogo razvitiya [Diagnostics of emotional and moral development]*. I. B. Dermanov (Ed.). Saint Petersburg.
 9. Yeliseyev, O. P. (2003). *Praktikum po psikhologii lichnosti [Practicum on personality psychology]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
 10. Yermolayev, O. Yu. (2003). *Matematicheskaya statistika dlya psikhologov [Mathematical statistics for psychologists]*. Moscow: Flinta [in Russian].

Гончар Юлия Александровна

младший научный сотрудник группы психоневрологии, психотерапии и медицинской психологии отдела медико-социальной экспертизы и реабилитации при внутренних, нервных болезнях и психосоматических расстройствах Государственного учреждения «Украинский государственный научно-исследовательский институт медико-социальных проблем инвалидности МЗО Украины», Украина

ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО РЕАГИРОВАНИЯ МАТЕРЕЙ, КОТОРЫЕ ИМЕЮТ ДЕТЕЙ С ПСИХОФИЗИЧЕСКИМИ НАРУШЕНИЯМИ

Резюме

Исходя из теории привязанности, мы предполагаем, что одним из факторов, определяющих адекватную социальную адаптацию ребенка с психофизическими нарушениями, может быть улучшение микросоциальных условий его развития в результате создания гармоничной внутрисемейной атмосферы и укрепления хорошего самочувствия матери. В статье уделено внимание особенностям эмоционального реагирования матерей, имеющих детей с психофизическими нарушениями, а именно: с детским церебральным параличом, задержкой психического развития и расстройствами спектра аутизма, в сравнении с особенностями эмоциональной сферы матерей, воспитывающих здоровых детей. Исследованы их эмоциональное состояние, эмоциональная направленность и наиболее выразительные эмоции, присущие им.

Ключевые слова: эмоции, эмоциональное состояние, эмоциональная направленность, материнско-детские отношения, матери детей с психофизическими нарушениями.

Gonchar Yulia

Junior Research Fellow of scientific group of psycho-neurology, psychotherapy and medical psychology, department of medical and social expertise and rehabilitation of inner, nervous diseases and psychosomatic disorders, State Institution «Ukrainian State Institute of Medical and Social Problems of Disability of Ministry of Public Health of Ukraine».

PECULIARITIES OF EMOTIONAL REACTIONS OF MOTHERS WHO BRING UP CHILDREN WITH PSYCHOPHYSICAL IMPAIRMENTS

Abstract

Today mother and child relationship is an important area of research not only in a special psychology. Development of conceptual bases, theoretical and methodological framework and methods of psychocorrectional work allows to provide substantial assistance to parents of children with developmental disabilities. Special assistance is necessary for parents to neutralize the psychological problems arising from their personal experiences associated with the impaired development of their children.

The purpose of the article: To investigate the features of emotional reacting of mothers which bring up children with psychophysical impairments.

We designed the complex of psychodiagnostical methods to assess the peculiarities of emotional sphere of mothers, bringing up children with psychophysical impairments and to compare them with the peculiarities of emotional sphere of mothers, bringing up healthy children. It included the method of «Differential emotion scales of K. Izard,» the method of «Self-estimation of the emotional state» (A. Wessman and D. Ricks) and the questionnaire «Emotional orientation» (B. I. Dodonov).

The emotional state of mothers whose children suffer from psychophysical impairments differ. Mothers, bringing up children with cerebral palsy characterize with nervousness, irritability, anxiety and restlessness, frustration and helplessness with mild fatigue. Mothers of children with retardations of mental development show nervousness, irritability, anxiety, fatigue, lack of energy, helplessness and depression. Mothers of children with autism spectrum disorders have frustration, concern, uncertainty with fears, easy fatigue and lack of energy, constraints of skills and abilities. While the emotional state of mothers of healthy children was much better and was defined with spontaneity, absence of significant problems; feelings of «freshness», vivacity, sense of comparative order and competence.

With more precise differentiation of emotional problems of mothers bringing up children with psychophysical impairments, we can improve the quality of assistance provided to the families for their successful socialization and adaptation in society.

Key words: emotions, emotional state, emotional orientation, parent-child relationships, mothers of children with psychophysical impairments.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2015

УДК 155.9+155.2

Жигалкіна Наталія Віталіївна

директор центру підтримки успішних відносин «ВМЕСТЕ»

e-mail: lebedyspex@rambler.ru

ORCID 0000-0002-0635-6599

ПРОБЛЕМА ЗДОРОВ'Я В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Стаття присвячена розкриттю основних структурних компонентів психологічно здорової особистості. В структурі здоров'я традиційно виділяють емоційний, когнітивний, поведінковий, ціннісний і комунікативний компоненти як провідні детермінанти. Окреме місце займає структуризація здоров'я як «квітки потенціалів».

Ключові слова: здоров'я, психологічне здоров'я, саморегуляція, особистісна зрілість, реалізація Я, мотивація.

Постановка проблеми. Психологія здоров'я як відносно новий науковий напрям є синтезом загальнопсихологічних знань та психології особистості. Дослідження здоров'я містить низку підходів: комплексний (Т. Д. Данчева, М. Мюрей, В. Еванс та ін.), нормоцентричний (О. С. Васильєва, Ф. Р. Філатов та ін.), феноменологічний (К. Ясперс, І. Ялом та ін.), холістичний (С. Гроф, Г. Олпорт, К. Роджерс, Е. Еріксон, К. Г. Юнг та ін.), еволюційний (В. І. Вернадський, В. П. Скарбников, Є. А. Спирин, К. Лоранс та ін.), соціально-орієнтований і крос-культурний (Ж. Ж. Руссо, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні та ін.), дискурсивний (В. М. Розін, М. Фуко та ін.), аксіологічний (А. Кемпінські, А. Маслоу та ін.), акмеологічний (О. О. Бодальов, Г. Т. Ганжин, А. О. Деркач та ін.). Не дивлячись на широку представленість проблеми здоров'я в науці, означені підходи мають низку значних обмежень, що утруднює побудову комплексних моделей ставлення особистості до здоров'я, основних його складових, відповідних сучасному науковому тлумаченню здоров'я як психологічної категорії.

Мета статті — здійснити теоретичний аналіз проблеми психологічних аспектів психології здоров'я.

Результати дослідження. Психологічні аспекти здоров'я є однією з ключових проблем в науці, оскільки воно поєднує в собі тілесний, соціальний та духовний рівні. В. О. Ананьєв підкреслював, що головним психологічним наслідком здоров'я повинно стати вдосконалення особистості та, у широкому сенсі, — підвищення рівня якості її життя [1]. На думку вченого, психологічне здоров'я особистості формує людський спосіб буття, визначає основний напрямок, вектор руху, формує ідеальний образ людини та сприяє його досягненню [1]. В. М. Панкратов вказував, що основою здоров'я особистості виступає психологічна складова: коли людина усвідомлює і контролює власну поведінку, емоції, думки, то водночас вона навчається зберігати, гармонізувати міжособистісні відносини, позбавлятися від негативних звичок, що заважають повноцінно жити. Тобто пізнання і

поліпшення психологічної складової здоров'я не тільки дозволяє попереджувати виникнення хвороб, зміцнювати здоров'я, але й удосконалювати особистість у цілому [4].

Для розуміння психологічних аспектів здоров'я необхідно виділити основні рівні його опису або можливі складові компоненти.

Так, О. Я. Іванюшкін для опису цінності здоров'я використовує 3 рівні:

1) біологічний — здоров'я припускає досконалість саморегуляції організму, гармонію фізіологічних процесів;

2) соціальний — здоров'я є мірою соціальної активності, діяльного ставлення людини до світу;

3) психологічний — здоров'я виступає не тільки як стан організму, але як своєрідна стратегія життя людини [цит. за 5].

В структурі здоров'я традиційно виділяють емоційний, когнітивний, поведінковий, ціннісний і комунікативний компоненти як провідні детермінанти.

Емоційний компонент містить такі аспекти особистості, як самооцінка, самоставлення, самоповага, самоприйняття та ін. (Р. Бернс, С. Р. Пантелєєв, М. І. Сарджвеладзе, Дж. Тернер, А. Тешфел, Л. Шнейдер та ін.). Зокрема, С. Р. Пантелєєв виділяє три основні компоненти здоров'я:

– самоповага (самокерівництво, самовпевненість, відбите самоставлення, соціальна бажаність «Я»);

– аутосимпатія (самоприв'язаність, самоцінність, самоприйняття);

– самоприниження (внутрішня конфліктність і самозвинувачення) [цит. за 5].

Когнітивний компонент зачіпає сферу самосвідомості особистості (Р. Бернс, Г. Брейкуелл, Дж. Марсія, М. І. Сарджвеладзе, Дж. Тернер, А. Тешфел, Л. Б. Шнейдер, Е. Еріксон та ін), представляє образ себе, який може розглядатися з суб'єкт-об'єктної і суб'єкт-суб'єктної позиції. Суб'єктне ставлення до себе характеризує позалогічне переживання «Я», відчуття мінливості і плинності внутрішнього світу і пластичності існування, пошук особливих, неповторних особистісних граней в собі. З точки зору інтеграційного підходу суб'єктне ставлення до себе ближче до свідомості як центру ідентичності і його малодиференційованих форм — відчуттів, емоцій, символів, тоді як об'єктивне ставлення через жорстке знакове перерахування якостей більше роздроблено і менш інтегровано.

Поведінковий компонент зачіпає дієву сферу особистості, є результатом формування ставлення до свого здоров'я (Р. Бернс, І. Гофман, Д. Марсія, Р. Фогельсон та ін.). Поведінкова складова представлена діями, спрямованими на збереження і зміцнення здоров'я.

Ціннісний компонент зачіпає ціннісну сферу особистості (К. О. Абульханова-Славська, Є. І. Головаха, О. О. Кроник, М. Рокіч, Ш. Шварц та інші.) та містить наступні ціннісні орієнтації:

а) етичні, естетичні, політичні, релігійні і т. п. основи — критерії, на яких базуються і якими пояснюються оцінювання особистістю або спільнотою навколишньої реальності, диференційованого, вибіркового підходу до неї і способів орієнтації;

б) підстави, по яких особистість або група «вибудовує» сприймані об'єкти, суб'єкти, явища і події по мірі їх значущості. Зрозуміло, що ціннісні орієнтації формуються, складаються, розвиваються і змінюються в ході накопичення суб'єктом життєвого досвіду в умовах світу, що змінюється, а знаходять своє вираження в цілях, соціальних виборах, уявленнях, ідеалах, інтересах особистості або групи в умовах реальної взаємодії. Ціннісні орієнтації досить жорстко прив'язані як до інтелектуально-вольової, так і до емоційної сфер соціальної активності суб'єкта і багато в чому, а нерідко і вирішальним чином, обумовлюють змістовну сторону як індивідуальної, так і групової діяльності і спілкування.

Комунікативний компонент є одним із основних каналів передачі інформації людині, у тому числі і інформації про здоров'я. Мова є в даному випадку інструментом, за допомогою якого люди обмінюються інформацією, яка їх цікавить. Цей компонент досліджували Дж. Бівін, П. Вацлавік, А. Вежбицька, Д. Б. Гудков, Д. Джексон та інші.

На наш погляд, одним із найбільш перспективних до проблеми здоров'я є підхід В. О. Ананьєва, який основний акцент робить на гармонійному розвитку основних потенціалів (аспектів) особистості, які формують своєрідну структуру особистості [1]. Ця структура представлена автором у вигляді квітки, кожна пелюстка якої відображає різні аспекти душевного тілесного і соціального здоров'я особистості. Кожен із означених потенціалів важливий сам по собі та впливає на всі інші.

Потенціал розуму (інтелектуальний аспект здоров'я) передбачає здатність людини розвивати інтелект і вміти ним користуватися; здобувати об'єктивні знання і втілювати їх в життя. Даний потенціал, за В. О. Ананьєвим, містить у собі основні установки, цінності, переконання, думки індивіда [1]. Основне завдання потенціалу розуму полягає в тому, щоб не страждати від власних знань, а вчиться пристосовувати цей інструмент для власного вдосконалення.

Потенціал волі (особистісний аспект здоров'я) передбачає здатність до самореалізації; вміння ставити цілі і досягати їх, обираючи адекватні засоби; формування навичок прийняття рішень, вміння сказати «ні», постояти за себе, визначати і нести відповідальність за себе, свої дії, свій вибір [1]. Особливий особистісний статус цього потенціалу полягає у тому, що воля як джерело активності допомагає розкриттю будь-якого потенціалу.

Потенціал почуттів (емоційний аспект здоров'я) проявляється як здатність людини конгруентно виражати свої почуття, розуміти і безоцінно погоджуватися з почуттями інших. До даного потенціалу В. О. Ананьєв відносить здатність особистості до усвідомлення, розуміння, управління власними емоціями. До розвитку потенціалу почуттів відносяться здатності усвідомлювати і розпізнавати емоції, регулювати їх, керувати ними.

Потенціал тіла (фізичний аспект здоров'я) передбачає здатність суб'єкта розвивати фізичну складову здоров'я, «усвідомлювати» власну тілесність як властивість своєї особистості. Потенціал тіла характеризує особистість людини на рівні інтероцептивних відчуттів, це тонка рефлексія, диференціація у своєму тілі різних модальностей (візуальних, слухових,

тактильних, нюхових, смакових відчуттів) і використання цієї здатності в підвищенні рівня культури харчування, заняття спортом, рівня задоволення в сексуальних відносинах [цит. за 5].

Громадський потенціал (соціальний аспект здоров'я) визначається В. О. Ананьєвим як здатність людини оптимально адаптуватися до соціальних умов; прагнення постійно підвищувати рівень культури спілкування, соціального інтелекту, комунікативної компетентності, набуття почуття приналежності до всього людства [1]. Нездатність до вирішення міжособистісних і міжгрупових конфліктів, на думку вченого, може виступити провокуючим чинником асоціальної і антисоціальної поведінки. У кожної людини має бути вироблений навик встановлювати контакт, можливість довіряти будь-кому свої проблеми, вислухати іншого. «Здорове» спілкування між людьми може бути, якщо партнери чесні, неформальні у спілкуванні, розкривають свій внутрішній світ, прихильні один до одного обмінюються ресурсами (часом, грошима, інформацією, почуттями тощо) [1].

Креативний потенціал (творчий аспект здоров'я) передбачає здатність суб'єкта до творчої активності, вміння самовиражатися в життєдіяльності, виходячи за межі стандартних знань. У креативному потенціалі інтегруються когнітивний, емоційний та поведінковий рівні організації людини. Розкриття даного потенціалу — це можливості виразити себе оригінальним розумом, почуттями, емоціями, відчуттями, поведінкою. Креативність виступає важливим чинником розвитку особистості, детермінує її готовність змінюватися, долати стереотипи.

Духовний потенціал (духовний аспект здоров'я) передбачає здатність особистості до втілення вищої цінності життя. Даний потенціал можна розкрити за допомогою створення атмосфери прийняття, при якій відкривається доступ до станів любові, віри, надії. Духовний потенціал є основним стрижнем, на якому формується уся квітка потенціалів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Здоров'я як інтегративна характеристика особистості охоплює як її внутрішній світ, так і коло взаємин з оточенням та містить фізичний, психічний, соціальний і духовний аспекти. Здоров'я не слід розглядати як самоціль, воно є засобом повної реалізації життєвого особистісного потенціалу та покращення якості життя. В широкому загальнокультурному сенсі здоров'я виступає як деякий інтегральний критерій для оцінки способу життя людини, правильності або помилковості вибраного шляху в житті, тобто може виступати критерієм достовірності людського буття. Отже, здоров'я розглядається як інтеграційна характеристика особистості, що охоплює як її внутрішній світ, так і усю своєрідність взаємовідносин з оточенням, і включає фізичний, психічний, соціальний і духовний аспекти; як стан рівноваги, балансу між адаптаційними можливостями людини і умовами середовища, що постійно міняються. Здоров'я людини не слід розглядати як самоціль; воно є лише засобом для якнайповнішої реалізації життєвого потенціалу людини.

Подальші перспективи дослідження даної проблеми передбачають емпіричне дослідження психологічних складових здоров'я.

Список використаних джерел та літератури

1. Ананьев В. А. Психология здоровья — новая отрасль человекознания / В. А. Ананьев. — СПб.: Питер, 1998. — 345 с.
2. Брехман Н. Н. Введение в валеологию — науку о здоровье / Н. Н. Брехман. — Л., 1987. — 167 с.
3. Гримак Л. П. Резервы человеческой психики / Л. П. Гримак. — М.: Наука, 1989. — 298 с.
4. Панкратов В. Н. Искусство управлять собой / В. Н. Панкратов. — М.: Изд-во Института психотерапии, 2001. — 476 с.
5. Психология здоровья / Под ред. Г. С. Никифорова. — СПб.: Речь, 2003. — 458 с.

References

1. Ananiev V. A. (1998) *Psihologija zdorovia — novaya otrasl chelovekoznanija [Psychology of health — a new industry chelovekoznanijya]*. SPb: Piter. [in Russian].
2. Brehman N. N. (1997) *Vvedenie v valeologiu — nauku o zdorovie [Introduction to valeologiiu — the science of health]*. Leningrad. [in Russian].
3. Grimak L. P. (1989) *Rezervi chelovecheskoy psihiki [Reserves chelovecheskoy psiche]*. Moscow: Nauka. [in Russian].
4. Pankratov V. N. (2001) *Iskussvo upravliat soboy [Art to govern themselves]* Moscow: ID. Instituta Psychotherapii. [in Russian].
5. Nikiforova G. S. (Eds.) (2003) *Psychology of health*. SPb: Rech. [in Russian].

Жигалкина Наталья Витальевна

директор центра поддержки успешных отношений «ВМЕСТЕ»

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОТНОШЕНИЯ К ЗДОРОВЬЮ

Резюме

Статья посвящена раскрытию основных структурных компонентов психологически здоровой личности. В структуре здоровья традиционно выделяют эмоциональный, когнитивный, поведенческий, ценностный и коммуникативный компоненты как ведущие детерминанты. Особое место занимает структуризация здоровья как «цветка потенциалов».

Ключевые слова: здоровье, психологическое здоровье, саморегуляция, личностная зрелость, реализация Я, мотивация.

Zhehalkina Natalia V.

director of the Center for successful relationships «TOGETHER».

HEALTH PROBLEMS IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE

Abstract

The authors elucidate key structural components of psychologically healthy person. The structure of health have traditionally distinguished the emotional, cognitive, behavioral, and communicative value as a key determinant components. A special place is the structuring of health as «flower potential.»

One of the most promising to health problems is an approach that makes emphasis on the harmonious development of the main potentials (aspects) of the individual, which form a kind of personality structure. This structure is presented in the form of a flower, each petal of which reflects different aspects of mental physical and social

health of the individual. Each of the aforementioned potential is important in itself and affects all others.

Provision potential reason (intellectual aspect of health), the potential of freedom (personal aspect of health), the potential feelings (emotional aspect of health), the potential of the body (the physical aspect of health), social potential (the social aspect of health) and creative potential (creative aspect of health) health integration is regarded as characteristic of the individual, covering her inner world and all the originality of the relationship with the environment and includes physical, mental, social and spiritual aspects; a state of equilibrium, a balance between adaptive capacity of human and environmental conditions that are constantly changing. Human health should not be seen as an end in itself; it is only a means of life for utmost fulfillment of human potential.

Key words: health, mental health, self-regulation, personal maturity, the realization I am motivation.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2016

УДК 159.923.5

Иванченко Андреянна Алексеевна

кандидат психологических наук, доцент факультета иностранных языков
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина,
Харьков, пл. Свободы, 4
e-mail: buran@ire.kharkov.ua
ORCID 0000–0001–8470–4328

**СУЩНОСТЬ ПРОЯВЛЕНИЯ ЖИЗНЕСОЗИДАЮЩЕЙ КРЕАТИВНОСТИ
(ОБОБЩАЮЩИЙ АНАЛИЗ ЛЮНГИТЮДНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ)**

В статье доказана позитивность жизнесоцидающей креативности (ЖСК): статистически определено улучшение психофизиологии и большая проекция на высокие ценности, что подтверждает эффективность инновационной авторской технологии лингвообучения (итальянскому яз.). Установлена первостепенность духовно-ценностных ориентиров-целей в ЖСК-структуре. Доказан циклично самозамкнутый алгоритм личностной эволюции: духовность — ЖСК-духовность. Показана позитивная роль ЖСК в системе психологозащиты, самоадаптации и саморегенерации организма. Выявлено саногенное влияние древневосточных техник на нормализацию психосоматики и внутреннего биоэнергобаланса.

Ключевые слова: жизнесоцидающая креативность, психосоматика, духовность, древневосточные техники (само)восстановления организма.

Постановка проблемы. Человеческая жизнь и стрессогенные ситуации представляют собой тесно связанный неразрывный тандем. Стремительность и гипернасыщенность современности провоцируют перенапряжение организма на всех уровнях жизненной активности индивида. Всё в совокупности выводит психо-эмоциофизиологический механизм человеческой «машины» за пределы диапазона его стабильности, тем самым блокируя психо-эмоциоготовность, самореализацию и задействование внутреннего потенциала, что особо важно учитывать в образовании, включая и лингвообучение [1; 4]. Рост перегрузок приводит к уменьшению био-энергетических и психофизиологических запасов человека: снижаются показатели психического здоровья (что ведет к дисгармонизации и аномалиям в социально-бытовом поведении), возрастает подверженность к заболеваниям, появляются соматические дисфункции, нарушается отлаженность природного адаптационного механизма (который ослабевает в результате возникновения сбоев в саморегуляции организма из-за нерационального перерасхода внутренней энергии и преждевременного истощения индивидуальных биоэнергетических ресурсов). Всё в целом свидетельствует об *актуальности* изучения позитивогенных психических феноменов, в частности — жизнесоцидающей креативности как данности, а ргіогі заложенной в человеке (благоприятно воздействующей, при этом, на его психосоматику-биоэнергетику), чему и посвящена настоящая статья.

Цель: статистически обосновать интегральное салютогенное влияние ЖСК как личностного феномена и перманентного внутреннего состо-

яния; определить роль ЖСК в структуре эффективной психологической самозащиты, саморегенерации организма, эмоцио-заинтересованности и духовного роста.

Результаты исследования. Избранный нами (в качестве теоретико-методологического инструмента) *системно-гуманистический* подход вытекает из анализа практической и социальной необходимости раскрытия креативности как динамической жизнесозидающей направленности личности. Этот подход был разработан с целью определения квинтэссенции креативности и вынесения ее в ранг феноменов, которые способны оказать салютогенное воздействие на психо-соматофизиологическое состояние организма человека и позитивно изменить качество его жизни. На основе этого подхода была создана (и лонгитюдно апробирована с позитивной динамикой) авторская технология лингво-культурологического обучения итальянскому языку, универсальная для преподавания любой иноязычной системы; Синергетический культурологично-экзистенциальный системный (СКЭС) подход позволил рассмотреть ЖСК как нераздельное интегральное образование, состоящее из тесно связанных, взаимовлияющих и взаимозависимых компонент: духовно-этической, потребностно-мотивационной и эмоционально-когнитивной [4; 9].

Раскрытие ЖСК формирует динамически нарастающую внутреннюю нацеленность, вытекающую из ценностных ориентиров и приоритетов, на которых основана духовность человека. К сожалению, неразрывность и взаимовлияние внутри диады ЖКС — *духовность* до сих пор оставались вне должного внимания исследователей. Воздействие же этой монолитной диады имеет ключевое значение для самоактуализации, регенерации жизненных функций организма, стабилизации психосоматики и позитивации жизни, подтверждая тот постулат, что критерием здоровья выступает духовность (и базирующаяся на ней ЖСК). Креативогенной жизненной проекции сопутствуют продолжающиеся позитивные изменения в ценностно-мотивационной сфере и создание эмпатийно-синергизирующего интерперсонального взаимодействия, ориентированные на личностное духовно-нравственное развитие как базовую составляющую общечеловеческого поликультурного мировоззрения. Духовность и ЖСК воздействуют синергетически, одновременно являясь мерилем сохранности и укрепления здоровья, а древнеазиатские техники восстановления организма — при необходимости — позволяют укрепить психосому; в целом, тем самым, обеспечивается психо-биофизиологический фундамент для последующего креативно-духовного роста [3; 4; 5].

С целью подтверждения высказанных положений нами была проведена серия экспериментов в 2009–2015 годах. В них участвовало 272 чел. в возрасте 18–48 лет, которые были разделены на две группы (для удобства сопоставления — идентичные по количеству): 1) 136 человек, именуемых «инноваторы» (124 студента формирующего эксперимента и 12 преподавателей, прошедших обучение по этой же авторской лингво-культурологической программе усвоения итальянской реалии); 2) 136 человек, именуемых «традиционисты» (108 студентов-«традиционистов», обучавшихся по традиционной программе, 14 преподавателей разных специализаций,

14 служащих). Для изучения структуры ценностных ориентаций и предрасположенности к раскрытию ЖСК использовалась методика М. Рокича «Ценностные ориентации» (сокращенно — ЦО М. Рокича), в которой представлены 18 ценностей, выступающих как цели в жизни. Результаты, полученные с помощью методики ЦО М. Рокича, были соотнесены с данными по следующим методикам: «САН: Самочувствие, Активность, Настроение», опросник «ШСБ: Шкала субъективного благополучия», методика «SF-36 Health Status Survey: оценка качества жизни» (табл. 1., табл. 2).

Таблица 1

Обобщенные показатели «инноваторов» — участников формирующего эксперимента (методики САН, ШСБ, SF-36, ЦО М. Рокича)

№ этапа	Этап (год, мес.)	Кол-во чел.	МЕТОДИКИ, по которым тестировались «инноваторы» (136 чел.)							
			1		2		3		4	
			САН (в баллах)		ШСБ (в кол-ве чел.)		SF-36 (в баллах)		ЦО М. Рокича (в кол-ве «выборов»)	
			Среднее за трехлетний этап		Среднее за трехлетний этап		Среднее за трехлетний этап		Среднее за трехлетний этап	
1	2009 (сент.)		50		50		54		138	173
2	2009 (дек.)	68	59	62	60	59	65	66	174	
3	2012 (май)		66		66		78		208	
4	2012 (сент.)	68	52		52	56	54	64	150	189
5	2012 (дек.)		60	61	56		65		206	
6	2015 (май)		62		60		74		212	

Методика «ЦО М. Рокича» дает возможность выяснить основу мировоззрения человека, вектор его внутренней направленности, ядро мотивации, жизненной концепции, отношение к самому себе, окружающему миру и другим людям, что оценивается в количестве «выборов» высоких духовных ценностей; все 18 ценностей-целей были разделены на три количественно равных блока: высокие, средние, низкие. Показатели по «САН», интерпретируемые в баллах, позволяют определить психоэмоциональное состояние респондентов. Результаты по «ШСБ», выявляющие количество человек, у которых имелись благоприятные стэны (а именно, стэны 1, 2 и 3), показывают картину эмоционально-когнитивной самооценки их внутреннего состояния, что позволяет выяснить их защитно-компенсаторные механизмы, уровень общей био-физиологической и психо-социальной адаптации. Данные по «SF-36», определяемые по 8 шкалам и оцениваемые в баллах, дают интегральную оценку психофизиологического состояния.

Таблиця 2

Обобщенные показатели «традиционистов», учившихся по традиционной программе (методики САН, ШСБ, SF-36, ЦО М. Рокича)

№ эта-па	Этап (год, мес.)	Кол-во чел.	М Е Т О Д И К И, по которым тестировались «традиционисты» (136 чел.)							
			1		2		3		4	
			САН		ШСБ		SF-36		ЦО (М. Рокича)	
			Сред-нее за трехлет-ний этап		Сред-нее за трехлет-ний этап		Сред-нее за трехлет-ний этап		Сред-нее за трехлет-ний этап	
1	2009 (сент.)		48		42		43		98	107
2	2009 (дек.)	68	45	45	41	42	44	44	105	
3	2012 (май)		43		42		45		119	
4	2012 (сент.)	68	45		43	41	48	45	131	136
5	2012 (дек.)		41	42	40		46		138	
6	2015 (май)		39		41		42		140	

Результаты, полученные с помощью этих методик, подтверждают нашу гипотезу о первостепенности духовного компонента в механизме адаптации — интеграции личности на психофизиологическом и когнитивно-социальном уровнях. Духовность, базируясь на вселенских ценностных ориентирах, выстраивает иерархию высоких гуманистических жизненных принципов и формирует в соответствии с ними цельную жизненную позицию. Как стратегические идеалы, жизненные принципы являются движущими рычагами при межличностном общении, в процессе которого всегда происходит встреча, взаимодействие и влияние двух или более иерархических систем ценностей, приводящих (с той или иной интенсивностью) к одному из биполярных типов взаимоотношений, а именно, либо к эмпатийно-диалогичному, либо к девиантно-конфликтотенному. Жизненные ориентиры формируют интегральную систему ценностей (для каждого человека — свою и уникальную), которая существенно влияет на построение жизненной стратегии, проекцию профессионального развития и общий стиль жизни. Являясь фундаментальными компонентами структуры личности, ценностные приоритеты отражают все оттенки внутреннего мира, потребностно-мотивационные интенции, волевую сферу и способы взаимодействия с окружающей средой. Ценностные ориентиры определяют когнитивную, эмоциональную и регулятивную направленность личности, ее конативные характеристики, со временем прочно закрепляясь в фиксированных установках человека, которыми он руководствуется в своих суждениях и поведении.

Как показал анализ полученных результатов, между характером ценностей-целей (которые реально побуждают к проявлению креативности) и психосоматической сбалансированностью организма существует прямо пропорциональная зависимость: *чем явственней проекция личности на духовно-гуманистические ценности, тем выше жизненный тонус, продуктивней активность и оптимальнее показатели состояния здоровья*. Данная тенденция отчетливо видна при сравнении показателей «инноваторов», участвовавших в формирующем эксперименте, с показателями «традиционистов», обучавшихся по традиционной программе. В частности, выявлено следующее:

1) за первый семестр обучения на обоих этапах проведения тестирования — а именно, сентябрь–декабрь 2009 г. и сентябрь–декабрь 2012 г. — у «инноваторов», по сравнению с «традиционистами», заметно улучшаются показатели САН и SF-36; увеличивается количество тех, у кого выявлены благоприятные психофизиологические параметры по методике ШСБ (т. е. стэны 1, 2 и 3); возрастает число тех, кто выбирал высокие ценности по ЦО М. Рокича; обнаружен постепенный рост всех этих показателей вплоть до конца каждого из обоих трехлетних этапов обучения (в мае 2012 г. и мае 2015 г.); совокупность результатов подтверждает эффективность СКЭС подхода и авторской инновационной технологии обучения, валидность нашей гипотезы;

2) у «традиционистов» аналогичные показатели на 20–28 % ниже, чем у «инноваторов», что может быть результатом низкой реализации потребностно-мотивационных интенций, ухудшения интеллектуально-познавательной активности и накопления психосоматического утомления;

3) сравнительный анализ результатов тестирования (т. е. май 2012 и май 2015) выявил ухудшение параметров САН, ШСБ и SF-36 как у «инноваторов», так и у «традиционистов», хотя улучшились показания ЦО М. Рокича. С нашей точки зрения, этот факт можно объяснить следующим образом: на период 2014–2015 годов в Украине сложилась неблагоприятная политико-экономическая ситуация, повысился уровень криминогенности, что существенно снизило психо-соматофизиологическую резистентность человека, но вместе с тем усилилась проекция на развитие духовности (вероятно, как следствие интуитивной самозащиты, инстинктивного противодействия сложным обстоятельствам и подсознательного самопогружения в спасительное пространство позитивности). При этом ориентация на высокие ценности-цели у «инноваторов» почти вдвое выше (212 раз, т. е. «выборов», которые приходится на высокие ценности) по сравнению с «традиционистами» (140 «выборов»), причем даже в нестабильный 2015 год. Следует подчеркнуть, что респондентами выступала молодежь в возрасте 18–21 года: именно они представляют будущее нашей страны, поэтому их проекцию на высокие ценности можно расценивать как положительную тенденцию и обнадеживающий для общества фактор.

В целом установлено, что «инноваторы» показали высокий уровень психоэмоционального благополучия, при котором имеется: энтузиазм, оптимизм, повышенный жизненный тонус, энергичность, эмоциональная

удовлетворенность, уверенность в себе, любознательность, познавательная пытливість, психофизиологическая выносливость, устойчивая трудоспособность, отчетливая самоэффективность, расширенный круг интересов, продуктивное межличностное взаимодействие, проекция на демократично-коммуникативную манеру общения, эффективная эмоционально-волевая саморегуляция, отсутствие склонности к тревожности и депрессии. Позитивный психоэмоциональный статус сопровождался улучшением внешних показателей здоровья: сбалансированное питание, хороший аппетит, стабильность режима дня, продуктивный сон, внутреннее спокойствие и уравновешенность. Раскрытие ЖСК (которая способствует прогнозированию жизненной стратегии) также во многом зависит от ценностных ориентиров личности: ценности отчетливо очерчивают цели, входят в структуру подсознательного пласта психики, соотносятся с мотивами поведения, управляют поступками, фигурируют как детерминанты активности, направляют жизненный вектор и выстраивают общую линию экзистенции. Ценности, мотивы и эмоции — взаимосвязаны, принимая участие в двух взаимовлияющих процессах, регулирующих поведение индивида: а) в реализации внешнего поведенческого акта и б) в акте внутреннего самоощущения благополучия (или дискомфорта); причем оба процесса непременно и незамедлительно отражаются на психо-соматофизиологическом состоянии здоровья человека. Аттрактивные имиджево-характерологические особенности, исходящие с одной стороны диады «человек — человек», инициируют положительный биоэнергетический поток с другой стороны диады. В совокупности образуется циркулирующий внутриадный взаимно-синергизирующий энергопоток (как тип взаимонаправленной эмпатии и аттракции), который функционирует на подсознательном уровне. Появление эмпа-аттракции целиком зависит от инициатора общения, а именно, от его способности активировать межличностный энергопоток и (в момент активации) «замодулировать» его, вкладывая в него определенный фоновый подтекст.

Высокий уровень духовности инициатора общения — это основная креативная предпосылка *conditio sine qua non*, требуемая для образования позитивогенного психо-биоэнергетического потока. Под последним имеется в виду объем единой сбалансированной психоэнергии, образующейся в организме человека в результате окислительно-восстановительных процессов и биохимических реакций. Энергетические поля людей всегда взаимодействуют между собой, оказывая — на уровне подсознания — сильное влияние на внутреннее состояние и самочувствие человека. При восприятии запущенного инициатором благоприятного энергопотока у реципиента в ответ активируются собственные биохимические и биофизические процессы в организме идентичного характера, которые на психосоматическом уровне обеспечивают нормальную работу всех систем организма. На конативном уровне это выражается в позитивной мимике, интонациях, жестах, манере поведения, которые быстро стереотипизируются.

Эмпа-аттракция отсутствует, если инициатор общения не обеспечивает или блокирует запуск и циркуляцию положительного энергопотока (в силу своих индивидуально-типологических характеристик, детермини-

руючих стиль руководства, биоэнергетического потенциала и харизмы; а у духовно развитого руководителя, преподавателя, в частности, эти свойства выступают в качестве синергизирующего стимулятора в межличностных отношениях, подключая механизм благоприятствующей эмпатогенной аттракции, которая проявляется в перманентной внутригрупповой биоэнергоциркуляции). Как личность самоактуализованная, преодолевшая дихотомию «эгоизм — бескорыстие», такой преподаватель-креатив способствует активации ЖСК студентов, что приводит к саморегуляции их организма на биохимическом, нейродинамическом и психо-соматическом уровнях, так как проявленная ЖСК позволяет естественным путем компенсировать все затраченные биоэнергетические и физиологические ресурсы, осуществляя перераспределение внутренней энергии: ее самопереход в энергетически истощенные точки тела, которые и требуют регенерации (кстати, психофизиологические ограничения — которые человек сам же себе и устанавливает — существуют только в его воображении, в его подсознании, а в реальности человеческие возможности огромны и безмерны). Продуктивность жизнедеятельности организма *homo sapiens* и естественное восполнение затраченной энергии можно приумножить благодаря позитивности внутренней и внешней сторон человеческой экзистенции, для создания которой существуют разные нетрадиционные способы. Лидирующее место среди них занимают древние восточноазиатские и латиноамериканские методы восстановления психо-энергофизиологического равновесия; научный подход к изучению этих техник начался не так давно, но даже эти немногочисленные исследования сумели пошатнуть по отношению к ним вековой монолит скепсиса и недоверия в ученом мире [2; 3; 6; 7; 8; 10].

В связи с вышесказанным нами было проведено исследование для выявления/анализа влияния древневосточных техник (само)восстановления организма на нормализацию психосоматики и внутреннего биоэнергетического баланса; первичные данные и выводы анализа нами изложены ранее [5]. В данной статье приведено дополнительное статистическое подтверждение результатов с их сопутствующей научной интерпретацией (табл. 3). Наш исследовательский интерес возник после выяснения того факта, что в группах формирующих экспериментов находились украинцы, практиковавшие разные укрепляюще-оздоровительные техники. Был проведен сравнительный анализ результатов (полученных по методике ШСБ и SF-36) и самоотчетов на украино-итальянском контингенте; всего 144 чел.: 124 украинца и 20 итальянцев.

Респонденты: школьники, студенты, служащие Украины (Харьков) и Италии (Венеция, Падуа). Было проведено 2 среза: первый — в мае 2011 года, второй — в мае 2014 г.; в каждом из них участвовало равное количество человек: 62 украинца и 10 итальянцев. В каждую из 2 групп украинцев (в 2011 году и 2014 году) входило по 44 «традициониста» и 18 «инноваторов». Респонденты, именуемые *практиковавшие* (13 из 36 «инноваторов» и 16 из 20-ти итальянцев), занимались разными техниками/практиками укрепления организма и самооздоровления: Йога, медитация,

Таблиця 3

Обобщенные показатели положительного воздействия техник укрепления/
самовосстановления организма на нормализацию психосоматики и внутреннего
биоэнергетического баланса (по методикам ШСБ, SF-36)

Время среза (год, мес.)	Общее количество респондентов в 2 срезах — 144 чел.				САН среднее по группе	SF-36 среднее по группе
	Общее количество украинцев — 124, из которых:		Общее количество итальянцев — 20, из которых:			
(май) 2011		44 укр. — «традиционисты», не практиковали техники			46	44
	62 укр.	12 укр. — «инноваторы», не практиковали техники			58	61
		6 укр. — «инноваторы» — <i>практиковавшие</i>			61	66
			10 ит.	4 ит. — не практиковали техники	56	55
				6 ит. — <i>практиковавшие</i>	63	65
(май) 2014		44 укр. — «традиционисты», не практиковали техники			42	43
	62 укр.	12 укр. — «инноваторы», не практиковали техники			55	62
		6 укр. — «инноваторы» — <i>практиковавшие</i>			59	64
			10 ит.	4 ит. — не практиковали техники	57	58
				6 ит. — <i>практиковавшие</i>	62	63

Рэйки, древние восточноазиатские/латиноамериканские оздоровительно-спортивные техники. Таким образом, 29 человек в 2 срезах практиковали самовосстановление; все из них показали равнозначные результаты, но для корректности сравнения эти группы были взяты в равном количестве: 12 украинцев и 12 итальянцев в 2011 г., 12 украинцев и 12 итальянцев в 2014 году (табл. 3). Анализ свидетельствует:

1) показатели САН и SF-36 «традиционистов» обоих срезов — практически одинаковы, хотя в 2014 г. — хуже, чем в 2011 г.: снизилась учебно-производственная активность, уменьшилась позитивная психоэмоциональная настроенность и готовность; по данным самоотчета, у них усилилась рассеянность, неуверенность, беспокойство, негативная реакция на разные неудачи, редуцировалась способность извлекать позитивные факты из проблем — возможно, в силу стрессовой политико-экономической си-

туації в Україні по порівнянню з більш стабільною Італією показателі італійців були краще (мало різниця між срізами), ніж у українців-«традиціоналістів»;

2) порівняльно з «традиціоналістами», результати «інноваторів» 2 срезів суттєво вище, ніж в 2014 г. вони декілько нижче, ніж в 2011 році;

3) найбільш високими були дані 24 *практикуючих* різних технік зміцнення/самовідновлення організму (12 українців, 12 італійців), з яких у українців були незначительні відмінності між показателями САН і SF-36, хоча результати 2014 року для обох націй — нижче, ніж в 2011 г., що випливає логічно, корелюючи з глобальною стресогенністю життя;

4) по порівнянню з українцями, кращі результати — у *практикуючих* італійців 2011 г. завдяки менш особисто-соціальної стресогенності.

Ітак, нами зафіксована валідність давніх психолого-філософських, спортивно-медичних технік відновлення енергофізіологічного балансу в організмі. Їх ефективність тим вище, ніж більш гармонізована і позитивна внутрішня сутність людини, значить, менш проблемно-хаотично існує, т. к. внутрішнє закономірно самоперетворюється во зовнішнє. Було підтверджено, що при використанні давніх нетрадиційних технік, вже зарекомендованих своєю ефективністю, поповнюються біо-енергоресурси, відновлюється психо-енергофізіологічний баланс в тілі, отримується психічне рівноважє, яке є закономірним наслідком відкриття ЖСК як синерго-аттрактивної субстанції людської психіки.

Висновки і перспективи. Наше дослідження показало, що «інноватори» (учасники формуючих експериментів) в порівнянні з «традиціоналістами» показали кращі результати по методикам САН, ШСБ, SF-36 і ЦО М. Рокіча: у них виявлені стабільні позитивні психофізіологічні параметри і більше кількість «інноваторів» вибирало високі цінності; виявлено поступовий ріст даних показателів до кінця кожного з обох тріхлітніх етапів навчання (травень 2012 г. і травень 2015 г.); все в сукупності підтверджує ефективність застосованого СКЭС підходу і авторської інноваційної технології лінгвонавчання [4; 9]. Доведено, що позитивна динаміка в саморегуляції організму і стабільність в самоощущенні сприяють прогресуванню подальшої самоактуалізації як природної людської потреби, реалізація якої створює самозамкнений циклічний алгоритм особистої еволюції: духовність — ЖСК-духовність. ЖСК бере участь в посиленні психорезистентності людини і стабілізації психофізіологічних функцій. Нормалізація психосоматичних показателів пов'язана з тим, що активізуються внутрішні біоенергетичні резерви і безперешкоди енергоциркуляція. Свободне протікання енергопотіку регулює функціонування організму на біохімічному, нейродинамічному, соматологічному рівнях, продукує позитивні емоції. Внутрішня позитивність людини каталізує

его инстинктивное стремление максимально продлевать данное самоощущение, что создает своеобразную «креативно-зависимость»: человек как бы входит в перманентное состояние эмоционально-энергетической и биопсихологической потребности пребывать в ЖСК, то есть в состоянии повышенного жизненного тонуса.

Перспективним представляється дослідження ЖСК при лінгвообученні в інших етнічних контекстах (українці — латиноамериканці, українці — китайці/бутанці), здійснюючи його методом порівняльного аналізу.

Список использованных источников и литературы

1. Вархола М. Инновации в учебном процессе с учетом человеческого фактора / Михаил Вархола // Economics, science, education: interation and synergy: materials of international scientific and practical conference (Bratislava, 18-21 January 2016).: in 3 V. — К.: Centre of educ. liter., 2016. — V. 1. — С. 26.
2. Заика Е. В. Трансцендентальная медитация и ее влияние на личностное развитие студентов / Е. В. Заика // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. — 2013. — Вип. 45. Частина 1. — С. 115-124.
3. Иванченко А. Жизнесозидающая креативность личности : монография / Андриянна Иванченко, Массимо Мэдоро (Глава 3); под ред. А. Иванченко. — Харьков : Форт, 2014. — 354 с. — Режим доступа: http://www.fort.kharkiv.com/goods_zhiznesozidayushaya-kreativnost-lichnosti.htm
4. Иванченко А. А. Креативность и экзистенция : монография / А. А. Иванченко. — Харьков : Форт, 2013. — 422 с. — Режим доступа: http://www.fort.kharkiv.com/dir.php?search_words=%EA%F0%E5%E0%F2%E8%E2%ED%EE%F1%F2%FC
5. Иванченко А. А. Преимущества жизнесозидающей креативности в психосоматическом и биоэнергетическом аспекте / А. А. Иванченко // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. — Вип. 30. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. — С. 234-243.
6. Колісник О. П. Медитація як спосіб активації потенціалу та як шлях духовного саморозвитку особистості / О. П. Колісник // Науковий часопис НПУ імені В. П. Драгоманова : зб. наук. праць. — Серія 12 : Психол. науки. — К., 2010. — № 30 (54). — С. 83-91.
7. Колісник О. П. Практика медитації як радикальний засіб духовного саморозвитку / О. П. Колісник // Соціальна психологія. — 2009. — № 6 (38). — С. 114-126.
8. Левшинов А. Внутренний наркотик или Целительная медитация / Андрей Левшинов. — СПб. : Питер, 2001. — 192 с.
9. Ivanchenko A. Creative Life-Orientation in a Paradigm of Personality's Health and Positive Existence [Електронний ресурс] / Andreyanna Ivanchenko // *Formazione & Insegnamento : European Journal of Research on Education and Teaching*. — Lecce : Editore «Pensa Multimedia», 2013. — Anno XI. — Numero 3. — P. 43-58. — Режим доступа: <http://issuu.com/pensamultimedia/docs/formazione3-2013>
10. Medoro M. Reiki Tradizionale Giapponese. Terzo livello. Il ritorno alle radici del mistero / Massimo Medoro. — Venezia : Supernova, 2012. — 220 p.

References

1. Varhola, M. (2016). Innovacii v uchebnom processe s uchetom chelovecheskogo faktora / Mihail Varhola // Economics, science, education: interation and synergy: materials of international scientific and practical conference (Bratislava, 18-21 January 2016).: in 3 V. — V. 1. — К.: Centre of educ. liter. [in Russian].
2. Zaika, E. V. (2013). Transcendental'naja meditacija i ee vlijanie na lichnostnoe razvitie studentov / E. V. Zaika // Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni G. S. Skovorodi. Psihologija. — Vip. 45. — Chastina 1 [in Russian].

3. Ivanchenko, A. (2014). Zhiznesozidajushhaja kreativnost' lichnosti : Monografija / Andrejanna Ivanchenko, Massimo Mjedoro (Glava 3). Pod red. A. Ivanchenko. — Har'kov : Fort [in Russian].
4. Ivanchenko, A. A. (2013). Kreativnost' i jekzistencija : Monografija / Andrejanna Alekseevna Ivanchenko. — Har'kov : Fort [in Russian].
5. Ivanchenko, A. A. (2015). Preimushhestva zhiznesozidajushhej kreativnosti v psihosomaticheskom i bioenergeticheskom aspekte / A. A. Ivanchenko // Problemi suchasnoi psihologii: Zbirnik naukovih prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Ogienka, Institutu psihologii imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukraini / za nauk. red. S. D. Maksimenka, L. A. Onufrievoi. — Vip. 30. — Kam'janec'-Podil's'kij : Aksioma [in Russian].
6. Kolisnik, O. P. (2010). Meditacija jak sposib aktivacii potencialu ta jak shljah duhovnogo samorozvitku osobistosti / O. P. Kolisnik // Naukovij chasopis NPU imeni V. P. Dragomanova : zb. nauk. prac'.:— Serija 12 : Psihol. nauki. — K. [in Ukrainian].
7. Kolisnik, O. P. (2009). Praktika meditacii jak radikal'nij zasob duhovnogo samorozvitku / O. P. Kolisnik // Social'na psihologija. — № 6 (38). [in Ukrainian].
8. Levshinov, A. (2001). Vnutrennij narkotik ili Celitel'naja meditacija / Andrej Levshinov. — SPb. : Piter [in Russian].
9. Ivanchenko, A. (2013). Creative Life-Orientation in a Paradigm of Personality's Health and Positive Existence / Andreyanna Ivanchenko // Formazione & Insegnamento : European Journal of Research on Education and Teaching. — Lecce: Editore «Pensa MultiMedia» [in English].
10. Medoro, M. (2012). Reiki Tradizionale Giapponese. Terzo livello. Il ritorno alle radici del mistero / Massimo Medoro. — Venezia : Supernova [in Italian].

Іванченко Андреянна Олексіївна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри романської філології і перекладу, керівник секції італіаністики, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

СУТНІСТЬ ПРОЯВУ ЖИТТЄТВОРЧОЇ КРЕАТИВНОСТІ (УЗАГАЛЬНЮЮЧИЙ АНАЛІЗ ЛЮНГІТЮДНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Резюме

У статті доведена позитивність життєтворчої креативності (ЖТК): статистично визначено поліпшення психофізіології, більша проєкція на високі цінності, що підтверджує ефективність інноваційної авторської технології лінгвонавчання (італійської мови). Встановлено першорядність духовно-ціннісних орієнтирів-мет у ЖТК-структурі. Доведено циклічно самозамкнутий алгоритм особистісної еволюції: духовність — ЖТК-духовність. Показано позитивну роль ЖТК у системі психологічного захисту, самоадаптації та саморегенерації організму. Виявлено са-ногенний вплив давньосхідних технік на нормалізацію психосоматики та внутрішнього біоенергобалансу.

Ключові слова: життєтворча креативність, нормалізація психосоматики, духовність, давньосхідні техніки (само)відновлення організму.

Ivanchenko Andreyanna Oleksiivna

Ph. D. in Psychology, Associate Professor of the Department of Romance Philology and Translation, Head of the Italian section, V. N. Karazin Kharkov National University, Kharkov, Ukraine

ESSENCE OF THE MANIFESTATION OF CREATIVE LIFE-ORIENTATION (SUMMARY ANALYSIS OF LONGITUDIAL STUDIES)

Abstract

Number of references: 10.

The paper shows the positive role of the creative life-orientation in the self-adaptation, psychological self-regeneration and human body protection systems: the psychophysiology improvement and bigger projection upon the high life values are identified, which confirms the effectiveness of innovative author's technology of linguistic teaching (Italian language). The primacy of spiritual and value reference points that serve as the targets in the creative life-orientation structure have been established: value reference points determine the person's cognitive, emotional and regulatory orientation, being firmly anchored in the course of time in his fixed installations by means of which a person is guided in own judgments and behavior. A cyclically self-enclosed algorithm of the personal evolution has been proved, namely: *spirituality-creativity-spirituality*. It has been statistically validated: the more obvious a person's projection upon the spiritual and human values, in response the more cheerful vitality, productive activity and optimum health status take place. It has been proved that the spirituality and the creative life-orientation act synergistically, being concurrently as a measure of the health safety and strengthening. A positive influence of the ancient East Asian techniques has been revealed: they allow one to sanctify the body, strengthen the psychosomatic system, providing in aggregate the powerful psycho-biophysical basis for the further creative and spiritual growth.

Key words: creative life-orientation, psychosomatic normalization, spirituality, linguistic teaching, ancient Eastern self-/body-renewal techniques.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2016

УДК 159.943+355

Іванова Олена Анатоліївна

здобувач кафедри суспільних наук Національного університету оборони
України імені Івана Черняховського (м. Київ)
ORCID 0000-0003-2266-6711

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

В статті розглянуто стильові особливості механізмів регуляції поведінки жінок-військовослужбовців на основі прояву показників їх змістових характеристик. Визначено діагностичні фактори, що обумовлюють сутнісний зміст психологічних механізмів регуляції поведінки жінок-військовослужбовців, в основі яких лежать індивідуально-психологічні особливості домінуючих механізмів регуляції поведінки військовослужбовців відповідних груп — з високим, середнім та низьким рівнем ефективності військово-професійної діяльності.

Ключові слова: регуляція поведінки, механізми регуляції, стильові особливості, жінки-військовослужбовці.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Результати проведеного емпіричного дослідження, побудованого на основі розробленої нами моделі регуляції поведінки жінок-військовослужбовців, дали змогу визначити змістові характеристики механізмів регуляції в контексті успішності їх військово-професійної діяльності. Дослідження емоційно-вольового критерію проводилося за допомогою опитувальника діагностики типологій психологічного захисту «Індекс життєвого стилю» (Life Style Index (LSI)) (Р. Плутчика в адаптації Л. І. Вассермана, О. Ф. Єришева, О. Б. Клубової і ін.) [1], «Стратегії подолання стресових ситуацій (SACS)» С. Хобфолла, переведена і адаптована Н. Є. Водопьяною і О. С. Старченковою [2], «Опитувальника для виявлення виразності самоконтролю в емоційній сфері, діяльності і поведінці» Г. С. Нікіфорова, В. К. Васильєва і С. В. Фірсова [3, с. 127–129], «Шкали контролю за дією при плануванні» Ю. Куля (НАКЕМР-90) в адаптації С. А. Шапкіна [4]. Дослідження показників мотиваційно-ціннісного критерію проводилося за допомогою методики «Дослідження локалізації контролю особистості — модифікований опитувальник «ЛК» О. Г. Ксенофонтової [5], «Тесту смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)» Д. О. Леонтьєва [6], опитувальника «Стильові особливості саморегуляції поведінки — ССП-98» В. І. Моросанової [7]. Дослідження рефлексивно-оціночного критерію проводилося за допомогою методики «Аутопсихологічна компетентність» (розробленої під керівництвом Ю. В. Синягіна) [8, с. 90–92, 189–193] та «Тест-опитувальника самоставлення» В. В. Століна [9]. Вибірку досліджуваних склали 172 особи жінок-військовослужбовців, серед яких 28 % офіцерського складу, 72 % прапорщики та старшинсько-сержантський склад. Середній вік до-

сліджуваних 33,6 років. Отримані результати емпіричного дослідження оброблялися за допомогою пакетів програм обробки статистичних даних: Microsoft Office Excel 2007, SPSS — 21.0.

За показниками *емоційно-вольового критерію* для жінок з низькою ефективністю військово-професійної діяльності (ВПД) характерне напруження емоційних, примітивних захисних механізмів (заперечення, регресія, реактивне утворення) й використання більш простих і звичних поведінкових стереотипів. Для них характерними є прямі та непрямі (маніпулятивні, імпульсивні) стратегії подолання в стресі, більш виразний соціальний та слабкий емоційний самоконтроль та контроль в діяльності, виразна орієнтація на стан (знижена емоційним напруженням довільна регуляція актуальної дії, неповноцінні наміри мало реалізуються в дію). Жінки з високим рівнем ефективності ВПД мало застосовують неусвідомлені механізми психологічного захисту (або використовують раціональні — раціоналізацію, витіснення, проекцію) для регулювання поведінки. Вони застосовують переважно активні просоціальні стратегії подолання (асертивні дії, соціальний контакт, пошук підтримки). У них виразний соціальний, емоційний самоконтроль та в процесі діяльності, виразна орієнтація на дію (довільна повноцінна регуляція намірів, актуальної дії). Жінки з середнім рівнем ефективності ВПД показали більш виразне напруження раціональних механізмів захисту, активні просоціальні стратегії подолання, розвинений соціальний самоконтроль та контроль в діяльності, середній рівень емоційного контролю та більш виразну орієнтація на дію.

За показниками *мотиваційно-ціннісного критерію* виявлені відмінності між групами жінок з різним рівнем ефективності ВПД. Досліджувані з високою ефективністю ВПД показали виразний інтернальний локус контролю (високу самостійність, відповідальність, стійкість до зовнішніх впливів, труднощів); високий рівень розвитку смисложиттєвих орієнтацій (осмислені та направлені важливі цілі життєвої перспективи), контрольованість життєвих подій; високий рівень загальної саморегуляції (планування, моделювання, програмування та оцінки результатів), усвідомленість, реалістичність, деталізацію, ієрархічність та узгодженість стійких планів та самостійно поставлених цілей, гнучкість в їх досягненні, адекватні критерії оцінювання. Жінки з середнім рівнем ефективності ВПД показали менш виразну інтернальність (достатню самостійність та відповідальність); наповненість смыслом та емоційну насиченість життя, прагнення до перспективи майбутніх досягнень, достатню контрольованість життєвих подій; середній рівень загальної саморегуляції, реалістичність та узгодженість планів, оцінювання внутрішніх умов і зовнішніх обставин, невчасна корекція дій, але достатня гнучкість. Жінкам з низьким рівнем ефективності ВПД характерна низька (межова) інтернальність (недостатня самостійність, залежність від зовнішнього контролю, низький опір труднощам); ситуативність смисложиттєвих устремлень, більшу задоволеність попередніми досягненнями, відсутністю реальних планів на майбутнє, труднощі у вільному прийнятті рішень; низький рівень загальної саморегуляції, мінливість планів, труднощі у визначенні цілей діяльності та

програми дій, оцінки поточної ситуації, недостатню гнучкість та стійкість критеріїв успішності діяльності.

За показниками *рефлексивно-оціночного критерію* для жінок з високим рівнем ефективності ВПД характерними є висока аутопсихологічна компетентність (усвідомлення власних індивідуально-особистісних властивостей та потенційно-актуальних можливостей, інтелектуальна гнучкість, рефлексивність, здатність до саморозвитку і самореалізації); розвинене адекватне самоставлення — узгодженість внутрішнього простору з вектором життєвого шляху у процесі формування життєвих настанов, емоційно-змістовне поєднання віри в себе, самопослідовність, розуміння себе, розвинена самокритика та самоаналіз своїх переваг та недоліків. У жінок з середнім рівнем ефективності ВПД розвинена аутопсихологічна компетентність (помірність особистісної активності, достатня працездатність, рефлексивність); достатньо розвинене самоставлення — достатня віра в себе, здатність узгоджувати особистісні ресурси з реальними життєвими та професійними потребами, оцінювати свою ефективність досягнення актуальних цілей, поведінки та діяльності. У жінок з низьким рівнем ефективності ВПД знижена аутопсихологічна компетентність (недооцінка або переоцінка свого потенціалу в професійно-службовій діяльності, низька рефлексивність, недооцінка можливостей на фоні внутрішніх переживань та фрустрацій); неузгодженість прагнень та самооцінки наявних ресурсів при плануванні життєвого шляху, самовпевненість, очікування позитивного оцінювання оточенням досягнень.

Проте виявлені особливості механізмів регуляції потребують, на нашу думку, розставлення відповідних акцентів на основі взаємозв'язків між виявленими показниками.

Метою статті є визначення стильових особливостей механізмів регуляції поведінки жінок-військовослужбовців залежно від ефективності здійснення військово-професійної діяльності на основі взаємозв'язків між показниками.

Аналіз результатів емпіричного дослідження. З метою визначення діагностичних факторів, що обумовлюють сутнісний зміст психологічних механізмів регуляції поведінки жінок-військовослужбовців, в основі яких лежать їх індивідуально-психологічні особливості, пов'язані у тому числі з ефективністю ВПД, нами був проведений факторний аналіз за показниками виділених критеріїв механізмів регуляції поведінки.

Факторний аналіз з варімакс-обертанням дозволив виявити три фактори із відсотком загальної дисперсії 63,7 %. Виявлені фактори відображають сутнісний зміст стильових особливостей прояву механізмів регуляції поведінки жінок-військовослужбовців.

Перший фактор ми визначили як «*Витрачальний стиль*». Він має найбільший відсоток від загальної дисперсії (26,8 %) й об'єднує в собі такі виразні показники, як «Заперечення» (0,578), «Регресія» (0,759), «Реактивне утворення» (0,687), «Імпульсивні дії» (0,542), «Маніпулятивні дії» (0,485), «ОС-диспозиція» (0,663), «Соціальний самоконтроль» (0,578), «Планування» (0,487), «Аутосимпатія» (0,332), «Очікуване ставлення від інших» (0,544).

Змістове навантаження прояву найбільш виразних показників дозволив визначити характеристики досліджуваних жінок, у яких виразно розвинений *витрачальний стиль* прояву механізмів регуляції поведінки. Найбільш притаманними для них є такі характеристики, як: застосування примітивних захисних механізмів, маніпулятивних та імпульсивних копінг-стратегій, домінування емоційного стану в регуляції, прагнення до контролю соціальної взаємодії, ситуативне планування діяльності, низька самокритичність, прагнення кращого ставлення інших.

Другий фактор отримав назву *«Економно-накопичувальний стиль»* прояву механізмів регуляції поведінки (23,5 %), до якого увійшли такі показники, як: «Компенсація» (0,580), «Заміщення» (0,472), «Вступ до соціального контакту» (0,624), «Пошук соціальної підтримки» (0,522), «ОД-диспозиція» (0,545), «Соціальний самоконтроль» (0,495), «Загальна інтернальність» (0,358), «Програмування» (0,357), «Оцінка результатів» (0,275), «Загальна саморегуляція» (0,322), «Аутопсихологічна компетентність» (0,376), «Самоповага» (0,242), «Очікуване ставлення від інших» (0,344), «Глобальне самоставлення» (0,411), «Ефективність професійної діяльності» (0,522).

Змістове наповнення фактора дає підстави говорити про те, що досліджувані жінки з найбільш виразними показниками *економно-накопичувального стилю* характеризуються застосуванням раціональних механізмів захисту, пошуку соціальної підтримки в стресі, орієнтованість самоконтролю на дію, бачення власної активності як запоруки самоефективності, осмисленості цілей, усвідомлення своїх можливостей, прагнення їх досягнути, позитивного самоставлення.

Третій фактор, позначений нами як *«Гармонійний стиль»* прояву механізмів регуляції поведінки із загальною дисперсією (16,4 %), об'єднав такі показники: «Раціоналізація» (0,401), «Асертивні дії» (0,693), «ОД-диспозиція» (0,785), «Емоційний самоконтроль» (0,455), «Самоконтроль в діяльності» (0,482), «Соціальний самоконтроль» (0,544), «Загальна інтернальність» (0,687), «Смисложиттєві орієнтації» (0,423), «Планування» (0,547), «Моделювання» (0,346), «Програмування» (0,574), «Оцінка результатів» (0,388), «Гнучкість» (0,321), «Загальна саморегуляція» (0,462), «Аутопсихологічна компетентність» (0,698), «Самоповага» (0,349), «Самоінтерес» (0,402), «Глобальне самоставлення» (0,501), «Ефективність професійної діяльності» (0,755).

Аналізуючи цей фактор, ми можемо зазначити, що жінкам з виразними проявами зазначених показників гармонійного стилю прояву механізмів регуляції поведінки притаманні такі характеристики: застосування активних просоціальних стратегій подолання та довільної регуляції намірів, самоконтролю емоційних станів та реалізації різних видів діяльності, високий рівень загальної саморегуляції, усвідомленість та реалістичність планів та цілей, гнучкість в їх досягненні, усвідомлення власних потенційно-актуальних можливостей, здатність до саморозвитку, узгодженість внутрішнього простору з вектором життєвого шляху, розуміння себе, розвинена самокритика та самоаналіз.

Проведений аналіз дозволив визначити особливості співвідношення стильових особливостей прояву механізмів регуляції поведінки у досліджуваних жінок-військовослужбовців залежно від ефективності військово-професійної діяльності за результативно-професійним критерієм. Результати співставлення наведені на рис. 1.

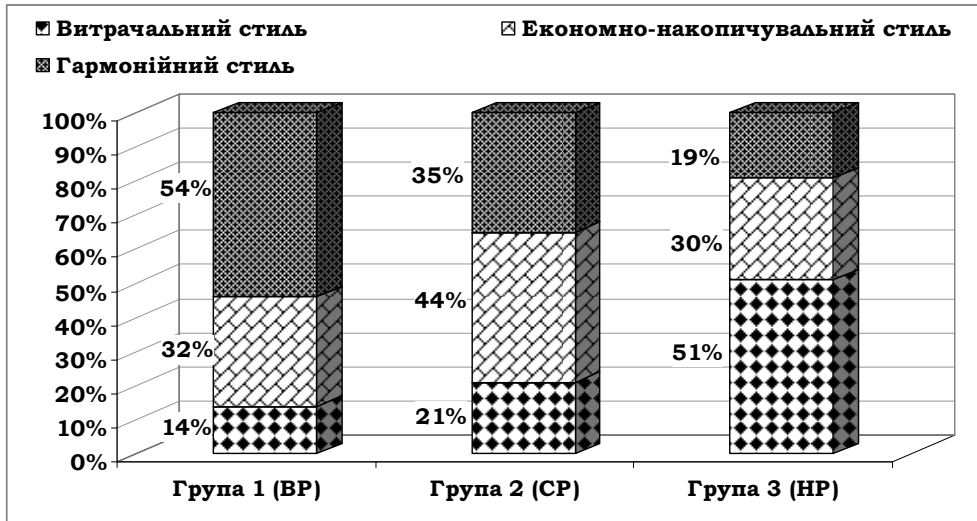

Рис. 1. Співвідношення стильових особливостей механізмів регуляції поведінки жінок-військовослужбовців з різною ефективністю ВПД

Таким чином, у жінок першої групи з високою ефективністю ВПД найбільш виразним виявлений гармонійний стиль прояву механізмів регуляції поведінки (54 %), менш виразним є економно-накопичувальний стиль (32 %), а найменш виразним — витрачальний (14 %). У жінок 2-ї групи з середнім рівнем ефективності ВПД спостерігається дещо інша картина. Так, найбільш виразним виявився економно-накопичувальний стиль (44 %), а найменш виразними — витрачальний (21 %) та гармонійний стилі (35 %), які також відрізняються за ступенем прояву. Жінки-військовослужбовці 3-ї групи з низьким рівнем ефективності ВПД показали найбільш виразним витрачальний стиль прояву механізмів регуляції поведінки (51 %), а найменш виразним — гармонійний (19 %), економно-накопичувальний стиль проявився на середньому рівні (30 %).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отримані результати дають підстави визначити, що стильові особливості прояву механізмів регуляції поведінки жінок-військовослужбовців у певній мірі обумовлюють різну ефективність військово-професійної діяльності, що виражається у ступені конструктивності та ефективності вибудовування ними щоденної поведінки у різних ситуаціях повсякденної службово-професійної діяльності. Так, у жінок з високим рівнем ефективності ВПД переважно сформований гармонійний стиль прояву механізмів регуляції

поведінки, у жінок з середнім рівнем ефективності — економно-накопичувальний стиль, а у жінок з низьким рівнем ефективності відповідно — витрачальний стиль прояву механізмів регуляції поведінки.

Перспективою подальших досліджень є визначення організаційно-методичних рекомендацій щодо формування та розвитку механізмів довільної регуляції поведінки жінок-військовослужбовців Збройних Сил України.

Список використаних джерел

1. *Вассерман Л. И.* Психологическая диагностика индекса жизненного стиля [Текст] / Л. И. Вассерман, О. Ф. Ерышев, Е. Б. Клубова. — СПб.: Изд-во: СПбНИПНИ им. В. М. Бехтерева, 2005. — 50 с.
2. *Водопьянова Н. Е.* Психодиагностика стресса [Текст] / Н. Е. Водопьянова. — СПб.: Питер, 2009. — 336 с.
3. *Степанов В. А.* Методы исследования эмоций и воли (практикум по психологии) : [учебное пособие] / В. А. Степанов. — Челябинск: Изд. ЮУрГУ, 2003. — 136 с.
4. *Шапкин С. А.* Экспериментальное изучение волевых процессов / С. А. Шапкин. — М: Смысл, 1997. — 144 с.
5. *Ксенофонтова Е. Г.* Исследование локализации контроля личности — новая версия методики «Уровень субъективного контроля» / Е. Г. Ксенофонтова // Психологический журнал. — 1999. — Т. 20, № 2. — С. 103–114.
6. *Леонтьев Д. А.* Тест смысловых ориентаций (СЖО) / Д. А. Леонтьев. — 2-е изд. — М.: Смысл, 2000. — 18 с.
7. *Моросанова В. И.* Новая версия опросника «Стиль саморегуляции поведения — ССПМ» / В. И. Моросанова, Н. Г. Кондратюк // Вопросы психологии. — 2011. — № 1. — С. 137–145.
8. *Килба А. Р.* Акмеологические особенности индивидуальной стратегии карьерного развития государственных служащих : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / А. Р. Килба. — М.: РАГС, 2007. — 197 с.
9. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности: [учеб. пособие] / [под ред. Г. С. Никифорова, М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова]. — СПб.: Речь, 2003. — 448 с.

References

1. Vasserman L. I., Eryshev O. F. & Klubova E. B. (2005). *Psihologicheskaja diagnostika indeksa zhiznennogo stilja* [Psychological diagnostics lifestyle index]. Spb.: Izd-vo: SPbNIPNI im. V. M. Behtereva [in Russian].
2. Vodop'janova, N. E. (2009). *Psihodiagnostika stressa* [Stress psychodiagnostics]. SPb. : Piter [in Russian].
3. Stepanov, V. A. (2003). *Metody issledovaniya jemocij i voli (praktikum po psihologii)* [Methods of study of emotions and will (practical psychology)]. Cheljabinsk: Izd. JuUrGU [in Russian].
4. Shapkin, S. A. (1997). *Jeksperimental'noe izuchenie volevyh processov* [Experimental study of volitional processes]. M: Smysl [in Russian].
5. Ksenofontova, E. G. (1999). Issledovanie lokalizacii kontrolja lichnosti — novaja versija metodiki «Uroven' sub»ektivnogo kontrolja» [The study of the individual control of localization — a new version of a technique «level of subjective control»]. *Psihologicheskij zhurnal — Psychological journal*, 20, 103–114 [in Russian]
6. Leont'ev, D. A. (2000). *Test smyslozhiznennyh orientacii (SZhO)* [Test of lifemeaning orientation (LMO)]. M. : Smysl [in Russian].
7. Morosanova, V. I. & Kondratjuk, N. G. (2011). Novaja versija oprosnika «Stil' samoreguljacii povedenija — SSPM» [The new version of the questionnaire «Style of self-regulation of behavior» — SSRBJ]. *Voprosy psihologii — Questions of psychology*, 1, 137–145 [in Russian].

8. Kilba, A. R. (2007). Akmeologicheskie osobennosti individual'noj strategii kr'ernogo razvitiya gosudarstvennyh sluzhashhih [Akmeological particular individual career development strategy of civil servants]. *Candidate's thesis*. Moskva [in Russian].
9. Nikiforov, G. S., Dmitrieva M. A. & Snetkov V. M. (Eds.). (2003) *Workshop on the psychology of management and professional activities*. SPb. : Rech' [in Russian].

Иванова А. А.

соискатель кафедры общественных наук Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского (г. Киев)

СТИЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМОВ РЕГУЛЯЦИИ ПОВЕДЕНИЯ ЖЕНЩИН-ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Резюме

В статье рассмотрены стилевые особенности механизмов регуляции поведения женщин-военнослужащих на основе проявления показателей их содержательных характеристик. Определены диагностические факторы, обуславливающие сущностное содержание психологических механизмов регуляции поведения женщин-военнослужащих, в основе которых лежат индивидуально-психологические особенности доминирующих механизмов регуляции поведения военнослужащих соответствующих групп — с высоким, средним и низким уровнем эффективности военно-профессиональной деятельности.

Ключевые слова: регуляция поведения, механизмы регуляции, стилевые особенности, женщины-военнослужащие.

Ivanova O. A.

Researcher of the Department of Social Sciences National University of Defense of Ukraine of the name of Ivan Chernyakhovsky (Kyiv)

STYLE FEATURES OF REGULATION MECHANISMS OF FEMALE SOLDIERS CONDUCT

Abstract

In the article the stylistic features of mechanisms regulating the behavior of female soldiers based on their content of display performance characteristics are reviewed. The results of empirical research conducted on the basis of the model regulation of behavior, showed differences in content characteristics of psychological mechanisms regulating the behavior of female soldiers, depending on the effectiveness of their military and professional activities.

Women with high levels of efficiency of military-professional activities mainly use conscious arbitrary regulation — nomination of management and achieving the goal of consciously adopted. Their counterparts with low efficiency increasingly resorting to regulation of behavior is unconscious using safety mechanisms at the unconscious level — to overcome emotional tension control interaction with the environment in order to preserve and maintain a positive self-attitude. It is discovered that female soldiers with the high level of military-professional activity efficiency mainly use the realized arbitrary regulating of behavior, and with a low level are unrealized mechanisms of psychological defense.

The diagnostic factors which determine the essential content of the psychological mechanisms regulating the behavior of female soldiers, which are based on individual

psychological characteristics of dominant regulatory mechanisms of behavior appropriate military groups — with high, medium and low efficiency of military and professional activities.

Key words: regulation of behavior, mechanisms of regulation, style features, female soldiers.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2016

УДК 159.923

Каськов Александр Валерьевич

аспирант 1-го курса специальности «Психология»

ОНУ имени И. И. Мечникова

e-mail: Etozhesashka@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-3683-2090

ПОНЯТИЕ САМОПРЕЗЕНТАЦИИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В статье анализируются и сравниваются основные концепции самопрезентации: мотивационные, личностные и ситуационные. Приведены определения самопрезентации, представленные в тезаурусе современной психологии в различных подходах и теориях. Аргументировано дальнейшее изучение феномена самопрезентации с целью устранения терминологических различий и создания объединяющей концепции с учетом способов самопрезентации личности.

Ключевые слова: самопрезентация, имидж, самоподача, управление впечатлением о себе, манипуляция, самовыражение, успешная самопрезентация, самосознание.

Актуальность исследования. Отношение к самопрезентации на протяжении эпох и в разных культурах было разным. Но никогда ранее так, как в век глобализации, социальных сетей и открытых баз резюме, не было столь большой необходимости в доступных и максимально креативно-эффективных способах выделиться и обозначить себя.

Современный прогресс оказывает особое влияние на трансформацию морально-этических установок общества, который обуславливает потребность исследования новых моделей и способов самопрезентации личности. Личность прибегает к разным по валентности приемам и модальностям вербального и невербального поведения, имеджевым технологиям с целью успешной самопрезентации, которая во многом определяет благоприятное впечатление значимого социального окружения и детерминирует успешность в межличностных и профессиональных отношениях.

Современная научная психология обладает широким спектром теоретических взглядов на исследование самопрезентации, но при этом не имеет единой объединяющей их концепции. Анализ современных научных исследований самопрезентации дает основание разделить их на три группы: мотивационные, личностные и ситуационные.

Мотивационные теории направлены на исследование самопрезентации в контексте побуждений, лежащих в основе её реализации. Так, по мнению Э. Гоффмана, это — потребность в одобрении и стремление избежать неодобрения. И. Джонс и Т. Питтман считают, что в основе самопрезентации лежит мотив власти, который проявляется в стремлении расширить и поддержать влияние в межличностных отношениях. По мнению Р. Аркин и А. Шутц, в основе самопрезентации лежит мотивация к достижению или

стремление избежать неудачи. На этом основании авторы экстрагируют приобретающую и защитную самопрезентацию.

В основе личностных теорий самопрезентации сосредоточено внимание на личностных характеристиках субъекта. Их целью выступает продемонстрировать индивидуально-личностные особенности, обусловленные склонностью субъекта управлять впечатлением о себе у партнера по взаимодействию. По мнению М. Снайдера, высокосаморефлексирующие личности более успешно управляют впечатлением о себе. Р. Викланд предположил, что попытка заставить человека осознать самого себя обращает его внимание к собственной персоне во взаимосвязи с его нормами. Согласно концепции А. Фенигштейна, М. Шейера и А. Басса, проявление самопрезентации связано с самосознанием и по-разному выражается у различных людей, различия в самосознании приводят к отличительным особенностям в поведении. Таким образом, авторы концепции проводят связь между самопрезентацией и личностными чертами. Так, например, осознанная самопрезентация будет ориентированной на коммуникатора как на объект воздействия, и на себя самого как объект самосознания.

К ситуационным теориям самопрезентации относятся те, которые сопряжены с особенностями ситуаций взаимодействия. М. Лири и Р. Ковальски определяют процесс самопрезентации как средство поддержания самооценки посредством окружающих. Б. Шленкер отмечает, что большое значение для регуляции процесса самопрезентации имеют нормы и правила взаимодействия, принятые в данной культуре или социальной группе.

Основной материал исследования. Термин «самопрезентация» пришел в тезаурус отечественной психологии из английского (self-presentation). Первые исследования самопрезентации личности были проведены Э. Гофманом. В это понятие он вкладывал поверхностный процесс управления впечатлением о себе, а преобладающим (доминирующим) здесь выступало выполнение различных социальных ролей на протяжении всей жизни [3].

С позиции интеракционистского подхода самопрезентация рассматривается как средство формирования образа «Я» и поддержания самооценки. У. Джем, Г. Мид, Ч. Кули придерживались представлений о том, что личность, взаимодействуя с социумом, демонстрирует социальные маски различным партнерам с целью формирования наилучшего впечатления, после чего образовать собственное мнение о себе посредством рефлексии мнений и реакций окружающих.

Подобная точка зрения на самопрезентацию присутствует у Б. Шленкер и М. Вейголд, а также М. Лири и Р. Ковальски, которые полагали, что для индивида является характерным стремление представить желаемый образ себя как в глазах окружающих, так и в собственных глазах [7].

По мнению Г. Мида и Ч. Кули, знания индивида о себе есть рефлексия знаний других о нем. Таким образом, индивид, получая обратную связь из социальной жизни, рефлексировывает реакции и отношение на выражение его «Я» в социуме. На их основе формируется то, что Ч. Кули называет «зеркальным Я», а Г. Мид — «идея Я». Взгляды Г. Мида и Ч. Кули отличаются тем, что «идея Я» имеет только когнитивный компонент, поскольку

это знания индивида о себе, а «зеркальное Я», согласно Г. Кули, помимо когнитивного, обладает еще эмоциональным компонентом и по своим составляющим приближается к самооценке [7].

Согласно М. Лири и Р. Ковальски, процесс самопрезентации в незнакомой для индивида ситуации можно обозначить как «красование» — индивид демонстрирует инсценировку с целью формирования благоприятного впечатления о нём [10]. Таким образом, значимость окружающих выступает посредником для самореализации, а для самого себя — поддержание самооценки.

По мнению Д. Майерса, самопрезентация выступает как средство поддержания завышенной самооценки. Он полагает, что большинству людей присуще благосклонное, оптимистическое отношение к себе, то есть самооценка у преобладающего количества людей неадекватная (завышенная). Самопрезентация выступает неким мостом между желанием сформировать хорошее впечатление о себе как у «внешней аудитории» (у окружающих), так и «внутренней аудитории» (у самих себя). Обусловленность завышенной самооценки зависит от необходимости ее поддерживать, тем самым у индивида формируется стремление понравиться, произвести впечатление, которое проявляется в особом, подыгрывающем поведении — «меня любят, следовательно, я хороший». Д. Майерс о таких людях пишет следующее: «люди с высокоразвитым чувством самоконтроля подобны социальным хамелеонам: они «подгоняют» свое поведение под внешние обстоятельства» [6. С. 96].

Р. Викланд определял самопрезентацию как процесс, в котором человек формирует мнение о себе через оценку его другими людьми. В процессе осознания чужих оценок возникает особое психологическое состояние — состояние объективного самосознания. Р. Викланд определяет объективное самосознание как способ фокусировки внимания индивида на самом себе и на своем представлении о том, как его воспринимают и оценивают другие люди (саморефлексия) [5]. Таким образом, объективное самосознание — это способ индивида осознать, насколько хорошо или плохо он живет, согласно своим представлениям об этике, морали и эстетике.

Взгляды Г. Глейтмана отличаются более широким видением состояния объективного самосознания, то есть сфокусированное на себя внимание повышает мотивацию субъекта, что в свою очередь формирует «драйв». Например, если внимание было сосредоточено на внутренних нормах, то побуждение может привести к действию в соответствии с этими нормами [7; 9]. Таким образом, повышение мотивации может иметь улучшающий или разрушающий эффект. Это зависит от многих факторов, например, насколько привычным для человека является данное поведение (социальный контекст) или насколько высок конечный уровень мотивации.

Сторонники теории когнитивного баланса Ф. Хайдер и Л. Фестингер рассматривали самопрезентацию как способ элиминирования когнитивного диссонанса. По мнению Ф. Хайдера, это происходит через процесс как осознаваемого, так и неосознаваемого поведения, формирующего у окружающих соответствующую реакцию, приближенную к его собственной са-

мооценке. Л. Фестингер указывал на то, что для устранения когнитивного диссонанса индивид формирует отношение окружающих, искажая мнение других о себе, или же производит целенаправленный отбор партнеров по общению посредством избирательности тех, которые помогают поддерживать привычный Образ-Я [12].

Р. Аркин и А. Шутц рассматривали самопрезентацию как реализацию мотивации достижения или избегание неудач. На этом основании Р. Аклин и А. Шутц экстрагируют приобретающую и защитную самопрезентацию. Приобретающая самопрезентация выражает мотивацию достижения. Для нее характерен выбор адекватных ролей и задач (соответствующих социальному положению, образованию и пр.), выбор социальной среды, соответствующей уровню идентификации субъекта (человек общается с равными себе). На этом основании, в стремлении максимально соответствовать конкретной ситуации, индивид осознанно сам выстраивает модель поведения, способствующего решению объективно поставленных задач. Защитная самопрезентация — поведенческое проявление мотивации избегания неудач. Она чаще всего не осознается. Человек выбирает неадекватную для решения задач среду: либо с заниженными требованиями, либо с непомерно высокими (авантюристическая самопрезентация) — психологическая значимость решения задачи внутри субъекта.

По мнению Р. Баумейстера и А. Стейнхилбера, самопрезентация выступает процессом самораскрытия в межличностном общении посредством демонстрации собственных мыслей, черт характера. Это неосознаваемый процесс, он отражает социальную природу человека, его потребность в признании другими людьми [13]. Р. Баумейстер и А. Стейнхилбер считают, что человек нуждается в самораскрытии, т. е. в проявлении себя во внешнем мире. В процессе межличностного общения он представляет свое внутреннее содержание: мысли, характер, ценности, убеждения. Его цель не только произвести впечатление, но и продемонстрировать то, что он из себя представляет.

И. Джонс и Т. Питтман считают, что в основе самопрезентации лежит стремление расширить и поддержать влияние в межличностных отношениях, т. е. стремление к власти. По мнению И. Джонса и Т. Питмана, самопрезентация является способом демонстративного поведения, то есть в понятие самопрезентации вкладывается смысл: управление впечатлением. Таким образом, самопрезентация, согласно И. Джонса и Т. Питтмана, является полностью осознаваемым процессом, направленным на формирование определенного впечатления у окружающих, — индивид выступает как объект манипуляций [14].

В работах А. Фенигстейна, М. Шейера и А. Басса проведена связь между самосознанием и самопрезентацией, они предположили, что самосознание может быть личностной чертой. По их мнению, некоторые люди постоянно осознают себя, в то время как другие — нет. На основе анализа эксперимента ими было выделено три фактора самосознания: личное самосознание, публичное самосознание, социальная тревога. Различия в самосознании приводят к различиям в поведении, то есть в самопрезентации.

Согласно концепции А. Фенигштейна, М. Шейера и А. Басса, проявление самопрезентации связано с личностными чертами и по-разному выражается у различных людей. Таким образом, авторы концепции проводят связь между самопрезентацией и личностными чертами.

По мнению М. Снайдера, не все люди в одинаковой степени управляют впечатлением о себе. Высокосаморефлексирующие личности выстраивают свое поведение, руководствуясь своим внутренним Я. Люди с низкой саморефлексией следуют впечатлению, которое хотят произвести (проективным Я — проекцией мнений других о нас). Саморефлексирующие люди, по М. Снайдеру, в своем поведении руководствуются проективным Я, то есть рефлексией чужих мнений и оценок. Таким образом, люди с высокоразвитой саморефлексией видоизменяют самопрезентацию, подстраиваясь под ситуацию, обладают способностью контролировать и видоизменять способы самовыражения, то есть фокус внимания находится внутри субъекта.

Н. А. Федорова рассматривает самопрезентацию в рамках деятельностного подхода, описывая процесс самопрезентации как основополагающее трехуровневое образование: мотивационный уровень, уровень целей и уровень используемых средств. На мотивационном уровне самопрезентация является полимотивированной активностью. В зависимости от личностных особенностей субъекта в основе самопрезентации может лежать мотив власти, самовыражения, самораскрытия и другие мотивы. На уровне целей — Я-концепция, идентичность субъекта, актуальные социальные роли. По мнению автора, уровень цели характеризует тот содержательный образ, который субъект самопрезентации стремится донести до своей аудитории. На уровне используемых средств самопрезентация характеризует конкретные приемы, оперируемые субъектом с целью формирования впечатления о себе. В соответствии с рассмотренными тремя уровнями самопрезентации Н. А. Федорова выделяет три основные единицы её анализа: стратегия, тактика и техника самопрезентации [11]. Таким образом, уровень, используемый индивидом, обусловлен конкретными условиями — ситуациями взаимодействия, в которых происходит процесс самопрезентации.

В работе В. Д. Москаленко самопрезентация рассматривается как формирование первого впечатления. В процессе формирования общения весомую роль играют различные обобщенные схемы, стереотипы восприятия поступков и чувств партнера. На данном этапе объект воспринимается как носитель определенной социальной роли и свойств, на основе которых формируется первичный контакт, то есть впечатление о носителе. В процессе формирования первого впечатления об индивиде возникает ряд эффектов, которые обуславливают особенности восприятия субъектом объекта. В процессе длительного общения отношения между людьми становятся индивидуальными, их трудно определенным образом схематизировать и исследовать [8].

Е. Л. Доценко рассматривает самопрезентацию как управление коммуникатором образами реципиента. Самопрезентация выступает осознанным процессом — субъект целенаправленно выстраивает модель поведения по достижению поставленной цели, используя психологические средства [4].

Таким образом, самопрезентация выступает осознанным процессом, в котором субъект намеренно выстраивает свое поведение для достижения целей.

Г. В. Бороздина считает самопрезентацию процессом управления восприятием реципиента путем целенаправленного привлечения его внимания к таким особенностям своего внешнего облика, своего поведения, ситуации, которые запускают механизмы социального восприятия. К подобным механизмам социального восприятия относятся: самоподача превосходства, привлекательности, отношения, актуального состояния и причин поведения [2].

Ю. С. Крижанская и В. П. Третьяков используют понятие самоподачи как средства управления впечатлением других как разновидность манипуляции (Е. Л. Доценко). Они рассматривают самоподачу как управление вниманием коммуникатора, образцами реципиента [5].

Ю. М. Жуков рассматривает самопрезентацию в рамках делового общения. Он формулирует правила общения как средства регуляции коммуникативного поведения. Таким образом, они работают и на внешнюю, и на внутреннюю аудиторию. Согласно взглядам автора, в процесс самопрезентации включены обе стороны коммуникативного процесса — коммуникатор и реципиент.

Подобная точка зрения на коммуникативный процесс присутствует в научном труде А. А. Бодалева. Автор считает, что в процессе восприятия и понимания реципиентом коммуникатора, во время формирования первого впечатления представляющий себя человек выступает в качестве объекта познания для других людей. Человек в роли объекта познания вызывает у познающих его людей определенное отношение. В роли субъекта человеку присуще стремление познать партнеров по общению [1]. В связи с этим стоит выделить, что пассивно-активная позиция человека в процессе общения воздействует на отношение к нему окружающих и активно влияет на ход общения. Человек, являющийся не только субъектом, но и объектом познания, предстает перед воспринимающими его людьми как индивид, как личность, как индивидуальность.

Выводы. Таким образом, исследование самопрезентации привлекает внимание как зарубежных, так и отечественных ученых. В большинстве исследований в изучении самопрезентации отмечается направленность на мотивацию и средства реализации самопрезентации личности. Особое внимание в психологии уделяется анализу процесса управления восприятием социального окружения путём привлечения внимания для достижения реализации мотивации, формирования образа «Я» и поддержания самооценки. Нам представляется, что исследование феномена самопрезентации является актуальным и требует устранения терминологических разночтений и создания объединяющей концепции, с учетом способов самопрезентации личности.

Список использованных источников и литературы

1. Бодалев А. А. Личность и общение [Текст] : избр. психол. тр. / А. А. Бодалев. — 2-е изд., перераб. — М. : Междунар. пед. акад., 1995. — 324 с.
2. Бороздина, Г. В. Психология делового общения [Текст] : учебное пособие для вузов / Г. В. Бороздина. — Москва: ИНФРА-М, 1998. — 224 с. — (Высшее образование). — Библиогр.: с. 222–224.
3. Гофман Э. Представление себя другим в повседневной жизни / Э. Гофман. — М., 2000. — 302 с.
4. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: Феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. — М.: ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. — 344 с.
5. Кононенко А. О. Самопрезентація викладача вищої школи. Теорія та практика : монографія / А. О. Кононенко// SCIREG С CORPORATION, EIN 33-1219486, San Jose, California, USA. — Certificate № 3600998250 — КПУ: Запоріжжя, Донецьк: Донбас. 2014. — 339 с.
6. Кубрак Т. А. Самопрезентация субъекта. Состояние проблемы и дискурсивный подход к изучению // Проблемы психологии дискурса / отв. ред. Н. Д. Павлова, И. А. Зачесова. — М. : Изд-во Института психологии РАН, 2005. — С. 180–195.
7. Майерс Д. Социальная психология /Д. Майерс. — Питер, 2006. — 793 с.
8. Михайлова Е. В. Обучение самопрезентации [Электронный ресурс]: учеб. пособие. — 2-е изд. — М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. — 168 с. — Режим доступа: <http://ecsosman.hse.ru/text/19204122/>
9. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник. — Видання 2-ге, виправлене та доповнене. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 688 с.
10. Соколова-Бауш Е. А. Самопрезентация как фактор формирования впечатления о коммуникаторе и реципиенте / Е. А. Соколова-Бауш // Мир психологии : научно-методический журнал / ред. Д. И. Фельдштейн, А. Г. Асмолов. — 1999. — № 3 июль-сентябрь 1999. — С. 132–140.
11. Хороших В. В. Психологические факторы успешности самопрезентации: дис. ... канд. психол. наук. — СПб., 2001. — 193 с.
12. Федорова Н. А. Проблема самопрезентации в современной социальной психологии: использование понятийного аппарата теории деятельности [Электронный ресурс] / Н. А. Федорова. — Режим доступа: http://www.ipras.ru/cntnt/rus/dop_dokume/mezhdunaro/nauchnye_m/razdel_3_a/fedorova_n.html
13. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер. — СПб.: Речь, 2000. — 318 с.
14. Baumeister, Roy F., and Andrew Steinhilber 1984. «Paradoxical effects of supportive audiences on performance under pressure: The home field disadvantage in sports championships», *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(1): 85–93.
15. Jones E. E. and Pittman T. S. Toward a general theory of strategic self-presentation. // *Psychological perspectives on the self* / J. Sult (Ed.). Vol. 1 Hillsdale, 1982. P 231–262.

References

1. Bodalev A. A. (1995) *Lichnost i obshenie [Personality and communication]*. M.: 2 Ed. of the International Pedagogical Academy — 328 p. [in Russian].
2. Borozdina G. V. (2006) *Psihologiya delovogo obsheniya [Psychology of business communication]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
3. Hoffmann E. (2000) *Predstavlenie sebya drygim v povsednevnoy jizni [Presentation of Self in everyday life]*. Moskow [in Russian].
4. Dotsenko E. L. (1997) *Psigologiya manipulyacii: Fenomeni, mehanizmi i zashita. [Psychology manipulation: Phenomena, and protection mechanisms]*. M.: CheRo, Moscow State University Press [in Russian].
5. Kononenko A. A. (2014) *Samoprezentaciya vycladacha vishoi shkolu. Toriya ta praktika [Self-teacher of high school. Theory and practice]*: Monograph / AA Kononenko]. Zaporozhye, Donetsk: Donbass. [in Ukrainian].

6. Kubrak T. A. (2005) Samopresentaciya subekta. Sostoyanie problemu i discursivniy podhod k izycheniu [Self-presentation of the subject. State of the problem and the discursive approach to the study of discourse // Problems / hole psychology]. Moscow: Russian Academy of Sciences Institute of Psychology — 26 [in Russian].
7. D. Myers (2006) *Socialnaya psihologiya [Social Psychology]*. Peter [in Russian].
8. Mikhailova E. V. (2007) Obychenie samopresentacii [self Education: Textbook. allowance. 2nd ed]. Moscow: HSE Series «Textbooks Higher School of Economics». [in Russian].
9. Moskalenko V. V. (2008) *Socialnaya psihologiya [Social Psychology]*. 2nd Ed, revised and updated — K.: Center of educational literature — 688 p. [in Ukrainian]
10. Sokolova-Bausch E. A. (1999) Samopresentaciya kak factor formirovaniya vpechatleniya o kommyunikatore i recipiente [Self-presentation as a factor in the formation of impressions about the device and the recipient]. *Mir psihologii : nauchno-metodicheskij zhurnal — World of Psychology: scientific and methodical magazine* — / Ed. DI. Feldstein, AG Asmolov. — 1999. — № 3 July-September 1999. — P. 132–140. [in Russian]
11. Horoshih V. V. (2001) *Psihologicheskie faktori uspeshnoy samopresentacii [Psychological factors of success of self]* SPb., [in Russian].
12. Fedorova N. A. (2006) *Problema samopresentacii v sovremennoy socialnoy psihologii: ispolzovanie ponyatiynogo apparata teorii deyatelnosti [Self-presentation of problem in contemporary social psychology: the use of conceptual apparata activity theory]* Retrieved from: http://www.ipras.ru/cntnt/rus/dop_dokume/mezhdunaro/nauchnye_m/razdel_3_a/fedorova_n.html [in Russian].
13. Festinger L. (2000) *Teoriya kognitivnogo dissonansa [The theory of cognitive dissonance]* St. Petersburg [in Russian].
14. Baumeister, Roy F.; Steinhilber, Andrew (1984) Paradoxical effects of supportive audiences on performance under pressure: The home field disadvantage in sports championships. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 47(1), 85–93 [in English].
15. Jones E. E. and Pittman T. S. (1982) Toward a general theory of strategic self-presentation. In J. Suls (Ed.), *Psychological perspectives on the self*. (Vol. 1) Hillsdale, NJ: Erlbaum [in English].

Каськов О. В.

аспірант 1-го курсу спеціальності «Психологія»
ОНУ імені І. І. Мечникова

ПОНЯТТЯ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ.

Резюме

У статті аналізуються та порівнюються основні концепції самопрезентації: мотиваційні, особистісні та ситуаційні. Наведено визначення самопрезентації, представлені в тезаурусі сучасної психології в різних підходах і теоріях. Аргументовано подальше вивчення феномена самопрезентації з метою усунення термінологічних різночитань і створення об'єднуючої концепції з урахуванням способів самопрезентації особистості.

Ключові слова: самопрезентація, імідж, самоподача, управління враженням про себе, маніпуляція, самовираження, успішна самопрезентація, самосвідомість.

Kaskov A.

Graduate student of the first course psychology
Odessa I. I. Mechnikov National University

SELF-CONCEPT: THEORETICAL ANALYSIS

Abstract

The article presents a theoretical analysis and comparison of basic concepts of self-concept: motivational, personal and situational. It shows the direction of motivational theories in the context of self-presentation motives, underlying its implementation. The influence of personal characteristics of the subject explained, to build self-personality theories, the purpose of which is to identify the individual personality characteristics which determine the propensity of the subject to control the impression currently a partner in the interaction, and contingency situations with features of interaction of situational theories of self. Give a definition of self-represented in the thesaurus of modern psychology in different approaches and theories. Systems of various self-presentation researchers have been analyzed according to the following criteria: the process of self-awareness, the importance of the audience to the subject of self, purpose and self-presentation tool. The definition of self-represented is given, according to the thesaurus of modern psychology within different approaches and theories. The further study of the phenomenon of selfies explained, in order to eliminate ambiguity of terminology and create unifying concept, taking into account the ways of self-identity.

Key words: self-presentation, image, self-feeding, management impression of themselves, manipulation, self-expression, success of self (successful self-presentation), self-awareness.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2016

УДК 316.6: 316.454.52

Колот Светлана Александровна

доцент кафедры социальной работы и кадрового менеджмента

Одесского национального политехнического университета

e-mail: skolot27@yandex.ru

ORCID org/0000–0001–9145–9017

**ФОРМИРОВАНИЕ УСТАНОВКИ НА ЛЕСТЬ В ДЕЛОВЫХ
МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЯХ**

Феномен лести рассматривается как один из распространенных способов влияния в процессе делового межличностного общения. Установлено, что использование лести приводит к формированию установки на лесть посредством изменения взглядов, отношений, мотивов и состояний реципиента и деформации деловых отношений. Раскрыты роль эмоций в формировании установки на лесть и особенности влияния установки на самооценку. Показано, что использованию лести в деловых отношениях способствует существующая система организационного управления. Отмечено, что формирование эмоциональной культуры общения и усовершенствование системы управления являются эффективными подходами для предупреждения проявления феномена лести.

Ключевые слова: лесть, установка на лесть, межличностное деловое общение, система организационного управления, эмоции.

Постановка проблемы. Общение в организациях представляет собой сложный, многоаспектный процесс, который развивается с учетом особенностей деятельности, по законам общения и взаимодействия его участников, тем самым оказывая влияние на саму деятельность. Любые формы общения включены в совместную деятельность, в процессе которой складываются формальные деловые отношения, которые реализуются в социальных ролях и опосредствуются неформальными межличностными отношениями. Как отмечает Г. М. Андреева, «существование межличностных отношений внутри различных форм общественных отношений есть как бы реализация безличных отношений в деятельности конкретных личностей, в актах их общения и взаимодействия» [1]. Отражая положение человека в системе групповых связей, межличностные роли приносят в деловое общение индивидуальные психологические особенности личности. Обнаружение личностных черт в стиле исполнения социальной роли вызывает в других членах группы ответные реакции, и, таким образом, в группе возникает целая система межличностных отношений [9].

Важнейшей специфической чертой межличностных отношений является эмоциональная основа — они возникают и складываются на основе определенных чувств, рождающихся у людей по отношению друг к другу. Одни чувства сближают людей, объединяют их; при этом другая сторона выступает как желаемый объект, по отношению к которому демонстрируется готовность к сотрудничеству, к совместным действиям. Когда чувства

разъединяют людей, другая сторона выступает как неприемлемая, по отношению к которой не возникает желания к сотрудничеству. Конкретные чувства и уровень их развития начинают влиять на деятельность: эмоциональные контакты формируют межличностные отношения, а межличностные отношения формируют деловые отношения.

В процессе делового общения его участники: коллеги, руководители и подчиненные — оказывают психологическое воздействие друг на друга, используя различные механизмы и способы эффективного взаимодействия на неформальном уровне. В качестве одного из распространенных способов влияния в процессе делового межличностного общения используется лезть — «похвала с корыстной целью» (В. И. Даль).

Несмотря на достаточно широкое применение, лезть не является предметом широкого обсуждения и исследования. Желая сказать приятное, люди льстят друг другу, в определенной степени приукрашивая (искажая) информацию. Хорошо это или плохо, какую цель преследует при этом льстец, — ответы на поставленные вопросы связаны, прежде всего, с содержательной трактовкой лести. В ряде дефиниций лезть рассматривается как «угодливое восхваление, лицемерное восхищение кем-нибудь или чем-нибудь; внушаемая корыстными побуждениями», «проискливая хвала; притворное одобрение; похвала с корыстной целью; лукавая угодливость; ласкательство, униженное притворство; прельщение, соблазн» [2, с. 642]. Н. Макиавелли называл лезть «слабостью, от которой трудно уберечься правителям, если их не отличает особая мудрость и знание людей» [7, с. 113], М. Монтень — одним из верных способов превратить одного человека (объекта лести) в раба другого человека [8]. Р. Стенгел определяет лезть как «устные высказывания, оформленные риторическими фигурами, имеющие своей целью преувеличить чьи-то достоинства и заслуги с целью убедить адресата в чем-либо» [см.: 5, с. 68] и считает формой лести просто умолчание о недостатках и промахах собеседника. П. Экман дополняет понимание лести, трактуя умолчание как один из видов лжи [10]. При видимой похвальной, понятия «лезть» и «ложь» отличаются принципиально по своим целевым функциям: если главная цель лжи или обмана — ввести в заблуждение другого человека [10, с. 22], то льстец, хотя и вводит в заблуждение партнера по общению, но преследует при этом другую основную цель — вызвать положительные эмоции у собеседника, чтобы в дальнейшем иметь возможность им управлять для достижения собственных корыстных целей.

По мнению М. А. Курилкиной, лезть — это намеренно искаженная информация, которая основана на преувеличении положительных качеств партнера по общению, приукрашивает действительность, раскрывает или приписывает положительные черты собеседнику, способствует изменению состояния, поведения, установок партнера по общению (достижение данного эффекта возможно благодаря сильному преувеличению качеств собеседника), но который не тождественен феноменам лжи или лицемерия [5].

Встраиваясь в коммуникативный процесс, лезть воздействует на организационное поведение и выступает в качестве стимула/барьера в деловом

общении. Однако лесть делает «лестью» не столько сам факт искажения информации, сколько наличие у льстеца цели — повлиять на собеседника, вызвав у него с помощью лести нужные коммуникатору эмоции. Для понимания механизма воздействия лести на реципиента (лат. *recipere* — получать, принимать) рассмотрим особенности ее проявления в деловом общении.

Цель статьи заключается в исследовании особенностей формирования установки на лесть как механизма воздействия в процессе межличностного делового общения.

Результаты исследования. Феномен лести представляется информацией, включенной в многомерную сеть информационного пространства организации. Он входит в информационную подсистему системы организации и на этом уровне включен во все организационные взаимосвязи и функционирование организации в целом. Лесть может быть скрыта различными культурными нормами и не выражаться субъектом напрямую. Но лесть изначально направлена к другому человеку; интенции, побуждающие искажать характеризующую другого человека информацию, связаны с целями в отношении этого человека, то есть объектом льстивого воздействия является другой человек.

Итак, лесть представляет собой своеобразный способ оказания влияния на партнера по общению путем введения его в заблуждение. Реализуясь в процессе общения, она «встраивается» в коммуникативную, интерактивную и перцептивную составляющие. Рассмотрим функционирование лести в структуре общения более подробно.

Основная цель льстеца в процессе общения состоит в формировании установки на лесть и ее поддержании у реципиента.

При установлении психологического контакта в процессе коммуникации льстец активно использует вербальные и невербальные средства общения, при этом одним из действенных приемов установления является нахождение «точек пересечения и воздействия». Ими могут стать, в частности, важная для реципиента информация, новая и / или неопределенная ситуация, поиск поддержки. Своевременное предоставление нужной для решения проблемы услуги становится «пусковым механизмом» для установления психологического контакта между льстецом и реципиентом и началом формирования установки на лесть, которая начинает «встраиваться» в систему самооценочных механизмов реципиента, удовлетворяя потребность в одобрении и поддержке, подтверждая тот образ Я, который соответствует его ожиданиям и представлениям о себе. Она нивелирует страхи реципиента не справиться с работой, допустить ошибку, быть обойденным другими и, тем самым, с одной стороны, снижает возможность возникновения стресса, а с другой — деформирует восприятие реципиентом своих реальных возможностей. Эмоциональная окраска льстивого сообщения существенно снижает требования к его аргументированности, логичности и адекватности ситуации и способствует некритичному восприятию льстивого сообщения.

Процесс установления взаимопонимания между участниками общения характеризуется работой механизмов межличностной перцепции: идентификация, эмпатия, аттракция обеспечивают познание и понимание людей

ми друг друга; рефлексія сприяє знанню самого себе в процесі спілкування; каузальна атрибуція направлена на прогнозування поведінки партнера по спілкуванню.

Сам по собі кожен із механізмів сприйняття є достатньо ефективним засобом, поєднання дійства декількох механізмів значно збільшує можливості льстеця для вистраивання власної позиції в процесі спілкування і впливу на іншого людину, в результаті чого змінюється його поведінка, установки, наміри і оцінки. Використання різних видів впливу (внушення і переконання, зараження і підрадяння, пряме і косвенне) значно розширює діапазон можливостей льстеця. Чим більше механізмів сприйняття і видів впливу може використовувати льстець, тим більш тонкою і вибірковою стає вона сама.

«Встраивание» лесті в взаємодію льстеця і реципієнта призводить до формування установки на лесть за допомогою змін у поглядах, ставленнях, мотивів і станів реципієнта. Ці зміни можуть бути перехідними або стійкими — залежно від цілей льстеця, тривалості впливу, її масштабу і рівня сформованості установки на лесть. Для стійкості впливу льстець може виконувати ряд маніпулятивних дій: забезпечує безпосередній фізичний контакт і спільні дії з реципієнтом, вербальний і невербальний інформаційний контакт, — встановлюючи тим самим контроль над управлінською ситуацією.

Аналіз взаємодії між льстецем і реципієнтом показує послідовність етапів діяльності, розв'язуваної льстецем: від негативних, в найкращому випадку нейтральних, емоцій — через постановку і розв'язання проблем — до досягнення позитивних емоцій. В результаті він починає впливати на прийняття потрібних управлінських рішень, розподілення обов'язків серед співробітників, розв'язання конфліктів з вигодою для себе [1, с. 126].

Для впливу передаваної інформації льстець активно підключає емоції, які, знижуючи критичний бар'єр сприйняття, починають впливати на установки реципієнта. Як же відбувається процес впливу емоцій на функціонування системи установок? При потраплянні емоції в систему диспозицій відбувається порівняння елементів емоції і установок, при цьому інтенсивність емоції оцінює значимість і актуальність збігу-розбігу, організує в подальшому діяльність людини відповідно до мотивів.

Коли значимість і актуальність досягають певного порогового значення, який може визначатися величиною пізнавальної розмірності емоції, несучої в собі ймовірний, конкретно-часовий зміст, а також кількістю зв'язів з пізнавальними компонентами установок і їх центральною, визначаючою ступінь стабільності поведінки, тоді переживання певної емоції набуває особистий зміст і стає цінним для індивіда. Тепер значення емоції відповідними поняттями може спровокувати її відчуття.

Если смысл эмоции «попадает» в периферийную установку и, в силу достаточности условий образования эмоции-ценности, она ею становится, вероятность её влияния на направленность личности выражена меньше, а для её поведенческой реализации необходимы дополнительные значимые ситуативные воздействия. Вероятностное знание в эмоции сочетается с вероятностным механизмом установки: будучи «отношением к...», она не есть действие, а только предрасположенность к его осуществлению. Множественность связей в «созвездиях» установок регулирует ценностное эмоциональное поведение лучше, чем периферийные установки.

Установочный комплекс имеет вероятностную направленность, при его реализации осуществляется переход от возможности к действительности. Как отмечает М. М. Бахтин (1986), личность постоянно находится в процессе становления, она никогда «не дана» как нечто завершённое, состоявшееся, постоянно сталкиваясь с проблемой разграничения возможности от действительности в своей жизнедеятельности.

Когда эмоция становится слишком значимой, она меняет свой статус предполагаемой установки «видимое как» на фиксированную установку «готовность к...». Возможное подменяет собой действительное, сами идеи возможности могут при этом доводиться до абсурда, становясь фикцией, и терять свою познавательную ценность. Таким образом, эмоция выполняет функцию пускового механизма установочного комплекса, само чувство несёт в себе энергетический заряд, который «включает» систему, познавательная размерность придаёт смысл предстоящему действию, а их сочетание запускает поведенческую реализацию установок и осуществляет определённое действие [4].

Значения, которые льстец придает собственным действиям, формируются на фоне осмысления поступков и намерений другого человека; действия доводятся до уровня автоматизма, это облегчает поведение и делает влияние на другого эффективным, что согласуется с теорией символического интеракционизма Дж. Мида и Г. Блумера [3]. Теория обмена Дж. Хоманса иллюстрирует особенности мотивации деятельности льстеца. Чем больше вознаграждается тип поведения, используемый лжецом, тем чаще он будет повторяться; чем устойчивее вознаграждение за определенный тип поведения в определенных условиях, тем больше льстец будет стремиться их воссоздать; чем больше размер вознаграждения, тем больше усилий он готов затратить для его получения. При этом льстец готов регулировать усилия, необходимые для удовлетворения своих потребностей, по мере их приближения к насыщению, или, иными словами, когда цель манипулятивных действий достигнута [3].

В соответствии с теорией управления впечатлениями И. Гофмана [3], льстец конструирует социальные ситуации взаимодействия с нужными для него людьми в поставленных им же самим спектаклях и использует условия общения для создания определенного впечатления о себе. Становясь со временем неплохим актером, он втягивает другого человека в привычное, приятное действо, и тот начинает с удовольствием исполнять навязанную ему роль.

Управление впечатлениями обеспечивает надежность создаваемой льстецом картины статичного мира, войдя в которую человек начинает получать позитивные поглаживания — те подкрепления, которые соответствуют его ожиданиям, становятся приятными воспоминаниями и опытом и укрепляют установку на лесть. Ограничивая возможности субъекта лести, картина статичного мира деформирует его взаимодействие с реальной действительностью и, как результат, негативно сказывается на организационных отношениях.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. 1. Феномен лести как общественное явление продуцируется и поддерживается на уровне менталитета. Отражая уровень общественных отношений, лесть, в свою очередь, отражается в построении межличностных отношений, которые укрепляют ее статус самовоспроизводящейся системы. Неистребимость лести обусловлена длительной практикой ее использования, сложившимися устойчивыми традициями и стереотипами построения отношений, существующих в обществе. Декларирование неприятия лести часто связано с трудностью различения форм ее использования, часто достаточно завуалированных. Например, частое упоминание о реальных достоинствах объекта лести может стать средством манипулятора для достижения лично значимых целей; использование лести на бытовом уровне может проявляться в виде реакции «страха перед силой» и становиться типичным способом для быстрого и успешного разрешения трудной ситуации.

2. Второй существенный фактор, провоцирующий использование лести в деловых отношениях, зиждется на несовершенстве организационной культуры. Условия для использования лести в организациях: недооценка роли отдельного профессионала и человеческих ресурсов в целом и связанная с этим неэффективная расстановка кадров; стабильность и востребованность подходов к построению деловых отношений с помощью межличностных связей; сведение модели деловых достижений к модели позитивных эмоциональных отношений; недостаточная развитость неформальных отношений в организации.

3. Третий фактор характеризует личностные особенности льстеца и субъекта лести. Для льстеца это: недостаточный уровень профессионализма, необходимого для личного достижения целей, и поиск упрощенных способов и условий для их достижения; повышение льстецом собственной самооценки и значимости за счет другого; захват льстецом личностного пространства субъекта лести и паразитирование за счет его возможностей; страх не выжить, не состояться в изменяющихся условиях; позитивный опыт (часто — детский) использования манипулятивных моделей поведения.

Для субъекта лести основными составляющими личностного фактора являются: несоответствие уровня профессиональных знаний и профессиональной роли; неумение или нежелание отличать льстивые (преувеличенные, приписывающие) отношения от правдивых; стремление утвердить собственную самооценку в соответствии с выстраиваемым образом; стремление стабилизировать собственное личностное пространство, наполняя его

позитивними емоціональними отношениями; страх перед критикою і не-умение выстраивать конструктивные отношения с другими; позитивный опыт отношений в соответствии с моделью общения «мать — дитя», когда субъект лести (дитя) получал поддержку и одобрение.

4. Дальнейшее развитие исследований представляется возможным по таким направлениям: особенности проявления лести на разных иерархических уровнях организационной структуры; взаимозависимость социально-психологического климата группы и проявлений феномена лести, присущих ее участникам; возрастная динамика проявления феномена лести; формирование эмоциональной культуры общения; изучение новых форм организационного функционирования, которые смогут обеспечить новые возможности профессионального и личностного развития как предупреждения проявления феномена лести.

Список использованных источников и литературы

1. Андреева Г. М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. — 5-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2003. — 364 с.
2. Даль В. И. Толковый словарь великорусского языка. Том 2 / В. И. Даль. — М.: Прогресс, Универс, 1994. — 810 с.
3. История социологии в Западной Европе и США: учебник для вузов / отв. ред. — академик РАН Г. В. Осипов. — М.: НОРМА, 2001. — 576 с.
4. Колот С. О. Установка як системоутворюючий фактор емоційної роботи / С. О. Колот // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Психологія. — 2013. — Т. 18. — Вип. 23. — С. 136–142.
5. Курилкина М. А. Структура и функции феномена лести / М. А. Курилкина // Вестник университета. — М.: ГУУ, 2009. — № 18. — С. 67–69.
6. Ларошфук Ф. Максимумы и моральные размышления / Ф. Ларошфук; [пер. с англ. Линетской Э. Л.]. — М.: Наука, 1993. — 162 с.
7. Макиавелли Н. Государь: Сочинения / Н. Макиавелли. — Харьков: Фолио, 2001. — 656 с.
8. Монтень М. Опыты. Избранные произведения в 3 т. Том 1 / М. Монтень; пер. с фр. — М.: Голос, 1992. — 384 с.
9. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. — М.: Феникс, 2002. — 544 с.
10. Экман П. Д. Психология лжи / П. Д. Экман. — СПб.: Питер, 1999. — 384 с.

References

1. Andreeva G. M. (2003) *Sotsialnaya psikhologiya [Social psychology]*. Moskva: Aspekt Press [in Russian].
2. Dal V. I. (1994) *Tolkovyyiy slovar velikorusskogo yazyika [Explanatory dictionary of great Russian language]*. Moskva: Progress, Univers [in Russian].
3. Osipov G. V. (Eds.) (2001) *Istoriya sotsiologii v Zapadnoy Evrope i SShA [History of sociology in Western Europe and the USA]*. Moskva: NORMA [in Russian].
4. Kolot S. O. (2013) *Ustanovka yak sistemoutvoryuyuchiy faktor emotsiynoei roboti [Attitude as a system-forming factor of emotional work]*. *VIsnik Odeskogo natsionalnogo universitetu im. I. I. Mechnikova. «Psikhologiya»*. — *Bulletin of the Odessa national University named after I. I. Mechnikov. «Psychology»*, V. 18, I. 23, 136–142.
5. Kurilkina M. A. (2009) *Struktura i funktsii fenomena lesti [Structure and function of the phenomenon of flattery]*. *Vestnik universiteta — Bulletin of the University*, 18, 67–69 [in Russian].
6. Laroshfuko F. (1993) *Maksimy i moralnyie razmyishleniya [Maxims and moral reflections]*. [E. L. Linetskoy, Trans]. — Moskva: Nauka [in Russian].

7. Makiavelli N. (2001) *Gosudar: Sochineniya [The Emperor: Essays]*. — Harkov: Folio [in Ukrainian].
8. Monten M. Vol. I. at al. (1992) *Opyityi [Experiments]*. Vols 1-3. Moskva: Golos [in Russian].
9. Shibutani T. (2002) *Sotsialnaya psihologiya [Social psychology]*. Moskva: Feniks [in Russian].
10. Ekman P. D. (1999) *Psihologiya lzhi [The psychology of lies]* Saint Petersburg: Piter [in Russian].

Колот С. О.

доцент кафедри соціальної роботи та кадрового менеджменту
Одеського національного політехнічного університету

ФОРМУВАННЯ УСТАНОВКИ ДО ЛЕСТОЦІВ У ДІЛОВИХ МІЖСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИНАХ

Резюме

Феномен лестоців розглядається як один з поширених способів впливу в процесі ділового міжособистісного спілкування. Встановлено, що використання лестоців призводить до формування установки на лестоці за допомогою зміни поглядів, відносин, мотивів і станів реципієнта і деформації ділових відносин. Розкрито роль емоцій у формуванні установки на лестоці і особливості впливу установки на самооцінку. Показано, що використання лестоців в ділових відносинах сприяє на існуючу систему організаційного управління. Відзначено, що формування емоційної культури спілкування і вдосконалення системи управління є ефективними підходами для попередження прояву феномена лестоців.

Ключові слова: лестоці, установка на лестоці, міжособистісне ділове спілкування, система організаційного управління, емоції.

Kolot S. A.

candidate of psychological sciences, associate professor, associate professor
of department of social work and staff management,
Odessa National Polytechnic University

FORMATION OF ATTITUDE ON FLATTERY IN INTERPERSONAL BUSINESS RELATIONSHIPS

Abstract

The phenomenon of flattery is considered as one of prevalent ways of the influence in a business process of the interpersonal communication. Flattery is determined not only by distorted information, but also as the goal of a flatterer to influence an interlocutor, to cause the desired emotions through flattery. Flattery affects organizational behaviour and acts as a stimulus/barrier in business communication.

When establishing a psychological contact a flatterer actively uses verbal and nonverbal means of communication and begins to influence adoption of the desired management decisions for his own benefit. The process of establishing a mutual understanding between participants of communication is characterized by a mechanism of interpersonal perception. The interaction — flatterer and flattery object leads to a formation of the installation of flattery by means of changing views, relationship, motives and states.

At all stages of communication a flatterer actively uses emotions, which lowers a critical barrier of perception and launches a formation of the attitude.

Understanding of the intentions of another person becomes important to a flatterer and allows him to bring his actions to automatism. Herewith, the more rewarded used type of behaviour, the more often it is repeated, and the more an attitude to flattery is supported. To create a certain impression about yourself flatterer creates scenarios of social interaction with the right people and stages plays. Impression management ensures the reliability of a picture of the static world, created by a flatterer. This picture is filled with emotions that meet the expectations of both sides that become the pleasant memories and experiences, and therefore strengthen the attitude of flattery. At the same time a static picture of the world limits the ability of a subject of flattery and a flatterer, deforms the interaction with reality and has a negative impact on organizational relations.

Existing system of organizational management contributes to the use of flattery in business relations. Formation of emotional culture of communication and improvement of system of management can become the effective approaches in preventing the existence of the phenomenon of flattery.

Key words: flattery, attitude on the flattery, business interpersonal communication, system of organizational management, emotions.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2016

УДК 159.923.2:17.036.2

Кононенко Оксана Іванівна

кандидат психологічних наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Одеса, вул. Дворянська, 2

e-mail:oksana.kroshka@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-8676-7410

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЗМІСТ ПРОГРАМИ КОРЕКЦІЇ НЕГАТИВНИХ АСПЕКТІВ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ

У статті представлено обґрунтування та зміст програми корекції негативних проявів перфекціонізму. Основними методологічними засадами укладення розвивально-коректувальної програми виступили: провідні положення когнітивістського підходу та гуманістичної психології. Доведено ефективність запропонованої і реалізованої системи корекційних занять, яка свідчить про можливість її використання на практиці для корекції уявлень особистості про себе в представників негативного типу перфекціонізму.

Ключові слова: перфекціонізм, особистість, прагнення до досконалості, негативний тип перфекціонізму, корекція.

Постановка проблеми. Проблема перфекціонізму є актуальною та своєчасною для сучасного психологічного знання. У психологічній науці досліджень в цій області стає все більше, проте вони все ще нечисленні. В Україні проблема перфекціонізму вивчається порівняно недавно та переважно спрямована на теоретичний аналіз зарубіжних досліджень, тоді як в зарубіжній психології наукові уявлення про перфекціонізм представлені широко. Вважаємо, що психологічні дослідження перфекціонізму набувають особливого значення у генетичному контексті (вивчення особливостей формування особистості перфекціоніста на різних етапах онтогенезу — в дошкільному, підлітковому і юнацькому віці), у вивченні екстремальних форм поведінки, в розумінні причин і чинників об'єднання у різні співтовариства. Своєчасне виявлення перфекціоністської спрямованості особистості може запобігти розвитку депресії, суїцидальних проявів тощо. Отже, проблема перфекціонізму і своєчасне виявлення його патологічних форм має теоретичне і практичне значення і потребує подальшого вивчення.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення феномену перфекціонізму пов'язується з такими іменами, як Д. Барнс, П. Гевітт, Д. Джонсон, Дж. Ешбі, М. Моблі, В. Паркер, До. Райс, Р. Слені, Х. Стампф, Дж. Тріппі, Р. Фрост, Г. Флетт. У останні десятиліття на зміну традиційному уявленню про перфекціонізм як негативний феномен (Р. Hweitt, G. Flett, S. Blatt, B. Kerr, S. Peters, J. de Lise, R. Freeman, D. Burns, M. Adderholt-Elliot, B. Clark, S. Conarton) прийшов типологічний підхід, що припускає виділення «нормального» і «патологічного» типів перфекціонізму (К. Debrowski, Т. Piechovsky, S. Peters та ін.). Аналіз зарубіжних та вітчиз-

няних досліджень, присвячених проблемам перфекціонізму, дозволив нам сформулювати основні положення концепції перфекціонізму, які, на наш погляд, найбільш повно та різнобічно характеризують даний складний та неоднозначний феномен.

Мета статті — розкрити та обґрунтувати зміст програми корекції негативних аспектів перфекціонізму.

Виклад основного матеріалу. В межах авторського концептуального підходу тренінг розуміється як використання активних групових методів практичної психології для роботи зі здоровими людьми з метою вирішення завдань щодо розвитку і вдосконалення якостей, необхідних для поліпшення їх соціального буття і професійної діяльності. Даний підхід до тренінгової роботи методологічно спрямовує коректувальну роботу, формулює дослідницьке ставлення до перфекціонізму як властивості особистості, що певним чином впорядковує соціально-професійний простір особистості. Основними методологічними засадами укладення розвивально-коректувальної програми виступили: провідні положення когнітивістського підходу та гуманістичної психології.

Укладення програми ефективного тренінгу негативних аспектів перфекціонізму було здійснене з використанням наукових та практичних здобутків у цій галузі психологічного знання (І. В. Вачков [2], Т. В. Зайцева [5], Н. В. Цзен [18], Ю. В. Пахомов [18] та ін.).

В науці існує чимало визначень тренінгу, кожне з яких наповнює його певним змістом та акцентує увагу на конкретних формах роботи. Так, С. М. Гладишев визначає тренінг як особливий метод отримання знань, всі учасники якого вчаться на власному досвіді теперішнього моменту; як спеціально створене сприятливе середовище, де кожен може побачити і усвідомити свої позитивні і негативні якості, досягнення і поразки. Завдяки тому, що ситуація тренінгу навчальна, жоден з учасників не ризикує вже сформованими відносинами і поглядами, а набуває і використовує новий досвід [4, с. 70]; за М. В. Кларіним, тренінг — це процес, за допомогою якого суб'єкт вчиться новому вмінню або аспекту знання, опановує інструментами для виконання певної роботи, переходить від усвідомленого незнання до усвідомленої компетентності [6, с. 18], а А. Ребер вважає тренінг навчальною програмою або набором процедур, розроблених для отримання кінцевого продукту у вигляді організму, здатного на деяку певну реакцію або участь в діяльності, що вимагає умінь [12, с. 427].

Услід за Т. В. Зайцевою, ми розуміємо тренінг як використання активних групових методів практичної психології для роботи зі здоровими людьми з метою вирішення завдань щодо розвитку і вдосконалення якостей, необхідних для поліпшення їх соціального буття і професійної діяльності [5]. Дане визначення не тільки методологічно спрямовує коректувальну роботу, але й дозволяє сформулювати дослідницьке ставлення до перфекціонізму як властивості особистості, що певним чином впорядковує соціально-професійний та особистісний простір суб'єкта.

Корекція негативних наслідків перфекціонізму потребувала чіткого визначення методологічних засад, завдяки яким можна побудувати про-

відний напрям здійснення коректувальних впливів. Основними методологічними засадами укладення розвивально-коректувальної програми виступили: провідні положення когнітивістського підходу (А. Бек [1], А. Еліс [19]) та гуманістичної психології (А. Маслоу [9], Дж. Олпорт [10], Ф. Перлз [11], К. Роджерс [13], Е. Фромм [16], К. Хорні [17] та ін.).

Використання провідних положень когнітивістського підходу під час організації та проведення тренінгу будується на використанні раціональної системи взаємодій та суттєво впливає на переструктурування ірраціональних переконань особистості. А. Еліс виділив головні ірраціональні переконання особистості, які, на його думку, призводять до емоційних проблем, фрустрацій, розчарувань [19]. Вони є руйнівними для особистості перфекціоніста, потребують негайної корекції та містять:

1) помилкові посилення світу та собі самому у термінах «повинен» («Я повинен досягти успіху в усіх справах», «Мене всі повинні любити», «Я повинен (не повинен) це робити» та ін.);

2) надузагальнення, які універсалізують негативний досвід перфекціоніста, дискредитують будь-що позитивне («Я помилюся — значить, я дурень», «Я абсолютно неспроможний»);

3) надперсоналізація, яка суттєво завищує особистісний смисл будь-якої події, вчинка та ін. («Все проти мене в цьому світі», «Мене ніхто не любить» та ін.).

Застосування у тренінгу елементів когнітивістського підходу сприяє формуванню більш терплячого ставлення до себе та інших, підтримці внутрішньої рівноваги, упевненості, що людина не може бути еталоном у всьому, що прагнення до самоактуалізації необхідно співвідносити із власними можливостями.

Використання основних принципів гуманістичної психології як провідної методологічної засади коректувально-формуальної програми тренінгу перфекціонізму передбачає, що основу особистості складає цілісне «Я», унікальний характер переживань того, що трапляється із нею; особистість завжди прагне до безперервного розвитку, несе відповідальність за свої вчинки; живе тільки в теперішньому часі, «тут і тепер», та визнає і цінує внутрішній світ іншого.

Тренінг перфекціонізму в традиціях гуманістичної психології передбачає орієнтацію на людину, творчість в процесі спілкування, міжособистісних відносин, на підкреслення позитивного початку в них, віру в його особистісне зростання та вдосконалення. Гуманістична психологія допомагає особистості бути, а не здаватися щасливою, тобто напряму торкається основної проблеми перфекціоніста.

Аналіз наукових першоджерел та власний досвід роботи при організації коректувально-формуальної роботи із особами перфекціоністських типів дозволили нам зосередитися не на індивідуальній, а на груповій формі роботи, яка для перфекціоністів є найбільш ефективною, оскільки надає можливість побачити себе і свої проблеми очима інших, приміряти нові ролі, набути необхідні навички і вміння спілкування, засвоїти нові форми поведінки, усвідомити та вирішити свої проблеми.

Крім того, переваги групового тренінгу полягають у тому, що він охоплює когнітивний, емоційний і конативний аспекти життєдіяльності перфекціоніста. Когнітивний аспект забезпечує отримання нової інформації про власну індивідуальність в цілому, аналіз ситуацій про себе; емоційний аспект спрямовується на переживання отриманої інформації та рефлексування змін, що відбуваються під час проведення тренінгу, а конативний — розширяє поведінковий репертуар, сприяє пошуку і відпрацюванню адекватних форм поведінки через усвідомлення неефективності деяких звичних для негативного перфекціоніста способів поведінки.

При організації та проведенні ефективного тренінгу перфекціонізму ми враховували необхідні умови, виділені Н. В. Цзен і Ю. В. Пахомовим [18]:

1) Психологічний контекст групових занять. Вони будуть найбільш осмислені і плідні в тих випадках, коли:

- учасники внутрішньо готові до них;
- ведучому вдається знайти адекватний спосіб включення майбутніх учасників в заняття;
- в групі створена доброзичлива атмосфера психологічного комфорту і розкнутості, від яких залежать активність, глибина емоційної включеності учасників та їхня готовність поділитися своїм досвідом.

2) Склад групи. Оптимальна кількість — 6–10 осіб, при подальшому збільшенні учасників групи суттєво знижується індивідуальний внесок кожного у спільну тренінгову роботу. Крім того, на думку Н. В. Цзен і Ю. В. Пахомова, склад групи має бути постійним, гендерно змішаним та включати осіб, які не знайомі між собою [18]. Подібний підхід до складу групи динамізує міжособистісні відносини.

3) Умови простору і часу. Найефективнішою умовою проведення тренінгу є замкнений простір, добра звукоізоляція, відсутність зайвих меблів. Часові межі проведення тренінгових занять можуть змінюватися, однак Н. В. Цзен і Ю. В. Пахомов наполягають, що загальна тривалість заняття не повинна бути менше 30 хвилин: навіть при роботі з однією психотехнічною вправою потрібен час для налаштування учасників тренінгу на проблему, занурення у неї та логічне завершення [18].

Основна методологічна та методична проблема на шляху до створення ефективної розвивально-коректувальної програми тренінгу негативних наслідків перфекціонізму полягає у складнощах концептуалізації та різноманітності диференціації даної властивості особистості. Як було відмічено у попередніх розділах, концептуалізація *перфекціонізму як найбільш узагальненого прагнення особистості бути досконалою, бездоганною в усьому, потребувала* релевантної ознаки, на підставі якої можна було б здійснити класифікацію. Такою ознакою для нас стали форма прояву (нормальний, патологічний) та спрямованість (на себе, на інших) перфекціонізму.

Нами були виділені наступні типи особистостей:

1) з високим ступенем вираженості параметрів нормального перфекціонізму — тип особистості з позитивним (функціональним) перфекціонізмом (ПП);

2) з високим ступенем вираженості параметрів патологічного перфекціонізму — тип особистості з негативним (дисфункціональним) перфекціонізмом (НЕП);

3) з низьким рівнем вираженості параметрів нормативного та патологічного перфекціонізму — тип особистості нейтральний (без проявів перфекціонізму) до перфекціонізму (НЕП).

В групі осіб, схильних до позитивного перфекціонізму, були виділені:

1) особистості з високим рівнем спрямованості нормального перфекціонізму до себе — тип особистості з позитивно спрямованим перфекціонізмом на себе (ППНС);

2) особистості з високим рівнем спрямованості нормального перфекціонізму на інших — тип особистості з позитивно спрямованим перфекціонізмом на інших (ППНІ).

В групі осіб, схильних до патологічного перфекціонізму, були виділені:

1) особистості з високим рівнем спрямованості патологічного перфекціонізму до себе — тип особистості з негативно спрямованим перфекціонізмом на себе (ПННС);

2) особистості з високим рівнем спрямованості негативного перфекціонізму на інших — тип особистості з негативно спрямованим перфекціонізмом на інших (ПННІ).

Такий підхід дозволив не тільки побудувати цілісну концепцію перфекціонізму, але й виокремити найбільш уразливі складові компоненти, які потребують коректувальних впливів.

Аналіз емпіричних даних, отриманих у попередньому розділі, дозволив нам умовно виділити три основні блоки, задіяні у формуванні перфекціоністських рис особистості, що потребують коректувальних впливів, а саме:

1) блок уявлення про себе (добррозичливість, альтруїстичність, авторитарність, агресивність, підлеглість);

2) блок особистісних рис (врівноваженість, відкритість, екстра-інтраверсія, невротичність, сором'язливість);

3) блок соціально-психологічної адаптації (адаптивність, прийняття себе, прийняття інших, внутрішній контроль, емоційний комфорт).

Незважаючи на різноманітність конкретних вправ, прийомів і технік, що використовуються в сучасній тренінговій роботі, у нашому випадку основна увага була приділена груповій дискусії, ігровим методам і психогімнастичним вправам

Тренінг корекції уявлень про себе та деяких особистісних рис щільно пов'язаний із здійсненням суттєвих змін у Я-образі перфекціоніста, який формується в процесі самопізнання та самоідентифікації. Ми розглядаємо Я-образ перфекціоніста як своєрідний фільтр, що забезпечує певну константність і цілісність особистості. Селективна функція Я-образу перфекціоніста полягає в тому, що він:

1) ігнорує об'єктивні дані, що свідчать про його помилки;

2) погоджується лише з тою інформацією, що відповідає його Я-образу.

Саме тому світосприйняття перфекціоніста однобічне, ригідне, здійснюється через призму власних уявлень, які викривляють об'єктивну інфор-

мацію. Незмінність Я-образа перфекціоніста підтримується завдяки механізмам психологічного захисту. Ось чому робота з «Я-образом» учасників тренінгу як сукупністю уявлень про самого себе починається з першої зустрічі і триває протягом всього тренінгу.

Тренінг соціально-психологічної адаптації забезпечує поведінкові аспекти життєдіяльності перфекціоніста, його комфортне та адекватне існування в соціумі, ухвалення інших людей та себе серед них.

До блоку соціально-психологічної адаптації традиційно відносяться (К. Роджерс [13]):

1) ухвалення себе та інших, яке проявляється, перш за все, в динаміці ставлення до інших людей. Адаптивна особистість характеризується здатністю до прийняття інших людей такими, якими вони є, толерантністю до їх своєрідності і права бути собою, що, у свою чергу, виступає як глобальна довіра до людської природи і відчуття спільності між людьми;

2) розуміння інших, яке проявляється у свободі від стереотипів, здатності до адекватного, повного і диференційованого сприйняття оточуючого світу та інших людей. Розуміння інших людей передбачає розвинення в суб'єкта емпатійних здібностей;

3) соціалізованість передбачає відкритість і природність у міжособистісних контактах, реалістичність і компетентність при розв'язанні міжособистісних протиріч;

4) творча адаптивність — готовність сміливо і відкрито зустрічати життєві проблеми і вирішувати їх не використовуючи прийоми психологічного захисту, а проявляючи креативний підхід до їхньої новизни або неочікуваності та використовувати всі свої внутрішні потенційні можливості (К. Роджерс [13]).

Зміни, які відбуватимуться у виділених блоках, здійснюються поступово, відповідно до своїх закономірностей прояву, але у будь-якому випадку — це процес цілісний, зі взаємопов'язаними елементами, які впливають один на одного та сприяють корекції негативних проявів перфекціонізму.

Таким чином, корекція негативних проявів перфекціонізму здійснювалася з урахуванням основних положень когнітивістського підходу, гуманістичної психології та з урахуванням науково-методичних напрацювань у галузі практичної психології. Укладений цикл психогімнастичних вправ передбачав здійснення коректувальних впливів на блоки уявлення про себе, деякі провідні риси перфекціоніста та соціально-психологічну адаптацію особистості.

Незважаючи на різноманітність конкретних вправ, прийомів і технік, що використовуються в сучасній тренінговій роботі, у нашому випадку основна увага була приділена груповій дискусії, ігровим методам і психогімнастичним вправам

Тренінг корекції уявлень про себе та деяких особистісних рис щільно пов'язаний із здійсненням суттєвих змін у Я-образі перфекціоніста, який формується в процесі самопізнання та самоідентифікації.

Висновки. В межах концептуального підходу даного дослідження тренінг розуміється як використання активних групових методів практичної

психології для роботи зі здоровими людьми з метою вирішення завдань щодо розвитку і вдосконалення якостей, необхідних для поліпшення їх соціального буття і професійної діяльності. Даний підхід до тренінгової роботи методологічно спрямовує коректувальну роботу, формулює дослідницьке ставлення до перфекціонізму як властивості особистості, що певним чином впорядковує соціально-професійний простір особистості. Основними методологічними засадами укладення розвивально-коректувальної програми виступили: провідні положення когнітивістського підходу та гуманістичної психології. Коректувальні впливи були спрямовані на блок особистісних рис, уявлення про себе та соціально-психологічної адаптації. Емпірично підтверджено ефективність запропонованої і реалізованої системи коректувальних занять, спрямованих на корекцію компонентів особистісної сфери та соціально-психологічної адаптації у представників негативного типу перфекціонізму.

Список використаних джерел і літератури

1. Бек А. Когнитивная терапия депрессии = Cognitive Therapy of depression / А. Бек, А. Раш, В. Шо, Г. Эмери. — СПб. : Питер, 2003. — 304 с.
2. Вачков И. В. Окна в мир тренинга: методологические основы субъектного подхода к групповой работе / И. В. Вачков, С. Д. Дерябо. — СПб. : Речь, 2004. — 272 с.
3. Гриценко В. В. Тренинг оптимизации процесса социально-психологической адаптации вынужденных мигрантов / В. В. Гриценко, В. В. Константинов. — Балашов : Николаев, 2004. — 56 с.
4. Гладышев С. Н. Как вести себя на тренинге? / С. Н. Гладышев // Обучение и карьера. — 2005. — № 35. — 70 с.
5. Зайцева Т. В. Теория психологического тренинга / Т. В. Зайцева. — СПб. : Речь, 2002. — 365 с.
6. Кларин М. В. Корпоративный тренинг от А до Я / М. В. Кларин. — М. : Дело, 2002. — 224 с.
7. Константинов, В. В. Использование социально-психологического тренинга в качестве средства оптимизации процесса адаптации вынужденных мигрантов / В. В. Константинов // Теория деятельности: фундаментальная наука и социальная практика (к 100-летию А. Н. Леонтьева) : материалы международной конференции 28—30 мая 2003 г. — М., 2003. — С.78—80.
8. Кочюнас Р. Психотерапевтические группы: теория и практика / Р. Кочюнас — М. : Академический Проект, 2000. — 240 с.
9. Маслоу А. Самоактуализация / А. Маслоу // Психология личности. Тексты / Пер. с англ. — М. : МГУ, 1982. — С. 108—118.
10. Олпорт Г. Становление личности: Избр. тр. / Гордон Олпорт ; под общ. ред. Д. А. Леонтьева; пер. с англ. Л. В. Трубицыной, Д. А. Леонтьева. — М. : Смысл, 2002. — 461 с.
11. Перлз Ф. Опыт психологии самопознания /Ф. Перлз. — М. : Гиль-Эстель, 1993. — 240 с.
12. Ребер А. Большой толковый психологический словарь / пер. с англ. А. Ребер. — М. : АСТ, Вече, 2000. — 592 с.
13. Роджерс К. Взгляд на психотерапию: Становление человека / К. Роджерс. — М. : Прогресс, 1998. — 480 с.
14. Прутченков А. С. Социально-психологический тренинг в школе / А. С. Прутченков. 2-е изд., доп. и перераб. — М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. — 640 с.
15. Фопель К. Энергия паузы. Психологические игры и упражнения / К. Фопель. — М.: Генезис, 2001. — 240 с.
16. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм ; [перевод Э. Телятниковой]. — М. : АСТ, 2012. — 320 с.
17. Хорни К. Невротическая личность нашего времени / К. Хорни. — М. : Прогресс-Универс, 1993. — 346 с.

18. Цзен Н. В. Психотренинг: игры и упражнения / Н. В. Цзен, Ю. В. Пахомов. — М. : Независимая фирма «Класс», 1999. — 272 с.
19. Эллис А. Гуманистическая психотерапия: Рационально-эмоциональный подход : пер. с англ. — СПб. : Сова ; М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. — 272 с.

References

1. A. Bek, A. Rash, B. Sho, H. Emery (2003) *Kohnytyvnaya terapiya depressyy*[*Cognitive Therapy of depression*]/Saint Petersburg: Piter.[in Russian].
2. Vachkov Y. V. & Deryabo S. D. (2004) *Okna v myr trenynha: metodologicheskyye osnovy subektno podkhoda k hruppovoy rabote*[*The windows in the training world: methodological bases of subjective approach to group work*]. Saint Petersburg: Rech. [in Russian].
3. Hrytsenko V. V. & Konstantynov V. V. (2004) *Trenynh optymyzatsyy protsessa sotsyal'no-psykhologicheskoy adaptatsyy vynuzhdennykh myhrantov*[*Training optimization of socio-psychological adaptation of forced migrants*]. Balashov: Yzd-vo «Nykolaev». [in Russian].
4. Gladyshev S. N. (2005) Kak vesti sebja na treninge?[How to behave during the training?]. *Obuchenie i kar'era- Education and Career*, 35,70. [in Russian].
5. Zajceva T. V. (2002) *Teorija psihologicheskogotreninga*[*The theory of psychological training*]. Saint Petersburg: Rech. [in Russian].
6. Klarin M. V. (2002) *Korporativnyj trening ot A do Ja*[*Corporate training from A to Z*] Moscow: Delo. [in Russian].
7. Konstantinov, V. V. (2003) Ispol'zovanie social'no-psihologicheskogo treninga v kachestve sredstva optimizacii processa adaptacii vynuzhdennykh migrantov[he use of socio-psychological training as a means of optimizing the process of adaptation of forced migrants] The theory of of activity: basic science and social practice (the 100th anniversary of Leontiev): *Mezhdunarodnaja konferencija (28—30 maja 2003 goda) — International Conference* (pp.78—80). Moscow. [in Russian].
8. Kochjunas R. (2000) *Psihoterapevticheskie grupy: teorija i praktika* [*Therapeutic groups: theory and practice*] Moscow: Akademicheskij Proekt. [in Russian].
9. Maslou A. (1982) Self-actualization. *Psychology of Personality. The texts*. Moscow. Moskovskiy gosudarstvenniy universitet.
10. Allport G. (2002) *Formation of the person: Selected Works*. (Ed.) D. A. Leontiev (L. V.Trubitsyna Trans.).Moscow. Smysl.
11. Perlz F. (1993) *Opyt psihologii samopoznaniya*[*Experience psychology self-knowledge*]. Moscow. Gil-Estel. [in Russian].
12. Reber A. (2000) *Bol'shoj tolkovyj psihologicheskij slovar'*[*Large explanatory psychological dictionary*]. Moscow. AST, Veche.[in Russian].
13. Rodzhers K. (1998) *Vzgljad na psihoterapiju: Stanovlenie cheloveka*[*A look at psychotherapy: Becoming human*]. Moscow: Progress.[in Russian].
14. Prutchenkov A. S. (2001) *Social'no-psihologicheskij trening v shkole*[*Socio-psychological training in school*]2nd ed. Moscow: Izd-vo JeKSМО-Press.[in Russian].
15. Fopel' K. (2001) *Jenergija pauzy. Psihologicheskie igry i uprazhnenija*[*Psychological games and exercises*]. Moscow: Genesis.[in Russian].
16. Fromm Je. (2012) *Imet' ili byt'*[*To have or be*](E. Telyatnikova Trans.) Moscow: AST. [in Russian].
17. Horni K. (1993) *Nevroticheskaja lichnost' nashego vremeni*[*The Neurotic Personality of Our Time*]. Moscow: Progress-Univers.[in Russian].
18. Czen N. V. (1999) *Psihotrening: igry i uprazhnenija*[*Training: games and exercises*]. Moscow.: Klass. [in Russian].
19. Jellis A. (2002) *Gumanisticheskaja psihoterapija: Racional'no-jemocional'nyj podhod*[*Humanistic Psychotherapy: Rational-emotional approach*]. Saint Petersburg: Sovva; Moscow.: JeKSМО-Press. [in Russian].

О. И. Кононенко

кандидат психологических наук, доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

**ОБОСНОВАНИЕ И СОДЕРЖАНИЕ ПРОГРАММЫ КОРРЕКЦИИ
НЕГАТИВНЫХ АСПЕКТОВ ПЕРФЕКЦИОНИЗМА**

Резюме

В статье представлены обоснование и содержание программы коррекции негативных проявлений перфекционизма. Основными методологическими принципами построения развивающе-коррекционной программы выступили: ведущие положения когнитивистского подхода и гуманистической психологии. Доказана эффективность предложенной и реализованной системы коррекционных занятий, которая свидетельствует о возможности ее использования на практике для коррекции представлений личности о себе у представителей негативного типа перфекционизма.

Ключевые слова: перфекционизм, личность, стремление к совершенству, негативный тип перфекционизма, коррекция.

O. I. Kononenko

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

Odessa I. I. Mechnikov National University

**BACKGROUND AND CONTENTS PROGRAM FOR CORRECTION
NEGATIVE ASPECTS OF PERFECTIONISM**

Abstract

The paper presents the rationale and content correction of the negative effects of perfectionism.

Purpose of the article is to reveal and substantiate the content of the program for correcting negative aspects of perfectionism.

The main methodological principles of developing-making corrective programs were: leading position of the cognitive approach and humanistic psychology. the use of in training cognitivist approach contributes to a more patient attitude towards themselves and others maintaining internal balance, confidence that a person cannot be the standard in all, the desire for self-actualization should correlate with their own abilities. Using the basic principles of humanistic psychology as the leading methodological principles of corrective-forming perfectionism training program assumes that the individual is a holistic basis «I», the unique nature experiences what happens with it; person always strives for continuous development, responsible for its actions; lives only in the present time, «here and now» and recognizes and appreciates the inner world of the other. Composed exercise cycle involved the use of corrective influences on self-image blocks, some of the leading features of a perfectionist and socio-psychological adaptation of personality. It was proved the effectiveness of the proposed and implemented corrective training system which indicates the possibility of its use in practice to correct individual perceptions of themselves as representatives of a negative type of perfectionism.

Key words: perfectionism, personality, striving for perfection, a negative type of perfectionism, correction.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2016

УДК 159.946.3:81'23

Кордонєць Вікторія Володимирівна

асистент кафедри логопедії та спеціальної психології,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ)

e-mail: v_kordonets@mail.ru

ORCID 0000-0001-5997-2769

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена вивченню взаємозв'язків компонентів комунікативно-мовленневого розвитку, якісної своєрідності та віковим особливостям мовленнєвої комунікації дітей, виділенню та аналізу провідних методологічних основ ролі потреби в спілкуванні у цілісному процесі становлення особистості на різних етапах її комунікативно-мовленнєвого онтогенезу.

Аналіз психічного розвитку дітей і молодших школярів свідчить про те, що розвиток базових якостей комунікативно-мовленнєвого онтогенезу, розвиток суб'єктної активності закладають основу для дійсно гармонійного розвитку особистості, оскільки психолого-педагогічна робота спрямована на самореалізацію потенційних можливостей дитини. Базові якості комунікативно-мовленнєвого розвитку відображають істотний для розвитку психіки людини принцип єдності афекту та інтелекту і виявляються в якостях поведінки, свідомості особистості в цілому.

Ключові слова: комунікативно-мовленнєвий розвиток дітей, онтогенез, особистість, спілкування, взаємодія, діяльнісний підхід, суб'єктна активність.

Постановка проблеми. Комунікативно-мовленнєвий розвиток та спілкування є вирішальними факторами загального психічного розвитку дитини у ранньому, дошкільному та молодшому шкільному віці. Поняття «спілкування» при цьому обґрунтовує положення про соціальну обумовленість, опосередкованість психіки людини, соціалізацію особистості. У концепції культурно-історичного виникнення та розвитку вищих психічних функцій комунікативно-мовленнєвий розвиток і спілкування займає центральне місце — як фактор психічного розвитку людини, умови саморегуляції психіки й поведінки. Комунікативно-мовленнєвий розвиток виступає як одна з форм життєдіяльності, умова соціальної детермінації розвитку особистості, формування психіки людини.

Мета і задачі статті. Визначити взаємозв'язок компонентів комунікативно-мовленнєвого розвитку і спілкування, їх якісної своєрідності та вікові особливості мовленнєвої комунікації дітей; аналіз провідних методологічних основ ролі потреби в спілкуванні у цілісному процесі становлення особистості на різних етапах її комунікативно-мовленнєвого онтогенезу, що дозволить виділити диференційовані форми психічної діяльності, характерні для кожного рівня даної системи, і основні напрямки комунікативного розвитку дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до поглядів вітчизняних психологів (Л. С. Виготський, А. В. Запорожець, Г. С. Костюк,

О. М. Леонт'єв, М. І. Лісіна, С. Д. Максименко, В. С. Мухіна, Т. А. Пироженко, С. Л. Рубінштейн, О. О. Смирнова, Д. Б. Ельконін та ін.), спілкування виступає як одного з основних умов розвитку дитини, найважливішого чинника формування його особистості, нарешті, провідного виду людської діяльності, спрямованої на пізнання та оцінку самого себе за допомогою інших людей [1, 3, 6].

Загальноновизнано, що всебічний розвиток дитини відбувається на основі освоєння культурно-історичного досвіду, носієм якого є дорослий. Цей процес має складний характер, у ньому важливу роль відіграє організоване спілкування дитини із дорослим. Разом з тим для повноцінного його розвитку важливий не тільки сам процес спілкування з дорослим, а й велика роль спілкування з однолітками. У цьому руслі дослідження комунікативно-мовленнєвого онтогенезу є можливість визначити спрямованість і гармонійність не тільки психологічних, але і психічних новоутворень цієї сфери [2].

Комунікативно-мовленнєвий розвиток можна розглядати як результат взаємодії дитини з людьми, які його оточують, коли є можливість самовиразитися, який реалізується в момент переходу від емоційної роз'єднаності до зацікавленості до інших осіб чи групи осіб.

Таким чином, комунікативно-мовленнєвий розвиток дітей спирається в першу чергу на базові новоутворення емоційної сфери та суб'єктну активність. Досить розвинена сфера емоцій не тільки забезпечує розуміння і самовираження партнерських контактів, а й стимулює розвиток суб'єктної регуляції, оскільки момент комунікативної зустрічі активізує невербальні та вербальні засоби встановлення контактів, які, у свою чергу, впливають на рішення дитини про подальшу участь в комунікації.

Психокорекція всіх комунікативних ознак у мовній поведінці дітей, як зазначає у своєму дослідженні О. В. Мамічева, забезпечує фундамент для подальшого зростання когнітивно-лінгвістичної складності активності. У той же час недостатній рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини є причиною затримки в розвитку мовленнєвої взаємодії дітей різного віку, що часто пояснюється несформованістю суб'єктної активності емоційно-особистісних форм контактів, які забезпечують розвиток комунікативних властивостей особистості [4].

Ігнорування характеру міжособистісних відносин дитини з дорослими та однолітками, заснованих на емоційно-забарвлених дружніх проявах любові, підтримки, визнання, пояснює картину тривожної атмосфери емоційного неблагополуччя дитини в системі відносин із соціальним оточенням, поза якими неможлива поява більш складних — ділових і пізнавальних мотивів спілкування.

Саме несформованістю емоційно-особистісних форм контакту дитини з дорослими в сім'ї та дитячому садку в багатьох випадках пояснюється причина низького рівня комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини. Психічні досягнення емоційно-особистісних форм контакту: взаємозв'язок з дорослим, комунікативна спрямованість, комунікативна активність, різноманітність експресивно-мімічних способів взаємодії є базови-

ми досягненнями комунікативно-мовленнєвого розвитку особистості. Їх слід розглядати як вікову норму дітей певного онтогенезу, оскільки вони визначають подальший розвиток здатності людини до мовної взаємодії, співпраці, міжособистісної координації дій в різноманітних ситуаціях життєдіяльності [5].

Виклад матеріалу. Розвиток комунікативних дій дає дитині можливість встановлювати контакти не тільки з людьми, але й зі світом предметно-мовленнєвого, природньо-навколишнього середовища. Така значуща комунікативна властивість, як установка на реакцію у відповідь, розвиває суб'єкту взаємодію, відкритість досвіду інших.

Процес пізнання навколишнього світу розглядається при цьому як діалог, взаємодія, прилучення. Розширення партнерського оточення і оволодіння новими видами предметно-практичної, ігрової, пізнавальної діяльності розвивають форми взаємодії, які потребує дитина, — від адекватної передачі понять, координації дій для досягнення спільної мети, до розвитку понятійної свідомості, критичності мислення, об'єктивності та рефлексії. Остання з'являється у зв'язку з потребою дитини відокремити себе від інших, від результату, від задуму діяльності [5].

Не випадково, що діти дошкільного віку не тільки значно розширюють специфічно дитячі продуктивні види діяльності, але й проявляють вибіркові інтереси до найрізноманітніших сфер життя, демонструють зростання пізнавальної активності. При цьому диференціюються відносини і формуються стійкі тривалі дитячі групи, закріплюється індивідуальний стиль мовної поведінки.

Досягнення комунікативно-мовленнєвого розвитку дозволяють дитині вирішувати складні соціально-перцептивні і когнітивно-лінгвістичні завдання. Когнітивно-лінгвістичний рівень досягнень дитини відображає засвоєння нею відносин «людина — ситуація» і «мовна форма — значення». Ці базові терміни, які сприймаються як єдність (слова разом із значенням об'єктів ситуації спілкування), забезпечують успішність реальної взаємодії дитини з соціальним оточенням.

Успішність контактів залежить від засвоєння дитиною зазначених відносин, оскільки вони допомагають відповісти на питання психологічної характеристики відносин людей у спілкуванні. Зростання когнітивної складності поведінки, активність взаємодії з людьми в різних видах діяльності забезпечують і пояснюють розвиток активного словника дитини, потреби в роз'ясненні і тлумаченні значень слів, схильність до словотворення [2].

Сформованість когнітивних процесів (сприйняття, пам'яті, мислення, яви) дають дитині можливість зробити мовлення об'єктом маніпуляції, усвідомлення, творчості. Швидкоплинний характер цього «вибуху» словотворення вказує на онтогенетичну природу явищ. Природність мовної творчості — норма віку, яка свідчить про психічне новоутворення в загальному портреті розвитку дитини. Динаміка прояву когнітивно-лінгвістичних змін вказує на важливість прояви переваг кожного періоду дитинства в повному обсязі та на необхідність активізації та реалізації їх в процесі становлення особистості.

Вивчення психологічних особливостей комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей дало можливість зробити висновки про те, що прогресивна якісна зміна мовної поведінки дітей зумовлена її зв'язком з формами спілкування (емоційно-особистісною, ситуативно-діловою, позаситуативною). При цьому встановлено, що характер змін комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей проявляється в ускладненні та закріпленні структурно-функціональної єдності всіх суб'єктних ознак здатності (активності) до спілкування (які потреби спілкування має дитина; сформованість основного типу комунікативної позиції як прояву самооцінки у комунікативній діяльності; характер надій з боку оточення; особистісні риси характеру, які проявляються у взаємодії: привітність, товариськість, повага, довіра до людей і т. д.). У дітей удосконалюються когнітивно-лінгвістичні досягнення, пов'язані із засвоєнням відносин «людина — ситуація» і «мовна форма — значення».

Ці досягнення знову, як і в дошкільному віці, але вже на новому рівні, спрямовують увагу дитини на людину, її відносини з іншими, закріплюють ціннісні відносини, дають можливість свідомо користуватися засобами комунікації (точність словника, інтонації, виразність мовлення, граматичну та фонетичну відповідність нормам, різноманітність експресивно-мімічних засобів), які забезпечують взаєморозуміння з іншими людьми. Комунікативні та когнітивно-лінгвістичні досягнення попередніх років дитинства дозволяють дитині адекватно вирішувати складні ситуації спілкування з більш широким колом партнерів (дитина — близькі і незнайомі дорослі, дитина — однолітки і малюки).

Відзначимо, що загальна тенденція прогресу в комунікативно-мовленнєвому розвитку дітей пов'язана, в першу чергу, зі змінами комунікативного характеру. Як виявилось, орієнтація на партнера і установка на відповідну реакцію визначають не тільки готовність до комунікації і можливість включення в міжособистісний процес обміну невербальними та вербальними засобами, а й сприяє розвитку довільних характеристик мовлення. Комунікативна спрямованість і орієнтація на партнера у спілкуванні зумовлює когнітивну перебудову в оцінці відносин «людина — ситуація», породжує комунікативну задачу і в той же час сприяє пошуку шляхів перетворення контакту (переконати, порадувати, висловити згоду або незгоду), що, в свою чергу, визначає вибір адекватних невербальних і вербальних засобів.

Необхідність повного якісного вирішення комунікативного завдання та реалізація потреб спілкування висувають вимоги зв'язності, логічності, структурованості висловлювання, яке підвищує рівень довільності мовлення. Найчастіше зміни в прогресі комунікативно-мовленнєвих досягнень відбуваються тоді, коли такі «внутрішні інстанції» підростаючої особистості, як образ «Я», самооцінка, ціннісні орієнтації, набувають функціональності і дієвості. Розвиток і закріплення цих інстанцій в загальному психічному розвитку як регуляторів діяльності і поведінки свідчать про диференціацію внутрішнього і зовнішнього життя особистості, розвитку у неї здатності діяти довільно, відповідно до поставленої мети, здатності дитини до морального вибору, завдяки чому вона може діяти свідомо, саможестійно від імені власного «Я».

Можна сказати, що психологічні досягнення особистісного, суб'єктного характеру, найважливішим з яких є новоутворення старшого дошкільного віку — супідрядність мотивів, яка демонструє систему мотивів і забезпечує саму можливість морального вибору дій, закріплюючись в загальній структурі комунікативно-мовленневого генезису, демонструють саме процес становлення особистості.

Несформованість базових основ комунікативно-мовленневого онтогенезу негативно відображається на психічному розвитку дитини взагалі. З віком зовнішні та внутрішні прояви цих вад ростуть.

Нерозвиненість комунікативних відносин завдає труднощів у самовизначенні особистості дошкільника в різних видах предметно-практичної діяльності, яка потребує від нього навичок установки інтерпсихічної взаємодії. Відсутність відносин суб'єктного характеру між дитиною і оточенням призводить до внутрішніх змін особистості. У дитини при цьому проявляється відсутній інтерес до життя людей взагалі та конкретної людини зокрема, що виявляється в появі та закріпленні таких властивостей, як неприязнь, похмурість, злість, агресивність.

На превеликий жаль, ці риси в особистісному розвитку дітей мають тенденцію до поширення. Відсутність прямої залежності рівня досягнень дітей у комунікативно-мовленнєвій діяльності лише від віку дитини підкреслює значення оточення, у якому дошкільник формується як активний суб'єкт предметно-практичної та мовної діяльності, розвиває свої природні здібності, виявляє соціальну та інтелектуальну активність.

Висновки. Аналіз психічного розвитку дітей і молодших школярів свідчить про те, що розвиток базових якостей комунікативно-мовленневого онтогенезу, розвиток суб'єктної активності закладають основу для дійсно гармонійного розвитку особистості, оскільки психолого-педагогічна робота спрямована на самореалізацію потенційних можливостей дитини.

Досягнення оптимальної системи якостей досліджуваного феномена забезпечує максимальну реалізацію психологічного потенціалу дитини в будь-якій діяльності при наявності знань і навичок. Це відбувається тому, що базові якості комунікативно-мовленневого розвитку відображають істотний для розвитку психіки людини принцип єдності афекту та інтелекту і виявляються в якостях поведінки, свідомості особистості в цілому. Педагогічний вплив повинен забезпечувати зростання самовираження і активність вихованця, а отже, і спиратися на природні сили дитини, на вікові закономірності становлення психічних новоутворень. Проведений аналіз розкриває величезні можливості потреби в спілкуванні з точки зору розвитку і формування особистості.

Важливо підкреслити, що процеси міжособистісного спілкування зачіпають перш за все спонукальні, установчі, мотиваційні, емоційні сфери особистості. Тобто найбільш значущі і глибокі її структури, формування яких будь-якими іншими способами і засобами представляє значні труднощі або навіть взагалі не може бути досягнуто. У цьому сенсі комунікативно-мовленнєвий розвиток виконує в цілісному розвитку особистості унікальну і величезну роль.

Список використаних джерел і літератури

1. Запорожец А. В. Избранные психологические труды [Текст] : в 2 т. / А. В. Запорожец. — М.: Педагогика, 1986. — Т. 1: Психологическое развитие ребенка ; Т. 2: Развитие произвольных движений. — 1986. — 297 с.
2. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка [Текст] // М. И. Лисина. — М.: Изд-во Ин-т практ. психологии, Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. — 383 с.
3. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии [Текст] / А. Н. Леонтьев ; [под ред. Д. А. Леонтьева, Е. Е. Соколовой]. — М.: Смысл, 2000. — 509 с.
4. Мамичева Е. В. Развитие и место речемыслительных операции, в структуре речевой деятельности [Текст] / Е. В. Мамичева // Психолінгвістика : [сб. науч. трудов ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. — Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2012. — Вип. 10. — С. 80–85.
5. Смирнова Е. О. Межличностные отношения дошкольников. Диагностика, проблемы, коррекция / Е. О. Смирнова, В. М. Холомогорова. — М.: ВЛАДОС, 2003. — 160 с.
6. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника. — М.: Знание, 1972. — С. 64.

References

1. Zaporozhets, A. V. (1986). *Izbrannyye psichologicheskie trudyi*. (Vols. 1-2). Moscow: Pedagogika, 1986. T. 1: Psichologicheskoe razvitie rebenka. — T. 2: Razvitie proizvolnyih dvizheniy [in Russian].
2. Lisina, M. I. (1997). *Obschenie, lichnost i psihika rebenka*. Moscow: Izd-vo In-t prakt. psichologii, Voronezh: NPO «MODEK». [in Russian].
3. Leontev, A. N. (2000). *Lektsii po obschey psichologii* [Tekst] D.A. Leonteva, E.E. Sokolovoy (Ed.). Moscow: Smyisl [in Russian].
4. Mamicheva, E. V. (2012). Rozvy`tok ta misce movnomy`slennyevy`x operacij v strukturi movnoyi diyal`nosti. *Psy`xoly`ngvisty`ka: zb. nauk. pracz` DVNZ «Pereyaslav-Xmel`ny`cz`ky`j derzhavny`j pedagogichny`j univversy`tet imeni Gry`goriya Skovorody`, 10, 80-85*. Pereyaslav-Xmel`ny`cz`ky`j: PP «SKD» [in Ukrainian].
5. Smirnova, E. O. & Holomogorova, V.M. (2003). *Mezhlichnostnyie otnosheniya doshkolnikov. Diagnostika, problemyi, korrektsiya*. Moscow: «VLADOS» [in Russian].
6. Elkonin, D. B. (1972). *Psichologiya obucheniya mladshego shkolnika*. Moscow: Znanie [in Russian].

Кордонек Виктория Владимировна

ассистент кафедры логопедии и специальной психологии,
ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»
(г. Славянск)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ

Резюме

Статья посвящена изучению взаимосвязей компонентов коммуникативно-речевого развития, качественному своеобразие и возрастным особенностям речевой коммуникации детей, выделению и анализу ведущих методологических основ роли потребности в общении в целостном процессе становления личности на различных этапах ее коммуникативно-речевого онтогенеза.

Анализ психического развития детей и младших школьников свидетельствует о том, что развитие базовых качеств коммуникативно-речевого онтогенеза, развитие субъектной активности закладывают основу для действительно гармоничного раз-

вития личности, поскольку психолого-педагогическая работа направлена на само-реализацию потенциальных возможностей ребенка. Базовые качества коммуникативно-речевого развития отражают существенный для развития психики человека принцип единства аффекта и интеллекта и проявляются в качествах поведения, сознания личности в целом.

Ключевые слова: коммуникативно-речевое развитие детей, онтогенез, личность, общение, взаимодействие, деятельностный подход, субъектная активность.

Viktoriya Kordonets

Assistant Teacher of the Chair of Speech Therapy and Special Psychology,
Donbass State Pedagogical University, Slovyans'k, Ukraine

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE COMMUNICATIVE-SPEECH DEVELOPMENT

Abstract

The article is devoted to the investigation of connections between different components of the communicative-speech development and communication, to the qualitative originality and age peculiarities of speech communication of children and to the outline and analysis of the leading methodological foundations on the role of one's need in communication in the entire process of coming into being of a particular personality at different stages of one's communicative-speech ontogenesis.

Communicative-speech development of children relies first of all on the basic new growths in the emotional sphere and subjective activity. Progressive qualitative change in the speech behavior of children is substantiated by its ties with the forms of communication (emotion-personal, situation-practical, non-situational). The character of changes in the communicative-speech development of children reveals itself in getting more complicated and securing the structure-functional entity of all subjective signs of ability to communicate.

The basic qualities of the communicative-speech development reflect the important for the psychological development of a personality principle of entity of affect and intellect; they reveal themselves in the manner of behavior and conscious of a personality on the whole.

Key words: communicative-speech development of children, ontogenesis, personality, communication, interaction, actional approach, subjective activity.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2016

УДК 159.9+32.019.5

Коробанова Ольга Леонідівна

кандидат психологічних наук, науковий співробітник лабораторії психології малих груп і міжгрупових відношень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України
e-mail: fenixolga7@gmail.com
ORCID 0000-0003-3539-871X

МІФИ І РЕАЛЬНІСТЬ У ПОЛІТИЧНІЙ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ

Стверджується точка зору на міф як на символічну реальність, яка набуває якості легко засвоюватися і прийматися на несвідомому рівні, внаслідок чого полегшує орієнтацію у складному сучасному світі з його проблемами, необхідністю самовизначення і прокладання власного життєвого шляху. Накреслено основні ознаки міфів і підхід до них як до циклічно повторюваних у історії людства тем і сюжетів, оскільки сучасні міфи є продовженням історично культивованих на протязі попередніх поколінь українців міфічних тем і сюжетів. Міф розглядається як емоційно приваблива логічно-образна символічна конструкція, яка фактом свого існування приймається як істинна, а насправді підмінює реальність, зручна для сприймання та використання у якості пояснювальної моделі молодими людьми. Висловлено припущення про те, що міфам властиво заповнювати певні «прогалини», «пустоти» світогляду, відсутність власної думки і переконань, тому слідування логіці міфів нагадує підкорення суспільній думці і громадському тиску.

На прикладі отриманих експериментальних даних прослідковано відображення міфів у політичній свідомості молоді. Робиться висновок про те, що властиве міфу конструювання реальності відкриває простір для маніпуляцій, в тому числі політичних; міф надає особливого духовного смислу подіям, актуалізує людські інтенції і тому може надихати і мотивувати; міф потребує послідовників; міфу притаманне створення комунікативної системи смислів, цінностей і цілей; у міфах надаються емоційно забарвлені, здебільшого схвалювані, зразки поведінки.

Ключові слова: політична свідомість, міфи, політичні міфи, мотиви політичної поведінки, мотивація політичної участі молоді.

Постановка проблеми. Відносно невеликий досвід політичної участі та відсутність вичерпного розуміння молоддю сучасної соціально-політичної ситуації в контексті розвитку української історії та міфологізації сучасного політичного простору не сприяє виникненню відчуття включеності у суспільно-політичні процеси країни. Прагнення молодих людей до духовності та пошук вирішення глобальних смисложиттєвих проблем підживлюють міфи. Вони створюють духовне і соціальне середовище, співвідносяться з мотивами і бажаннями, впроваджують цінності і ідеали.

Сучасний світ сповнений міфами, у смислового полі яких живуть сучасні українці. Міф вважається істинним, оскільки будується і функціонує як завершена система значень, але він підтверджується не особистим людським досвідом, а колективним розумом та досвідом культури, не зво-

диться до даних безпосереднього сприймання, приймається на віру і уявляється за законами міфу. Розуміння актуальних міфів дозволяє пізнати духовний світ людини, мотиви її думок і вчинків, а також взаємини із владою та суспільством. З метою протистояння політичним маніпуляціям і нав'язаним міфам важливо вивчати механізми формування і функціонування соціально-політичних міфів.

Мета статті. Розглянути існуючі політичні міфи та прослідкувати їх зв'язки з політичною свідомістю і відображення у політичній поведінці молоді.

Прийнято вважати, що сучасні міфи створюються людьми, спільнотами, соціальними групами, інститутами влади, засобами масової інформації. Міфи виникають і функціонують в рамках певної живильної для них міфосистеми, вбудовуючись у неї і виконуючи в ній свою особливу роль. А. В. Ставицький виділяє такі ознаки міфу [12; 13]. Міф по-своєму пояснює оточуючий світ, створюючи особливий символічно забарвлений уявний образ реальності, що поєднує минуле, теперішнє і майбутнє та втілює мрії і сподівання людей, їх найпотаємніші мотиви і бажання, поряд з цим закріплює пануючі у суспільстві упередження і ілюзії. Міф наділяє існування тієї спільноти, яка цей міф сповідує, важливим для неї смислом. Також міфи є організуючою силою суспільства, визначаючи відношення у суспільстві і соціальну поведінку людей. Завдяки міфу явища набувають певної духовної значущості, яка долучає людей до уявлень про всезагальну єдність і вічність. Таким чином, вони є способом духовної самоорганізації, надають осмисленість людському існуванню, гармонізуючи і впорядковуючи його. За своєю сутністю міф є складною знаково-символічною системою, виступаючи як безпосередня реальність або її особливий «містичний» образ, як норма життя або абсолютний ідеал буття (А. В. Ставицький) [12]. Міфи проєктивні та містять багатозначні символічні образи, які носії міфів сповнюють тією інформацією, яку вони бажають у них побачити і готові прийняти.

Наразі існує багато підходів до вивчення міфології, зокрема соціологічний (Е. Дюркгейм, М. Мосс), психоаналітичний (З. Фрейд), юнгіанський, що стосується архетипів у колективному несвідомому (К. Г. Юнг), ритуально-міфологічний (Дж. Фрезер, Б. Малиновський), символічний (Е. Кассірер), етнографічний (Л. Леві-Брюль), структуралістський (Р. Барт, М. Фуко), релігійний напрям міфокритики (М. Еліаде) та ін.

Феномен глибинних переживань як даностей природносоціального, дорефлексивного шару досвіду, на якому виникає міфологічна культура, був означений в аналітичній психології К. Г. Юнга як архетип [1; 17]. З різноманітних психічних переживань ситуацій життєвого світу складаються архетипи як зразки поведінки, символи «здійснення життя», які переживаються на несвідомому рівні і складають неусвідомлюваний фон інтенціональних актів. За К. Г. Юнгом, на рівні архетипів зникає індивідуальність, а є лише колективне несвідоме.

Архетипи містять в узагальненому вигляді моделі, зразки поведінки людини в оточуючому світі і у власному життєвому просторі. Сучасний

міф перетворює традиційні архетипи в міфологеми, тобто логічно структуровані архетипи, справжність яким надають переживання. Серед них «загибель світу», «цикл часу», «відновлення хаосу заради відродження», «повернення до витоків», «герой», «смерть бога», «забуття», «пробудження» та ін. Усі традиційні архетипи, за М. Еліаде, можна розділити на дві групи: цикл «відродження» і цикл «єднання з буттям» [18]. Сучасні нові архетипи та міфологеми також вкладаються у логіку цієї структури.

Міфотворчість є природною властивістю людської свідомості у образно-символічній формі відображувати реальність, породжуючи символічні образи, у яких людина виражає своє світовідчуття і ставлення до оточуючих людей, речей та явищ, сповнюючи їх смислом. При цьому міф сприймається людьми, які його сповідають, як справжня реальність, істинність якої для них не піддається сумніву. Для нас в контексті детермінації політичної поведінки важливо, що міф виступає зразком і одночасно мотивом відповідної поведінки. О. Ф. Лосєв визначав міф як узагальнене відбиття дійсності у вигляді почуттєвих уявлень [10]. Міфи виникають і утворюються, коли нема іншої можливості усвідомити, осмислити та структурувати явища та процеси, що відбуваються. У цих умовах міфи виступають як містифікований спосіб пояснення природної і соціальної реальності, асоціативно-образний, чуттєвий зразок світогляду, оснований на метафорах та символах. Через міф пробивається голос «колективного несвідомого», у якому втілюються сучасні настрої і реалізується досвід минулих поколінь.

За В. В. Жовтянською, міф — це безпосередній смисловий спосіб репрезентації дійсності, у якому суб'єктивний аспект відображення не відокремлений від об'єктивованого [4]. Міф розглядають як явище, що спроможне відкрити справжню реальність і сутність речей, або є шляхом до конструювання такої реальності. Позитивним значенням міфу є те, що міф дозволяє сформуванню певну систему поглядів на світ, природу, суспільство, людину, привести в систему усю сукупність наявних знань, побудовану на синтезі наукових і інтуїтивних уявлень. Міфи дозволяють людям знайти обґрунтування їх поглядів і вчинків, усвідомити себе представниками певної спільноти, вікової, соціальної або національної групи, побудувати певні взаємини з соціумом, оточуючими людьми, орієнтуватися у житті та вчиняти у відповідності з загальноприйнятими нормами, виробленими принципами і ідеалами.

Сутністю політичної свідомості є те, що вона опосередковано відображає політичне життя суспільства у формі певних почуттів, настроїв, поглядів, знань і ідей, які характеризують політико-владні відносини, політичні інтереси суб'єктів, що матеріалізуються у функціонуванні політичної системи. За своїм змістом політична свідомість охоплює різноманітні уявлення людей, в тому числі міфологічні, які опосередковують об'єктивні зв'язки як з інститутами влади, так і між собою, з приводу участі в управлінні справами держави і суспільства. Сила міфу в гармонії з тими соціальними процесами, у які включені члени суспільства, які він символічно пояснює, духовно осмислює політичні реалії, створюючи смисл фактів. З різними цілями люди, суспільство та держава вільно або мимоволі продукують і

нав'язують оточуючим свої міфи, у яких втілені їх бачення дійсності та їх свідомий або неусвідомлений інтерес. Таким чином, міфи дозволяють пояснити власні дії, виправити помилки, отримати схвалення політичного напрямку, течії, курсу, домогтися дотримання певних норм та ін. Суспільна думка живе міфами, які формують духовне і інтелектуальне середовище суспільства, його інформаційно-символічне поле.

Кожна нація, народ, держава створює, формує і розвиває свою міфосистему, яка функціонує у суспільстві. Як вважають О. І. Донченко і Ю. В. Романенко, українському етносу міфологічне мислення притаманне більше, ніж багатьом іншим етносам [3]. Значна частина уявлень, які існують в сучасному політичному просторі України, є міфологізованими. Міф проявляє свою сутність у взаємодії з суспільством, активно впливаючи при цьому на свідомість і поведінку людей. Дослідження О. В. Яремчук підтвердили оприявлення соціальних архетипів у суб'єктивній картині життєвого шляху етносу як основи для створення консолідуючого національного міфу [19]. Соціальне значення міфу визначається його реалізацією у суспільстві і людині. Події, що відбуваються, соціальні процеси та явища постають як єдина смислова композиція, яка виступає як спосіб духовної самоорганізації, внутрішнього психологічного захисту та мотивації людини у сучасному суспільстві.

Політичний міф визначається як «цілісне, спрощене, переважно ірраціональне відображення в індивідуальній і масовій свідомості політичної реальності та основних суспільних цінностей, своєрідний символічний запис їх інтерпретації, моделювання світу і соціального життя» (Ю. Ж. Шайгородський) [15]. Від наявних міфів залежить проблема ефективності влади і політичної системи в цілому, зростання або вирішення внутрішніх соціальних, економічних і національно-культурних проблем в контексті контролю інформаційного простору і створення його міфів. Щоб керувати масами, необхідно знати міфи, якими люди живуть, знати, як вони впливають на суспільство, і вміти контролювати і використовувати їх. Сучасні політичні міфи побудовані на певним чином витлумачених фактах, спираються не тільки на наукові теорії, а й на весь досвід культури, виражені у певній ідеологічній доктрині та зберігають видимість правдоподібності і науковості для тих, хто їх приймає і ними живе [14]. Важливим аспектом є те, що реальні носії міфів у них вірять. Діючий міф у тому соціальному середовищі, де він розповсюджений, за А. В. Ставицьким, не розпізнається та сприймається не як міф, а як справжня реальність. Коли міф вичерпав свій ресурс і, відповідно, не може впливати на людей, він стає міфом. Тобто втрачаючи позиції об'єкту віри і поклоніння, міф припиняє отожднюватися з реальністю і, відповідно, стає ілюзією і оманю для кожного, хто його поділяє. Поки міф живе, він носить іншу назву: мрії, цінності, заповіді, ідеали [13].

Як відмічає Г. Г. Почепцов, «імідж капіталізму» був змінений на імідж «ринку», проте утопія, що усі можуть реалізувати свою можливість стати мільйонером, залишилась [11]. Вона втілює, по суті, міфічний образ рогу достатку. В якості психічного переживання життя тут присутня потреба

і заклопотаність у насиченні, тобто у здійсненні життя. Значенням рогу достатку є «постійно давати їжу», смислом — «здійснювати життя». Разом з тим слід зазначити утопічність цього сценарію, оскільки реалізація його неможлива в реальному житті, проте можлива в світі міфів.

Серед політичних міфів Г. Г. Почепцов виокремлює партійні, державні, історичні, сімейні та дитячі міфи [11]. За часів «радянського міфу» розвинулася соціально-політична міфологія радянської влади, яка включала в себе міфи про власність і її революційне перетворення, міфи про соціально-економічні переваги соціалізму та т. ін. Відголоски цих міфологем і досі живі у вигляді «психології бідності» у свідомості сучасних громадян, вступаючи у протиріччя з актуальними міфами та міфологемами. Сучасні політичні партійні міфи не є настільки докладно проробленими і пробиваються на поверхню усвідомлення під час масових політичних акцій та виборів. Це, зокрема, міфи про «Соборну Україну», «екологічно чисту планету», «жорсткого керівника, який нарешті наведе порядок» («цар-батюшка»), «раніше було краще», «європейський вибір» життя за сучасними стандартами або «краще там, де нас нема» та інші.

Серед сучасних державних міфів — міф про «реформи», суспільство рівних можливостей, європейський вибір та прилучення до Європи, «Єдину Україну» і т. ін. В сучасних умовах Україна балансує між пошуками шляхів свого «відродження» та «європейським вибором», що стає ще одним міфом. У масовій свідомості європейський вибір набуває міфічного образу раю та безпроблемного життя («євроремонт», «євровікна», «безвізовий режим» тощо). Досі існують історичні міфи про «слов'янську єдність», «доброго пана», «месію», «жертву», про «відродження України», повернення до витоків, коренів, продовження традицій Київської Русі та особливу роль українського народу у світовій історії. Архетипу відродження з використанням стародавньої теми «повернення до витоків» (хаосу) відповідає міфологема про «вічне повернення» з супутніми їй поняттями циклу відродження: хаос і становлення. Сімейні міфи втілюються у політиці у стереотипах «чоловік — захисник», «хазяїн», «господар». Якщо політиком є жінка, то спрацьовує стереотип, що вона вирішить проблеми пенсіонерів, лікарів, педагогів, жінок та дітей. Дитячі (наївні) міфи про «чесне слово», «єдність слова і діла», «виконання обіцянок» втілюють ідеалізовані соціально схвалювані моделі поведінки.

Міф може бути прихованим у символі (помаранчева революція — мандарини), метафорі («капіталізм з людським обличчям»), пісні, притчі або анекдоті («американські валянки»), у яких відображаються певні погляди, відношення і духовні цінності, що сповідаються людьми. Він може проступити у певному образі, гаслі, рекламному слогані, афоризмі, може виростати з чуток, думок, добірки новин. Будучи свідками нещодавніх подій ми спостерігаємо творення міфів навколо революції гідності, військових перемог та поразок в АТО та інших актуальних подій. З точки зору подолання травми це надає позитивну можливість пройти етапи горювання та ритуалізації травматичних подій. Міф, за влучним визначенням Р. Барта, — це комунікативна система, яка намагається видати себе за систему фактів [2].

Міф як носій значущої для людей інформації наповнений смислами, інтегрованими в свідомість. Таким чином, міфи заповнюють «пустоти», «прогалини» у ціннісному та інформаційному просторах та у осмисленні дійсності створюють символічний простір життя. Міф впливає на людину через інтенції, почуття, уявлення, уяву, наділяючи ствердженням мрії про внутрішню свободу і повноту життя.

Просліджуємо, як міфи, міфологеми і архетипи відображаються у національному характері молоді та таких складових свідомості, як наміри, настановлення, мотиви та мотивування. Міфи створюють смисли, що керують політичною поведінкою молоді, оскільки надії, мрії, сподівання та дії сучасних молодих людей певним чином базуються на міфах.

Результати дослідження. На першому етапі нашого дослідження був створений психологічний портрет цінностей, смислів і мотивувань сучасної української молоді. Найбільш значущими цінностями виявилися збереження власної індивідуальності, духовне задоволення, досягнення та саморозвиток. За методикою СЖО була виявлена наявність у молоді цілей в майбутньому, які надають життю осмисленість і перспективу. Інтерес, емоційна та смислова насиченість життя у сучасної молоді дуже високі. Показник усвідомлення життя у молоді є також високим, що свідчить про соціалізованість, наявність суб'єктивного сенсу життя як духовного орієнтиру поведінки. На основі виявлених ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій можна екстраполювати певні позитивні риси національного характеру української молоді як сукупності моделей поведінки та взаємодії у сучасному громадянському суспільстві [6].

Разом з тим, за даними наших досліджень (які проводилися зі студентською молоддю у 2011–2012 роках), розуміння демократії у свідомості молодих людей розмите, у них нема чітких орієнтирів і критеріїв, за якими вони можуть оцінити суспільство як демократичне або недемократичне [8]. В основному образні уявлення молоді про сучасне демократичне суспільство не є достатньо точними, узагальнюючими і інтегруючими та надають великий простір міфологічних тлумачень. Молодим людям властиве позитивне прагнення бачити Україну багатою, сильною демократичною державою з високим рівнем життя, вони уявляють демократичне суспільство як суспільство можливостей, які скеровані у майбутнє. Так проступають відбитки міфу про «ріг достатку».

Другий етап дослідження прояснив настановлення молодих людей стосовно очікувань і намірів до реальних дій. Проведені нами дослідження показали, що електоральна активність актуалізує мотиви, які узгоджуються з цінностями людини і тим смислом, який вона надає виборам і своїй участі у них. Участь у виборах залежить від того, чи уявляє себе молода людина долученою до реалій політичного життя, чи почуває себе соціально затребуваною. О. В. Яремчук вважає, що врахувати запит сучасної молоді виступати суб'єктом соціально-історичних процесів можна, в тому числі, через етнокультурну міфотворчість особистості [18]. Ми також відмітили вплив міфів на мотивацію електоральної поведінки, здебільшого на несвідомому та підсвідомому рівні. Через підключення людини

до колективної ментальності спільноти міф відображається у її мотивах політичної участі.

На основі отриманих нами експериментальних даних можна відзначити достатньо високу залученість основної маси молодих людей (93,75 %) в соціально-психологічний контекст (лише 6,25 % молодих людей підкреслили, що не цікавляться політикою). Роль міфів про «чесне слово» і «єдність слова і діла» породжує в них сумніви стосовно виконання політиками передвиборчих обіцянок: 21,74 % опитаних молодих людей зізналися у своїй недовірі до політиків [7].

Сучасна молодь, особливо дівчата, орієнтується, в першу чергу, на самореалізацію в сферах сім'ї, спілкування, навчання, і лише потім у громадсько-політичній сфері. Мотиви, що побуджують політичну поведінку людини, можуть поєднуватися між собою і діяти одночасно (залежно від вимог ситуації). Зокрема, мотиви гуманізму і позитивної соціальної перспективи [9], пов'язані з надією на покращення життя у державі, яка несе ознаки міфу, наявні у 35,78 % тих, хто мав намір приймати участь у виборах, і більш властиві дівчатам, ніж юнакам (відповідно 34,54 % дівчат і 25,80 % юнаків). Мотиви громадянської самореалізації властиві 23,85 % молодих людей, які керувалися своїми переконаннями у виборі того, за який політичний напрям віддати голос, і більш виражені у юнаків (32,26 %), ніж у дівчат (18,60 %). Ідейні мотиви були притаманні 14,68 % юнаків і дівчат в рівній мірі, мотиви позитивної соціальної перспективи (та сподівання на реалізацію передвиборчої програми) — у 12,8 % молодих людей — потенційних виборців. Мотиви солідарності, які проявляються в симпатії до лідерів партії, представлені у 12,8 % молодих людей. Разом з тим, що частина молоді, яка сподівається на покращення життя у державі, досить велика, лише деякі особи мають бажання приймати активну участь у реальних справах, зокрема, у виборчій кампанії (20,31 % тих, хто приймає участь у виборах, з них — 73,08 % дівчата, 26,93 % — юнаки). 38,46 % з них, тобто 7,81 % від тих, хто буде приймати участь у голосуванні, готові докласти власних зусиль до благоденства громадянського суспільства і держави та бажають щось зробити для власної країни. Тут знаходить втілення міф про «героя» або кінцевого рятівника. На жаль, поряд з цим спрацьовує міфологема «гроші вирішують усе», готовність до активної участі у виборчій кампанії спонукається в значній мірі мотивацією матеріальної зацікавленості (53,81 %) [9].

За даними наших досліджень видно, що політичні міфи та міфологізація політичної свідомості панують у сферах, які є недостатньо усвідомленими або страждають через брак інформації, проте впливають на вибір політичної поведінки. Звернення до власної думки молодих людей, прагнення громадянської самореалізації та позитивної соціальної перспективи (області просоціальних мотивів політичної участі) сприяє тому, що політичні міфи поступаються місцем плануванню та реалізації активної соціальної поведінки.

В цілому, незважаючи на достатньо високу залученість молоді у соціально-політичний простір, проявилась тенденція до того, що молоді люди

сподіваються на зміни у державі, але в більшості не мають наміру активно приймати участь у політичному житті та соціальних інститутах, очікуючи, що позитивні соціальні зміни відбудуться без їхньої участі, що свідчить про міфологему «героя, який прийде і все владнає». Міфи надають особливої значимості людському існуванню через переживання особистої ситуації на фоні міфологізованого соціального та суспільного контексту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Існуючі міфи задовольняють соціальний запит молоді щодо розуміння і надання смислу подіям сучасності. Міф є емоційно привабливою логіко-образною символічною конструкцією, зручною для сприймання та використання молодими людьми у якості пояснювальної моделі подій, яка приймається як істинна, а насправді підмінює реальність. Вважаємо, що міфам властиво заповнювати певні «прогалини», «пустоти» світогляду, відсутність власної думки і переконань.

В контексті політичної участі, яка є спільною діяльністю та перебігає здебільшого у груповій взаємодії, можна зробити висновки про те, що міфологічне конструювання реальності відкриває простір для маніпуляцій, в тому числі політичних. Міфи надають особливого духовного смислу подіям, актуалізують людські інтенції і тому можуть надихати і мотивувати. Важливим висновком, з нашої точки зору, є те, що міф потребує послідовників, бо за їх відсутності він втрачає вплив. Міф створює комунікативну систему смислів, цінностей і цілей, у яку залучаються молоді люди, засвоюючи емоційно забарвлені, здебільшого схвалювані, зразки поведінки.

В політиці міф надає можливість здійснювати вплив на свідомість і політичні дії, тому досить часто міфи створюються правлячою елітою задля впливу на широкі маси. Тому вважаємо значущим напрямком дослідження несвідомих асоціацій, символів, архетипних тем, міфологем та сучасних міфів сучасної молоді на предмет того, чи не заміщують вони реальність, створюючи своєрідні «сліпі плями» віри у свідомості. Реконструкція і аналіз соціальних міфологем буде важливим кроком на шляху протидії маніпулятивним політичним і медіа-технологіям [5]. Разом з тим актуальним напрямком подальших досліджень буде узагальнення вже існуючих гармонізуючих і консолідуючих соціальний простір України часткових міфів.

Список використаних джерел та літератури

1. Аверинцев С. С. Архетипы / С. С. Аверинцев // Мифы народов мира: Энциклопедия / Гл. ред. С. А. Токарев. — М.: Советская энциклопедия, 1980. — Т. 1. — С. 110–111.
2. Барт Р. Мифологии / Р. Барт ; пер. с фр., вступ. ст. и коммент. Зенкина С. Н. — М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2000. — 314 с.
3. Донченко О. А. Архетипи соціального життя і політика / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.
4. Жовтянська В. В. Сміслові трансформації в сучасному міфі / В. В. Жовтянська // Наукові студії із соціальної та політичної психології: збірник статей. Вип. 27 (30). — К.: Міленіум, 2005. — С. 243–256.
5. Карпенко З. С. Психолого-історична реконструкція соціальних міфологем як метод протидії маніпулятивним медіа-технологіям / З. С. Карпенко // Проблеми політичної психології. Вип. 2 (16). — К.: Міленіум, 2015. — С. 361–368.

6. Коробанова О. Л. Цінності та смисложиттєві орієнтації сучасної молоді / О. Л. Коробанова // Психологічні перспективи. Спец. випуск «Психологічні виміри українського соціокультурного простору». — К.: Міленіум, 2011. — С. 107–115.
7. Коробанова О. Л. Мотивація політичного вибору молоді // Якість життя: проблеми, пріоритети і перспективи. Матеріали Загальноукраїнської науково-практичної конференції (11 грудня 2012 р., Донецьк / Донецький інститут ринку та соціальної політики. — Донецьк : «Вебер» (Донецька філія), 2012. — С. 84–86.
8. Коробанова О. Л. Формування мотивації політичної участі засобами арт-терапії // Простір арт-терапії: вершини усвідомлення : Матеріали ІХ Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції. — К.: Міленіум, 2012. — С. 29–38.
9. Коробанова О. Л. Просоціальні мотиви політичної участі молоді та їхня динаміка в процесі формування / О. Л. Коробанова // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. — К.: Міленіум, 2013. — С. 182–193.
10. Лосев А. Ф. Самое само: Сочинения / А. Ф. Лосев. — М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. — 1024 с.
11. Почепцов Г. Г. Имиджология: теория и практика / Г. Г. Почепцов. — К.: АДЕФ-Украина, 1998. — 392 с.
12. Ставицкий А. В. Современный миф как социокультурный феномен [Электронный ресурс] / А. В. Ставицкий. — Режим доступа: <http://rusprostranstvo.com/article/view/59>
13. Ставицкий А. В. Миф традиционный и современный [Электронный ресурс] / А. В. Ставицкий. — Режим доступа: <http://rusprostranstvo.com/article/view/97>
14. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу / Ю. Ж. Шайгородський // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — К.: Знання України, 2009. — 400 с.
15. Шайгородський Ю. Ж. Політичний міф як феномен національної свідомості / Ю. Ж. Шайгородський // Політичний менеджмент. — К., 2010. — № 6 (45). — С.101–108.
16. Элиаде М. Мифы; Сновидения; Мистерии : [Пер. с англ.] / М. Элиаде. — М.: REFL-book, 1996. — 136 с.
17. Юнг К. Г. О современных мифах : Сб. трудов / К. Г. Юнг // пер. с нем., предисл. и примеч. Акоюяна Л. О.; Под ред. Оганесяна М. О., Лахуты Д. Г. — М.: Практика, 1994. — 251 с.
18. Яремчук О. В. Національний міф: ідеологічність, інтенціональність, суб'єктність / О. В. Яремчук // Психологічні перспективи. Спец. випуск «Психологічні виміри українського соціокультурного простору». — К.: Міленіум, 2011. — С. 182–196.

References

1. Averincev, S. S. (1980) Arhetipy. [Archetypes]. V.1. S. A. Tokarev (Ed.) *Mify narodov mira:EHnciklopediya* [Myths of the world nations: Encyclopedia] (Vols. 1–4. Vol.1). 110–111. Moscow, Sovetskaya ehnciklopediya [in Russian].
2. Bart, R. (2000) *Mifologii* [Mythologies] (Zenkina S. N., Trans.). Moscow: Izd-vo im. Sabashnikovyh. [in Russian].
3. Donchenko, O. A. & Romanenko Yu.V. (2001) *Arkhetypy sotsial'noho zhyttya i polityka* [Archetypes of social life and politics]. Kyiv: Lybid'. [in Ukrainian].
4. Zhovtyans'ka, V. V. (2005) Smyslovi transformatsiyi v suchasnomu mifi [Transformations of sense in modern myths]. *Naukovi studiyi iz sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi: zbirnyk statey — Scientific studies in social and political psychology: Summary of articles*. 27 (30). 243–256. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian].
5. Karpenko, Z. S. (2015) Psykholoho-istorychna rekonstruktsiya sotsial'nykh mifolohem yak metod protydiy manipulyatyvnykh mediatekhnolohiyam. [Psycho-historical reconstruction of social mythologems as a method to counteraction to manipulative mediatechnologies]. *Problemy politychnoyi psykholohiyi — Problems of political psychology*, 2 (16), 361–368. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian].
6. Korobanova, O. L. (2011) Tsinnosti ta smyslozhyttyevi oriyentatsiyi suchasnoyi molodi [Values and life-sense orientation of modern young people]. *Psykholohichni perspektyvy. Spets. vyputsk «Psykholohichni vymiry ukrajyns'koho sotsiokul'turnoho prostoru» — Psychological perspectives. Special edition «Psychological assessments of Ukrainian socio-and-cultural space»*. 107–115. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian].

7. Korobanova, O. L. Motyvatsiya politychnoho vyboru molodi [Motivation of political choice of young people]. Proceedings from the Quality of lifestyle: problems, priorities and perspectives '12: *Zahal'noukrayins'ka naukovo-praktychna konferentsiya (11 hrudnya 2012 roku) — All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Donetsk Institute of the market and social policy)*. (pp. 84–86). Donetsk, «Veber» (Donets'ka filiya). [in Ukrainian].
8. Korobanova, O. L. (2012) Formuvannya motyvatsiyi politychnoyi uchasti zasobamy art-terapiyi [Formation by art-therapy means of motivation of political participation] Proceedings from Art-therapy space: peaks of awareness' 12: *IX Mizhnarodna mizhdystsyplinarna naukovo-praktychna konferentsiya — IX International inter-disciplinary asientific-and-practical conference*. (pp. 29–38) — Kyiv: Milenium. [in Ukrainian].
9. Korobanova, O. L. (2013) Prosotsial'ni motyvy politychnoyi uchasti molodi ta yikhnya dynamika v protsesi formuvannya [Prosocial motives of political participation of youth and its dynamics in the formation process]. *Problemy politychnoyi psykholohiyi ta yiyi rol' u stanovlenni hromadyanyna Ukrayins'koyi derzhavy — Problems of political psychology and its role in formation of a citizen of the Ukrainian state*. 15. (pp. 182–193). Kyiv: Milenium. [in Ukrainian].
10. Losev, A. F. (1999) *Samoe samo [Core essence]*. Moscow: ZAO Izd-vo EHKSMO-Press. [in Russian].
11. Pochepcov, G. G. (1998) *Imidzhelohiya: teoriya i praktika [Image-logics: theory and practice]*. Kyiv: ADEF-Ukraina [in Russian].
12. Stavickij, A. V. Sovremennyy mif kak sociokul'turnyj fenomen [Modern myth as a socio-cultural phenomenon]. (n.d.). *rusprostranstvo.com* Retrieved from <http://rusprostranstvo.com/article/view/59> [in Russian].
13. Stavickij, A. V. Mif tradicionnyj i sovremennyy [Traditional and contemporary myth]. (n.d.). *rusprostranstvo.com* Retrieved from <http://rusprostranstvo.com/article/view/97> [in Russian].
14. Shayhorods'kyy, Yu. Zh. (2009) *Polityka: vzayemodiya real'nosti i mifu [Politics: interaction of a reality and a myth]*. Kyiv : Znannya Ukrayiny. [in Ukrainian].
15. Shayhorods'kyy, Yu. Zh. (2010) Politychnyy mif yak fenomen natsional'noyi svidomosti [Political myth as a phenomena of national consciousness]. *Politychnyy menedzhment — Political management*. 6 (45), 101–108. [in Ukrainian].
16. Eliade, M. (1996) *Mify; Snovideniya; Misterii [Myths; Dreams; Mysteries]* (P. Stepaniants, Trans). Moscow: REFL-book. [in Russian].
17. Yung, K. G. (1994) *O sovremennyh mifah [On modern myths]* (L. Akopyan, Trans). M. Oganessian, D. Lahuta (Ed.). Moscow: Praktika. [in Russian].
18. Yaremchuk, O. V. (2011) Natsional'nyy mif: ideolohichnist', intentsional'nist', sub'yektnist' [National myth: ideology, intentionality, subjectiness]. *Psykholohichni perspektyvy. Spets. vypusk «Psykholohichni vymiry ukrayins'koho sotsiokul'turnoho prostoru» — Psychological perspectives. Special edition «Psychological assessments of Ukrainian socio-and-cultural space»*. 182–196. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian].

Коробанова О. Л.

кандидат психологических наук, научный сотрудник лаборатории психологии малых групп и межгрупповых отношений Института социальной и политической психологии НАПН Украины

МИФЫ И РЕАЛЬНОСТЬ В ПОЛИТИЧЕСКОМ СОЗНАНИИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Резюме

Утверждается точка зрения на миф как на символическую реальность, которая легко усваивается и принимается на бессознательном уровне, вследствие чего облегчает ориентацию в сложном современном мире с его проблемами, необходимостью самоопределения и выбора собственного жизненного пути. Намечены основные признаки мифов и подход к ним как к циклически повторяющимся в истории человечества темам и сюжетам, поскольку современные мифы являются продолжением исторически культивируемых на протяжении предыдущих поколений украинцев мифических тем и сюжетов. Миф рассматривается как эмоционально привлекательная теоретико-художественная символическая конструкция, которая принимается как истинная, а на самом деле подменяет реальность, удобная для восприятия и использования в качестве объяснительной модели молодыми людьми. Высказано предположение о том, что мифам свойственно заполнять определенные «пробелы», «пустоты» мировоззрения, отсутствие собственного мнения и убеждений, поэтому следование логике мифов напоминает подчинение общественному мнению и групповому давлению.

На примере полученных экспериментальных данных прослежено отражение мифов в политическом сознании молодежи. Делается вывод о том, что свойственное мифам конструирование реальности открывает пространство для манипуляций, в том числе политических; миф придает особый духовный смысл событиям, актуализирует человеческие интенции и поэтому может вдохновлять и мотивировать; миф требует последователей; мифу свойственно создание коммуникативной системы смыслов, ценностей и целей; в мифах предоставляются эмоционально окрашенные, в основном одобряемые, образцы поведения.

Ключевые слова: политическое сознание, мифы, политические мифы, мотивы политического поведения, мотивация политического участия.

Korobanova O. L.

PhD, researcher in the Laboratory of psychology of small groups and inter-group relations, Institute of Social and Political Psychology (Kiev, Ukraine)

THE MYTHS AND REALITY IN THE POLITICAL CONSCIOUSNESS OF MODERN YOUTH

Abstract

The article develops the view-point on a myth as a symbolic reality which is accepted at the unconscious level and thus makes it easy for young people to orient themselves in the complex contemporary problematic world, self-orientation and the choice of the own life-road. The approach to myths as a cycle-recurrent themes and plot-stories is also targeted, because modern myths are a sequel of those ones which have been historically cultivated during previous generations of Ukrainians. A myth is viewed as emotionally attractive logic-and-image symbolic construction which is per-

ceived as a real one just due to the fact of its existence and, actually, substitutes the reality and remains a suitable one for its perception and usage by young people in the form of explanatory model. An assumption is brought out that myths are inherent to fill-in certain «gaps» or «hollows» in their world outlooks, absence of own opinion and creeds, therefore following the logic of myths recalls dependence of a public opinion and a group-pressure.

Illustrated by experimental data received by the author the myth-reflection in the political consciousness of the youth was traced, as well as their relationship with their political behavior. The research enabled to summarize that contemporary young people possesses a creative potential and is oriented to preserve their own values and individuality, as well as their spiritual satisfaction and development. Conceptions on democratic society is quite blurred among young people due to lack of clear way-marks and criteria and also the young people are tended to see Ukraine as a rich and powerful state with high level of living standards, where one can trace a cornucopia myth. The actuality of a hero-myth or an unappealable savior is illustrated by fact, that the expectations and intentions of the young people as regard to their certain and concrete actions are characterized by a hope to change the life in the country combined with the absence of intentions to apply their own efforts.

At the same time the readiness to demonstrate concrete forms of participation in the electoral campaign is stimulated largely by a material interest, where one can trace a «the money talks» myth.

A conclusion have been made that structuring a reality gives space for manipulations, including political ones; a myth brings a special spiritual sense to the events and makes human intentions actual and that is why can inspire motivate; a myth needs to have its apologets who can share it; a myth creates communicative system of senses, values and targets; myths reflect emotionally sensitive and basically approvable modes of behavior.

Key words: political consciousness, myths, political myths, motives of political behavior, motivation of political participation.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2016

УДК 159.923

Красильников Игорь Александрович

канд. психол. наук, доцент

старший преподаватель кафедры социальной работы

Полтавского института экономики и права Университета «Украина»

e-mail: igor.krasilnikov@ukr.net

ORCID 0000-0002-7623-5178

**ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ВНУТРЕННИХ
КОНФЛИКТОВ ЛИЧНОСТИ**

В статье рассмотрены основополагающие теоретические представления о психофизиологии высшей нервной деятельности в контексте проблемы внутренних конфликтов личности. Подчеркивается, что психические конфликты имеют объективные нейрофизиологические корреляты и проявляются как у животных, так и у человека. Эти конфликты при наличии высокой неразрешимости часто ведут к расстройствам функционирования нервной системы и к психосоматическим заболеваниям. Акцентируется, что более глубокое понимание психофизиологических механизмов внутриличностных конфликтов позволит системно корректировать и совершенствовать психоконсультативную методологию.

Ключевые слова: внутриличностный конфликт, психорефлекс, нарушение нейрофизиологических процессов.

Постановка проблемы. Благодаря трудам Б. Г. Ананьева и Б. Ф. Ломова в психологии была основана методологическая идея системно-комплексного подхода, где психика человека должна рассматриваться как некая система, имеющая разнокачественные, многоуровневые и многоплановые проявления [1, 2, 3]. В. А. Ганзен указывал, что внутренние конфликты в психической организации человека необходимо исследовать как нарушение целостной связи человека со средой. С одной стороны, детерминация внутреннего конфликта связана с биологическими, а с другой — с социальными программами поведения человека [4].

Феномен внутриличностного конфликта как достаточно сложное в плане генеза психологическое явление можно исследовать на различном системном уровне психической организации человека. Учитывая методологические принципы системного подхода, в котором предполагается изучать психику человека не только как открытую (с внешними связями), но и относительно закрытую систему, внутриличностный конфликт как психологическое образование необходимо изучать на различном уровне психической организации. В связи с этим В. М. Русалов говорит, что системное понимание личностных характеристик и их нарушений невозможно без учета анализа именно психофизиологического уровня функционирования человека [5, 6].

В связи с вышесказанным возникает научная необходимость системно углубить понимание роли психофизиологических механизмов в детермина-

ции внутриличностных конфликтов, которые в свою очередь могут приводить к различным психосоматическим заболеваниям.

Целью статьи является провести анализ фундаментальных теоретических положений, основанных на классических работах в области психофизиологии высшей нервной деятельности в контексте понимания внутренних конфликтов личности.

По мнению М. Г. Ярошевского, внутренний конфликт личности всегда представляет собой стрессовое состояние организма [7]. По мнению же В. С. Ротенберга, И. А. Аршавского и С. М. Бондаренко, этот тип конфликта при недостаточной поисковой активности приводит к нарушениям личности, неврозам [8, 9].

Существенный вклад в решение проблемы психофизиологических механизмов стрессовых состояний организма был сделан Г. Селье. Следует сказать, что он не ограничился пониманием стресса как неспецифической реакции организма на сверхсильный раздражитель. Им были определены фазы эмоциональных реакций на стрессор: тревога, сопротивление, истощение (выход из стрессового состояния), а также выделены три поведенческие позиции живого организма на стресс (по аналогии с клеточным уровнем): активная или борьба, пассивная или бегство и готовность терпеть [10]. Несмотря на важность выделения во времени этих этапов, в этой схеме остается не совсем понятно, при каких условиях происходит переход от фазы сопротивления к фазе выхода из стрессового состояния. При этом, на наш взгляд, поведенческая позиция бегства, при определенных условиях, может рассматриваться уже не как пассивная, а как активная и направленная на решение жизненно важной задачи.

Интересным является замечание Г. Селье о том, что тип поведенческой реакции существенно зависит от того уровня стресса, который комфортно может выдержать человек и который ему следовало бы знать. В противном случае возникают дистресс и страдания. Исследователь считает, что на уровне личности человеку важно иметь жизненную установку на гедонизм и ориентацию на получения радости. Можно сказать, что Г. Селье проблеме стресса постарался вывести из чисто физиологического понимания в психологическую плоскость, сделав акцент на эмоциональном состоянии и поведенческих реакциях.

Методология исследования внутренних конфликтов у человека должна включать экспериментальные исследования, полученные на животных. Исследуя механизмы функционирования нервной деятельности у животных, И. П. Павлов, наряду с врожденными рефлексам, такими как самоохранный, пищевой, половой, выделил и, что очень важно, рефлекс свободы. Им обнаружено, что некоторые животные испытывают достаточно сильное нервное напряжение при ограничении их двигательной активности, животные активно борются за свое физическое освобождение. Животным жизненно необходима подвижность. Рефлекс свободы напоминает живому организму о себе предельно настойчиво. Ученый делает заключение, что рефлексом свободы обладают все животные, но имеются и определенные вариации. Так, дикие животные имеют более выраженный рефлекс

свободы. Ученый отмечает, что при некоторых условиях рефлекс свободы проявляет себя сильнее пищевого рефлекса: собаки отказывались от еды при сильном ограничении их подвижности [11]. Если провести аналогию, хотя это не является строго научно, у человека ценность свободы является одной из самых важных в жизни, но это только некоторый фрейм понимания проблемы внутренних конфликтов.

Интересно, что И. П. Павлов, говоря о рефлексе свободы, вводит понятие и рефлекса рабской покорности: щенки и слабые собаки падают на спину перед большими более сильными собаками. Он заключает, что рефлекс рабства в определенной степени имеет биологический смысл: подчиненная поза более слабой особи ведет к снижению агрессивного поведения более сильной, что способствует выживанию слабейшего. В крайней степени, заключает ученый, рефлекс рабства у человека может проявляться в суицидальном поведении. Рефлекс рабства связывается им со слабым типом нервной системы, который предрасполагает к восприятию множества ситуаций, несущих угрозу, и соответственно возникновению эмоции страха, тревоги и неуверенности в себе. Физиологические следы страха в той или иной степени остаются в памяти жизненного опыта навсегда. Однако, по мнению И. П. Павлова, наиболее трудным физиологическим состоянием для организма является «сшибка», столкновение нервных процессов. В экспериментальных условиях у животных он сумел вызвать невроз как результат перенапряжения процессов возбуждения, который проявлялся неустойчивой агрессивностью и депрессивностью. Состояния перенапряжения нервной системы И. П. Павлов обозначил таким понятием, как «раздражительная слабость». Интересно, что, по его наблюдениям, у животных с сильной нервной системой, высокой уравновешенностью и подвижностью можно также добиться срыва нервной системы, но на это потребуется значительное время и экспериментального труда. Как отмечает ученый, у животных с высоковозбудимой нервной системой «сшибку» нервных процессов в экспериментальных условиях достичь относительно легко. Наличие слабой нервной системы еще не обеспечивает дисбаланс нервных процессов у животных, хотя эмоция страха им высоко присуща. Существенную роль здесь играет подвижность, скорость нервных процессов, которая проявляется пластичным и своевременным реагированием поведения на изменения внешних условий. И. П. Павлов на основании теории рефлекторной деятельности нервной системы выделил два типа животных. Первый тип — смелые животные, у которых условные рефлексы образовывались быстро, а силы своевременно возникающего раздражительного процесса было достаточно, чтобы преодолеть влияние посторонних факторов и при этом достигать цели и не доводить нервную клетку до патологического истощения. Второй тип — трусливые животные, у которых условные рефлексы формировались достаточно медленно и оказывались неустойчивыми, а силы раздражительного процесса часто было недостаточно для преодоления посторонних факторов, что приводило к высокой тормозимой и панической реакции.

Несмотря на то, что И. П. Павлов подчеркивал, что конфигурация условных рефлексов, сформированных на протяжении всей жизни, может

высоко определять эмоциональное состояние и тип поведения. Так, он говорил, что через воспитание внешние индивидуально-этические и общественные требования можно преобразовать во внутренние, личностные качества, которые в дальнейшем могут путем репрессии задержать или постоянно задерживать половое развитие. В определенный момент жизни возможна «сшибка» соответствующих нервных процессов, который можно обозначить на уровне личности как внутренний конфликт. На наш взгляд, это достаточно важная точка зрения имеет прямое отношение к пониманию генеза внутриличностных конфликтов у человека. Если конфликт на уровне личности разрешить не удастся, то может возникнуть, по его мнению, так называемая ультрапарадоксальная фаза (фаза инверсии): подавленное сильное физиологическое желание превращается в свою противоположность, когда человек прибегает к самооправданию подавленного чувства, пытается переубедить себя, снижая ценность физиологического возбуждения, считая его безнравственным. На этом фоне развивается множество страхов, фобий и навязчивостей.

В рамках методологии объективной психологии В. М. Бехтерев высказывал идею, что структура личности имеет условно два близко связанных друг с другом комплекса психофизиологических следов, один из которых тесно связан с органической системой, а другой — с социальной жизнью человека. В зависимости от большего или меньшего развития этих психофизиологических структур в личности может быть выражена соответственно мотивация эгоизма или альтруизма. Личность может своими поступками альтруистического характера вступать в конфликт с органическими потребностями, т. е. органические потребности подавляются социальными воздействиями, прошлым опытом социальных отношений. Этот императивный социальный опыт обозначен В. М. Бехтеревым понятием «психорефлексы», которые чрезвычайно чувствительны к общественной жизни и быстро оживляются. Психорефлексы как рефлексы личности определяются сложным сочетанием элементов прошлого индивидуального опыта. Если при высокой силе раздражимости, которые связаны с наступательным действием, будут одновременно оживляться прежние следы задерживающего характера психорефлекторного движения (по внутренним личным мотивам), то могут возникать психоастенические реакции. Ученый делает вывод, что личность занимает центральное положение во всей невропсихике человека благодаря своему теснейшему отношению к важнейшим жизненным условиям организма. Важно, что В. М. Бехтеревым была подчеркнута роль патологического психорефлекса в возникновении некоторого класса заболеваний, и фактически им высказана идея, что невроз есть в первую очередь болезнь личности. В связи с исследованием конфликта между эгоистической и альтруистической мотивацией человека М. Бехтерев поднимает проблему свободной воли. На основе поднятия этой проблемы в философии эпикурейцев и стоиков, он делает вывод, что как не может быть абсолютно свободной воли, поступков, так и не может быть их полной детерминации. Все действия и поступки человека находятся под влиянием психорефлексов личности как сочетания психофизиологических

следов [12]. Таким образом, можно видеть, что М. Бехтерев приходит к идее о чрезвычайно высоком участии социальных психорефлексов в возникновении внутренних конфликтов между эгоистической и альтруистической мотивацией.

Проблема психофизиологических оснований внутреннего конфликта личности поднималась в теории «доминанты» А. А. Ухтомского. По мнению ученого, внутренний конфликт личности можно понять как столкновение двух доминант. Подавленная доминанта, как очаг возбуждения в ЦНС и подчиняющий жизненные усилия человека, совпадает по сенсу с психическими комплексами З. Фрейда. Эти подавленные и заторможенные психофизиологические доминанты могут действовать патогенно на организм человека. Исследователь отмечает, что подавление высокоактивной доминанты прямым логическим переубеждением преодолеть, как правило, очень трудно. По выражению А. А. Ухтомского, доминанта способна к самооправданию [13]. На наш взгляд, эта идея напрямую связана с идеей психологических защит в психоанализе. Активизация конфликтной (подавленной) доминанты, очаг которой сохраняется, возможна, если в поле внимания человека будут попадать раздражители, которые хотя бы частично связаны с ней. Эмоциональный след, оставшийся от ранее пережитой доминанты, может постоянно напоминать о себе при столкновении с типичными психотравмирующими жизненными ситуациями. Клинически это стрессовое состояние проявляется перенапряжением вегетативных центров, астеническим синдромом и вегето-сосудистой дистонией. При этом резко уменьшаются психофизиологические компенсаторные возможности организма. Следует отметить его важное замечание, что при остаточной незначительной травмирующей доминанте появление новой, но творческой доминанты может иметь позитивный психотерапевтический эффект для организма.

Одной из реализаций системного подхода в психофизиологии является создание П. К. Анохиным концепции «функциональной системы», характерной чертой которой явилась идея, что функционирование отдельных компонентов организма должно рассматриваться в рамках более широкой сферы жизнедеятельности. Функциональная система работает по принципу самоорганизации. Нарушение механизма самоорганизации, по его мнению, говорит о внутреннем конфликте в психофизиологической системе организма. В функциональной системе им выделены два уровня саморегуляции: первый — внутренний, физиологический (связанный с поддержанием устойчивости внутренней среды) и второй — внешний (связанный с поведенческими актами в жизненной среде). Нарушение внутренней среды, устойчивости собственно физиологических систем в значительной степени определяются характером поведенческой активности в плане возможности достижения цели как полезного результата для организма. Доминирующая мотивация, по мысли П. К. Анохина, является системообразующим фактором функциональной системы, на основании которого конструируется целенаправленная программа поведения. На рассогласование между целью как образом полезного результата и состоянием организма в настоя-

щий момент реагирует эмоциональная сфера человека. Эмоции в структуре поведенческого программирования выполняют сигнальную функцию, т. е. функцию опережающего отражения. Чем выше это рассогласование, тем сильнее проявляются негативные эмоции. Поведение осуществляется до тех пор, пока не произойдет удовлетворение при достижении полезного результата [14]. Можно сказать, что П. К. Анохин обнаружил связь между наличием конфликта (рассогласования) в системе «организм — среда» с нарушением механизмов саморегуляции.

В теории системной локализации высших психических функций А. Р. Лурия указывает на тесную связь эмоций и активности человека. Он рассматривает дезорганизацию и нарушение саморегуляции человеческого поведения в первую очередь как задержку человеческой активности. Нарушение саморегуляционных процессов на уровне организма возникает, когда не удается решить задачу осуществления коркового контроля над непосредственным диффузным возбуждением нейронных процессов, возникающих в подкорковых структурах мозга. Если И. П. Павлов выделил экспериментальный невроз у животных, как конфликт-сшибку между «воспитанным» и безусловным рефлексом, то А. Р. Лурия показал, что для получения острой аффективной реакции необходимо столкновение двух противоположных условных рефлексов. Этот тип конфликта связан с явлениями мотивационной недостаточности, которые не способны обеспечить решение сложной, но жизненно важной задачи. Если мощная система нейронной активности подпадает под торможение, то возникает психический конфликт, который сопровождается глубокими нейродинамическими изменениями и аффективным взрывом. Мотивационная конфликтность поведения связана с недостаточной саморегуляционной функцией аффективного состояния. А. Р. Лурия обнаружил, что у невротиков нет достаточной корковой регуляция аффективными процессами. Поэтому они часто могут проявлять спонтанную возбудимость при сниженном волевом контроле [15].

Проблема активности адаптационных реакций организма на изменившиеся условия существования была рассмотрена П. В. Симоновым. Согласно его взглядам, живой организм часто не способен ответить адаптивно гибкими и адекватными способами поведения, что приводит к дезадаптации, т. е. конфликту в системе «организм — жизненная среда». Для объяснения данного феномена он вводит такое понятие, как «динамический физиологический стереотип», который, по его мнению, представляет относительно устойчивый комплекс ответных условных и безусловных реакций организма на типичные воздействия среды. Живые системы далеко не всегда имеют достаточно полную информацию, необходимую для удовлетворения своих потребностей. Они вынуждены действовать в условиях определенного дефицита информации, когда нет сведений о том, какое поведение необходимо совершить — борьбу или бегство. На этот дефицит информации организм реагирует эмоциональной активностью. По мнению ученого, эмоции вообще не нужны живой системе (человеку), если она владеет информацией о том, как противостоять угрозе, как преодолеть

препятствие. Эмоции, в целях обеспечения надежности живой системы и выживания, отражают вероятность (возможность) удовлетворения потребности и способствуют поиску новой, дополнительной информации. Невроз рассматривается исследователем как результат острейшего дефицита нужной информации, на основании которой можно было бы найти выход из ситуаций, несущих эмоциональное страдание. Ситуация требует от личности выбора, и этот выбор оказывается для нее непосилен. Ученый пытается осмыслить этот феномен следующим образом: потребность в сохранении жизни у смелого человека такая же, как и у трусливого, но в критической ситуации у первого почти не наблюдаются вегетативные сдвиги, в то время как в организме второго отмечается «вегетативная буря» [16, 17]. Однако не совсем понятно, когда он говорит, что эмоции могут брать на себя функцию восполнения, компенсации недостаточности знаний для регуляции поведения. Возникает вопрос о том, в какой мере можно было бы считать такое компенсаторное поведение собственно адаптивным.

На основании вышесказанного можно сделать следующие **выводы**. Мотивационные внутренние конфликты, несмотря на то, что их источник лежит в социокультурном пространстве личности, имеют объективное выражение в виде на психофизиологическом уровне функционирования человека. Столкновение нервных процессов между возбужденными нейронными структурами мозга сопровождается нарушением психических саморегуляционных механизмов и формированием патологических психорефлексов. При пролонгированной конфликтности существует высокий риск возникновения психосоматических заболеваний. Однако, на наш взгляд парадигмы нейро- и психофизиологии недостаточно, чтобы объяснить генезис и разрешение внутренних конфликтов. Для психологии личности будет полезна идея, что подавление одной из доминант нельзя рассматривать как разрешение конфликта на уровне нейро- и физиологических процессов. Психотерапия при внутриличностных конфликтах должна учитывать тот факт, что подавленная доминанта может оказывать значительное сопротивление ментальному моделированию тех или иных поведенческих стратегий.

Список использованных источников и литературы

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. — СПб.: Питер, 2001. — 288 с.
2. Барabanщиков В. А. Системный подход в структуре психологического познания / В. А. Барabanщиков // Методология и история психологии. — 2007. — Том 2, выпуск 1. — С. 86–99.
3. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. — М.: Наука, 1984. — 443 с.
4. Ганзен В. А. Системные описания в психологии. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1984. — 176 с.
5. Марютина Т. М. Введение в психофизиологию / Т. М. Марютина, О. Е. Ермолаев. — М.: Московский психолого-социальный институт «Флинта», 2001. — 400 с.
6. Русалов В. М. Биологические основы индивидуально-психологических различий: Монография / В. М. Русалов. — М.: Наука, 1979. — 321 с.
7. Ярошевский М. Г. История психологии от античности до середины XX в. / М. Г. Ярошевский. — М.: Мысль, 1996. — 416 с.

8. Ротенберг В. С. Сновидение, гипноз и деятельность мозга / В. С. Ротенберг. — М.: ООО «Центр гуманитарной литературы «РОН», В. Секачев, 2001. — 256 с.
9. Ротенберг В. С. Мозг. Обучение. Здоровье / В. С. Ротенберг, С. М. Бондаренко. — М.: Просвещение, 1989. — 239 с.
10. Сайт Г. Ефимова, В. Никонова. Селье Г. Стресс без дистресса [Электронный ресурс] / Г. Селье. — Режим доступа: http://www.koob.ru/selye_g/stress_bez_distressa
11. Павлов И. П. Рефлекс свободы / И. П. Павлов. — СПб.: Северо-Запад, 2011. — 448 с.
12. Бехтерев В. М. Объективная психология / В. М. Бехтерев. — М.: Наука, 1991. — 475 с.
13. Ухтомский А. А. Доминанта / А. А. Ухтомский. — СПб.: Питер, 2002. — 448 с.
14. Анохин П. К. Очерки по физиологии функциональных систем / П. К. Анохин. — М.: Медицина, 1975. — 447 с.
15. Лурья А. Р. Природа человеческих конфликтов: Объективное изучение дезорганизации поведения человека / А. Р. Лурья. — М.: Когито-Центр, 2002. — 527 с.
16. Симонов П. В. Мотивированный мозг / П. В. Симонов. — М.: Наука, 1987. — 270 с.
17. Симонов П. В. Эмоциональный мозг / П. В. Симонов. — М.: Наука, 1981. — 215 с.

References

1. Ananyev, B. G. (2001). *Chelovek kak predmet poznaniya [Man as a subject of knowledge]*. Saint-Petersbourg: Piter [in Russian].
2. Barabanshchikov, V. A. (2007). Sistemnyy podkhod v strukture psikhologicheskogo poznaniya [The System approach in the structure of psychological knowledge]. *Metodologiya i istoriya psikhologii — Methodology and history of psychology, Vol. 2, 1, 86–99* [in Russian].
3. Lomov, B. F. (1984). *Metodologicheskiye i teoreticheskiye problemy psikhologii [Methodological and theoretical problems of psychology]*. — Moscow: Nauka [in Russian].
4. Ganzen, V. A. (1984). *Sistemnyye opisaniya v psikhologii [A. System descriptions in psychology]*. Leningrad: Izd-vo Leningradskogo un-ta [in Russian].
5. Maryutina, T. M., & Ermolayev, O. E. (2001). *Vvedeniye v psikhofiziologiyu [Introduction to psychophysiology]*. Moscow: Moskovskiy psikhologo-sotsialnyy institute «Flinta» [in Russian].
6. Rusalov, V. M. (1979). *Biologicheskiye osnovy individualno-psikhologicheskikh razlichiy. Monografiya [Biological basis of individual psychological differences.]*. Moscow: Izd-vo «Nauka» [in Russian].
7. Yaroshevskiy, M. G. (1996). *Istoriya psikhologii ot antichnosti do serediny XX v. [History of psychology from antiquity to the mid-twentieth century]*. Moscow: Mysl [in Russian].
8. Rotenberg, V. S. (2001). *Snovideniye, gipnoz i deyatelnost mozga [The Dream, hypnosis and brain activity]*. Moscow: ООО «Tsenr gumanitarnoy literatury «RON». V. Sekachev [in Russian].
9. Rotenberg, V. S., & Bondarenko, S. M. (1989). *Mozg. Obucheniye. Zdorovye [The Brain. Training. Health]*. Moscow: Prosveshcheniye [in Russian].
10. Sayt Efimova, G. & Nikonova, V. Selye, G. Stress bez distressa [Site Efimova G. Nikonova V. Stress without distress]. Retrieved from http://www.koob.ru/selye_g/stress_bez_distressa [in Russian].
11. Pavlov, I. P. (2011). *Refleks svobody [Reflex of freedom]*. Saint-Petersbourg: Severo-Zapad [in Russian].
12. Bekhterev, V. M. *Obyektivnaya psikhologiya [Objective psychology]*. Moscow: Nauka [in Russian].
13. Ukhtomskiy, A. A. (2002). *Dominanta [Dominanta]*. Saint -Petersbourg: Piter [in Russian].
14. Anokhin, P. K. (1975). *Ocherki po fiziologii funktsionalnykh sistem [Essays of physiology of functional systems]*. Moscow: Meditsina [in Russian].
15. Luriya, A. R. (2002). *Priroda chelovecheskikh konfliktov: Obyektivnoye izucheniye dezorganizatsii povedeniya cheloveka [The Nature of human conflicts: an Objective study of the disorganization of human behavior]*. Moscow: Kogito-Tsentr [in Russian].
16. Simonov, P. V. (1987). *Motivirovanny mozg [A Motivated brain]*. Moscow: Nauka [in Russian].
17. Simonov, P. V. (1981). *Emotsionalnyy mozg [Emotional brain]*. Moscow: Nauka [in Russian].

Красильников Ігор Олександрович

канд. психол. наук, доцент

старший викладач кафедри соціальної роботи

Полтавського інституту економіки і права Університету «Україна»

**ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ВНУТРІШНІХ КОНФЛІКТІВ
ОСОБИСТОСТІ**

Резюме

У статті розглянуті основні теоретичні уявлення про психофізіологію вищої нервової діяльності людини в контексті проблеми внутрішніх конфліктів особистості. Підкреслюється, що психічні конфлікти мають об'єктивні нейрофізіологічні кореляти і проявляються як у тварин, так і у людини. Ці конфлікти при наявності високої нерозв'язуваності часто ведуть до розладів функціонування нервової системи і до психосоматичних захворювань. Акцентується, що більш глибоке розуміння психофізіологічних механізмів внутрішньоособистісних конфліктів дозволить системно коригувати і вдосконалювати психоконсультативну методологію.

Ключові слова: внутрішньоособистісний конфлікт, психорефлекс, порушення нейрофізіологічних процесів.

Krasilnikov Igor Aleksandrovich

candidate of psychological Sciences, associate Professor

The teacher of department of social work

The Poltava institute of economy and the right of University «Ukraine»

**PSYCHOPHYSIOLOGY MECHANISMS OF OF INTERNAL CONFLICTS
OF THE PERSON**

Abstract

In clause theoretical representations about psychophysiology correlate internal conflicts of the person are considered. The purpose of clause is to lead the theoretical analysis of the fundamental theoretical positions based on classical works in the field of physiology of the nervous activity in a context of understanding of internal conflicts of the person.

In the article theoretical sights of founders of psychophysiology of the person in a context of a problem of intrapersonal conflicts are considered. It is underlined, that mental conflicts have objective neuron-physiological correlate and are manifest at animals and at the person. These conflicts at presence of high unsolvability often lead to infringements of functioning of nervous system and to psychosomatic to diseases. The accent is done, that deeper understanding psychophysiology mechanisms of intrapersonal conflicts will allow is system to correct and improve psychotherapeutic methodology.

In clause it is underlined, that motivational internal conflicts in spite of the fact that their source lays in social and culture space of the person, have objective expression in the form of on psychophysiology a level of functioning of the person. Collision of nervous processes between the activation neural structures of a brain is accompanied by infringement mental self regulation mechanisms and formation pathological psychoreflexes. At the prolonged conflictness there is a high risk of determination psychosomatic diseases.

The methodology psychophysiological self-control can be insufficiently for the purpose solution of internal conflicts. Here it is important to consider, that idea of sup-

pression of one of dominants it is impossible to consider as the way solution of conflict. Disputed dominants are capable to be shown in significant resistance of the person to modelling of those or other behavioural strategy. The psychotherapy of this class of diseases should to realize from that understanding that there is a set of vital situations when the person cannot accept that, the decision which it and wished to carry out.

Key words: the intrapersonal conflict, psychoreflex, infringement of neurophysiology processes.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2016

УДК 159.923

Кушнір Євгенія Алексеевна

соискатель кафедры общей психології і психології розвитку личности

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

e-mail: zeniat@mail.ru

ORCID 0000-0002-1756-9303

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЕДИНИЦЫ СОБСТВЕННОГО ВРЕМЕНИ С ДЕПРЕССИВНЫМ ПОКАЗАТЕЛЕМ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА ГЕСТАЦИОННОЙ ДОМИНАНТЫ

Вычислена единица собственного времени беременных, τ -тип по Б. И. Цуканову, при помощи метода воспроизведения длительности временного интервала. Установлено, что распределение типов темперамента беременных (исходя из количественного показателя типа темперамента) отличается от предложенного Б. И. Цукановым для человеческой популяции. Обнаружена взаимосвязь единицы собственного времени, переживаемого беременными, с депрессивным показателем психологического компонента гестационной доминанты. Выяснено, что беременные женщины флегматоидного типа темперамента подвержены осложнениям в протекании беременности, причем вероятнее подвержены те из них, которые точнее воспроизводят интервалы времени. Беременные флегматоидной группы, имеющие осложнения в протекании беременности, более подвержены депрессии, чем условно здоровые беременные.

Ключевые слова: беременные женщины, единица переживания собственного времени беременными, гестационная доминанта, психологический компонент гестационной доминанты.

Постановка проблемы. Несмотря на множество психологических исследований в области беременности и материнства, в настоящее время продолжает расти интерес к вопросам, связанным с психологическими аспектами беременности и родов, с зависимостью благополучного протекания беременности от психологического состояния женщины. Различия в содержании и структуре материнской составляющей заставляют искать причины в индивидуальных типологических особенностях беременных женщин.

Понятие психологического компонента гестационной доминанты (ПКГД) в тезаурус науки ввел И. В. Добряков [3]. Данное понятие он определил как совокупность механизмов психической саморегуляции, включающихся при возникновении беременности и формирующих у беременной женщины поведенческие стереотипы, направленные на сохранение беременности и на создание условий для развития ребенка [3]. И. В. Добряковым была предложена методика — тест отношения беременной (ТОБ) для определения типа переживания беременности [2]. Тест содержит три блока (А, Б, В), — в каждом из них три раздела, в которые входят различные понятия, представленные пятью утверждениями, отражающими различные типы ПКГД [2]. Каждый блок и каждый раздел имеет свое обозначение

(см. таблицу 1). На основании этого теста И. В. Добряков выделил пять типов переживания беременности — оптимальный, эйфорический, гипогестозногностический, тревожный и депрессивный [2]. Принадлежность к какому-либо типу ПКГД определяется количеством набранных баллов. И. В. Добряков предлагает считать преимущественную принадлежность к определенному типу психологического компонента гестационной доминанты, если значение баллов не менее 7 из 9 максимальных [2].

Таблица 1

Ключ к интерпретации ТОБ И. В. Добрякова

Блоки	Разделы
А — отношение к себе беременной	1.Отношение к беременности
	2. Отношение к образу жизни во время беременности
	3.Отношение во время беременности к предстоящим родам
Б — отношения в системе «мать-дитя»	1.Отношение к себе как к матери
	2.Отношение к своему ребенку
	3.Отношение к вскармливанию ребенка грудью
В — отношение беременной женщины к отношению к ней окружающих	1.Отношение ко мне беременной мужа
	2.Отношение ко мне беременной родственников и близких
	3.Отношение ко мне беременной посторонних людей

Проблемы индивидуальных психологических различий беременных изучали многие психологи и медики. Л. Н. Рабовалюк, на основе теста отношений беременной (ТОБ) И. В. Добрякова, предложила разделять женщин на подтипы для формирования более точных психокоррекционных групп [5]:

- чисто оптимальный подтип ПКГД (9 баллов);
- преимущественно оптимальный подтип ПКГД (7 баллов по основной шкале, а остальные 2 распределены между эйфорическим и гипогестозногностическим, но по тревожному и депрессивному варианту нет ни одного балла);
- оптимально-эйфорический подтип ПКГД (5–6 баллов по оптимальному типу ПКГД и 4–3 — по эйфорическому типу ПКГД);
- оптимально-гипогестозногностический подтип ПКГД (5–6 баллов по оптимальному типу ПКГД и 4–3 — по гипогестозногностическому типу ПКГД);
- оптимально-тревожный подтип ПКГД (5–6 баллов по оптимальному типу ПКГД и 4–3 — по тревожному типу ПКГД, и допускается при высоком балле (7–8) по оптимальному типу — один балл по депрессивному типу ПКГД);
- оптимально-депрессивный подтип ПКГ (5–6 баллов по оптимальному типу ПКГД и 4–3 — по депрессивному типу ПКГД, и/или один балл по тревожному типу ПКГД). Аналогично распределяются и другие подтипы [5]. Кроме того, Л. Н. Рабовалюк был выделен *смешанный подтип* ПКГД, так как часто возникают сложности отнесения типа психологического компонента гестационной доминанты к определенному подтипу. В данной ситуации баллы распределяются примерно ровно среди всех типов (оптимальный, эйфорический, гипогестозногностический и допускается один балл

по тревожному типу ПКГД). Если же баллы распределились таким образом, что по тревожному типу 2–3 балла, а остальные равномерно распределены между остальными типами, то можно отнести данный подтип к *смешанно-тревожному подтипу* ПКГД. После этого Л. Н. Рабовалюк объединила данные подтипы в четыре анализируемые группы для дифференциации степени риска:

- 1) группа преимущественно оптимального типа ПКГД (не выявленных, несущественных рисков);
- 2) группа минимального (низкого, слабого, приемлемого) риска;
- 3) группа умеренного (среднего) риска;
- 4) группа значительного (повышенного, высокого, максимального) риска [5].

Е. В. Лохина изучала зависимость типов ПКГД от уровня личностной тревожности [4]. М. С. Вербицкая выявила зависимость осложнений в протекании беременности от отклонения от оптимального типа ПКГД [1].

Нам же представляется интересным рассматривать тип психологического компонента гестационной доминанты в рамках научной школы «Психология времени Д. Г. Элькина — Б. И. Цуканова» исходя из единицы собственного времени, переживаемого беременными.

В данном исследовании нами была поставлена *цель* экспериментального установления единицы переживания собственного времени беременными, выделение τ -типа (количественного показателя темперамента) беременных, определение типов ПКГД и выявление взаимосвязи единицы собственного времени, переживаемого беременными, с депрессивным показателем психологического компонента гестационной доминанты.

В исследовании, проходившем на базе родильного дома № 3 города Запорожья, приняло участие 155 женщин. 88 беременных, находящихся в стационаре, — основная группа, и 66 — условно здоровых беременных, посещавших женскую консультацию, — контрольная группа. Группы не имеют различий по возрасту и сроку беременности (t -критерий Стьюдента). Средний возраст беременных — 28 лет, третий триместр беременности.

Нами были использованы экспериментальный метод воспроизведения длительности временного интервала (компьютерный вариант), с помощью которого вычислялась единица собственного времени, переживаемого беременными, « τ -тип» по Б. И. Цуканову [6], а также методика — Тест отношений беременной (ТОБ) И. В. Добрякова, с помощью которого определялся психологический компонент гестационной доминанты [2].

Результаты исследования. В результате вычисления единицы собственного времени, переживаемого беременными, нами было обнаружено, что группы по данному показателю не имеют различий (t -критерий Стьюдента). Однако было замечено отсутствие представителей холероидного типа темперамента (исходя из количественного показателя типа темперамента по Б. И. Цуканову) в обеих группах испытуемых. Было выявлено отличие в распределении типологических групп в основной и контрольной группах, а также отличие с распределением типологических групп, предложенным Б. И. Цукановым для человеческой популяции [6] (см. таблицу 2).

Таблица 2

Распределение типологических групп

Типологическая группа	Распределение типологических групп беременных в %		Распределение типологических групп по Б. И. Цуканову в %
	Основная группа	Контрольная группа	
холероидная	0	0	14
сангвиноидная	5,6	10,6	44
равновесная	2,2	1,5	4
меланхолидная	61,9	69,7	29
флегматоидная	30,3*	18,2*	9

* — наличие различий по ϕ критерию Фишера на уровне значимости $\phi=0,05$

Основная (30,3 %) и контрольная (18,2 %) группы имеют различия по количеству представленности флегматоидного типа темперамента (ϕ критерий Фишера=1,754 на уровне значимости $\phi=0,05$). Эти данные позволяют предположить, что беременные женщины флегматоидного типа темперамента, вероятно, более подвержены осложнениям в протекании беременности, чем представители других типологических групп.

Мы полагаем, что такое отличие в распределениях испытуемых по типологическим группам может быть связано с физиологическими особенностями беременных женщин (влияние гормона прогестерона (гормон желтого тела), с изменением эндогенных биоритмов) и особенностями психологического состояния беременных.

При измерении τ -типа нами учитывалась мера точности воспроизведения испытуемыми интервалов времени. По среднему квадратическому отклонению и по количеству точных воспроизведений интервалов основная и контрольная группы не имеют различий (t -критерий Стьюдента).

Исходя из количества точных воспроизведений интервалов времени группы были поделены на «точных», «средне-точных» и «неточных», а также было составлено процентное содержание представителей типологических групп в этих категориях. Результаты были внесены в таблицы 3 и 4.

Таблица 3

Распределение испытуемых исходя из количества точно воспроизведенных интервалов времени

Категория	Распределение беременных в %	
	Основная группа	Контрольная группа
«точные»	12,4	10,6
«средне-точные»	75,3	75,8
«неточные»	12,3	13,6

Как видно из таблицы 4, основная и контрольная группы имеют различия в распределении по типологической группе флегматоидов, в категории точно воспроизводящих интервалы времени по критерию Фишера на уровне значимости $\phi=0,05$. То есть представителей флегматоидов, точно воспроизводящих интервалы времени, достоверно больше в группе женщин,

имеющих осложнения в протекании беременности. На основании этого можно предположить: беременные женщины флегматоидного типа темперамента, точно воспроизводящие интервалы времени, вероятно, склонны к осложнениям в протекании беременности.

Таблица 4

Распределение беременных по типологическим группам исходя из количества точно воспроизведенных интервалов времени

Типологическая группа	Распределение испытуемых в %	
	Основная группа	Контрольная группа
	Категория «точные»	
сангвиноидная	0	0
равновесная	0	0
меланхолидная	4,5	9,1
флегматоидная	7,9*	1,5*
Категория «средне-точные»		
сангвиноидная	3,4	7,6
равновесная	1,1	1,5
меланхолидная	49,5	51,5
флегматоидная	21,3	15,2
Категория «неточные»		
сангвиноидная	2,2	3
равновесная	1,1	0
меланхолидная	7,9	9,1
флегматоидная	1,1	1,5

* — наличие различий по ϕ критерию Фишера на уровне значимости $\phi=0,05$

Следующим этапом исследования было определение психологического компонента гестационной доминанты с помощью ТОБ И. В. Добрякова. Основная и контрольная группы по количеству баллов не имеют различий (t – критерий Стьюдента) ни в одном из типов ПКГД.

В нашем исследовании чистых типов ПКГД либо преимущественных типов ПКГД в трактовке И. В. Добрякова [2] оказалось крайне мало. Поэтому мы использовали деление на подтипы ПКГД и объединение их в группы для дифференциации степени риска в трактовке Л. Н. Рабовалюк [5]. Результаты внесены в таблицы 5 и 6.

Таблица 5

Результаты распределения подтипов ПКГД в трактовке Л. Н. Рабовалюк

Подтип ПКГД	% испытуемых основная группа	% испытуемых контрольная группа
Чисто оптимальный	0	1,5
Преимущественно оптимальный	6,7	9,1
Оптимально-эйфорический	11,4	15,2
Оптимально-гипогестогнозический	0	1,5
Оптимально-тревожный	5,6	1,5
Преимущественно эйфорический	1,1	0
Эйфоро-оптимальный	11,2	7,6
Смешанный	29,2	24,2
Смешанно-тревожный	34,8	39,4

Таблиця 6

Распределение беременных по группам риска в трактовке Л. Н. Рабовалюк

Группы риска в трактовке Л. Н. Рабовалюк	Распределение беременных в %	
	Основная группа	Контрольная группа
Группа незначительных рисков	18	25,8
группа минимального риска	11,2	9
группа умеренного риска	36	25,8
группа значительного риска	34,8	39,4

Как видно из таблицы 6, группы различий не имеют. Максимальное количество женщин в основной группе приходится на группу умеренного риска. Л. Н. Рабовалюк характеризует ее как группу, в которой женщины, как правило, неплохо адаптированы и имеют незначительные осложнения течения беременности [2]. А максимальное количество женщин в контрольной группе приходится на группу значительного риска, нуждающуюся в незамедлительной психологической поддержке, желательно не в групповой, а индивидуальной работе. Возможно, в стационаре женщины психологически более адаптировались, но не исключено, что в контрольной группе присутствуют женщины, не согласившиеся на показанную им госпитализацию. Процент женщин, не нуждающихся в психологической коррекции, в основной группе (18 %) меньше, чем в контрольной (25,8 %).

Для определения взаимосвязи между единицей собственного времени, переживаемого индивидом, по Б. И. Цуканову, и показателем психологического компонента гестационной доминанты по И. В. Добрякову нами был использован коэффициент ранговой корреляции Спирмена. Результаты были внесены в таблицу 7.

Таблиця 7

Результаты ранговой корреляции между показателями единицы собственного времени, переживаемого беременными, и балловыми показателями типов ПКГД

τ	Типы ПКГД по И. В. Добрякову				
	О	Э	Г	Т	Д
Основная группа	$R_s=0,014$	$R_s=-0,093$	$R_s=0,15$	$R_s=0,049$	$R_s=0,469^{**}$
Контрольная группа	$R_s=0,035$	$R_s=0,006$	$R_s=0,228$	$R_s=-0,029$	$R_s=0,259^*$

Примечание ** — корреляция на уровне $p=0,01$; * — корреляция на уровне $p=0,05$; О — оптимальный тип ПКГД, Э — эйфорический тип ПКГД, Г — гипогестозогнозический тип ПКГД, Т — тревожный тип ПКГД, Д — депрессивный тип ПКГД; τ — единица переживания собственного времени по Б. И. Цуканову.

Как видно из таблицы 7, существует прямая статистически значимая корреляция между показателями единицы переживания собственного времени по Б. И. Цуканову и депрессивным показателем ПКГД по И. В. Добрякову в обеих группах, что позволяет предположить, что чем больше единица собственного времени, переживаемого беременными, тем больше вероятность наличия депрессивного показателя психологического компонента гестационной доминанты.

Далее мы проследили распределение депрессивного показателя по представителям типологических групп. Результаты внесены в таблицу 8.

Таблица 8

Распределение депрессивного показателя по типологическим группам

Типологическая группа	Распределение депрессивного показателя в %	
	Основная группа	Контрольная группа
сангвиноидная	0	6,1
равновесная	0	0
меланхолидная	10,1	9,1
флегматоидная	15,7*	6,1*

* — наличие различий по ϕ критерию Фишера на уровне значимости $\phi=0,05$.

Как видно из таблицы 8, в основной группе депрессивный показатель составляет 25,8 %, а в контрольной — 21,3 %. При этом имеется значимое различие в основной и контрольной группах в распределении депрессивного показателя в типологической группе флегматоидов по ϕ критерию Фишера на уровне значимости $\phi=0,05$. Что дает основание предположить, что беременные флегматоидной группы, имеющие осложнения в протекании беременности, более подвержены депрессии, чем условно здоровые беременные флегматоидной группы.

Далее мы проследили, в каких блоках и разделах ТОБ представлен депрессивный показатель. Результаты внесли в таблицу 9.

Таблица 9

Распределение депрессивного показателя по блокам и разделам ТОБ

Блоки	Разделы	Распределение депрессивного показателя в %	
		Основная группа	Контрольная группа
А	1	0	0
	2	4,5	1,5
	3	0	0
Б	1	1,1	0
	2	3,4	3
	3	11,2	10
В	1	1,1	0
	2	0	0
	3	4,5	1,5

Как видно из таблицы 9, максимальное количество — 11,2 % испытуемых с депрессивным показателем в основной и 10 % в контрольной группе относится к разделу — «отношение к вскармливанию ребенка грудью», на втором месте «отношение к своему ребенку», на третьем — «отношение к образу жизни во время беременности» и «отношение посторонних людей». Примечательно, что в разделах «отношение к беременности», «отношение во время беременности к предстоящим родам», «отношение ко мне беременной родственников и близких» с депрессивным показателем не оказалось ни одного испытуемого в обеих группах. Это говорит о том, что для всех женщин беременность желанное состояние, предстоящие роды не вызывают депрессивных мыслей и отношения с родственниками находятся в гармонии.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Беременные женщины имеют отличное от предложенного Б. И. Цукановым распределение единицы переживания собственного времени, исключая представитель холероидного типа темперамента. Беременные женщины флегматоидного типа темперамента подвержены осложнениям в протекании беременности. Чем точнее беременные женщины флегматоидного типа темперамента воспроизводят интервалы времени, тем вероятнее они подвержены осложнениям в протекании беременности. Чем больше у беременной единица собственного времени, тем вероятнее проявление у нее депрессивного показателя. Беременные флегматоидной группы, имеющие осложнения в протекании беременности, более подвержены депрессии, чем условно здоровые беременные. Чаще всего депрессивный показатель проявляется у беременных в связи с вопросами вскармливания ребенка грудью. Практическое применение полученных нами данных связано с формированием психокоррекционных групп. Материалы исследования могут быть использованы в процессе подготовки и повышения квалификации практических психологов и медицинских работников, оказывающих психологическую помощь беременным женщинам.

Список использованных источников и литературы

1. Вербицкая М. С. Особенности течения беременности, родов и послеродового периода у женщин с различным психосоматическим статусом / М. С. Вербицкая // Медицинский журнал. — Минск, 2008. — N 4. — С. 11-14.
2. Добряков И. В. Клинико-психологические методы определения типа психологического компонента гестационной доминанты // Перинатальная психология и нервно-психическое развитие детей: Сб. материалов конф. — СПб., 2001. — С. 39-48.
3. Добряков И. В. Перинатальная психология. — СПб.: Питер, 2010. — 272 с.
4. Лохина Е. В. Особенности психо-эмоционального состояния беременных и формирование психологического компонента гестационной доминанты в третьем триместре беременности // Современные проблемы науки и образования. — 2013. — № 2.
5. Рабовалюк Л. Н. Выделение подтипов ПКГД на основе теста отношения беременной И. В. Добрякова. Научно-издательский центр «Социосфера». — 2008. — № 4.
6. Цуканов Б. И. Время в психике человека: Монография. — Одесса: Астропринт, 2000. — 220 с.

References

1. Verbitskaya M. S. (2008) Osobennosti techeniya beremennosti? Rodov I poslerodovogo perioda u zhenshin s razlichnim psihosomaticheskim statusom [The course of pregnancy, childbirth and the postpartum period in women with various psychosomatic status] Meditsinskiy jurnal -Journal of Medicine. 4,11-14. — Minsk [in Belarus]
2. Dobryakov I. V. (2001) Kliniko-psihologicheskie metodi opredeleniya tipa psihologicheskogo komponenta gestatsionnoy dominanti [Clinical and psychological methods of determining the type of psychological component of gestational dominant] Perinatalnaya psihologiya I nervno-psihicheskoe razvitie detey -Perinatal Psychology and psychological development of children Sb. Materialov konf. — SPb., 39-48 s. — Sat. materials conf. (pp. 39-48) — SPb. [in Russian]
3. Dobryakov I. V. (2010) Perinatal psychology. — SPb.: Peter., 272. [in Russian]
4. Lokhina E. V. (2013) Osobennosti psiho-emotcionalnogo sostoyaniya beremennih i formirovanie psihologicheskogo komponenta gestatsionnoy dominanti v tret'em trimester beremennosti

sti [Features psycho-emotional state of pregnant women and the formation of a psychological component of gestational dominant in the third trimester of pregnancy] *Sovremennye problemi nauki i — Modern problems of science and education*, 2. [in Russian]

5. Rabovalyuk L. N. (2008) Videlenie podtipov PKGD na osnove testa otnosheniya beremnoy I. V. Dobryiakova [Subtyping PKGD based test for pregnant I. V. Dobryakova] *Nauchno izdatelskiy tsentr «Sociosfera» Scientific Publishing Center «sociosphere»*, 4. [in Russian]
6. Cukanov B. I. (2000) *Vremya v psihike cheloveka* [Time in the human psyche]: Monograph Odessa: Astroprint, 220 [in Ukraine]

Кушнір Є. О.

здобувач кафедри загальної психології та психології розвитку особистості
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ОДИНИЦІ ВЛАСНОГО ЧАСУ С ДЕПРЕСИВНИМ ПОКАЗНИКОМ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОМПОНЕНТУ GESTAЦІЙНОЇ ДОМІНАНТИ

Резюме

Обчислена одиниця власного часу вагітних, τ -тип за Б. І. Цукановим, за допомогою методу відтворення тривалості часового інтервалу. Встановлено, що розподіл типів темпераменту вагітних (виходячи з кількісного показника типу темпераменту) відрізняється від запропонованого Б. І. Цукановим для людської популяції. Виявлено взаємозв'язок одиниці власного часу, пережитого вагітними, з депресивним показником психологічного компонента гестаційної домінанти. Встановлено, що вагітні флегматоїдного типу темпераменту схильні до ускладнення в перебігу вагітності, причому імовірніше схильні ті з них, які точніше відтворюють інтервали часу. Вагітні флегматоїдної групи, що мають ускладнення в перебігу вагітності, більш схильні до депресії, ніж умовно здорові вагітні.

Ключові слова: вагітні жінки, одиниця переживання власного часу вагітними, гестаційна домінанта, психологічний компонент гестаційної домінанти.

Kushnir E. A

Applicant of department of general psychology and psychology of personality evolution of Odessa National University named by I. I. Mechnikov

INTERCONNECTION OF OWN TIME WITH DEPRESSIVE MARK PSYCHOLOGICAL COMPONENT OF GESTATIONAL DOMINANTS

Abstract

Differences in the structure and content of the interaction between mother and child in the prenatal period also conception of motherhood during pregnancy as how psychic reality, forced to seek the causes of these differences in individual typological features of pregnant women.

It's interesting for us to represent and view the type of psychological component of gestational dominant based on the unity of own time, experienced by pregnant women.

In the given study, we set the goal of experimental establish unit live through own time pregnant, type definition PCGD and detection the relationship of unity of own time experienced by pregnant women with depressive indicator psychological component of gestational dominants.

The study findings were obtained that pregnant women are different from the proposed B. I. Tsukanov, allocation of unity of own time, excluding members of choleric type of temperament. Pregnant women phlegmatic type of temperament, are more exposed to complications in the pregnancy.

The more precision reproduce of intervals of time of pregnant women phlegmatic temperament type, the more likely they are prone to complications in the pregnancy. The more pregnant unit proper time, the more likely the emergence of her depressive mark. Pregnant phlegmatic groups having complications in the pregnancy are more prone to depression than conventionally healthy pregnant women. The most common indicator of depression in pregnant women is manifested in regard to the issues of the child breast-feeding. The practical application of our information is associated with the formation of psycho-correctional groups. Research materials may be used in the process of training and professional development practical psychologists and medical workers providing psychological care for pregnant women.

Key words: pregnant women, the experience of its own unit of time pregnant women, gestational dominant, psychological component gestational dominate.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2016

УДК 159.922.2: 316.648.4

Ламаш Ірина Володимирівна

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціології і психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ.
e-mail: rishlam@ukr.net.

ORCID 0000-0002-9548-4006

Штриголь Діана В'ячеславівна

кандидат медичних наук,
доцент кафедри соціології і психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ.
e-mail: d_shtrygol@mail.ru.

ORCID 0000-0001-7346-2677

**ОСОБИСТІСНІ РИСИ ЖІНОК, ЯКІ РЕАЛІЗУЮТЬ
ПАТЕРНАЛІСТСЬКІ УСТАНОВКИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ПОВЕДІНЦІ**

У статті викладено результати теоретичного й емпіричного дослідження особистісних рис жінок, які реалізують патерналістські установки в економічній поведінці. Установки на економічний патерналізм відображають сподівання на державу у важких економічних обставинах, очікування від неї різного виду допомоги, що заохочує пасивність та ухилення від особистої моральної відповідальності. Тому вивчення особистісних рис жінок з патерналістськими економічними установкам набуває актуальності. Встановлено, що для таких жінок характерними є висока тривожність, збудливість у поєднанні з швидкою виснажуваністю; високий рівень спонтанної агресивності та депресивності, нестійкість емоційного стану.

Ключові слова: економічна поведінка, економічний патерналізм, особистісні риси, установки.

Постановка проблеми. Соціально-економічна адаптація як найважливіша частина адаптаційного процесу з кожним роком стає предметом все більш широкого кола досліджень. Разом з тим, як зазначає Г. С. Готліб, практично не вивчалися фактори цього виду адаптації. Сьогодні, як і раніше, актуальними є пошуки відповідей на питання: чому одні люди, соціальні групи успішно вписуються в іншу економічну реальність, в той час як інші не роблять ніяких реальних спроб самостійно влаштувати свою професійну долю [3]. У зв'язку з цим актуальним є питання економічної соціалізації особистості як процесу засвоєння і відтворення індивідом економічної культури, становлення і розвитку економічної свідомості і економічної поведінки особистості.

Економічна поведінка визначається як активність особистості, пов'язана з розпорядженням економічними ресурсами і спрямована на задоволення потреб суб'єкта. Економічна поведінка має ціннісно-смыслову обумовленість, це означає, що суб'єкт економічних відносин існує в системі вибору типу економічної активності залежно від його ціннісних орієнтацій, мо-

ральних орієнтирів, життєвих принципів, цілей і домагань. Економічні настанови визначають ступінь активності поведінки суб'єкта в економічному просторі. У разі установки на економічний патерналізм особистість сподівається на державу у важких економічних обставинах, чекаючи допомоги. Це заохочує пасивність та ухилення від особистої моральної відповідальності [7].

На підставі аналізу результатів численних теоретичних і емпіричних досліджень (О. С. Дейнека, Т. В. Дробишева, А. Л. Журавльова, В. П. Позднякова, М. Ю. Семенова, Т. Танга та ін.), І. О. Корокошко сформулював висновок про те, що поведінка людини як суб'єкта економічних відносин в першу чергу визначається особливостями його особистості [8].

Л. І. Дементій, О. П. Нечепоренко вивчили зміст уявлень про неуспішну людину у жінок з різним ступенем професійної успішності та виявили, що успішні жінки в першу чергу вказують на дескриптори, що характеризують ступінь активності, самостійності та незалежності людини, які приводять в свою чергу або до розвитку в професійному плані, або ж до стагнації і навіть регресу. У групі неуспішних жінок неуспішна людина постає в даному випадку в образі прокрастинатора, тобто в образі людини, що не вміє грамотно і раціонально розпоряджатися своїм часом. Така людина не досить самостійна, не любить старанно трудитися, намагається уникати сильних навантажень. Професійно неуспішні жінки відзначають в образі неуспішної особистості яскраво виражені риси дитини: інфантилізм, легковажність, недостатню дисциплінованість і невихованість. Таким чином, на думку даної групи респондентів, неуспішна людина не вміє поводитися в суспільстві, а соціум у свою чергу відноситься до таких людей без особливої поваги, засуджує, не визнає їх повноправними і гідними членами суспільства. Такі люди часто відчують труднощі у взаємостосунках з навколишніми, але при цьому, захищаючи свою самооцінку і особистість у цілому, намагаються глибоко не рефлексувати з цього приводу, а ставитися легко [5, с. 258].

Людина стає суб'єктом економічних відносин в процесі економічної соціалізації, яка є однією зі складових соціалізації як такої. У сучасній науковій літературі, як зауважує А. С. Євдокимова, економічна соціалізація особистості розуміється як процес засвоєння і активного відтворення індивідом економічних норм, цінностей, традицій того суспільства, до якого вона належить. Економічна соціалізація особистості трактується як процес засвоєння і активного відтворення особистістю цінностей економічної культури, становлення та розвитку її економічної свідомості, який проявляється в економічній поведінці, що, з одного боку, залежить від особливостей самої особистості; з іншого — визначає специфіку особистості [6].

Дослідження показують, що існує взаємозв'язок об'єктивної індивідуальної успішності і особливостей особистісних властивостей, таких як винахідливість, практичність, ініціативність [1, с. 11–12]. Але практично відсутні дослідження особистісних особливостей тих, хто мають настанову на опіку держави, перекладають на неї відповідальність за добробут, забезпечення роботою, досягнення бажаного матеріального статусу тощо.

Мета статті — виявити особистісні риси жінок, які реалізують патерналістські установки в економічній поведінці.

Результати дослідження. У дослідженні взяли участь 72 жінки у віці 28–40 років, які були розподілені на 2 групи. 1 група — 32 жінки, які отримують соціальну допомогу на протязі не менш ніж 3 років, не працюють і не здійснюють спроб щодо працевлаштування, використовують соціальні служби для вирішення різноманітних життєвих проблем. Перша група визначена нами як група жінок, які реалізують патерналістські установки в економічній поведінці. Другу групу склали 40 працюючих жінок, які ніколи не зверталися за допомогою в соціальні служби.

Для вивчення особистісних особливостей була використана модифікована форма В Фрайбурзького опитувальника (FPI). Методика діагностує стани і властивості особи, які мають первинне значення для процесу соціальної адаптації і регуляції поведінки.

Результати статистичного аналізу не виявили суттєвих розбіжностей досліджуваних за шкалами «Товариськість», «Врівноваженість», «Реактивна агресивність», «Сором'язливість», «Відкритість», «Екстраверсія — інтроверсія», «Маскуліність — фемінність», «Дратівливість». Але за шкалою «Дратівливість» показники у першій групі склали $5,92 \pm 0,81$, у другій — $3,82 \pm 0,88$. Тобто показники першої групи можуть бути охарактеризовані як середні з тенденцією до високого рівня, тобто до нестійкого емоційного стану зі схильністю до афективних реакцій; показники другої групи — як середні з тенденцією до низького, тобто до більш стабільних емоційних станів.

За шкалою «Невротичність» були отримані наступні результати: у першій групі показник склав $8,39 \pm 0,87$, у другій — $3,94 \pm 0,91$ ($p \leq 0,01$). Показники першої групи лежать на високому рівні, другої групи — у межах низького та середнього рівнів. Таким чином, для досліджуваних першої групи характерними є невротичні прояви астенічного типу. Найбільш загальними особливостями осіб з високими оцінками за шкалою «невротичність» є висока тривожність, збудливість у поєднанні з швидкою виснажуваністю. Ці особливості ріднять їх з особами зі слабким типом нервової системи. У разі високих значень фактора «невротичність» провідною особливістю є зниження порогів збудливості, підвищена чутливість. Внаслідок цього несуттєві і індиферентні подразники легко викликають спалахи роздратування і збудження. Зазвичай ті функції, які відзначаються підвищеною збудливістю, характеризуються підвищеною виснаженістю і стомлюваністю. Тому підвищена збудливість осіб з високими значеннями фактора «невротичність» поєднується з підвищеною виснаженістю, що проявляється у швидкому згасанні спалахів збудження.

Показники за шкалою «Спонтанна агресивність» склали у першій та другій групах $7,25 \pm 0,74$ та $2,94 \pm 0,86$ відповідно ($p \leq 0,01$). Показники першої групи належать до високого рівня, другої — до низького, що дозволяє діагностувати у першій групі вищий рівень психопатизації, який створює передумови для імпульсивної поведінки. Високі оцінки за шкалою «спонтанна агресивність» свідчать про відсутність соціальної конформності, по-

мірному самоконтролі й імпульсивності. Ймовірно, це пов'язано з недостатньою соціалізацією потягів, невмінням або небажанням стримувати або відстрочувати задоволення своїх бажань. У цих осіб сильно виражено потяг до гострих афектних переживань, за відсутності яких переважає почуття нудьги. Потреба в стимуляції і збуджуючих ситуаціях робить нестерпною всяку затримку. Вони прагнуть задовольнити свої бажання відразу ж в особистій поведінці, серйозно не замислюючись про наслідки своїх вчинків, діють імпульсивно і непродумано. Тому вони не витягують користі з свого негативного досвіду, у них багаторазово виникають труднощі одного і того ж характеру. При поверхневих контактах вони здатні справити на оточуючих сприятливе враження. Однак відсутність стриманості та розсудливості може призвести до різних ексцесів (пияцтва, ледарства, нехтування своїми обов'язками), що не може не відштовхувати оточуючих.

Виходячи із змісту такої особистісної якості, як спонтанна агресивність, та її впливу на міжособистісні стосунки, слід звернути увагу на дані, отримані Ю. І. Відановою, яка виявила, що ця особистісна риса обумовлює вибір особою авторитарного стилю в стосунках з оточуючими [2].

За шкалою «Депресивність» показник першої групи склав $7,03 \pm 0,76$, у другій групі показник за цією шкалою дорівнював $4,17 \pm 0,93$ ($p \leq 0,05$). Показники першої групи свідчать про високий рівень депресивності цих досліджуваних, у другій групі показники знаходяться у діапазоні від низького до середнього. Таким чином, отримані результати свідчать про наявність ознак, що є характерними для психопатологічного депресивного синдрому та наявність цих ознак в емоційному стані, в поведінці, у ставленні до себе та соціального середовища у жінок першої групи. Високі оцінки за шкалою «депресивність» характерні для осіб зі зниженим фоном настрою. Занурені у власні переживання, вони викликають неприязнь, роздратування у оточуючих. Будь-яка діяльність для них важка, неприємна, протікає з почуттям надмірного психічного напруження, швидко стомлює, викликає відчуття повного безсилля і виснаження. Особливо чутливі вони до інтелектуального навантаження. Від них важко домогтися тривалої інтелектуальної напруги. Швидко стомлюючись, вони втрачають довільність управління психічними процесами, скаржаться на загальне відчуття важкості, ліні, порожнечі в голові, що переходить в загальмованість. Тут, вірогідно, позначається загальна психомоторна загальмованість, що супроводжує зниження настрою, що проявляється також у сповільненості мови і мислення. Їм часто дорікають за повільність, неоперативність, відсутність наполегливості й рішучості. Найчастіше вони не здатні до тривалого волевого зусилля, легко губляться, впадають у відчай. У зробленому бачать тільки промахи і помилки, а в майбутньому — непереборні труднощі. Особливо болісно вони переживають реальні неприємності, не можуть викинути їх з голови, знову і знову звинувачують себе «у всіх смертних гріхах». Події минулого і справжнього життя, незалежно від їх дійсного змісту, викликають докори сумління, гнітюче передчуття бід і нещастя.

Показники за шкалою «Емоційна лабільність» у першій та другій групах склали $7,07 \pm 0,73$ та $4,76 \pm 0,89$ відповідно ($p \leq 0,05$). Показники пер-

шої групи можуть бути віднесені до високого рівня, другої групи — до середнього. Таким чином, досліджуванам першої групи притаманна нестійкість емоційного стану, яка виявляє себе у частих змінах настрою, підвищена збудливість, дратівливість, недостатня саморегуляція. Високі оцінки за фактором «емоційна лабільність» можуть бути пов'язані зі станом дезадаптації, тривожністю, втратою контролю над потягами, вираженої дезорганізацією поведінки.

Негативну роль розглянутих вище особистісних рис в організації життєдіяльності людини підтверджують результати дослідження Д. Ю. Кузнецова, який визначив, що в якості віктимогенних чинників та передумов прояву негативних емоційних станів у співробітників органів внутрішніх справ у складних ситуаціях найчастіше виступають такі риси, як невротичність, спонтанна агресивність, депресивність, емоційна лабільність, причому перші три характеризуються найбільш значними факторами ризику [10].

Деструктивний вплив розглянутих особистісних рис підтверджується даними С. В. Маришина, у дослідженні якого була виявлена висока значуща кореляція прояву психологічних бар'єрів з невротичністю, спонтанною агресивністю, депресивністю та емоційною лабільністю [11].

О. В. Котоманова вказує, що особистісні якості є важним предиктором кар'єрного успіху, і, розглядаючи проблему в контексті гендерного підходу, зазначає, що одна з найважливіших якостей — це працьовитість жінок, здатність доводити почату справу до кінця і брати на себе відповідальність [9].

Розглядаючи проблему конкурентоспроможності особистості, Шилова М. І., Білих І. Л. відзначають важливу роль вміння контактувати з людьми, впливати на людей; здатність налагоджувати тактично необхідні взаємини; здатність справлятися з конфліктною ситуацією, негативними емоціями [12].

Визначена нами особистісна специфіка жінок з патерналістськими економічними установками багато у чому співпадає з психологічним портретом неуспішних осіб, який надано у дослідженні Л. І. Дементій, О. П. Нечепоренко [4]. Як визначено цими дослідниками, об'єктивна оцінка їх досягнень у якості неуспіху збігається з відчуттям власної неуспішності: це респонденти, що не мають високих досягнень та оцінюють такі результати як власний неуспіх. Представники даного типу мають низькі показники по відповідальності та її компонентах. При цьому усвідомлення відповідальності присутнє, і багато представників даного типу досить серйозні щодо наслідків своїх вчинків. Але, стикаючись з труднощами на життєвому шляху, дані респонденти панікують, причому, не вміючи регулювати свій емоційний стан, застряють на цій емоції і бездіяльності надовго. Вони припиняють будь-які спроби виправити сформовану ситуацію, не вміють планувати, бояться нових видів діяльності. Крім того, вони екстернали у всіх сферах життєдіяльності і заперечують будь-яку активність. Всі ці прояви свідчать про наявність у представників даного типу вивченої безпорадності, тобто неконструктивного (песимістичного) атрибутивного стилю. Дані респонденти розглядають негативні події, що з ними відбуваються, як

викликані постійними і широкими причинами і не вірять, що зможуть їх контролювати. Невдачу або неуспіх розглядають як події, які торкаються більшої частини їхнього життя і триватимуть довго. У важких життєвих ситуаціях часто сконцентровані на пошуку винних, а не на способах подолання даних подій. Успіх сприймають як тимчасовий, що стався випадково, і від них не залежить [4, с. 282]. Своїм життям повністю не задоволені, мають низьку самооцінку. Представники даного типу не вимогливі до себе і оточуючих, але вважають, що суспільство від них вимагає забагато. Як зауважують Л. І. Дементій та О. П. Нечепоренко, представники цієї групи потребують психологічної допомоги [4, с. 283].

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Особистісні риси жінок, які реалізують патерналістські установки в економічній поведінці, можуть заважати працевлаштуванню та професійній реалізації.

2. Для жінок з патерналістськими установками характерними є невротичні прояви астеничного типу: висока тривожність, збудливість у поєднанні з швидкою виснаженістю; вищий рівень психопатизації, який створює передумови для імпульсивної поведінки, що пов'язано з недостатньою соціалізацією потягів, невмінням або небажанням стримувати або відстрочувати задоволення своїх бажань. Ці досліджувані відрізняються високим рівнем депресивності, нестійкістю емоційного стану зі схильністю до афективних реакцій.

Перспективним напрямком подальших досліджень ми вважаємо вивчення психологічних детермінант патерналістських установок у різних соціально-демографічних групах, розробку деталізованої тренінгової програми корекції установки на патерналізм та апробацію її ефективності.

Список використаних джерел і літератури

1. Белых В. А. Взаимосвязь индивидуальной успешности и личностных особенностей / В. А. Белых // Региональные проблемы образования: конф. (апрель 1998). — Ставрополь : Изд-во СГУ, 1998. — С. 11–12.
2. Виданова Ю. И. Личностные детерминанты стиля руководства персоналом организации / Ю. И. Виданова // Научные исследования: от теории к практике : материалы междунар. науч.-практ. конф. / редкол.: О. Н. Широков [и др.]. — Чебоксары : ЦНС «Интерактив плюс», 2014. — С. 1–7.
3. Готлиб А. С. Социально-экономическая адаптация россиян: факторы успешности и неуспешности / А. С. Готлиб // Социологические исследования. — 2001. — № 7. — С. 51–57.
4. Дементий Л. И. Личностные особенности и типология успешных и неуспешных личностей / Л. И. Дементий, О. П. Нечепоренко // Вестник Омского университета. — 2011. — № 2. — С. 277–284.
5. Дементий Л. И. Социальные представления о неуспешном человеке у лиц с разным уровнем профессиональной успешности: гендерный аспект / Л. И. Дементий, О. П. Нечепоренко // Вестник ОмГУ. — 2012. — № 4 (66). — С. 256–261.
6. Евдокимова А. С. Социально-психологические факторы экономической социализации личности : дис. на соиск. учен. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / А. С. Евдокимова. — Иркутск : БГУ, 2014. — 186 с.
7. Колоколова М. Установки на патерналізм як складова частина політичної культури українського суспільства / М. Колоколова // Соціологічні студії. — 2013. — № 1. — С. 87–93.

8. Корокошко И. О. Субъектный подход в экономической психологии / И. О. Корокошко // Теоретические и прикладные проблемы психологии личности: сб. ст. IV Всерос. науч.-практ. конф. — Пенза, 2006. — С. 50–52.
9. Котоманова О. В. Профессиональная карьера как путь личностного развития женщины / О. В. Котоманова // Вестник Бурятского государственного университета. — 2013. — № 5. — С. 102–106.
10. Кузнецов Д. Ю. Негативные эмоциональные состояния у сотрудников органов внутренних дел в опасных ситуациях профессиональной деятельности и пути их психологической профилактики : дис. на соиск. науч. степени канд. психол. наук : 19.00.06 / Кузнецов Дмитрий Юрьевич; [Место защиты: Акад. упр. МВД РФ]. — Москва, 2010. — 217 с.
11. Маришин С. В. Преодоление психологических барьеров у несовершеннолетних осужденных в процессе перевоспитания : автореф. дис. ... канд. психол. наук : специальность 19.00.07 / Маришин Сергей Васильевич; [Воронежский экономико-правовой институт]. — Курск, 2009. — 25 с.
12. Шилова М. И. Формирование конкурентоспособности выпускника вуза / М. И. Шилова, И. Л. Белых // Вестник ТГПУ. — 2010. — № 4. — С. 39–46.

References

1. Belykh V. A. (1998) Vzaimosviaz individualnoi uspehnosti i lichnostnykh osobennosti [The relationship of individual success and personal characteristics] *Regionalnye problemy obrazovaniia — Regional problems of education*. (pp. 11–12). Stavropol: Izd-vo SGU [in Russian].
2. Vidanova Iu. I. (2014) Lichnostnye determinanty stilia rukovodstva personalom organizatscii [Personality determinants of style of leadership staff of the organization] *Nauchnye issledovaniia: ot teorii k praktike: materialy mezhdunar. nauch. — prakt. konf. — Science Research: From Theory to Practice: Proceedings of the international. scientific-practical. conf.* (pp. 1–7). Cheboksary: TcNS «Interaktiv plus» [in Russian].
3. Gotlib A. S. (2001) Sotcialno-ekonomicheskaiia adaptatsiia rossiian: faktory uspehnosti i neuspeshnosti [The Socio-economic Adaptation of Russians: Factors of Success and Failure] *Sotciologicheskie issledovaniia*. — *Sociological Studies*, 7. 51–57 [in Russian].
4. Dementii L. I., & Necheporenko O. P. (2011) Lichnostnye osobennosti i tipologiia uspehnykh i neuspeshnykh lichnosti [Personal characteristics and typology of successful and unsuccessful persons] *Vestnik Omskogo universiteta*. — *Herald of Omsk university*, 2. 277–284 [in Russian].
5. Dementii L. I., & Necheporenko O. P. (2012) Sotcialnye predstavleniia o neuspeshnom cheloveke u litc s raznyi urovnem professionalnoi uspehnosti: gendernyi aspekt [Social perception of the failure person in individuals with varying degrees of professional success: the gender dimension] *Vestnik Omskogo universiteta*. — *Herald of Omsk university*, 4(66). 256–261 [in Russian].
6. Evdokimova A. S. (2014) Sotcialno-psikhologicheskie faktory ekonomicheskoi sotcializatscii lichnosti [Socio — psychological factors of economic socialization of personality]. *Candidate's thesis*. Irkutsk [in Russian].
7. Kolokolova M. (2013) Ustanovky na paternalizm yak skladova chastyna politychnoy kul'tury ukraiyins'koho suspil'stva [Attitudes on Paternalism as a Part of the Political Culture of Ukrainian Society] *Sotsiologichni studiyi — Sociological Studies*, 1, 87–93 [in Ukrainian].
8. Korokoshko I. O. (2006) Subektnyi podkhod v ekonomicheskoi psikhologii [Subjective approach to economic psychology] *Teoreticheskie i prikladnye problemy psikhologii lichnosti: sb. st. IV Vseros. nauch.-prakt. konf. — Theoretical and applied problems of psychology of personality: a collection of articles IV All-Russian scientific-practical. conf.* (pp. 50–52). Penza [in Russian].
9. Kotomanova O. V. (2013) Professionalnaia karera kak put lichnostnogo razvitiia zhenshchiny [Professional career as a part of personal development of women] *Vestnik Buriatskogo gosudarstvennogo universiteta — Herald of Buryat State University*, 5. 102–106 [in Russian].
10. Kuznetsov D. Iu. (2010) Negativnye emotcionalnye sostoiianiia u sotrudnikov organov vnutrennikh del v opasnykh situatsiiakh professionalnoi deiatelnosti i puti ikh psikhologicheskoi profilaktiki [Negative emotional states of police officers in dangerous situations of profes-

- sional activity and the ways of their psychological prevention]. *Candidate's thesis*. Moskva [in Russian].
11. Marishin S. V. Preodolenie psikhologicheskikh barerov u nesovershennoletnikh osuzhdennykh v protsesse perevospitaniia [Overcoming the psychological barriers of juvenile offenders in the process of re-education]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kursk [in Russian].
 12. Shilova M. I., & Belykh I. L. (2010) Formirovanie konkurentosposobnosti vypusknika vuza [Formation of competitiveness of the university graduates] *Vestnik TGPU — Tomsk State Pedagogical University Bulletin*, 4. 39–46 [in Russian].

Ламаш Ирина Владимировна

кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и психологии факультета № 6 Харьковского национального университета внутренних дел

Штрыголь Диана Вячеславовна

кандидат медицинских наук, доцент, доцент кафедры социологии и психологии факультета № 6 Харьковского национального университета внутренних дел

ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖЕНЩИН, РЕАЛИЗУЮЩИХ ПАТЕРНАЛИСТСКИЕ УСТАНОВКИ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ПОВЕДЕНИИ

Резюме

В статье изложены результаты теоретического и эмпирического исследования личностных черт женщин, которые реализуют патерналистские установки в экономическом поведении. Анализ теоретических и эмпирических исследований экономической социализации личности свидетельствует о том, что поведение человека как субъекта экономических отношений в первую очередь определяется особенностями его личности. Установки на экономический патернализм отражают надежды на государство в тяжелых экономических обстоятельствах, ожидания от него разного вида помощи, что поощряет пассивность и уклонение от личной моральной ответственности. Поэтому изучение личностных особенностей женщин, которые реализуют патерналистские экономические установки, приобретает актуальность. Выявлено, что для таких женщин характерны высокая тревожность, возбудимость в сочетании с быстрой истощаемостью; высокий уровень спонтанной агрессивности и депрессивности, неустойчивость эмоционального состояния.

Ключевые слова: личностные черты, установки, экономическое поведение, экономический патернализм.

Lamash I. V.

PhD In Psychology, Associate Professor, Associate Professor of Faculty № 6,
Kharkiv National University of Internal Affairs

Shtryhol D. V.

PhD In Medical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Faculty
№ 6, Kharkiv National University of Internal Affairs

**PERSONALITY TRAITS OF WOMEN IMPLEMENTING
PATERNALISTIC ATTITUDES IN ECONOMIC BEHAVIOR.**

Abstract

The article presents the results of theoretical and empirical studies of the personality traits of women implementing paternalistic attitudes in economic behavior. The analysis of theoretical and empirical studies of economic socialization suggests that the behavior of a person as a subject of economic relations in the first place determined by the characteristics of his personality. Attitudes on economic paternalism reflect the hopes for the state in difficult economic circumstances, the expectations from the state a different kind of assistance that encourages passivity and evasion of personal moral responsibility. Thus, the study of the personality traits of women implementing paternalistic economic attitudes acquires relevance in today's realities. There were revealed that these women are characterized by high anxiety, irritability, coupled with the rapid exhaustion; a high level of spontaneous aggression and depression, unstable emotional state.

Key words: attitudes, economic behavior, economic paternalism, personality traits

Стаття надійшла до редакції 12.02.2016

УДК 159.922/.923:303.732.4

Лобасюк Борис Александрович

канд. мед. наук, доцент,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
e-mail: blobasuk@gmail.com,
ORCID 0000-0001-9344-4513

Боделан Максим Иванович

канд. псих. наук, психолог,
Одесский областной медицинский центр психического здоровья,
e_mail:maxbodelan@gmail.com,
ORCID 0000-0001-5090-2393

**СЕТЕВОЙ СЕМАНТИКО-ТОПОЛОГИЧЕСКИЙ МЕТОД
В ПСИХОЛОГИИ**

Основываясь на неклассическом типе (этапе) развития научного знания, обосновывается разработанный авторами метод сетевого семантико-топологического анализа результатов психологического исследования, базирующийся на системном анализе и когнитивистике.

Предполагается, что через развитие методов анализа данных, математического моделирования проходит путь к системному познанию психики и систематизации накопленного эмпирического материала в психологии.

Особенность предлагаемого метода состоит в том, что показатели психологического тестирования и показатели анализа функционального состояния ЦНС рассматриваются как единое множество.

В основе предлагаемого метода лежит анализ связей-отношений между показателями психологического тестирования и показателями, описывающими функциональное состояние ЦНС (электроэнцефалограмма, треморограмма и др.), использованием согласования методов множественного регрессионного и двумерного корреляционного анализа и формировании концептуальной семантической сети, применением теории графов, визуализирующей архитектуру управления индивидуально-типологическими особенностями личности, и выявлении системообразующих факторов этой сети.

Проблема единиц анализа психики всегда оставалась одной из основных в психологии. В предлагаемом сетевом семантико-топологическом методе анализа определенная регрессионная связь-отношение между любыми двумя показателями индивидуально-типологических особенностей личности, психических актов и состояний, а также показателями функционального состояния ЦНС и психологического тестирования, рассматривается, как единица психической деятельности.

Показано, что важным механизмом управления психической деятельностью является механизм ориентированного асимметричного (разнонаправленного по силе между структурами) влияния, являющегося основой формирования систем обратных связей.

Ключевые слова: многомерное оценивание, системный анализ, семантическая сеть, управление, когнитивистика.

Постановка проблеми. В современном мире происходят крупномасштабные преобразования, следствием которых является снижение уровня не только индивидуального, но и общественного психического здоровья. Социальные изменения совпадают во времени с техногенной и информационной революцией.

Особенности профессиональной деятельности психолога определяются ее направленностью на человека во всем спектре взаимосвязанных биологических, психических и социальных составляющих, претерпевающих изменения на различных этапах развития индивида и общества [12].

Включение психологической науки в процесс решения практических задач существенно изменяет и условия развития ее теории.

В настоящее время в психологии приобретают популярность попытки анализа психологического знания, выполненные с опорой на известную классификацию типов научной рациональности, предложенную В. С. Стёпиным (2009) [30, 31]. Обосновывается выделение следующих типов (и этапов) развития научного знания: классического, неклассического и постнеклассического [1, 4, 11, 14, 31, 35]. Для изучения объектов, представляющих собой простые системы, классическая наука является достаточной. В центре внимания неклассической психологии в качестве объектов исследования оказались сложные саморегулирующиеся системы, в которых системные качества целого несводимы к свойствам образующих их элементов. Психология стала превращаться в неклассическую науку, по мнению Д. А. Леонтьева, во многом благодаря открытиям К. Левина, Л. С. Выготского, М. М. Бахтина, А. Адлера и Л. Бинсвангера 20–30-х годов XX века [18].

Развитие современной постнеклассической психологии предполагает возможное моделирование системных объектов в психологии как саморазвивающихся систем, т. е. применение системного подхода.

Как любая наука, призванная адекватно объяснять свой предмет, психология претендует на создание теории психического. И, будучи честной перед собой, она признает: модели, которые она продуцирует, пока весьма далеки от того, чтобы дать непротиворечивую картину психической жизни человека во всей ее полноте и сложности [26].

Поэтому есть все основания полагать, что в новых исторических условиях перед психологией как наукой вновь достаточно остро встанут задачи методологического осмысления собственного парадигмального статуса [13].

Как считает Мазилев В. А., в периоды кризисов оказываются наиболее востребованными методологические знания, так как только основанный на них анализ позволяет понять глубинные причины сложившейся ситуации и обозначить направление выхода из нее. Он отмечает, что многое в психологической науке сегодняшнего дня, по сути, уже принадлежит прошлому [26].

Мы считаем, что именно через развитие методов анализа данных, моделирования, проходит путь к системному познанию психики и систематизации накопленного эмпирического материала в психологии.

Целью статьи является изложение предлагаемого нами метода анализа данных в психологии — **сетевой семантико-топологический**.

Этот метод анализа данных базируется на многомерном оценивании. Методологической системой, рабочей парадигмой метода анализа является когнитивистика.

Подход был сформирован при анализе электрофизиологических данных электрокортикограммы (ЭКoГ) у крыс и электроэнцефалограммы (ЭЭГ) у человека и позволил сформировать новый метод анализа ЭЭГ и ЭКoГ и концепцию электрогенеза [20–24].

В какой-то мере сетевой семантико-топологический метод анализа можно рассматривать как дальнейшее развитие топологической психологии К. Левина, которая была сформирована в 20-х годах XX столетия и являющаяся по сути гештальтпсихологической концепцией личности. Свою теорию личности Левин называл «теория психологического поля». Основные положения этой концепции изложены им в работах «Динамическая теория личности» (1935) и «Принципы топологической психологии» (1936), так как для объяснения он использовал понятия из топологии (наука о пространственных отношениях между объектами), а также математики и физики.

Человек, писал К. Левин, живёт и развивается в «психологическом поле» окружающих его предметов. Поведение человека делится на волевое и полевое. Волевое вызвано внутренними потребностями и мотивами, а полевое — влиянием внешних объектов. Для построения модели структуры личности и ее взаимодействий с окружающей средой был использован язык топологии, раздела геометрии, в котором исследуются взаимное расположение фигур и расстояния между их элементами. При этом личность предстает как динамическая система ячеек, в каждой из которых помещены значимые для человека объекты внешней среды, связанные с его потребностями, выступающими движущей силой поведения. Целостная структура психики человека предстает как личность, взятая с ее «психологическим окружением», на границе между которыми находятся перцептивные и моторные системы [16, 17].

Топология занимается проблемами пространств. Впервые термин «топология» появился в 1847 году в работе Листинга [19].

В теории поля Левин пытался применить топологию для создания геометрии психологического описания поведения человека — годологии.

Представления о пространстве (пространствах) психики развиваются и другими авторами. Три классических закона ассоциации, среди которых преимущество отдается закону «смежности», необходимым образом подразумевают существование некоего «пространства», в котором находятся элементы, вступающие в ассоциативные связи [2].

Существуют представления о виртуальном психическом пространстве — когнитивной технологии, используемой в процессе психологической реабилитации [34].

Обосновывается необходимость использования математической модели пространства психических образов человека в психологии, медицине и других науках. Установлена связь рассматриваемого пространства с физическим пространством-временем. Показана возможность структуризации

введенного пространства и построения в нем различных вариантов метрики [9].

С точки зрения Стрекалова С. А. [32], весь мир можно представить себе как совокупность бесчисленного множества самостоятельных, но, в то же время, взаимосвязанных и взаимодействующих ячеек, которые являются пространствами. Это многомерное создание, которое бесконечно делится на множество более мелких пространств.

Пространствами являются небесные тела, растительный мир и животный мир планеты, цивилизации, нации, страны, города, люди, предметы, объекты, события, явления природы и общественной жизни. Эти пространства имеют различную ориентацию и различное взаимное расположение. Всё это бесчисленное множество пространств подчиняется единому закону. Каждое пространство является совокупностью трёх факторов: информации, энергии и материи.

Психику человека также можно рассматривать как совокупность пространств.

Психические пространства и формирующие их лингвистические, прагматические и культурные стратегии являются важной частью когнитивной сферы. Они являются универсальными в разных языках и культурах.

Результаты исследования. Предлагаемая идеология анализа базируется на разработанной нами прагматической концепции, согласно которой показатели психологического тестирования, описывающие пространства психики, показатели функционального состояния ЦНС и индивидуальное время (аутохронометрия) личности находятся в отношениях и связях между собой, а также модулируются наличной средой обитания организма-личности.

Основной особенностью предлагаемого нами метода анализа является использование при анализе данных психологического исследования одномерного, двумерного и многомерного методов анализа, имеющих своей целью выявление динамических связей-отношений между индивидуально-психологическими чертами личности, психическими актами и состояниями и т. п., а также показателями функционального состояния ЦНС как элементами одного единого множества.

Принципы системности и междисциплинарности в разработанном алгоритме анализа психики предполагают, по нашему мнению, анализ взаимоотношений психических и нейрофизиологических процессов на трех взаимодополняющих уровнях:

1) Первый уровень предполагает исследование взаимоотношений (взаимовлияний) психических актов и состояний, а также индивидуально-психологических черт личности друг на друга. Таким образом, первый уровень предполагает выявление системности самих психических актов и состояний и индивидуально-психологических черт личности.

2) Второй уровень предполагает исследование влияний нейрофизиологического (функционального состояния ЦНС) на психическое (психические акты и состояния, а также индивидуально-психологические черты личности).

3) Третий уровень предполагает исследование влияний психического (психических актов и состояний, а также индивидуально-психологических черт личности) на нейрофизиологическое (функциональное состояние ЦНС).

Данная постановка проблемы, в целом, является в психологии практически не разработанной.

Предлагаемый алгоритм анализа следующий:

а) Методами линейного множественного регрессионного и корреляционного методов анализа [27] строятся математические модели, состоящие из единиц психической деятельности — регрессионных связей-отношений между избранными в анализ показателями психологических тестов и показателями, характеризующими функциональное состояние ЦНС, такими как показатели ЭЭГ, показатели треморограммы и др.

Особенность предлагаемого нами метода состоит в том, что мы рассматриваем показатели психологического тестирования и показатели анализа функционального состояния ЦНС как единое множество.

Наряду с использованием линейного множественного регрессионного метода анализа вычисляются коэффициенты двумерной корреляции методом наименьших квадратов. Учитывая, что коэффициенты двумерной корреляции отражают степень линейности связи зависимой и независимой переменной, сопоставляя количество коэффициентов регрессии множественного регрессионного метода анализа и количество коэффициентов двумерной корреляции, полученных при анализе одного и того же множества показателей, можно с достаточной долей вероятности предсказать степень линейности связи элементов исследуемого множества показателей.

б) Результаты множественного регрессионного анализа визуализируются использованием ориентированных графов [15], вследствие чего формируется концептуальная семантическая сеть.

Сформированная семантическая сеть является суммой единиц психической деятельности, а также математической моделью изучаемого процесса (явления).

в) Каждая связь-отношение является коэффициентом регрессии множественного регрессионного анализа и, следовательно, обладает размерностью — величиной и знаком коэффициента регрессии. Это, в свою очередь, позволяет при анализе сформированной семантической сети определять иерархию определенных связей-отношений, выявлять системообразующие показатели среди исследованного множества показателей.

г) В случае, если концептуальную семантическую сеть не удастся построить используя линейный регрессионный метод анализа, показатели исследуемого множества линеаризуются по функциям (например X^2 , X^3 , X^4 , X^5 и др.).

Описание математического аппарата. Для формирования математических моделей использовали алгоритм:

1. Формировали матрицу исходных данных, в которой представлены в столбиках величины показателей, а в строчках наблюдаемые случаи.

2. Каждый из множества избранных в анализ показателей последовательно рассматривали в качестве целевого признака (Y), а остальные показатели рассматривали в качестве влияющих переменных (множества X) и строили уравнения множественной линейной регрессии вида

$$Y_1 = a_0 + b_1X_1 + b_2X_{2...} + b_nX_n,$$

где a_0 — свободный член. Коэффициенты b_1, b_2, b_n — показатели регрессии, отражающие меру влияния на анализируемый показатель остальных элементов множества, x_1, x_2, \dots, x_n показателей [27].

3. Вероятность проявления влияния, т. е. адекватность коэффициентов регрессии, оценивалась использованием сигмальных отклонений коэффициентов регрессии, а эффективность регрессии в целом оценивалась с помощью вычисления коэффициента множественной корреляции.

4. Геометрически уравнения множественной линейной регрессии интерпретировались с помощью ориентированных полициклических мультиграфов. Причем каждое отдельно взятое уравнение множественной линейной регрессии может быть интерпретировано в виде графа-дерева, в котором представлены: узлы графа — анализируемые показатели и дуги графа — ориентированные связи-отношения, т. е. влияния на изучаемый показатель остальных элементов множества. В графах представлены только те связи-отношения, вероятность проявления которых составляла не менее 10 %.

5. При суперпозиции графов-деревьев, геометрически интерпретирующих все построенные уравнения множественной линейной регрессии, конструируется полициклический мультиграф, отражающий ориентированные, т. е. направленные от одного показателя к другому, взаимные влияния, т. е. связи-отношения.

В результате изложенной процедуры формируется математическая модель, позволяющая при анализе данных использовать методы и категории теории графов.

Двумерные коэффициенты корреляции вычисляли методом наименьших квадратов и интерпретировали с помощью неориентированных графов.

Изображение множеств и связей между элементами множества в виде плоских фигур очень удобно для наглядного объяснения различных операций над множествами. Изображение множества в виде графа позволяет с помощью теории графов производить анализ функционирования системы.

Семантические сети состоят из узлов и дуг, их соединяющих. Иными словами, семантическая сеть отображает совокупность объектов предметной области и отношений между ними. При этом объектам соответствуют вершины сети, а отношениям — соединяющие их дуги. В семантическую сеть включаются только те объекты предметной области, которые необходимы для решения прикладных задач. В качестве объектов могут выступать события, действия, обобщенные понятия или свойства объектов. Вершины сети соединяются дугой, если соответствующие объекты предметной области находятся в каком-либо отношении.

В качестве примеров см. применение данного метода в ранее опубликованных статьях:

1. Исследование системности индивидуально-типологических особенностей личности у правшей и левшей / М. И. Боделан // Вісник Одеського національного університету. Психологія. — 2012. — Т. 17, Вип. 9. — С. 43–53.

2. Исследование системности индивидуально-типологических особенностей личности у экстравертов и интровертов / М. И. Боделан // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. — 2012. — Т.10, Вип. 22. — С.16–27.

3. Исследование системности индивидуально-типологических особенностей личности у больных маниакально-депрессивным психозом и шизофренией. (Сетчато-топологическая модель психики) / Лобасюк Б. А., Примачек И. О., Савостин А. П., Аймедов К. В. // Journal of Health Sciences. 2014;04(01):427–440.

В заключение можно отметить, что предложенный алгоритм анализа структуры индивидуально-типологических особенностей личности, а также психических актов и состояний, на основе математического моделирования с использованием множественного регрессионного метода анализа базируется на представлении о том, что важным механизмом управления психической деятельностью является механизм ориентированного асимметричного (разнонаправленного по силе между структурами) влияния, являющегося основой формирования систем обратных связей.

Выделение единицы психической деятельности. Большинство исследователей принимает как данное то, что научное описание функционирования организма должно начинаться с выделения зафиксированных, легко различимых элементарных единиц, чего-то такого, чем психолог и психиатр могут пользоваться, как биолог — клетками, астроном — звездами, а физик — атомами и т. д. «При наличии простой единицы сложные явления поддаются описанию как закономерно составленные из простых частей. Такова сущность чрезвычайно эффективной стратегии, именуемой «научным анализом»» [29].

Проблема единиц анализа психики всегда оставалась одной из основных в психологии. По мере возрастания количества психологических направлений и школ возрастало также количество идей относительно единиц анализа психики. Каждая новая школа предлагала свой вариант единицы анализа психического.

Единицы анализа психики в классической психологии. В направлениях классического типа это были элементарные явления: простейшие ощущения в ассоцианизме, реакции в реактологии, рефлексy в рефлексологии, поведенческие акты в бихевиоризме, интеллектуальные операции в теории Ж. Пиаже.

Единицы анализа психики в неклассической психологии. В неклассической психологии представления о единицах анализа психики радикально изменяются в соответствии с изменением типа научной рациональности. Неклассическая психология, опирающаяся на принцип невозможности

сведения целого к совокупности его частей, обращается к единицам анализа психического, вмещающим по возможности системные особенности исследуемого предмета как целого. Примерами такого отношения можно рассматривать структурные отношения между фигурой и фоном, которые рассматриваются в качестве единицы анализа психического в гештальт-психологии.

Наиболее плодотворные и поучительные попытки выделения исходной «клеточки» анализа психического предпринимались в 1920—1940-х годах М. Я. Басовым, Л. С. Выготским, С. Л. Рубинштейном, Д. Н. Узнадзе. Еще К. Н. Корнилов в связи с решением поставленной им задачи создания особой психологии — реактологии — в основу своего учения берет унитарную единицу: «реакцию». Рефлексология В. М. Бехтерева строилась в опоре на первокирпичик — психорефлекс. В психологической части «Общих основ педологии» М. Я. Басова [3], представляющей по сути отдельный курс психологии, в качестве исходной «клеточки» построения системы знания привлекается «акт поведения». При объяснении психологической природы организма как целого Д. Н. Узнадзе в своем труде «Общая психология» (1940) исходит из понятия «установка»; для анализа специфики психики человека им привлекается понятие «акт объективации». Л. С. Выготский в связи с изучением специфики собственно человеческого уровня организации поведения в качестве единицы исследования брал «знак» — значение слова; при анализе социальной ситуации развития ребенка — «переживание» (1934). В «Основах общей психологии» (1940) при обсуждении вопроса об элементарной «ячейке» и ее генетических модификациях С. Л. Рубинштейн предлагает в качестве таковой «действие», а на более высоких уровнях организации поведения — «поступок». В его поздней работе «Бытие и сознание» конкретной единицей психического (сознания) является «целостный акт отражения объекта субъектом» [5, 6, 7].

Линию единства внешнего и внутреннего, субъективного и объективного четко проводит Д. Н. Узнадзе [33] в вопросе об исходной единице анализа психики, в качестве которой он рассматривает установку. Выделенная Л. С. Выготским единица анализа развития психики ребенка также характеризуется нерасторжимым единством субъективного и объективного, внутреннего и внешнего.

Н. Д. Гордеева, В. П. Зинченко [10], переосмысливая идеи Выготского, так охарактеризовали требования к единице анализа психического:

1. Единица анализа должна быть внутренне связанной психологической структурой.

2. Единица анализа психического должна фиксировать объективные противоречия, характеризующие исследуемое целое.

3. Единицы должны предполагать возможность развития.

4. Исключается разложение единицы исследования психического на элементы.

5. Отношение целого к единице должно носить иерархический характер.

6. Генетически исходные единицы анализа психического должны иметь чувственно воспринимаемую форму.

7. Анализ целого по единицам должен предполагать возможность изучения важнейших свойств этого целого.

8. Должна быть обеспечена возможность контекстуализации целого относительно явлений более высокого порядка.

Анализ психической системы требует выделения устойчивых структурных и функциональных образований, выступающих в качестве минимальных, далее неразложимых компонентов целостной психики и сохраняющих все ее существенные характеристики.

Развитие психологии следует рассматривать как поиск единицы анализа психического (предмета психологии) [28]. Как утверждают Н. Д. Гордеева и В. П. Зинченко, «Осознанное выделение единиц анализа — признак методологической зрелости того или иного направления в науке, начало систематического построения теории» [10].

В предлагаемом сетевом семантико-топологическом методе анализа определенная регрессионная связь-отношение между любыми двумя показателями индивидуально-типологических особенностей личности, психических актов и состояний, а также показателями функционального состояния ЦНС и психологического тестирования, рассматривается нами как единица психической деятельности.

Вводя понятие «сетевой семантико-топологический метод», мы хотим подчеркнуть, что в предлагаемом нами подходе основными элементами анализа являются: исследование взаимных, ориентированных связей и отношений индивидуально-психологических черт личности и проблема пространств психики.

Поэтому, по нашему мнению, одной из основных задач психологии является исследование этих связей и отношений с целью построения семантической сети [8, 25], обеспечивающей анализ системности, континуальности и иерархии изученных показателей.

Выводы: 1. Путь к системному познанию психики и систематизации накопленного эмпирического материала в психологии проходит через развитие методов анализа данных, моделирование.

2. Предлагаемый сетевой семантико-топологический метод анализа, разработанный в рамках системного подхода и когнитивистики в качестве рабочей парадигмы метода, можно в какой-то мере рассматривать как дальнейшее развитие топологической психологии К. Левина. Психика человека рассматривается как совокупность пространств.

3. Особенность предлагаемого метода состоит в том, что мы рассматриваем показатели психологического тестирования и показатели анализа функционального состояния ЦНС как единое множество.

4. Регрессионная связь-отношение между любыми двумя показателями индивидуально-типологических особенностей личности, психических актов и состояний, а также показателями функционального состояния ЦНС и психологического тестирования, рассматривается как единица психической деятельности.

5. Методами линейного множественного регрессионного и корреляционного методов анализа строятся математические модели, состоящие из

единиц психической деятельности и позволяющие при анализе данных использовать методы и категории теории графов.

6. Изображение множества в виде графа позволяет с помощью теории графов производить анализ функционирования системы, а также очень удобно для наглядного объяснения различных операций над множествами.

Список использованных источников и литературы

1. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии / А. Г. Асмолов. — М., 2002. — 480 с.
2. Базыма Б. А. Психология цвета: Теория и практика / Б. А. Базыма. — М.: Речь, 2005. — 112 с.
3. Басов М. Я. Развитие человека как активного деятеля в окружающей его среде. Психологическое развитие // М. Я. Басов «Общие основы педологии». — Изд. 3-е / Отв. ред. Е. В. Левченко. — СПб.: Алетей, 2007. — 776 с.
4. Василюк Ф. Е. Методологический анализ в психологии / Ф. Е. Василюк. — М., 2003.
5. Выготский Л. С. История развития высших психических функций / Л. С. Выготский // Собр. соч. в 6 т. Т. 3. — М., 1983. — С. 5–328.
6. Выготский Л. С. Кризис семи лет / Л. С. Выготский // Собр. соч. в 6 т. Т. 4. — М., 1984. — С. 376–385.
7. Выготский Л. С. Сознание как проблема психологии поведения / Л. С. Выготский // Психология и марксизм / под ред. К. Н. Корнилова. — М., Л., 1925. — С. 175–198.
8. Гаврилова Т. А., Хорошевский В. Ф. Базы знаний интеллектуальных систем / Т. А. Гаврилова. — СПб.: Питер, 2000. — 384 с.
9. Глазунов Ю. Т. О математическом моделировании пространства психических образов. / Ю. Т. Глазунов // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. — 2012. — № 11. — С. 61–68.
10. Гордеева Н. Д., Зинченко В. П. Функциональная структура действия / Н. Д. Гордеева, В. П. Зинченко. — М., 1982. — 335 с.
11. Зинченко В. П. Живые метафоры смысла / В. П. Зинченко // Вопросы психологии. — 2006. — № 5. — С. 100–113.
12. Зинченко Ю. П., Володарская И. А. Новые специализации по психологии / Ю. П. Зинченко, И. А. Володарская // Национальный психологический журнал. — 2011. — № 1(5). — С. 119–123.
13. Зинченко Ю. П., Первичко Е. И. Постнеклассическая рациональность и методология синдромного анализа в клинической психологии / Ю. П. Зинченко, Е. А. Первичко // Материалы VI Всероссийской научно-практической заочной конференции (20 апреля 2012 г.) / под ред. Е. В. Левченко, А. Е. Деменовой. — Пермь, 2012. — С. 9–23.
14. Знаков В. В. От психологии субъекта — к психологии человеческого бытия / В. В. Знаков // Теория и методология психологии: постнеклассическая перспектива / отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. — М., 2007. — С. 330–351.
15. Зыков А. Основы теории графов / А. Зыков. — М.: Наука, 1987. — 381 с.
16. Левин К. Динамическая психология: Избранные труды / Под общ. ред. Д. А. Леонтьева и Е. Ю. Патяевой; сост., пер. с нем. и англ. яз. и науч. ред. Д. А. Леонтьева, Е. Ю. Патяевой. — М.: Смысл, 2001.
17. Левин К. Теория поля в социальных науках / [Пер. Е. Сурпина]. — СПб.: Речь, 2000.
18. Леонтьев Д. А. Неклассический вектор в современной психологии / Д. А. Леонтьев // Постнеклассическая психология. — 2005. — № 1. — С. 74–94.
19. Листинг И. Б. Предварительные исследования по топологии / И. Б. Листинг // (Vorstudien zur topologie, 1848). Перевод с немецкого под редакцией и с предисловием Э. Кольмана. (Москва — Ленинград: Гостехиздат, 1932. — Классики естествознания). 156 с.
20. Лобасюк Б. А. Анализ нейрофизиологических механизмов купирования многоочаговой корковой эпилепсии : дис. ... канд. мед. наук : 14.00.17 / Лобасюк Борис Александрович. — Киев, 1988. — 208 с.

21. Лобасюк Б. А. Биологическое и математическое моделирование корковой эпилепсии внутривентрикулярным введением пенициллина / Б. А. Лобасюк // Вісник психіатрії та психофармакотерапії. — 2008. — № 1 (13). — С. 65–71.
22. Лобасюк Б. О. Дослідження функціональної міжпівкулевої асиметрії мозку як відносин амплітуд ритмів ЕКОГ / Б. О. Лобасюк // Одеський медичний журнал. — 2004. — № 1. — С. 91–94.
23. Лобасюк Б. А. Применение сегментного описания ЭЭГ для разделения судорожной и фоновой активности / Б. А. Лобасюк // Вісник психіатрії та психофармакотерапії. 2006 № 1–2 (9–10). — С.137–139.
24. Лобасюк Б. А. Системные нейрофизиологические механизмы электрогенеза головного мозга / Б. А. Лобасюк. — Одесса: ХГЭУ, 2010. — 524 с.
25. Люггер Джордж Ф. Искусственный интеллект: стратегии и методы решения сложных проблем / Джордж Ф. Люггер. — М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. — 864 с.
26. Мазилев В. А. Методологические проблемы психологии в начале XXI века / В. А. Мазилев // Психологический журнал. — 2006. — № 1. — С. 23–34.
27. Мангейм Дж. Б., Рич Р. К. Политология. Методы исследования: Пер. с англ. / Предисл. А. К. Соколова. — М.: Весь Мир, 1997. — 544 с.
28. Марцинковская Т. Д. История психологии: Учеб. пособие для студ. вузов / Т. Д. Марцинковская. — Л.: Изд. центр «Академия», 2001. — 544 с.
29. Миллер Дж. Программы и структура поведения. Методические рекомендации для слушателей курса «НЛП в бизнесе»/Дж. Миллер, Е. Галантер, К. Прибрам. — Москва, 2000. 228 с.
30. Стёпин В. С. Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения // Постнеклассика: философия, наука, культура: коллективная монография / под ред. Л. П. Киященко, В. С. Стёпина. — СПб., 2009. — С. 249–295.
31. Стёпин В. С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В. С. Степин // Вопросы философии. — 1989. — № 10. — С. 3–18.
32. Стрекалов С. А. Топология личности и ее жизненного пространства / С. А. Стрекалов // Актуальные проблемы современной трансперсональной психологии. Вестн. Балтийской пед.акад. — СПб., 2010. — Вып.100 — С.146.
33. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования. — М., 1966. — 451 с.
34. Galitsky B. Virtual Mental Space: Interacting with the Characters of Works of Literature/ Lecture notes in computer science V. 2117. 2001. pp. 282–288.
35. Zinchenko Y. P., Pervichko E. I. Methodology of syndrome analysis within the paradigm of 'qualitative research' in clinical psychology // Psychology in Russia: State of the Art. / Ed. By Yu. P. Zinchenko, V. F. Petrenko. — Moscow, 2012. — P. 157–184.

References

1. Asmolov A. G. (2002) Po tu storonu soznaniya: metodologicheskiye problemy neklassicheskoy psikhologii [On the other side of consciousness: the methodological problems of non-classical psychology] — М. [in Russian].
2. Bazyma B. A. (2005) Psikhologiya tsveta: Teoriya i praktika [Color Psychology: Theory and Practice] — М.: Rech' [in Russian].
3. Basov M. YA. (2007) Razvitiye cheloveka kak aktivnogo deyatelya v okruzhayushchey yego srede. Psikhologicheskoye razvitiye [Human development as an active leader in his environment. Psychological development] «General principles of pedology» Izd. 3's, Ed. E. V. Levchenko. St. Petersburg, Aletheia. [in Russian].
4. Vasilyuk F. Ye. (2003) Metodologicheskiy analiz v psikhologii [Methodological analysis in psychology] — М. [in Russian].
5. Vygotskiy L. S. (1983) Istoriya razvitiya vysshikh psikhicheskikh funktsiy [The history of the development of higher mental functions] // Sobr. soch. v 6 t. Vol. 3. — М. [in Russian].
6. Vygotskiy L. S. (1984) /Krizis semi let [The crisis of seven years] // Sobr. soch. Coll. Op. 6 vols 4. — М., 1984. — P. 376–385. [in Russian].
7. Vygotskiy L. S. (1925) /Soznaniye kak problema psikhologii povedeniya/ [Consciousness as a problem of behavioral psychology] // Psikhologiya i marksizm / pod red. K. N. Kornilova. — М., L., 1925. — p. 175–198. [in Russian].

8. Gavrilova T. A., Khoroshevskiy V. F. (2000) Bazy znaniy intellektual'nykh sistem [Knowledgebase Intelligent Systems] — SPb.: Piter [in Russian].
9. Glazunov Y. T. (2012) O matematicheskom modelirovani prostranstva psikhicheskikh obrazov. Zhurnal Vestnik Baltiyskogo federal'nogo universiteta im. I. Kanta.[Mathematical modeling of the space of mental images. Magazine Herald Baltic Federal University. Kant]. The number 11. 2012. S. 61–68. [in Russian].
10. Gordeeva N. D., Zinchenko V. P. (1982) Funktsional'naya struktura deystviya [The functional structure of action] — M., P. 335. [in Russian].
11. Zinchenko V. P. (2006) Zhivyye metafory smysla // Voprosy psikhologii [Live metaphor meaning // Questions of psychology.] — № 5. — P. 100–113. [in Russian].
12. Zinchenko Y. P. Volodarskaya EA (2011) Novyye spetsializatsii po psikhologii // natsional'nyy psikhologicheskii zhurnal [The new specialization in psychology // National psychological magazine] -№ 1 (5). — P.119–123 [in Russian].
13. Zinchenko Y. P., Pervichko E. I. (2012) / Postneklassicheskaya ratsional'nost' i metodologiya sindromnogo analiza v klinicheskoy psikhologii// Materialy VI Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy zaachnoy konferentsii (20 aprelya 2012 g.) [Postnonclassical rationale and methodology of syndrome analysis in clinical psychology // Proceedings of the VI All-Russian scientific-practical conference correspondence (April 20, 2012)] / Ed. EV. Levchenko AE Demeneva. — Perm., — P. 9–23. [in Russian].
14. Znakov V. V. Ot psikhologii sub'yekta — k psikhologii chelovecheskogo bytiya // Teoriya i metodologiya psikhologii: postneklassicheskaya perspektiva/ otv. red. A. L. Zhuravlev, A. V. Yurevich.[From the psychology of the subject — to the human existence psychology] — M., 2007. — S. 330–351. [in Russian].
15. Zykov A. A. (1987) Osnovy teorii grafov, Nauka, [Fundamentals of graph theory] Moskva.
16. Levin K. (2001) Dinamicheskaya psikhologiya: Izbrannyye trudy [Dynamic Psychology: Selected Works / Pod Sociyety/ Pod obshch. red. D. A. Leont'yeva i Ye.YU. Patyayevoy; sost., per. s nem. i angl. yaz. i nauch. red. D. A. Leont'yeva, Ye.YU. Patyayevoy. — M.: Smysl. [in Russian].
17. Levin K. (2000) Teoriya polya v sotsial'nykh naukakh [Field theory in social science] / [Pere. Surpina]. — SPb.: Rech'. [in Russian].
18. Leont'yev D. A. (2005) Neklassicheskii vektor v sovremennoy psikhologii [Non-classical vector of modern psychology] / Postneklassicheskaya psikhologiya.. — № 1. — S. 74–94. [in Russian].
19. Listing I. B. (1932) Predvaritel'nyye issledovaniya po topologii [Preliminary studies on the topology.]. (Von Studien zur topologie, 1848). Perevod s nemetskogo pod redaktsiyey i s predisloviyem E. Kol'mana. (Moskva — Leningrad: Gostekhizdat, 1932. — Klassiki yestestvoznaniya). 156 s. [in Russian].
20. Lobasyuk B. A. (1988) Analiz neyrofiziologicheskikh mekhanizmov kupirovaniya mnogochagovoy korkovoy epilepsii [Analysis of the neurophysiological mechanisms of cortical edema multifocal epilepsy]. 14.00.17. Diss. Kand.med. nauk. 208p [in Russian].
21. Lobasyuk B. A. (2008) Biologicheskoye i matematicheskoye modelirovaniye korkovoy epilepsii vnutribryushinnyim vvedeniyem penitsillina [Biological and mathematical modeling of cortical epilepsy intraperitoneal injection of penicillin]. Vnshnik psikhnatrnn' ta psikhofarmakoterapnn' /-2008 № 1 (13) S.65–71. [in Russian].
22. Lobasyuk B. O. (2004) Doslhdzhennya funktsional'non' mzhhrnykul'non' asimetrnn' mozku yak vhdnoshin amplitud ritmnv YEKoG [Research interhemispheric functional asymmetry of the brain as a relationship amplitudes EKOH rhythms]. Odes'kiy medichniy zhurnal, № 1, S. 91–94. [in Ukrainian]
23. Lobasyuk B. A. (2006) Primeneniye segmentnogo opisaniya EEG dlya razdeleniya sudorozhnoy i fonovoy aktivnosti. Vnshnik psikhnatrnn' ta psikhofarmakoterapnn' [Application of EEG segment description for the separation of seizure and background activity] / № 1–2 (9–10) S.137–139. [in Russian].
24. Lobasyuk B. A. (2010) Sistemnyye neyrofiziologicheskiiye mekhanizmy elektrogenezha golovnoy mozga [System neurophysiological mechanisms of brain electrogenesis] / Odessa. KHGEU. 2010. — 524 s. [in Russian].
25. Lyuger Dzhordzh F. (2004) Iskusstvennyy intellekt: strategii i metody resheniya slozhnykh problem [rtificial Intelligence: Strategies and methods for solving complex problems]. — M.: Izdatel'skiy dom «Vil'yams». — 864 s. [in Russian].

26. Mazilov V. A. (2006) Metodologicheskiye problemy psikhologii v nachale XXI veka [Methodological problems of psychology at the beginning of the XXI century]. Psikhologicheskii zhurnal, № 1 (yanvar') [in Russian].
27. Mangeym Dzh.B., Rich P. K. (1997) Politologiya. Metody issledovaniya [Political science. Research Methods], Ves' Mir, Moskva [in Russian].
28. Martsinkovskaya T. D. (2001) Istoriya psikhologii [History of Psychology]: Ucheb. Posobiye dlya stud. vuzov / T. D. Martsinkovskaya. — L.:Izd. Tsentr «Akademiya»,. — 544 s. Moskva [in Russian].
29. Miller Dzh., Galanter Y. U., Pribram K. (2000) Programmy i struktura povedeniya. Metodicheskiye rekomendatsii dlya slushateley kursa «NLP v biznese» [Pribram Programme and structure behavior. Guidelines for course participants «NLP in business.». Moskva. — 228 s. [in Russian].
30. Stopin V. S. (2009) Klassika, neklassika, postneklassika: kriterii razlicheniya // Postneklassika: filozofiya, nauka, kul'tura: kollektivnaya monografiya [Classical, neklassika, postneklassika: criteria for distinguishing] / pod red. L. P. Kiyashchenko, V. S. Stopina. — SPb. — P. 249–295. [in Russian].
31. Stopin V. S. (1989) Nauchnoye poznanie i tsennosti tekhnogennoy tsivilizatsii [Scientific knowledge and values of industrial civilization] // Voprosy filosofii.. — № 10. — S. 3–18. [in Russian].
32. Strekalov S. A. (2010) Tipologiya lichnosti i yeye zhiznennogo prostranstva / Aktual'nyye problemy sovremennoy transpersonal'noy psikhologii [personality typology and its living space / Actual problems of modern transpersonal psychology]. Vestn. Baltiyskoy ped. akad. — SPb. — vyp.100 — p.146. [in Russian].
33. Uznadze D. N. (1966) Psikhologicheskiye issledovaniya [Psychological research]. — M.,. — 451 p. [in Russian].
34. Galitsky B. Virtual Mental Space: Interacting with the Characters of Works of Literature/ Lecture notes in computer science V. 2117. 2001. pp. 282–288.
35. Zinchenko Y. P., Pervichko E. I. Methodology of syndrome analysis within the paradigm of 'qualitative research' in clinical psychology // Psychology in Russia: State of the Art. / Ed. By Yu. P. Zinchenko, V. F. Petrenko. — Moscow, 2012. — P. 157–184.

Лобасюк Б. О.

канд. мед. наук, доцент кафедри загальної психології, ОНУ

Боделан М. І.

канд. псих. наук, психолог, Одеський обласний медичний центр психічного здоров'я

**МЕРЕЖЕВИЙ СЕМАНТИКО-ТОПОЛОГІЧНИЙ МЕТОД
В ПСИХОЛОГІЇ**

Викладено розроблений авторами метод мережевого семантико-топологічного аналізу результатів психологічного дослідження, що базується на багатовимірному оцінюванні, системному аналізі та формуванні концептуальної семантичної мережі, що візуалізує архітектуру управління індивідуально-типологічними особливостями особистості, і виявленні системоутворюючих факторів цієї мережі.

Ключові слова: багатовимірне оцінювання, системний аналіз, семантична мережа, управління.

Lobasuk B. O.

lecture of Department of General Psychology of personal development, ONU

Bodelan M. I.

psychologist, Odessa Regional Medical Centre of Mental Health

NETWORK SEMANTIC TYPOLOGICAL METHOD IN PSYCHOLOGY

Abstract

A method of network semantic-topological analysis of the psychological research results developed by the authors is represented. This method based on the system analysis and cognitive science and designed within the non-classic type (stage) of development in scientific knowledge.

System knowledge of psychology and systematization of the accumulated empirical material in psychology implemented through the development of methods of data analysis and mathematical modeling.

The feature of the proposed method consists of the fact that indicators of psychological testing and values of analysis of the functional state of the CNS are considered as one multiplicity.

The proposed method is based on analysis of the connections-relationships between indicators of psychological testing and indicators describing the functional state of the CNS (EEG, tremorography etc.) using the combined application of the methods of multiple regression and two-dimensional correlation analysis and the formation of conceptual semantic network using graph theory that images the control architecture of individually-typological features of the person, and to identify system factors in that network.

The problem of mental units of analysis has always remained as one of main problems in psychology. In the proposed method of network semantic-topological analysis, the determined regression connection-relation between any two parameters of individual-typological features of the personality, mental acts and states, values of the functional state of the CSN and psychological testing, is considered as a unit of mental activity.

It is shown that the mechanism of oriented asymmetric (multidirectional in strength between the structures) influence, which is the basis of the formation of feedback systems, is an important mechanism of mental activity.

Key words: multi-dimensional evaluation, systems analysis, semantic network, management, cognitive science.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2016

УДК 159.923:616–001:001.5

Литвиненко Ольга Дмитрівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри
диференціальної і спеціальної психології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

e-mail: dr.olgalytvynenko@gmail.com

ORCID ID orcid.org/0000–0003–2757–5261

ПРОБЛЕМА ПСИХОТРАВМИ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ: ОСНОВНІ ПОГЛЯДИ ТА ПІДХОДИ

У статті здійснено теоретичний аналіз стану досліджуваності проблеми психотравми та спричинених нею розладів у сучасній психологічній науці. Виділено основні підходи у вивченні проблеми психотравми: мнемічний, здоров'язберігаючий, комплексний, онтогенетичний, неврологічний. Виділено роль середовищних і особистісних чинників у формуванні психологічних розладів.

Ключові слова: особистість, середовище, психотравмуюча подія, стрес, криза, конфлікт.

Постановка проблеми. Значимі психогенні впливи супроводжують усе життя людини та психотравматизація має переважно антропогенний характер, у людському житті часом мають місце психотравмуючі події: фізичне насильство, сексуальне скривдження, ДТП, природні та техногенні катастрофи, нещасні випадки тощо. Психологічна травма (у подальшому в тексті — психотравма) — це шкода, нанесена психічному здоров'ю людини внаслідок інтенсивного впливу несприятливих середовищних чинників або гостроемоційних стресових впливів інших людей на її психіку. Важливо, що не кожний сильний стрес стає психотравмою та не кожна нейтральна, з точки зору інших людей, подія проходить безслідно для психіки конкретної людини: будь-які обставини, що призвели до психотравми, мають для особистості надзвичайно велике, але суто індивідуальне значення, зачіпають її емоційну сферу, життєві інтереси та цінності. Об'єктивний тиск соціуму кимось просто не помічається, кимось сприймається як межа, за яку не можна ступати, або за якою є щось інше. За даними зарубіжних вчених, близько 80 % осіб, що потрапили у психотравмуючу ситуацію, виходять із неї без наслідків для власного здоров'я, інші 20 % потребують різних видів професійної психологічної допомоги [цит. за 2]. Ось чому у нашому дослідженні особлива увага приділяється диференціації різних індивідуальних проявів психотравми. Такий підхід продиктований необхідністю створення повної, чітко структурованої моделі особистості із різними індивідуальними проявами психотравми. Тому, на наш погляд, особливого значення набуває диференціально-психологічне вивчення усіх аспектів даної проблеми, які, на жаль, у психологічній науці представлені недостатньо.

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз стану досліджуваності проблеми психотравми та спричинених нею розладів у сучасній психологічній науці.

Результати дослідження. Під впливом психотравми в особистості актуалізується низка негативних емоцій — страх, тривога, занепокоєння, образа, туга, що провокує виникнення різноманітних психічних розладів, опосередковано на наявність психотравми можуть вказувати сонливість, відчуття провини та беспорядності, труднощі із концентрацією, панічні атаки, спалахи агресії або притискування гніву, дуже низька самооцінка, вживання алкоголю або психоактивних речовин тощо [1]. Для виникнення цих розладів особливого значення набувають два чинники: з одного боку, характер и сила психотравми, а з іншого — особливості ґрунту, на яку дана травма впливає (J. Cohen [7], A. Mannarino [7], E. Deblinger [7]). Тобто психотравма викликається не тільки зовнішніми подіями, основна складність проблеми полягає у тому, що психіка переводить зовнішню травму у самотравмуючу внутрішню силу, яка, будучи на початку захисною, поступово перетворюється у саморуйнівну (В. М. Кровяков [2]).

Складність, багатогранність та, навіть, неосяжність проблеми психотравми завжди потребувала певної класифікації або структуризації наукового знання. Класифікація психотравм необхідна для пізнання причинно-наслідкових залежностей у виникненні межових психічних розладів; вона дозволяє забезпечити можливість побудови систематики розладів та адекватної системи лікувально-профілактичної допомоги.

Так, найбільш поширеним є структуризація наукового знання про психотравму за основними психологічними напрямками: психоаналітичним (З. Фрейд, А. Фрейд, Г. Гроддек та ін.), біхевіоральним (М. А. Джишкаріані, Ф. Є. Рібаков), гуманістичним (М. І. Аствацатуров), психодинамічним (L. Iber, V. Fernandes), клінічним (П. Б. Ганнушкін, А. Є. Лічко, E. Kretschmer, K. Schneider та ін.). Також була здійснена спроба систематизувати психотравми за розміром негативної значимості, за часом, що потребується для адаптації, на підставі чого розрізняли критичні життєві події, травматичні, повсякденні або хронічні стреси (М. Пере, У. Бауман та ін.), та за типами травматичних агентів (A. Green), на підставі чого були виділені наступні категорії: 1) загроза життю та цілісності тіла; 2) тяжка соматична шкода; 3) отримання навмисної шкоди/пошкодження; 4) вплив чогось фантастичного; 5) бути свідком або знати про насильство, що коється проти любимої людини; 6) знання про напад під впливом шкідливого агента; 7) стати причиною смерті або тяжкого пошкодження когось.

Як показав аналіз наукових першоджерел та наш власний досвід практичної роботи, у дослідженні проблеми психотравми та спричинених нею наслідків доцільно виділити декілька підходів, які розкривають внутрішні механізми цього феномену, а саме: мнемічний, здоров'язберігаючий, комплексний, онтогенетичний, неврологічний.

Схарактеризуємо коротко кожний із цих підходів.

Мнемічний підхід (O. Hart, E. Nijenhuis, K. Steele та ін.) розкриває механізми того, як механізми пам'яті «записують» у мозок психотравмуючу

ситуацію: травматична подія записується у вигляді імпліцитної пам'яті, а її інтеграція в автобіографічну нарративну пам'ять не відбувається. Це може бути спричинено як нейроендокринними реакціями у момент стресової події, так і захисним «увімкненням» механізму дисоціації, суть якого полягає у «роз'єднанні» нейронних мереж, що відповідають за різні складові свідомості людини, і симптоми за механізмом розвитку можна умовно поділити на дві групи. Травматична пам'ять не інтегрується, залишається у формі імпліцитної, відповідно спогади не «архівуються», а періодично «вискакують» у свідомість людини, спричиняючи виражений дистрес (так звані позитивні дисоціативні симптоми за О. Hart). Людина, попри небажання, постійно переживає травматичну подію знову і знову у формі інтрузивних спогадів (візуальних, сомато-сенсорних та ін.), які носять усі характеристики імпліцитної пам'яті: людина немов «провалюється» в минуле, має таке відчуття, наче знову переживає травматичну подію, відповідно активуються всі емоції, пов'язані із травмою.

Здоров'язберігаючий підхід (І. Бергер, А. М. Большакова, Т. Д. Данчева, Т. Лукман та ін.). Дослідження ролі психотравматизації у порушенні психічного здоров'я особистості — одна із найбільш актуальних проблем, оскільки психічним та багатьом психосоматичним хворобам часто передують серйозні травматичні події у житті людини. Для опису цих подій та ситуацій в житті людини в науковій літературі використовують поняття стрес, фрустрація, конфлікт, криза, психогенія та психотравма.

Даний підхід передбачає попередження негативних шляхів розвитку особистості, уникнення психотравмуючих ситуацій або аутентичну реакцію на них, пошук глибинних потенцій її проявів і функціонування в соціумі, збереження певного рівня психологічного здоров'я. Сьогодні здоров'я є однією із основних суспільних і особистісних цінностей, однак, як показують численні дослідження, фіксується зниження якості фізичного, психічного, психологічного, соціального здоров'я як суспільства у цілому, так і окремих суб'єктів.

Комплексний підхід (А. Cook [8], А. Shalev [5], J. Herman та ін.) розкриває причини та походження множинної травматизації, головними симптомами якої є виражені порушення емоційної регуляції (виражена дисфорія, порушення контролю злості, самопошкоджуюча поведінка як форма емоційної саморегуляції тощо), порушення свідомості (тривалі стани дереалізації-деперсоналізації), самосприйняття (відчуття власної безпомічності, ідентичність жертви, виражений сором та відчуття власної дефективності тощо), виражені порушення у сфері соціальних стосунків (соціальна ізоляція, виражена недовіра людям), порушення у системі цінностей (J. Herman). Складність комплексної психотравми полягає у тому, що її виникнення у дитинстві, під час формування особистості, проявляється не лише у симптомах посттравматичного розладу, але й у порушенні особистісного розвитку, дезорганізації усієї системи прив'язаності, інших порушеннях.

Онтогенетичний підхід (О. Романчук [4], Е. Deblinger [7], J. Cohen [7], А. Mannarino [7] та ін.) займає особливе місце серед усіх означених вище,

оскільки розуміння усієї патогенності ранньої дитячої психотравматизації, навіть у відносно м'яких формах, залишає незгладимий відбиток на усе останнє життя (він проявляється через багато років та, навіть, десятиріч) (А. Bessel [6], J. Pearce [10], T. Pezzot-Pearce [10] та ін.). Життя та психологічний клімат у родині детермінуються багатьма симультанно діючими чинниками (соціальними, економічними, біологічними, психологічними тощо) та виступають патерном, який визначає психологічний стан дитини. Особливо вчені виділяють у цьому процесі роль ключових соціальних впливів з боку батьків та однолітків (О. Романчук [4], А. Cook [8] та ін.). Основні дитячі психотравми викликаються насильством, горем, пов'язаним із відвертанням, випадками сексуальних домагань, жорстким тілесним поводженням, та навіть душевною жорстокістю та холодністю батьків. Вченими виділяється певна вікова динаміка дитячої психотравматизації. Так, Л. К. Хохлова і В. І. Горохова при вивченні віку, коли починається рання травматизація, відмітили: до 4 років — 4,5 %; 5–9 років — 57,6 %; 10–14 років — 12,1 %; 15 років та старше — 26,8 %. Найбільш сенситивним для формування психогенних зривів дитини виступає період із 3 до 4 років, який співпадає з однією із криз самосвідомості особистості (у цей період чисельність психогенних розладів у три рази більше, ніж у інші періоди онтогенезу). До серйозних наслідків призводять неправильні педагогічні впливи на дитину, негативні приклади батьків, їхня схильність до фіксованих форм поведінки, персеверацій, алкоголізації, або їхнє розлучення та ін.

Дитиною здійснюється інтеріоризація соціальних (ціннісних) настанов, які культивуються родиною [4]. Батьки інколи не усвідомлюють, яку поведінку вони демонструють своїй дитині, а інколи навіть ухиляються від структуризації оточуючого світу для своєї дитини.

Низка вчених наголошують на негативному впливі на психіку дитини низки індивідуально-особистісних характеристик батьків, а саме: ригідності, низького рівня емпатії, егоцентричності, схильності до маніпулятивної поведінки тощо [4; 5; 8; 11]. Увесь цей психогенний комплекс суттєво впливає на дитину та відіграє провідну роль у формуванні патологічного характеру та психічних розладів (D. Frank, P. Klass, F. Earls, L. Eisenberg).

Неврологічний підхід (П. Б. Ганнушкін, І. Бергер, В. М. Кровяков, F. Shapiro, S. Taylor та ін.) розкриває роль психотравматизації при невротичних, адаптаційних реакціях, неврозах. Невроз як функціональний хворобливий стан виникає і розвивається в умовах дії психотравмуючої ситуації, яка не завершується та викликає емоційне перенапруження (із тенденцією до соматизації), та нездоланої особистісної потреби ліквідувати цей стан (В. М. Кровяков, F. Shapiro). Невроз може обумовлюватися і психологічним конфліктом, який розв'язується індивідуально та в одних випадках викликає невротичний розлад, а в інших — ні. Дія патогенного чинника пояснюється вченими його внутрішньою проєкційністю, переробкою (інформаційні процеси).

У останні роки вчені відходять від дослідження клінічних травматичних впливів, зосереджуючись на вивченні травмуючих аспектів суб'єктивного світу особистості (Б. Г. Ананьєв, О. Ю. Артемьев, Є. О. Клімов,

Г. Ю. Колесникова, О. М. Леонтьєв, В. С. Мерліна), так званих «критичних життєвих подій» (Ю. М. Олександров, У. Бауманн, М. Перре), емоційного дискомфорту (М. С. Дмитрієва, М. Ю. Доліна, Л. В. Куліков).

У цьому контексті Ю. М. Олександров наголошує, що для проходження складних життєвих ситуацій найбільш важливими для особистості є наступні чинники: наявність власної позиції у житті, вміння керувати власним середовищем, самоприйняття та психологічне благополуччя у цілому. Тобто безліч дрібних неприємностей у житті більше впливає на настрій та здоров'я людей, аніж поодинокі та значні переживання.

Суттєвий концептуальний вплив на проблему ролі психотравми у житті особистості зробив В. М. Мясіщев, який вважав невроз психогенним захворюванням, підґрунтя якого складає невдало, нераціонально і непродуктивно розв'язане протиріччя між особистістю та значимими для неї сторонами дійсності, що викликають хворобливо важкі для неї переживання: незадоволення потреб, недосяжної мети, непоправної втрати [3]. Невміння знайти раціональний та продуктивний вихід провокує психічну і фізіологічну дезинтеграцію особистості. Основне значення у виникненні неврозів та психічних розладів, за В. М. Мясіщевим, належить саме психологічним параметрам особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, травматизуючі чинники супроводжують майже усе життя людини: травматичний досвід у минулому, психічні травми, що повторюються протягом життя, погіршують стан психічного здоров'я, призводять до психічних розладів; але ступінь їхньої тяжкості для психіки визначається не тільки зовнішніми обставинами, тривалістю або періодичністю впливів, але й індивідуально-особистісними властивостями суб'єкта, які й визначають ту межу, за якою починаються руйнівні впливи екстернальних чинників.

У науці неодноразово робилися спроби систематизації психотравм та їхніх наслідків за різними критеріями. Авторська систематизація спирається на розкриття внутрішніх механізмів цього феномену та виділяє мнемічний, здоров'язберігаючий, комплексний, онтогенетичний, неврологічний підходи.

Подальші перспективи дослідження даної проблеми передбачають дослідження ролі психічної дезадаптації та різних форм депривації як чинників ризику формування психотравми у різні значимі вікові періоди.

Список використаних джерел і літератури

1. Бергер И. Социальное конструирование реальности / И. Бергер, Т. Лукман. — М.: Наука, 1995. — 234 с.
2. Кровяков В. М. Психотравматология / В. М. Кровяков. — М.: Медицина, 2005. — 350 с.
3. Мясіщев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясіщев. — М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2003. — 400 с.
4. Романчук О. Сім'я, що зцілює: основи терапевтичного батьківства дітей, що зазнали скривдження та емоційного занедбаня / О. Романчук. — Львів: Колесо, 2011.
5. Shalev A. et al. Prevention of Posttraumatic Stress Disorder by Early Treatment Results From the Jerusalem Trauma Outreach and Prevention Study // Arch Gen Psychiatry. — 2011; <http://archpsyc.ama-assn.org/cgi/reprint/archgenpsychiatry.2011.127>.

6. Bessel A. van der Kolk. Proposal to include a developmental trauma disorder diagnosis for children and adolescents in DSM-V — цит. за інтернет-джерелом www.cathymalchiodi.com/dtd_nctsn.pdf.
7. Cohen J., Mannarino A., Deblinger E. Treating trauma and traumatic grief in children and adolescents. — NY: Guilford Press. — 2006.
8. Cook A. et al. Complex trauma in children and adolescents // *Psychiatric Annals*. — 2005. — 35. — 5.
9. Frank D., Klass P., Earls F., Eisenberg L. Infants and Young Children in Orphanages: One View From Pediatrics and Child Psychiatry // *Journal of Pediatrics*. — 1996. — Vol. 97. — P. 569-578.
10. Pearce J., Pezzot-Pearce T. Psychotherapy with abused and neglected children. — NY: Guilford Press, 1997.
11. Shapiro F. Eye movement desensitization and reprocessing. — NY: Guilford Press, 2001.
12. Taylor S. Clinician's guide to PTSD: A cognitive-behavioral approach. — NY: Guilford Press, 2006

References

1. Berger, I. (1995). *Socialnoe konstruirovaniye realnosti [The Social Construction of Reality]*. M.: Nauka [in Russian].
2. Kroviakov, V. M. (2005). *Psihotravmatologiya [Psychotraumatology]*. M.: Medicine [in Russian].
3. Miasischev, V. N. (2003). *Psihologiya otnosheniy [Psychology relations]*. M.: Publishing house of the Moscow Psychological and Social Institute [in Russian].
4. Romantchuk, O. *Sim'a, stcho zcilue: osnovi terapevtichnoho batkivstva ditey, stcho zaznali skrivdgennia ta emociynoho zanedbannia [Sim'ya scho ztsilyue : The Basics is therapeutic batkivstva ditey scho conceited skrivdzhennya that emotsiynogo zanedbannya]*. — Lviv : Wheel. [in Ukrainian].
5. Shalev A. et al. Prevention of Posttraumatic Stress Disorder by Early Treatment Results From the Jerusalem Trauma Outreach and Prevention Study // *Arch Gen Psychiatry*. — 2011; <http://archpsyc.ama-assn.org/cgi/reprint/archgenpsychiatry.2011.127>.
6. Bessel A. van der Kolk. Proposal to include a developmental trauma disorder diagnosis for children and adolescents in DSM-V Retrieved from http://www.cathymalchiodi.com/dtd_nctsn.pdf.
7. Cohen J., Mannarino A., Deblinger E. Treating trauma and traumatic grief in children and adolescents. — NY: Guilford Press. — 2006.
8. Cook A. et al. Complex trauma in children and adolescents // *Psychiatric Annals*. — 2005. — 35. — 5.
9. Frank D., Klass P., Earls F., Eisenberg L. Infants and Young Children in Orphanages: One View From Pediatrics and Child Psychiatry // *Journal of Pediatrics*. — 1996. — Vol. 97. — P. 569-578.
10. Pearce J., Pezzot-Pearce T. Psychotherapy with abused and neglected children. — NY: Guilford Press, 1997.
11. Shapiro F. Eye movement desensitization and reprocessing. — NY: Guilford Press, 2001.
12. Taylor S. Clinician's guide to PTSD: A cognitive-behavioral approach. — NY: Guilford Press, 2006

Литвиненко О. Д.

кандидат психологических наук,
доцент кафедры дифференциальной и специальной психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ПРОБЛЕМА ПСИХОТРАВМЫ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ: ОСНОВНЫЕ ВЗГЛЯДЫ И ПОДХОДЫ

Резюме

В статье осуществлен теоретический анализ состояния исследованности проблемы психотравмы и спровоцированных ею нарушений в современной психологической науке. Выделены основные подходы к изучению проблемы психотравмы: мнемический, здоровьесберегающий, комплексный, онтогенетический, неврологический. Выделена роль средовых и личностных факторов в формировании психологических расстройств.

Ключевые слова: личность, среда, психотравмирующее событие, стресс, кризис, конфликт.

Lytvynenko O. D.

Ph.D.,
assistant professor of differential and special psychology
Odessa I. I. Mechnikov National University

PROBLEM PSYCHOTRAUMA IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE: MAIN VIEWS AND APPROACHES

Abstract

Psychological trauma (further in the text — psychotrauma) — a damage inflicted mental health as a result of severe exposure neblahopryyemnyh environmental factors or hostroemotsiynyh stress influences others in her psyche. It is important that not every strong stress is psychotrauma and not every neutral from the point of view of others, the event goes unnoticed for the psyche of the individual, any circumstances that led to psychotrauma have for the individual is extremely high, but purely an individual matter, affecting her emotional sphere, vital interests and values. The objective pressures of society by someone simply not noticed by someone perceived as the limit for which you can not walk, or which are otherwise. According to foreign scientists, about 80 % of people who are in stressful situation out of it without consequences for their health, the other 20 % require different types of professional psychological assistance [op. the blood]. That's why our study, special attention differentiation of various individual manifestations psychotrauma. This approach is dictated by the need to create a complete, clearly structured individual models with different individual manifestations psychotrauma. So special importance dyferentsialnopsyholohichne study all aspects of the problem that, unfortunately, in psychological science insufficiently studied. The study psychotrauma problems and consequent effects released several approaches, including: mnemonic, of healthy, integrated, ontogenetic, neurological.

Key words: personality, Wednesday, traumatic events, stress, crisis, conflict.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2016

УДК 159.923:159.937

Мадинова Юлія Игоревна

соискатель кафедры философии и биоэтики

Одесского национального медицинского университета, лаборант кафедры философии и биоэтики Одесского национального медицинского университета г. Одесса, Украина

e-mail: madinova@gmail.com

ORCID ID orcid.org/0000-0003-4899-8378

АНАЛИЗ ДЕЗАДАПТАЦИИ ЛИЧНОСТИ НА ПРИМЕРЕ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ

Мы исследуем дезадаптацию личности, которая, по мнению многих авторов, рассматривается как нарушение процессов взаимодействия человека с окружающей средой. На наш взгляд, это нарушение процессов требует более полного исследования, для этого мы проводим эксперимент с участием студентов-медиков. Для этого используем количественный анализ данных с помощью методов корреляционного и факторного анализа, которые позволяют наиболее полноценно исследовать феномен дезадаптации, а также его связь и влияние на другие характеристики личности.

Ключевые слова: дезадаптация, адаптация, адаптивность, социализация, психофизиологический адаптивный процесс.

Постановка проблемы. Вопрос адаптации человека всегда был актуальным предметом рассмотрения различных областей познания: биологии, философии, социологии, психологии, этики и др. [8].

Впервые понятие «адаптация» (от лат. adaptation — приспособление) появилось в биологии 18-го в. и обозначало приспособление к изменяющейся внешней среде. Очень быстро понятие вышло за пределы биологии и приобрело статус общенаучного, поскольку характеризовало явления и процессы, изучаемые и в других областях действительности и, соответственно, изучаемые различными отраслями знания. На сегодняшний день адаптация — это одно из фундаментальных и универсальных свойств любой биосистемы (Жазначеев, 1986). При этом адаптация рассматривается: 1) как процесс приспособления некоего объекта к изменяющимся условиям внешней или внутренней среды; 2) как результат этого процесса приспособления — сохранение устойчивости объекта в изменяющихся условиях среды; 3) как свойство системы, то есть ее способность к результативному процессу приспособления, получившее отдельное название — «адаптивность» [5, 9].

Термин «дезадаптация» тесно связан с понятием «адаптация». В целом дезадаптация человека рассматривается как нарушение процессов взаимодействия человека с окружающей средой [2]. Однако к настоящему времени термин «дезадаптация» используется в различных контекстах, разграничивающих состояние личности по отношению к категориям «норма» и «патология»: 1) как нарушение адаптации вне патологии, связанное со

сменной привычных стереотипов (Дичев, 2004; Кокун, 2004); 2) как нарушение, выявляемое при акцентуации характера (Личко, 1983); 3) как общий дезадаптивный синдром, реализующийся по трем направлениям: невротизации, по пути соматизации, по пути формирования девиантного поведения (общий девиантный синдром адаптации) (Ананьев, 2006; Морозова, 2009); 4) как проявление предболезненных психических расстройств (Александровский, 2007).

Ряд авторов рассматривает дезадаптацию как синоним нарушенной социализации (Агеева, 2010; Ткачишина, 2006), другие рассматривают социализацию и социальную адаптацию как два диалектически связанных, но отдельных процесса (Ромм, 2002), наиболее часто социальную адаптацию трактуют как первый этап социализации (Б. Д. Парыгин, И. А. Милославов, А. М. Растова, М. В. Ростовцева и др.).

Л. Л. Шпак считает, что по отношению к социализации диада «адаптация / дезадаптация» «выполняет субсидиарно-вспомогательную и инструментальную роль, выступает в роли механизма «очеловечивания биоособи» и ее гражданского становления, высвобождения усилий человека для соучастия в жизнетворчестве, сосуществовании с другими людьми» [10]. Таким образом, автор утверждает, что адаптация является более узким процессом, чем социализация, но в то же время универсальным, охватывающим все многообразие жизни, и предостерегает от механистически упрощенной трактовки столь сложного процесса и характеризующих его дефиниций «адаптация» и «дезадаптация» [10]. В качестве аргументации такой позиции Л. Л. Шпак приводит ряд доводов, говорящих о разнообразии функционального назначения дезадаптации: 1) «дезадаптация является следствием разрушения адаптированности к возникшим ситуациям, к конкретным формам деятельности, к сложившимся воздействиям и регуляциям, к укладу жизни и способам самореализации человека в определенном жизненном пространстве, словом, ко всему, что обобщенно можно назвать адаптацией к жизни любые адаптивные процессы должны сопровождаться моментами дезадаптации. В этом проявляется инструментально-вспомогательная функция дезадаптации» [10, с. 52], т. е. регулятором адаптивного процесса, устраняющего адаптивные сбои; 2) дезадаптация как относительно самостоятельный процесс, протекающий вслед за первичной или производными адаптациями. «Происходит сначала временный, неустойчивый разлад между привычным, освоенным, автоматически исполняемым и тем, что требуется в изменившихся условиях» [10, с. 52]; 3) дезадаптация как момент творчества, реализации инновационных устремлений субъекта. Креативные способности человека базируются на маневренности его адаптивных способностей, однако отнимают много сил.

С целью наиболее полного исследования психологического феномена дезадаптации личности нами проведено диссертационное исследование, одной из задач которого является изучение взаимовлияния психосоциальных и психофизиологических характеристик адаптивности личности.

Рассматриваемые характеристики выявлены с помощью следующих методик:

1) Проективная методика «10×10» (проф. И. В. Ершова-Бабенко), которая позволяет исследовать комплекс показателей внутреннего мира личности;

2) Тест-опросник психофизиологической дезадаптации (А. Н. Родина), предназначенный для диагностики уровня и источников психофизиологической дезадаптации;

3) Тест-опросник социальной адаптивности (А. П. Санникова, О. В. Кузнецова), что позволяет выделить и описать комплекс формально-динамических и качественных характеристик адаптивности личности;

4) Томский тест-опросник ригидности (В. Залевский), который позволяет определить психическую ригидность как сложность корректировки отдельных элементов или программы поведения в целом;

5) Тест-опросник «Характеристики эмоциональности» (Е. П. Ильин), который предназначен для оценки выраженности различных характеристик эмоций: эмоциональной возбудимости, интенсивности, устойчивости, влияния на эффективность деятельности;

6) Тест-опросник Мини-мульти (сокращенный вариант ММПИ), который измеряет разнопрофильные свойства личности.

Эмпирическое исследование проведено на базе ОНМеду в три этапа: 1) подготовительный; 2) диагностический; 3) аналитико-интерпретационный. В исследовании приняло участие 390 респондентов, из них: студенты, обучающиеся на 1 курсе в 2012–2013 гг.: на лечебном факультете — 98 человек, на стоматологическом факультете — 87 человек; студенты, обучающиеся в 2013–2014 гг.: на 1 курсе стоматологического факультета — 96 человек, на 3 курсе — 41 человек, на 2 курсе лечебного факультета — 31 человек, на 2 курсе фармацевтического факультета — 31 человек.

Нами проведен количественный анализ данных, выявленных в ходе исследования, с помощью методов корреляционного и факторного анализа. Корреляционный анализ позволил выявить связи высокого уровня статистической значимости ($p \leq 0,01$) между большинством исследуемых показателей психофизиологической дезадаптации (таб. 1).

Результаты исследования. Между индивидуально-психологическими характеристиками личности и показателями дезадаптации также выявлены корреляционные связи высокого уровня статистической значимости ($p \leq 0,01$) почти со всеми показателями. Наименьший уровень связи с индивидуально-психологическими характеристиками личности имеют следующие характеристики адаптивности: «Широта охвата социальных сигналов» (ШООС) и «Точность ориентации в социальных ожиданиях» (ТОСО) — не более 50 % показателей и «Ухудшение самочувствия: снижение общей активности» (УС.3) и «Снижение мотивации к деятельности» (СМД) — менее 60 % взаимосвязей. Наивысший уровень взаимосвязи с индивидуально-психологическими характеристиками личности имеют интегральные характеристики: социальной — «Показатель общей адаптивности» (ПОА) и психофизиологической — «Общая дезадаптация» (С) (таб. 2).

Таблиця 1

**Значение корреляционных коэффициентов между показателями,
характеризующими адаптивность личности**

		Шкалы «Тест-опросника социальной адаптивности»							
		ШООС	ЛИСС	ТОСО	УЭП	ГИ	ГДЦ	ПОУ	ПОА
Шкалы «Опросника диагностики пси- хологической дезадаптации»	С	-,070*	-,309**	-,129**	-,261**	-,127**	-,273**	-,373**	-,323**
	УС.1		-,261**	-,117**	-,253**	-,097**	-,227**	-,339**	-,272**
	УС.2	-,096*	-,334**	-,168**	-,222**		-,309**	-,296**	-,321**
	УС.3		-,144**		-,161**		-,168**	-,155**	-,177**
	УС.4		-,246**	-,101**	-,257**	-,119**	-,216**	-,293**	-,282**
	СН		-,245**	-,107**	-,181**	-,136**	-,179**	-,251**	-,246**
	НЦ	-,085*	-,226**		-,208**	-,107**	-,201**	-,259**	-,245**
	ОСВ	-,090*	-,213**		-,142**	-,085*	-,207**	-,300**	-,220**
	СМД	-,099**	-,215**	-,137**	-,148**		-,269**	-,302**	-,249**

Примечание: 1) нули не указываются; 2) **. Корреляция значима на уровне 0.01 (2-сторонняя); 3)*. Корреляция значима на уровне 0.05 (2-сторонняя); 4) ШООС — широта охвата социальных сигналов; ЛИСС — легкость понимания социальных сигналов, ТОСО — точность ориентации в социальных изменениях, УЭП — устойчивость эмоциональных переживаний, ГИ — готовность изменяться, ГПН — готовность к совершению конструктивных действий, направленных на преодоление неудач, ГДЦ — готовность к совершению действий, направленных на достижение цели, ПОУ — показатель общей удовлетворенности, ПОА — показатель общей адаптивности; С — общая дезадаптация; УС.1 — ухудшение самочувствия: эмоциональные сдвиги; УС.2 — ухудшение самочувствия: особенности отдельных психических процессов; УС.3 — ухудшение самочувствия: снижение общей активности; УС.4 — ухудшение самочувствия: ощущения усталости; СН — соматовегетативные нарушения; НЦ — нарушения цикла «сон—бодрствование»; ОСВ — особенности социального взаимодействия; СМД — снижение мотивации к деятельности.

Таблиця 2

**Уровень взаимосвязи индивидуально-психологических характеристик личности
и адаптации**

Уровень взаимосвязей показателей адаптивности с индивидуально-психологическими характеристиками личности	Характеристики адаптации			
	социальной		психофизиологической	
90 %	ПОА		С	
85 %	ПОУ		УС.1	УС.4 ОСВ
80 %	ЛИСС	ГДЦ	НЦ	
75 %	ГИ		УС.2	

Примечание: ЛИСС — легкость понимания социальных сигналов, ГИ — готовность изменяться, ГДЦ — готовность к совершению действий, направленных на достижение цели, ПОУ — показатель общей удовлетворенности, ПОА — показатель общей адаптивности; С — общая дезадаптация; УС.1 — ухудшение самочувствия: эмоциональные сдвиги; УС.2 — ухудшение самочувствия: особенности отдельных психических процессов; УС.4 — ухудшение самочувствия: ощущения усталости; НЦ — нарушения цикла «сон—бодрствование»; ОСВ — особенности социального взаимодействия.

По итогам количественного анализа нами выявлена пятифакторная модель, характеризующая взаимосвязь дезадаптации личности с показателями ригидности, эмоциональности и невротических характеристик личности.

I. Первый фактор «Общая дезадаптация» (968) — на *положительном полюсе фактора* «ухудшение самочувствия: эмоциональные сдвиги» (801), «соматовегетативные нарушения» (774), «ухудшение самочувствия: ощущения усталости» (727), «особенности социального взаимодействия» (723), «нарушения цикла «сон—бодрствование»» (625), «ухудшение самочувствия: особенности отдельных психических процессов» (619), «паранойяльность» (609), «депрессия» (574), «снижение мотивации к деятельности» (521), «истерия» (490), «ухудшение самочувствия: снижение общей активности» (486), «длительность эмоций» (394), «шизоидность» (360), «ипохондрия» (358), «гипотония» (319), «психопатия» (315), «психастения» (307), «отрицательное влияние эмоций на эффективность деятельности и общения» (396), «интенсивность эмоций» (286), «шкала ригидности как состояния» (272), «шкала сенситивной ригидности» (269) и «субшкала актуальной ригидности» (219). *На отрицательном полюсе* — «показатель общей удовлетворенности» (–560), «показатель общей адаптивности» (–441), «легкость понимания социальных сигналов» (–426), «готовность к совершению действий, направленных на достижение цели» (–385), «устойчивость эмоциональных переживаний» (–374), «готовность к совершению конструктивных действий, направленных на преодоление неудач» (–341).

Этот фактор показывает, что для общей дезадаптации характерны ухудшение самочувствия, психического состояния личности, возрастание проявления ригидности, при этом общая удовлетворенность снижается.

II. Второй фактор «Шизоидность» (888) — на *положительном полюсе фактора* «психастения» (813), «истерия» (792), «психопатия» (790), «ипохондрия» (739), «паранойяльность» (672), «депрессия» (643), «гипотония» (478), «общая дезадаптация» (461), «ухудшение самочувствия: ощущения усталости» (388), «соматовегетативные нарушения» (373), «особенности социального взаимодействия» (345), «ухудшение самочувствия: эмоциональные сдвиги» (341), «ухудшение самочувствия: особенности отдельных психических процессов» (334), «снижение мотивации к деятельности» (312), «нарушения цикла «сон—бодрствование»» (304), «отрицательное влияние эмоций на эффективность деятельности и общения» (272), «длительность эмоций» (233), «эмоциональная возбудимость» (233), «шкала сенситивной ригидности» (217) и «шкала ригидности как состояния» (208). *На отрицательном полюсе* — «показатель общей удовлетворенности» (–426), «показатель общей адаптивности» (–345), «легкость понимания социальных сигналов» (–321), «готовность к совершению действий, направленных на достижение цели» (–316), «готовность к совершению конструктивных действий, направленных на преодоление неудач» (–299) и «устойчивость эмоциональных переживаний» (–232).

Данный фактор свидетельствует о взаимосвязи проявлений шизоидности и других психопатий, ухудшения самочувствия, общая удовлетворенность снижается.

III. Третий фактор «Готовность к совершению действий, направленных на достижение цели» (828) — на положительном полюсе фактора «показатель общей адаптивности» (756), «легкость понимания социальных сигналов» (721), «показатель общей удовлетворенности» (691), «готовность к совершению конструктивных действий, направленных на преодоление неудач» (445), «устойчивость эмоциональных переживаний» (424), «точность ориентации в социальных ожиданиях» (364), «широта охвата социальных сигналов» (362). На отрицательном полюсе — «депрессия» (–501), «снижение мотивации к деятельности» (–454), «общая дезадаптация» (–450), «ухудшение самочувствия: особенности отдельных психических процессов» (–439), «истерия» (–380), «нарушения цикла «сон—бодрствование»» (–347), «ухудшение самочувствия: эмоциональные сдвиги» (–336), «ухудшение самочувствия: ощущения усталости» (–335), «психастения» (–311), «ипохондрия» (–302), «особенности социального взаимодействия» (–292), «психопатия» (–280), «шизоидность» (–278), «соматовегетативные нарушения» (–277), «шкала сенситивной ригидности» (–270), «паранойальность» (–244), «ухудшение самочувствия: снижение общей активности» (–227) и «шкала ригидности как состояния» (–213).

Таким образом, выявлены условия, способствующие достижению целей (общая адаптивность, устойчивость эмоциональных переживаний) и препятствующие (общая дезадаптация, депрессия).

IV. Четвертый фактор «Симптомокомплекс ригидности» (824) — на положительном полюсе фактора — «субшкала актуальной ригидности» (784), «шкала преморбидной ригидности» (767), «шкала сенситивной ригидности» (752), «шкала ригидности как состояния» (600), «длительность эмоций» (480), «интенсивность эмоций» (441), «шкала установочной ригидности» (436), «эмоциональная возбудимость» (372), «общая дезадаптация» (286), «ухудшение самочувствия: эмоциональные сдвиги» (279), «ухудшение самочувствия: ощущения усталости» (252), «психастения» (242), «депрессия» (240), «отрицательное влияние эмоций на эффективность деятельности и общения» (232), «истерия» (221), «ухудшение самочувствия: особенности отдельных психических процессов» (214), «паранойальность» (210) и «особенности социального взаимодействия» (202). На отрицательном полюсе — «готовность изменяться» (–336), «показатель общей адаптивности» (–275), «показатель общей удовлетворенности» (–247) и «точность ориентации в социальных ожиданиях» (–204).

Данный фактор свидетельствует о том, что при возрастании ригидности личности наблюдается повышенное деструктивное влияние роста эмоциональности, ухудшение самочувствия, соответственно общая адаптивность и удовлетворенность снижаются.

V. Пятый фактор «Готовность к совершению конструктивных действий, направленных на преодоление неудач» (868) — на положительном полюсе фактора — «показатель общей адаптивности» (608), «легкость понимания социальных сигналов» (497), «показатель общей удовлетворенности» (461), «устойчивость эмоциональных переживаний» (378), «готовность к совершению действий, направленных на достижение цели» (362), «точ-

ность ориентации в социальных ожиданиях» (269), «широта охвата социальных сигналов» (246). *На отрицательном полюсе* — «паранойальность» (-471), «гипотония» (-422), «общая дезадаптация» (-412), «ухудшение самочувствия: ощущения усталости» (-407), «депрессия» (-406), «ухудшение самочувствия: особенности отдельных психических процессов» (-354), «шизоидность» (-341), «ухудшение самочувствия: снижение общей активности» (-325), «соматовегетативные нарушения» (-312), «ухудшение самочувствия: эмоциональные сдвиги» (-297), «истерия» (-291), «психастения» (-282), «нарушения цикла «сон-бодрствование»» (-261), «отрицательное влияние эмоций на эффективность деятельности и общения» (-253), «длительность эмоций» (-245), «снижение мотивации к деятельности» (-244), «эмоциональная возбудимость» (-236), «шкала сенситивной ригидности» (-235), «особенности социального взаимодействия» (-229) и «психопатия» (-225).

Таким образом, данный фактор выявляет связь готовности к совершению конструктивных действий и повышением общей адаптивности, при этом дезадаптация снижается.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. В результате нашего исследования дезадаптация была рассмотрена с разных сторон — и как процесс неприспособления и как его результат, а также как реакция системы на процесс приспособления, т. е. «адаптивность». Итогом данной работы является определение взаимосвязей между характеристиками дезадаптации и индивидуально-психологическими характеристиками личности, поиск факторов, которые характеризуют взаимосвязь индивидуальных адаптационных особенностей личности с другими характеристиками личности.

Список использованных источников и литературы

1. Агеева Л. Г. Социально-психологическая дезадаптация современных школьников и ее причины / Л. Г. Агеева ; [под общ. ред. проф. Ю. А. Клейберга]. — Ульяновск : УлГТУ, 2010. — 180 с.
2. Ананьев В. А. Основы психологии здоровья / В. А. Ананьев. — СПб.: Речь, 2006. — Кн. 1 : Концептуальные основы психологии здоровья. — 384 с.
3. Дичев Т. Г. Теория адаптации и здоровья человека / Т. Г. Дичев. — М. : Новый Центр, 2004. — 87 с.
4. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. — Л. : Медицина, 1983. — 256 с.
5. Оношко Е. С. Понятийное ядро теории адаптации: терминологический аспект / Е. С. Оношко, З. В. Крецан // Вестник КемГУ. — 2009. — № 1. — С. 87–90.
6. Ромм М. В. Адаптация личности в социуме. Теоретико-методологический аспект : монография / М. В. Ромм. — Новосибирск : Наука, 2002. — 275 с.
7. Санникова О. П. Адаптивность личности : монография / О. П. Санникова, О. В. Кузнецова. — Одесса : Изд. Н. П. Черкасов, 2009. — 258 с.
8. Суханов А. А. Анализ понимания адаптации человека в отечественных психологических исследованиях / А. А. Суханов // Гуманитарный вектор. Серия : Педагогика, психология. — 2011. — № 2. — С. 201–205.
9. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптивності / А. В. Фурман. — Тернопіль : Економічна думка, 2000. — 197 с.
10. Шпак Л. Л. Дезадаптация в контексте повседневной жизни : монография / Л. Л. Шпак, Н. А. Заруба. — Кемерово: КемГУКИ, 2009. — 446 с.

References

1. Ageeva L. G. (2010) *Social'no-psihologicheskaja dezadaptacija sovremennyh shkol'nikov i ee prichiny* [Social and psychological disadaptation of modern school students and its reasons]. — Ulyanovsk: UGTU [in Russian].
2. Ananiev V. A. (2006) *Osnovy psihologii zdorov'ja* [Health psychology fundamentals]. St. Petersburg: Rech' [in Russian].
3. Dichev T. G. (2004) *Teorija adaptacii i zdorov'ja cheloveka* [The person health and adaptation theory]. — Moscow: Novy Centr [in Russian].
4. Lichko A. E. (1983) *Psihopatii i akcentuacii haraktera u podrostkov* [Psychopathies and accentuations of teenagers character]. — Leningrad: Medicina [in Russian].
5. Onoshko E. S. (2009) *Ponjatijnoe jadro teorii adaptacii: terminologicheskij aspekt* [Conceptual base of the adaptation theory: terminological aspect]. Kemerovo: Vestnik KemGU, Vol. 1 [in Russian].
6. Romm M. V. (2002) *Adaptacija lichnosti v sociume. Teoretiko-metodologicheskij aspekt* [Personality adaptation in the society. Theoretical and methodological aspect]. *Monografija — monograph*. Novosibirsk : Nauka [in Russian].
7. Sannikova O. P., Kuznecova O. V. (2009) *Adaptivnost' lichnosti* [Adaptability of the personality]. *Monografija — monograph*. Odessa : N. P. Cherkassov [in Russian].
8. Suhanov A. A. (2011) *Analiz ponimanija adaptacii cheloveka v otechestvennyh psihologicheskix issledovanijah* [The analysis of understanding of the person's adaptation in domestic psychological researches]. Chita: Humanitarian vector magazine Vol. 2 [in Russian].
9. Furman A. V. (2000) *Psihodiagnostika osobistisnoi adaptivnosti* [Psycho-diagnostics of personal adaptability]. — Ternopil : Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
10. Shpak L. L. (2009) *Dezadaptacija v kontekste povsednevnoj zhizni* [Disadaptation in everyday life context: monograph]. *Monografija — monograph*. Kemerovo: KemGUKI [in Russian].

Мадінова Юлія Ігорівна

здобувач кафедри філософії та біоетики Одеського національного медичного університету, лаборант кафедри філософії та біоетики Одеського національного медичного університету, м Одеса, Україна

АНАЛІЗ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ НА ПРИКЛАДІ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

Резюме

Ми досліджуємо дезадаптацію особистості, яка, на думку багатьох авторів, розглядається як порушення процесів взаємодії людини з навколишнім середовищем. На наш погляд, це порушення процесів вимагає більш повного дослідження, для цього ми проводимо експеримент за участю студентів-медиків. Для цього використовуємо кількісний аналіз даних за допомогою методів кореляційного і факторного аналізу, які дозволяють найбільш повноцінно дослідити феномен дезадаптації, а також його зв'язок і вплив на інші характеристики особистості.

Ключові слова: дезадаптація, адаптація, адаптивність, соціалізація, психофізіологічний адаптивний процес.

Madinova Yuliya Igorevna

Competitor of Philosophy and Bioetic Chair of Odessa National Medical University, assistant in Philosophy and Bioetic Chair of Odessa National Medical University, Odessa, Ukraine

**THE ANALYSIS OF THE PERSONALITY DISADAPTATION
ON THE EXAMPLE OF MEDICAL STUDENTS**

Abstract

We examine disadaptation of the personality which, according to many authors, is considered as violation of interaction processes of the personality with the environment. To our mind, this violation of the processes demands fuller research, for this purpose we make an experiment with participation of medical students, with the use of the data quantitative analysis, with help of methods of the correlation and factorial analysis which will allow to investigate the fullest disadaptation phenomenon, and also its connection and influence on other characteristics of the personality. As a result of our research disadaptation was examined from the different parts — as a process of non- adaptation and as its result, and also as a reaction of the system to adaptation process, i.e. «adaptability». The result of this work is the definition of interrelations between characteristics of disadaptation and individual and psychological characteristics of the personality, search of factors which characterize interrelation of specific adaptation features of the personality with other characteristics of the personality.

Key words: disadaptation, adaptation, adaptability, socialisation, adaptation process.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2016

УДК 159.925: [37.091.12:36–051]

Мельничук Оксана Богданівна

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри галузевої психології та психології управління
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
e-mail: oxanamelnichuk@ukr.net
ORCID ID 0000–0001–8777–5914

**ДО ПИТАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК УМОВИ
СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ**

У статті проаналізовано зміст та особливості прояву пізнавальної культури як умови становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери, визначено засади розвитку пізнавальної культури в процесі професійної підготовки.

Ключові слова: професійний інтелект, професійний інтелект майбутніх фахівців соціальної сфери, умови становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери, пізнавальна культура, стиль інформаційного засвоєння.

Постановка проблеми. Процеси реформування сучасної професійної освіти в умовах соціокультурних та економічних трансформацій українського сьогодення висувають нові вимоги до фахівців в різних сферах. Сучасні фахівці мають бути компетентними, володіти глибокими професійними знаннями та навичками, що визначаються специфікою професійної діяльності, мати необхідні професійно значущі інтелектуально-особистісні якості та особистісні характеристики, що уможливають ефективне виконання функцій в професійній діяльності.

Серед ряду проблем підготовки фахівців соціальної сфери варто виділити проблему становлення професійного інтелекту. Специфіка професійної діяльності в соціальній сфері визначається необхідністю вирішення соціальних проблем різних категорій населення. Особливості професійної діяльності фахівців соціальної сфери детермінують вимоги до їх інтелектуальної діяльності, передбачають високі рівні розвитку як загальних, так і спеціальних здібностей, сформованість інтелектуальної культури та продуктивності. Індивідуальні особливості професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери визначатимуть специфіку аналізу, тлумачення та розуміння ними соціальних проблем суспільства, здатність до адекватного розуміння особистості окремих клієнтів та психологічних особливостей різних соціальних груп, успішне оволодіння навичками взаємодії з різними категоріями клієнтів, а також розвиненість процесів професійної рефлексії та саморегуляції тощо.

Професійний інтелект формується в процесі професійного навчання в результаті вирішення навчально-професійних завдань і визначає в ціло-

му професійні компетенції майбутніх фахівців. Оптимізація моделі професійного навчання сучасних фахівців соціальної сфери має враховувати специфіку їх майбутньої трудової діяльності. Пізнавальна культура стоїть в ряду важливих умов розвитку професійного інтелекту таких фахівців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема розвитку особистості як суб'єкта професійної діяльності знайшла своє відображення в науковому доробку О. Бондарчук, Л. Карамушки, Г. Ложкіна, С. Максименка, Л. Орбан-Лембрик, В. Семиченко, В. Третяченко, Ю. Швалба та ін. концепція розвитку коаліційованого інтелекту в умовах освіти як інкультурації аналізувалась в наукових працях Ж. Барон, Д. Перкінс, Е. Джей, С. Тішман, Г. Саломон та ін. Питання психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців соціальної сфери аналізувались в наукових працях психологів та педагогів в Україні — О. Бондарчук, А. Грись, Л. Карамушки, Н. Кривоконь, П. Криворучко, С. Максименка та ін. Проблематика психологічного забезпечення професійної підготовки фахівців соціальної сфери висвітлюється в наукових працях сучасних філософів, соціологів, психологів, педагогів, а також практиків соціальних, психологічних та соціально-психологічних служб різного спрямування.

Виділення не вирішених раніше частин означеної проблеми. Втім аналіз наукової літератури показав, що попри значущість, дослідження пізнавальної культури як умови становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери в сучасних психологічних дослідженнях не здійснювалося. Отже, існує об'єктивна потреба вивчення засад становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери та, зокрема, аналізу особливостей пізнавальної культури як неодмінної умови їх професійного становлення та професійної підготовки до діяльності в соціальній сфері.

Таким чином, соціальна значущість проблеми, необхідність подальшого розширення теоретичних та прикладних досліджень особливостей професійної підготовки фахівців соціальної сфери і обумовили вибір теми нашого дослідження.

Об'єкт дослідження — процес становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери. **Предмет дослідження** — пізнавальна культура як умова процесу становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери. **Мета дослідження** — дослідити психологічні особливості пізнавальної культури як умови становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери та ефективного здійснення ними в подальшому професійної діяльності. **Завдання дослідження:** 1. Розкрити роль пізнавальної культури у процесі становлення професійного інтелекту та професійної діяльності фахівців соціальної сфери. 2. Визначити особливості прояву деяких складових пізнавальної культури у майбутніх фахівців соціальної сфери як умови становлення їх професійного інтелекту та ефективності професійної діяльності. 3. Визначити психологічні засади формування пізнавальної культури майбутніх фахівців соціальної сфери як умови становлення їх професійного інтелекту та готовності до здійснення ними ефективної професійної діяльності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття змісту феномену пізнавальної культури та особливостей прояву деяких її складових як компоненту системи внутрішніх умов, що опосередковують основні тенденції становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Термін «пізнавальна культура» вживається науковцями поряд з поняттями «культура пізнання», «пізнавальна активність», «когнітивна культура особистості», «культура мислення», «інформаційна культура», «інформаційно-пізнавальна культура», «культура пізнавальної діяльності» тощо і на сьогодні не має чітко окресленого змісту. Пізнавальну культуру тлумачать як спосіб організації та розвитку пізнавальної діяльності людини, систему знань та методів пізнання, а також пізнавальних норм та цінностей.

Цікавими з точки зору методології цього поняття в аспекті професійного навчання є роботи Б. Ананьєва, де вчений говорить про пізнавальну активність та підкреслює значення пізнавальних та професійних мотивів в організації учбової діяльності студентів. Час навчання у вузі автор пов'язує із найскладнішими процесами структурування інтелекту, позаяк всі навчальні завдання спрямовані на запам'ятовування, осмислення, розуміння, а також відтворення актуальної для майбутньої професійної діяльності інформації [1].

В дослідженнях А. Вербицького та Т. Платонові підкреслюється думка, що час навчання у вузі формує міцне підґрунтя майбутньої трудової професійної діяльності, де засвоєні в навчальному процесі знання вже будуть засобами реалізації в професії [3]. Для успішної учбової діяльності студентів важливими є інтелектуально-пізнавальні мотиви, що пов'язані з прагненням до знань, набуттям компетентності. Успішність академічної діяльності студентів значною мірою визначається пізнавальною мотивацією та мотивацією досягнення [9]. Студентам притаманна специфічна спрямованість пізнавальної активності, яка визначається специфікою вирішення конкретних професійно-орієнтованих завдань [2]. Важливий вплив на учбову діяльність у вузі та становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців певної сфери трудової діяльності, відповідно, на думку В. Ясвіна, здійснює освітнє середовище вузу [13]. Вочевидь, освітнє середовище розуміється в даному контексті як пізнавально-культурне середовище, що визначає успішність формування професійно-значущих інтелектуально-особистісних та особистісних характеристик.

Аналіз літератури показує, що пізнавальну культуру як феномен аналізують в аспекті специфічного освітньо-виховного середовища (сім'ї, навчального закладу, вузу тощо) та в аспекті особливостей пізнавальної діяльності суб'єктів (дитини, учня, студента та, відповідно, дорослого, вчителя, викладача). В сучасних психологічних дослідженнях пізнавальна культура розглядається як умова розвитку інтелекту особистості [8]. Аналізуються рівні та критерії пізнавальної культури в професійній підготовці [5]. Зокрема, низький (репродуктивний) рівень пізнавальної культури проявляється в таких обмеженнях пізнання суб'єкта, як намагання запам'ятати, зрозуміти та відтворити отримані знання, оволодіти розумо-

вими діями за зразком; низький рівень пізнавальних потреб та здатності до творчої діяльності; середній (евристичний) рівень сформованості пізнавальної культури проявляється в прагненні застосувати отримані знання в нових навчальних умовах, усвідомити сенс матеріалу, розширити власний кругозір; високий (творчий) рівень пізнавальної культури визначає активне включення суб'єкта в різні форми пізнавальної діяльності, здатність творчо використовувати на практиці отримані знання, навички та вміння, самостійно шукати шляхи вирішення проблем, прояв стійкої потреби до пізнання та перетворення [7].

Близьким за значенням до поняття пізнавальної культури є поняття культури мислення. З позицій філософії, культура мислення тлумачиться як певний рівень розвитку здатності людини адекватно відображати в своєму мисленні об'єктивну логіку буття та свого власного існування та виступає елементом пізнавальної культури [6]. Культура мислення в психологічних дослідженнях також аналізується з позицій здійснення особистістю пізнавальної діяльності та оволодіння специфічним (професійним) видом діяльності зокрема. Так, наприклад, визначаючи особливості становлення мислення практичного психолога, Н. Пов'якель в своїх роботах підкреслює значущість культури мислення майбутніх фахівців [10].

В наукових педагогічних дослідженнях пізнавальна культура аналізується як складне інтегративне утворення, що охоплює соціально-досвідний рівень психологічної структури особистості та рівень її спрямованості. Пізнавальну культуру особистості тлумачать як сукупність індивідуальних якостей, що включають когнітивні здібності, навички інтелектуальної праці, досвід продуктивної взаємодії. О. Сергієнко називає у складі пізнавальної культури цілемотиваційний, змістовний та практично-дієвий компоненти [11].

Професійний інтелект фахівця є наслідком навчання та професійно-особистісного розвитку, що дозволяє усвідомлено використовувати знання та майстерність у професійній діяльності. Сучасний фахівець соціальної сфери повинен не лише мати глибокі знання та творчо використовувати їх в своїй роботі, а й повсякчас збагачувати свій інтелектуальний потенціал, уміти самостійно здобувати нові знання, гнучко реагувати на нові проблеми та міркувати на перспективу, вміти мислити та діяти в категоріальній системі соціальної сфери.

Пізнавальна культура майбутнього фахівця соціальної сфери базується на глибоких теоретичних знаннях професійної та практичної підготовки. Успішність вирішення професійних завдань в соціальній роботі значною мірою детермінується також сформованістю індивідуальної інтелектуальної стратегії, що, в свою чергу, визначається особливостями сприймання та засвоєння інформації, особливостями складу мислення, креативністю, професійною інтуїцією, проникливістю, комунікативними вміннями, чутливістю до проблем тощо. Пізнавальна культура особистості майбутнього фахівця соціальної сфери залежить також і від розвитку певних індивідуальних особистісних властивостей, які в подальшому сприятимуть ефективній професійній діяльності. В цьому аспекті можна вказати наступні

якості: цінність професійної самореалізації, цінність творчої індивідуальності, інтелектуально-моральна позиція, розуміння та бережне ставлення до особистості, особистісно-орієнтована суб'єкт-суб'єктна взаємодія, рефлексія, критичність, толерантність, потреба в пізнанні себе та інших, перцептивні здібності, емоційний інтелект, соціальний інтелект, здатність до саморегуляції тощо.

З огляду на проведений аналіз змісту феномену пізнавальної культури особистості ми в структурі пізнавальної культури майбутнього фахівця соціальної сфери вважаємо за доцільне виділяти мотиваційну складову (система пізнавальних мотивів), змістову (визначається особливостями інтелектуальної діяльності особистості) та особистісно-діяльнісний компонент (система інтелектуально-особистісних властивостей).

В даній роботі ми зосередимося на аналізі прояву деяких мотиваційних та змістових характеристик пізнавальної культури майбутніх фахівців соціальної сфери. В пілотажному дослідженні приймали участь 86 студентів випускних курсів спеціальності «Соціальна робота» Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. На першому етапі дослідження студентам було запропоновано відповісти на питання анкети, що стосувалися особливостей прояву ними пізнавальної мотивації в професійному навчанні. Анкета включала п'ятнадцять закритих запитань, які були спрямовані на визначення пізнавального професійного інтересу, наприклад, «Я цікавлюсь лише окремими навчальними дисциплінами», «Хочу знати якомога більше, аби бути компетентним фахівцем», «Мені подобається навчатися цій професії», «Готуючись до занять, я багато читаю додаткової літератури», «Виробнича практика довела, що мій професійний вибір правильний» та ін.). Варіанти відповідей передбачали ствердну, заперечну відповідь та часткову згоду, що дало змогу виявити низькі, середні та високі рівні мотиваційної складової пізнавальної культури. На другому етапі дослідження було використано методика «Визначення стилю інформаційного засвоєння» [12], що дозволило нам проаналізувати деякі змістові характеристики пізнавальної культури студентів. Певний стиль мислення пов'язаний із операційно-діловими властивостями особистості, які проявляються у процесі професійного навчання та виражають рівень підготовленості (знання, вміння, навички) та у здатності реалізувати їх у реальній діяльності (у навчанні чи професійній діяльності) [4]. Методика дозволила визначити домінуючі стилі засвоєння інформації: конкретно-послідовний, абстрактно-довільний, абстрактно-послідовний, конкретно-довільний.

Результати аналізу відповідей на запитання анкети дозволяють виявити тенденції прояву мотиваційної складової пізнавальної культури респондентів. Узагальнені результати подано на рис. 1.

Як видно з рис. 1, високий рівень пізнавальної культури в розрізі прояву пізнавального інтересу виявлено у 19 % досліджуваної вибірки. Відповіді цієї групи студентів віддзеркалювали їх прагнення до професійних знань, активну пізнавальну позицію та участь в різноманітних формах навчальної пізнавальної діяльності, зацікавленість в якісних професійних

знаннях, прагнення розширити свій загальний та професійний кругозір тощо. Переважна більшість досліджуваних — 57 % виявили середні рівні вираженості пізнавальної культури, вибір запропонованих відповідей свідчив про вибірковість пізнання, позаяк студенти переважно вибирали частково ствердні відповіді, позитивно відповідали на запитання, що виражали прагматичну спрямованість професійного навчання («Вчу лише те, що безпосередньо згодиться в роботі» тощо). Низькі рівні вираженості пізнавальної культури зафіксовано у 24 % респондентів. Такі студенти у своїх відповідях виразили незацікавленість професійним навчанням, відсутність інтересу до професії, критику традиційних та байдужість до інноваційних форм роботи тощо. В коментарях ця категорія досліджуваних переважно зауважувала, що не збирається працювати за професією, позаяк вже встигли розчаруватися в такій професії та вважають таку професійну діяльність безперспективною для себе.

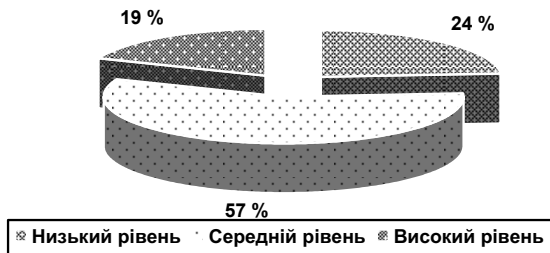

Рис. 1. Рівні мотиваційної складової пізнавальної культури респондентів

В цілому такі результати говорять про необхідність цілеспрямованого розвитку мотиваційного компоненту пізнавальної культури студентів. Вочевидь, пізнавальна культура студента в процесі професійного навчання визначається пізнавальною культурою вчнз, що забезпечується специфікою побудови навчального процесу, передбачає виражену трансформацію пізнавальної діяльності в професійно спрямовану пізнавальну діяльність майбутнього фахівця.

Результати методики «Визначення стилю інформаційного засвоєння» представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Описова статистика за шкалами методики
«Визначення стилю інформаційного засвоєння»

Стилі інформаційного засвоєння	Показники описової статистики			
	Min	Max	M	σ
Конкретно-послідовний	25	32	28,1	2,4
Абстрактно-довільний	23	38	28,7	4,4
Абстрактно-послідовний	23	29	26,2	2
Конкретно-довільний	21	34	27,7	4,2

Як видно з табл. 1, домінуючим стилем засвоєння інформації для досліджуваної вибірки є абстрактно-довільний стиль ($M=28,7$), що свідчить

про невисоку структурованість дій у процесах обробки інформації, фрагментарну сконцентрованість на об'єктах, які мають безпосереднє відношення до актуальних потреб. Наступним за вираженістю середніх показників ми зафіксували конкретно-послідовний стиль засвоєння інформації ($M=28,1$), що свідчить про схильність студентів орієнтуватися на образну інформацію, конкретну реальність, де відображено зв'язки та відношення у формі просторово-часових структур, обробка інформації здійснюється впорядковано, лінійно, послідовно. Для такого стилю засвоєння інформації характерним є орієнтування на факти та приклади, запам'ятовування спеціальної інформації, формул та законів, вирішення завдань здійснюється поетапно. Показники конкретно-довільного стилю ($M=27,7$) вказують про виражену тенденцію у досліджуваній вибірці до засвоєння інформації переважно на рівні образів, емоцій та почуттів, найкраще засвоюється персоніфікована інформація, мислення здійснюється на рівні узагальнення образів. Найменшу вираженість зафіксовано нами для показника абстрактно-послідовного стилю засвоєння інформації ($M=26,2$), що пов'язаний із схильністю до теоретизування, легким орієнтуванням у світі теорій та абстрактних образів, оперуванням поняттями та раціоналізованою інформацією, для таких осіб притаманна вираженість аналітичних здібностей та домінування мовної, а не образної компоненти мислення.

Слід відзначити, що вираженість показників різних стилів засвоєння інформації є досить гармонійною для нашої вибірки. Втім, навіть незначне домінування абстрактно-довільного стилю засвоєння інформації у студентів не сприятиме в майбутньому ефективному вирішенню специфічних професійних завдань в соціальній сфері. Позаяк важливо, щоб фахівці бачили професійні завдання системно, вміли ефективно застосовувати стратегії та технології професійної діяльності у кожному конкретному випадку надання соціальної чи психосоціальної допомоги різним категоріям клієнтів.

В контексті таких результатів чітко постає необхідність роботи, спрямованої на формування пізнавальної культури майбутніх фахівців соціальної сфери як умови становлення їх професійного інтелекту в період професійного навчання у вузі, що забезпечить їм здатність в майбутньому зважено та об'єктивно оцінювати та реагувати на різноманітні ситуації професійної взаємодії з різними категоріями клієнтів, бути ефективними у професійному спілкуванні та діяльності тощо.

Основними засадами формування пізнавальної культури майбутніх фахівців соціальної сфери як умови становлення їх професійного інтелекту є: 1) проектування професійно орієнтованого середовища, що забезпечує формування професійної культури майбутнього фахівця та пізнавальної культури, зокрема; 2) пізнавальна культура вчз, де здійснюється підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери, має чітко відображати специфіку їх професійної кваліфікації; 3) стимулювання різнорівневої та різноаспектної педагогічної взаємодії викладачів і студентів в різних видах спільної діяльності; 4) формування культури розумової праці студентів, розвиток їх пізнавальної активності та творчих здібностей, формуванні індивідуального стилю інтелектуальної діяльності тощо.

Висновки. 1. Пізнавальна культура особистості є важливою умовою становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери, позаяк забезпечує здатність ефективно та творчо працювати в майбутній професії. 2. Пізнавальна культура особистості — це сукупність індивідуальних якостей, що включають когнітивні здібності, навички інтелектуальної праці, досвід продуктивної взаємодії. В структурі пізнавальної культури майбутніх фахівців соціальної сфери доцільно виділяти мотиваційну складову (система пізнавальних мотивів), змістову (визначається особливостями інтелектуальної діяльності особистості) та особистісно-діяльнісний компонент (система інтелектуально-особистісних властивостей). 3. Результати емпіричного дослідження виявили вираженість мотиваційного компоненту пізнавальної культури студентів на середньому рівні та домінування абстрактно-довільного стилю засвоєння інформації, що свідчить про необхідність соціально-психологічного проектування спеціального освітнього — виховного професійного середовища та формування специфічної професійної культури вчз, що сприятиме становленню професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери.

Список використаних джерел та літератури

1. Ананьев Б. Г. Педагогические предложения современной психологии // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Работы советских психологов периода 1946–1980 гг. / Под ред. И. И. Ильева. — М.: Издательство МГУ им. М. В. Ломоносова, 1981. — С.13–21.
2. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А. А. Вербицкий. — М.: Высшая школа, 1991. — 207 с.
3. Вербицкий А. А., Платонова Т. А. Формирование познавательной и профессиональной мотивации студентов / А. А. Вербицкий, Т. А. Платонова. — М.: Высшая школа, 1986. — 158 с.
4. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология / В. Н. Дружинин. — СПб.: Питер, 2004. — 320 с.
5. Ивлиева И. А. Требования к критериальному аппарату оценки качества профессиональной подготовки / И. А. Ивлиева // Непрерывное многоуровневое профессиональное образование / под науч. ред. Х. Бернарчика; ИПТО. — СПб., 1997. — С. 101–106.
6. Ичалова М. Х. Познавательная культура и религиозное сознание: аспекты взаимосвязи : дис. ... канд. филос. наук: 9.00.11 / М. Х. Ичалова; Дагестанский гос. ун-т. — Махачкала, 2004. — 147 с.
7. Мельничук О. Б. Пізнавальна культура вузу як умова становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців з соціальної роботи / О. Б. Мельничук // Актуальні проблеми реформування системи виховання та освіти в Україні : Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 25–26 квітня 2014 року): — Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2014. — С. 20–23.
8. Нисбетт Р. Что такое интеллект и как его развивать: Роль образования и традиций / Ричард Нисбетт; Пер. с англ. — М.: Альпина нон-фикшн, 2013. — 344 с.
9. Орлов Ю. М. Стимулирование побуждения к учению [Текст]: / Ю. М. Орлов, Н. Д. Творогова, В. И. Шкуркин; МЗ СССР, Моск. гос. мед. ин-т им. И. М. Сеченова (М.). — М.: Б. И., 1988. — 119 с.
10. Пов'якель Н. І. Професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога: Монографія / Надія Іванівна Пов'якель. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. — 295 с.
11. Сергієнко О. О. Особливості формування пізнавальної культури старшокласників-ліцеїстів в умовах соціалізаційного простору сучасного ліцею / О. О. Сергієнко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2011. — № 15 (226), Ч. 2. — С.119–127.

12. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / [Фети-скин Н. П., Козлов В. В., Манулов Г. М.]. — М.: Изд-во Института психотерапии, 2002. — 490 с.
13. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. — М.: Смысл, 2001. — 365 с.

References

1. Anan'ev, B. G. (1981). Pedagogical offers modern psychology. *Readings on developmental and educational psychology. The works of Soviet psychologists period 1946–1980 gg.* I. P. Iljasov; MGU im. M. V. Lomonosova. Moscow.
2. Verbitsky, A. A. (1991). *Aktivnoe obuchenie v vysshej shkole: kontekstnyj podhod [Active learning in higher education : the contextual approach]*. Moscow: Vysshaja shkola [in Russian].
3. Verbitsky, A. A. & Platonova, T. A. (1986). *Formirovanie poznavatelnoj i professionalnoj motivacii studentov [Formation of informative and professional motivation of students]*. Moscow: Vysshaja shkola [in Russian].
4. Druzhinin, V. N. (2004). *Jeksperimentalnaja psihologija [Experimental psychology]*. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
5. Ivlieva, I. A. (1997). Requirements criterial unit evaluating the quality of training. *Continuous multi-level vocational education*. X. Bernarchik; Sankt-Peterburg: IPTO.
6. Ichalova, M. H. (2004). Poznavatel'naja kultura i religioznoe soznanie: aspekty vzaimosvjazi [Cognitive culture and religious consciousness : aspects of the relationship]. *Candidate's thesis*. Makhachkala [in Russian].
7. Melnychuk, O. B. (2014). Piznavalna kultura vuzu jak umova stanovlennja profesijnogo intelektu majbutnih fahivciv z socialnoi roboty [Cognitive culture of the university as a condition of becoming a professional intelligence future experts in social work]. *Actual Problems of Reforming education and education in Ukraine. Abstracts of scientific works of participants of the international scientific conference '14: Mizhnarodna naukovopraktychna konferencija (25–26 kvitnja 2014 roku) — International Scientific Conference (25–26 April 2014)*. (pp. 20–23). Lviv: GO «Lvivska pedagogichna spilnota» [Ukrainian].
8. Nysbett, P. (2013). *Chto takoe intellekt i kak ego razvivat: Rol obrazovanija i tradicij [What is intelligence and how to develop it: The role of education and tradition]*. Moscow: Alpina non-fikshn [in Russian].
9. Orlov, Y. M., Tvorogova, N. D. & Shkurkin, V. I. (1988). *Stimulirovanie pobuzhdenija k ucheniju [Encouraging motivation to learning]*. Moscow: Mosk. gos. med. in-t im. I. M. Sechenova [in Russian].
10. Povyakel, N. I. (2003). *Profesiohenez samoreguljaciji' myslennja praktychnogo psihologa [Profesiohenez self thinking Psychologist]*. Kiev: NPU im. M. P. Dragomanova [Ukrainian].
11. Sergienko, A. A. (2011). Osoblyvosti formuvannja piznavalnoi kultury starshoklasnykiv — liceistiv v umovah socializacijnogo prostoru suchasnogo liceju [Features of formation of cognitive culture seniors — high school pupils in the conditions of modern socialization space Lyceum]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka — Bulletin LTSNU*, 2, 15 (226), 119–127 [Ukrainian].
12. Fetiskin, N. P., Kozlov, V. V., & Manuli, G. M. (2002). *Socialno-psihologicheskaja diagnostika razvitija lichnosti i malyh grupp [Socio-psychological diagnosis of personality development and small groups]*. Moscow: Izd-vo Instituta Psihoterapii [in Russian].
13. Yasvin, V. A. (2001). *Obrazovatel'naja sreda: ot modelirovanija k proektirovaniju [Educational environment : from modeling to design]*. Moscow: Smysl [in Russian].

Мельничук О. Б.

кандидат психологических наук, доцент,
заведующая кафедрой отраслевой психологии и психологии управления
Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова

К ВОПРОСУ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ КАК УСЛОВИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ

Резюме

В статье проанализированы содержание и особенности проявления познавательной культуры как условия становления профессионального интеллекта будущих специалистов социальной сферы, определены принципы развития познавательной культуры в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: профессиональный интеллект, профессиональный интеллект будущих специалистов социальной сферы, условия становления профессионального интеллекта будущих специалистов социальной сферы, познавательная культура, стиль информационного усвоения.

Melnychuk Oksana

candidate of psychological sciences, docent, Manager of department
of a particular psychology and management psychology National Pedagogical
Dragomanov University, Kyiv (city)

TO THE QUESTION OF COGNITIVE CULTURE AS A CONDITION OF PROFESSIONAL INTELLIGENCE FORMATION OF FUTURE SOCIAL SPHERE SPECIALISTS

Abstract

Cognitive culture is an important condition of professional intelligence formation of future social sphere specialists, because it ensures professional and personal formation of a future specialist, his ability to efficiently and creatively work in his future profession.

Cognitive culture is a subject of study in philosophy, pedagogy, psychology, etc. From the standpoint of various scientific visions, personality cognitive culture is interpreted as a complex of individual qualities, which include cognitive abilities, intellectual work skills, and productive interaction experience. The structure of cognitive culture includes motivational component (a system of cognitive motives), semantic component (features of intellectual activity of an individual), and personality and activity component (a system of intellectual and personal properties).

Experimental research has revealed dominating of middle level developed cognitive culture motivational component of future social sphere specialists and prevailing of abstract and arbitrary information assimilation style. In the context of such results the question of development of cognitive culture of future social sphere specialists as a prerequisite of formation of their professional intelligence clearly arises.

Key words: professional intelligence, professional intelligence of future social sphere specialists, professional intelligence formation conditions of future social sphere specialists, cognitive culture, information assimilation style.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2015

УДК 159.99

Посвістак Олеся Анатоліївна

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і політології
Хмельницький національний університет

e-mail: posvistak_olesia@ukr.net

ORCID ID 0000–0002–8462–3584

**ВПЛИВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ
СТОСУНКИ ТА РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ ПРО СІМ'Ю**

В статті на основі опрацювання наукових джерел та літератури вивчено зміни, які пережила сім'я після Другої світової війни. В контексті цих змін проаналізовано дослідження проблем шлюбно-сімейних стосунків та становлення психології сім'ї як наукової галузі в післявоєнний період.

Ключові слова: психологія сім'ї, сімейна психотерапія, Друга світова війна.

Постановка проблеми. Актуальність статті обумовлена необхідністю усвідомлення змін, які переживає сучасна сім'я, їх впливу на шлюбно-сімейні стосунки та, виходячи з цього, надання їй кваліфікованої допомоги. Тільки вивчаючи походження і розвиток психології сім'ї, можна ясно побачити, що сьогодні вона собою являє. Знання фактів, пов'язаних із впливом історичних подій на розвиток наукової галузі впорядковує накопичені знання, минуле вибудовується в перспективу, яка пояснює сьогодення, дозволяє усвідомити взаємозв'язок між різними подіями, ідеями, теоріями і концепціями, дозволяє зрозуміти, як окремі ланки головоломки вибудовуються в струнку картину.

Проблемою розвитку психологічних знань під впливом історичних трансформацій займався багато вчених. Серед них, в першу чергу, можна виокремити таких: А. В. Петровський, І. С. Кон, С. Н. Гавров, Р. Зідер, К. Г. Бейкер та ін. [1; 6; 9; 12]. Проте слід звернути увагу на те, що з контексту дослідження впливу історичних подій на розвиток психологічних досліджень дещо випало питання впливу Другої світової війни на психологічні підходи до вивчення сім'ї. Звідси виникає потреба приділити увагу цьому питанню, що й обумовило вибір **мети статті** — в контексті вивчення змін, які пережила сім'я після Другої світової війни, проаналізувати особливості дослідження проблем шлюбно-сімейних стосунків та становлення психології сім'ї як наукової галузі в післявоєнний період.

Науково-змістовне осмислення впливу Другої світової війни на існування сім'ї дозволило дійти до висновку, що європейська родина в цей час переживає радикальні зміни. Більшість соціологічних досліджень сім'ї, проведених у Західній та Центральній Європі у 1950-х рр., свідчать про послаблення панівної позиції чоловіків у сім'ї. Г. Баумерт, наприклад, стверджував, що хоча в західнонімецькому суспільстві, як і раніше, домінував чоловік, але вже можна було спостерігати сім'ї, засновані на рівно-

сті партнерів, і сім'ї із вираженим домінуванням жінки [6, с. 240–242]. Це пов'язано з тим, що в роки війни, коли чоловік перебував на фронті, жінка зайняла активну позицію і змушена була сама нести тягар турбот про сім'ю. А повернення чоловіків, часто через роки після закінчення війни, разом із радістю та полегшенням приносило розчарування: жінки ледь впізнавали своїх схудлих, часто хворих, покалічених, не здатних до роботи чоловіків. Особливо ті, хто повернувся із багаторічного полону, стали для жінок новим тягарем, а не допомогою, і самі потребували тривалого догляду. З іншого боку, багато чоловіків повернулося не до тих дружин, яких вони очікували побачити: жінки змінилися, адже у воєнні роки вони могли зазнати фізичного та психологічного насильства, помітно постаріли від перенавантажень, знаходилися в стані фізичної та психологічної перетоми. Водночас стали більш впевненими та енергійними [6, с. 237].

До фізичних недуг тих, хто повернувся з війни, додалися психологічні проблеми. Апатія, депресії, неврози, нездатність після кількох років виконання військових наказів самостійно приймати рішення були результатом багаторічної солдатської муштри та полону. Роки розлуки та відчуженість, яка виникла, часто заважали подружжю навіть розмовляти один з одним. Перебування у в'язницях, концтаборах чи в полоні зовсім не обговорювалося [6]. Власне, в СРСР це обговорювати було заборонено. Після звільнення із фашистського полону і повернення на батьківщину більшість репатріантів проходили перевірку чекістами у збірно-пересильних пунктах Наркомату оборони і перевірконо-фільтраційних пунктах НКВС. За її результатами тільки половина з них повернулися у свої родини, а решта були мобілізовані до Червоної армії, трудових батальйонів, або арештовано. На тих, кому дозволили повернутися додому, відкривали так звану фільтраційну справу і тримали під суворим наглядом [2, с. 10], що примушувало жити в постійному страху.

Одним із помітних наслідків всього цього було збільшення розлучень. Так, статистичні дані по Західній Німеччині свідчать про подвоєння кількості розлучень з 1939 по 1948 р. [6, с. 237]. В СРСР на 1000 зареєстрованих шлюбів було зафіксовано в 1946 р. 7,9 розлучень, а в 1955 р. — аж 68,3 [11].

За таких обставин стосунки між дітьми і батьками, які повернулися із фронту, ставали особливо конфліктними. Багато дітей не впізнавали батьків при їх поверненні. Молодші їх ніколи не бачили, або бачили лише на фото. Старші сини в роки війни брали на себе відповідальність за молодших братів і сестер, часто замінюючи їм батька, а з поверненням батька неминуче починалася боротьба синів за збереження цього статусу. Старші діти болюче переживали повернення до статусу дітей, якими вони давно перестали бути. Водночас досвід військової служби, полону, таборів і в'язниць примушував батьків застосовувати силові методи виховання, що збільшувало прірву між ними і дітьми; багато дітей ще сильніше прив'язувалися до матерів, або втікали до вуличних компаній [6, с. 239]. Аналізуючи падіння батьківського впливу у післявоєнний період, Е. Фромм називає три причини. Крах колишнього символу влади і авторитету — держави —

відбився і на особистих символах авторитету, тобто на батьках. В нових умовах старше покоління виявилося набагато менш пристосованим, ніж більш «гнучка» молодь, в результаті молоде покоління відчувало свою перевагу і вже не могло приймати всерйоз ні повчання старших, ні їх самих. І крім того, економічний занепад відібрав у батьків традиційну роль гарантів майбутнього їх дітей [13; с. 127]. Дослідження Е. Фромма пов'язане із наслідками Першої світової війни, проте, на нашу думку, його результати актуальні і для аналізу досліджуваного нами періоду.

Варто врахувати і те, що в напівзруйнованих бомбардуваннями німецьких містах умови життя багатьох сімей нагадували напіввідкриті сімейні структури: брали на квартири родичів, здавали ліжка, діти в кількох спали на одному ліжку. В таких умовах, як правило, не залишалось місця для інтимного життя [6, с. 239]. В Радянському Союзі в цей час сімейне життя протікало під наглядом сусідів, а комунальна спільнота стає моделлю розширеної сім'ї. Як зазначають О. Здравомислова та Г. Тьомкіна: «в умовах комунального побуту сексуальність перестає бути практикою задоволення» [5, с. 312]. Сексуальність в радянській ідеології спрямована на виключно репродуктивні функції, на вибір кращих партнерів і відтворення здорових дітей, як обов'язок перед державою.

Поклавши на жінок роль репродуктивної сили і трудового ресурсу, радянська влада фактично здійснила дееротизацію жінок, перетворивши їх на більш вигідний для себе прошарок. Роль чоловіка звелася до доповнення жінки як трудового ресурсу і до «захисника батьківщини», яким сміливо можна було жертвувати в ім'я політичних амбіцій правлячого режиму. Водночас праця жінок на виробництві і самостійне ведення домашнього господарства в період відсутності чоловіків поставили під питання природність їх другорядного становища у Західній та Центральній Європі.

Заслугове на увагу думка В. Дружиніна про те, що сім'я в СРСР є найбільш яскравим проявом краху нормальної сім'ї: позбавлення чоловіка соціальних і економічних можливостей забезпечувати сім'ю і нести за неї відповідальність, а також виховувати дітей призвело до краху сім'ї як соціального інституту [4, с. 42]. Як доказ цього, Ю. Поляков з колегами наводять дані про те, що в післявоєнні роки спостерігається зменшення кількості укладених шлюбів на фоні зростання кількості розлучень. Так, якщо на 1000 населення одружилося 1946 р. 19,7 осіб, то в 1947 р. — 14,8.

В таких умовах в СРСР тоталітарна держава намагається встановити тотальний контроль над усіма сферами, в тому числі і над сімейним життям своїх громадян. Цьому сприяє ціла низка законодавчих актів, прийнятих в кінці Другої світової війни та в повоєнні роки. Попри те, що 8 липня 1944 р. було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, посилення охорони материнства та дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» і заснування ордена «Материнська слава» та медалі «Медаль материнства», одним з істотних нововведень цього Указу стало визнання юридичної сили лише за зареєстрованими в органах РАЦСу шлюбами [3].

Заборонялося встановлення батьківства щодо дітей, народжених поза шлюбом. Ці заходи прикривалися позбавленими всякої підстави запевненнями про те, що права позашлюбних дітей не порушуються, оскільки би турботу про них бере на себе соціалістична держава. Але, по-перше, мізерні допомоги, встановлені для одиноких матерів, не могли замінити аліменти. По-друге, діти позбавлялися права знати свого батька, а батько не міг узаконити стосунки з рідними дітьми. Час для подібного заходу був вибраний невдало, адже війна призвела до масової міграції населення, розлучених сімей та виникнення численних позашлюбних зв'язків [10].

В сімейному житті радянської людини відбуваються процеси, названі А. Петровським «сімейною стриптизацією» — оголення інтимного світу взаємин в сім'ї. Втручання офіційних інстанцій в інтимну сферу життя громадян стало нормою. Ймовірно, тільки в соціалістичному суспільстві в разі зради чоловіка дружина вважала для себе можливим звернутися в офіційні органи з проханням, а то і вимогою повернути чоловіка в лоно сім'ї. При цьому вважалось цілком допустимим використання стінного друку, заводського радіо, розборів на партзборах [12, с. 200]. Водночас розірвання шлюбу ускладнювалося: це можна було зробити лише у разі визнання судом такої необхідності, навіть якщо обоє наполягали на розлученні.

Указом Президії ВР СРСР від 15 лютого 1947 р. були заборонені шлюби громадян СРСР з іноземцями [12], а укладені раніше шлюби визнавалися недійсними. Покарання за порушення указу — строк за сумнозвісною 58-ю статтею. Вважаємо доцільним процитувати дану статтю КК РРФСР від 1926 р.: «58-1 «а»: Зрада Батьківщині, тобто дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду військовій могутності СРСР, його державній незалежності або недоторканності, як-то: шпигунство, видача військової або державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча або переліт за кордон, караються вищою мірою кримінального покарання — розстрілом з конфіскацією всього майна, а при пом'якшуючих обставинах — позбавленням волі на строк десять років з конфіскацією всього майна». Під цю статтю підпадає не тільки сам факт укладення шлюбу, а й співжиття або роман з іноземцем. Бажання взяти шлюб із іноземцем, змінити громадянство, відмовитися від радянського громадянства — все це розглядалося як зрада Батьківщині.

У 1944 р. в СРСР ввели роздільне навчання хлопчиків і дівчаток (яке скасували у 1954 р.). Як пише І. Кон, цей крок ще більше посилив статеву диференціацію і призвів до поширення гомосексуалізму. Статєва культура, гармонія жіночого і чоловічого природного начала досягли свого дна [9].

Таким чином, ми з'ясували, як вплинула Друга світова війна на сім'ю. Наукове осмислення цих змін дозволяє дійти до висновку про те, що сім'я потребувала кваліфікованої фахової допомоги. Логічно, такий стан справ мав би сприяти розвитку психології взагалі та сімейної, зокрема.

Проте в СРСР спроба побудувати марксистську психологію не привела до відчутного успіху. Психологія перебувала під ідеологічним пресингом. Вона пережила два так звані «великих переломи»: перший відбувся у 1936 р. і пов'язаний із розгромом педології та психотехніки [12, с. 17–23].

Другий — у 1950 р., коли на науковій сесії АН і АМН СРСР, присвяченій вченню І. П. Павлова, була висловлена ідея, згідно з якою психологію слід замінити фізіологією вищої нервової діяльності. Питання про те, чому психологія не була ліквідована, не оголошена «псевдонаукою», хоча до цього явно йшла справа, залишається відкритим [12, с. 28–30].

Із 1930 до 1960-х рр. про розвиток психології сім'ї навіть не йшлося. Якщо окремі проблеми сім'ї раніше (до 1930-х рр.) обговорювалися в контексті, наприклад, вікової, педагогічної, соціальної психології, то в аналізованій період вивчення психології різних груп, їх бажань, побоювань, домагань, установок, взагалі внутрішнього світу людини у всій його складності і неоднозначності не могло відповідати інтересам деспотичного режиму. Тоталітарній державі потрібно було безумовне підпорядкування, чуже сумнівам і, взагалі, будь-якій рефлексії.

Аж в кінці 60-х — початку 70-х рр. з'являються перші дослідження з проблем сім'ї та зароджується сімейна психотерапія, в межах якої була розроблена ціла низка теорій, які склали теоретичну основу психології сім'ї.

В середині 60-х рр. майже одночасно вийшло декілька робіт, в кожній з яких досліджувалися соціально-психологічні проблеми сім'ї. Це роботи Н. Я. Соловйова, Н. Г. Юркевича, А. Г. Харчева, Н. Д. Шиміна. У 1969 р. В. К. Мягер опублікувала першу в СРСР статтю по сімейній психотерапії.

У 1970-х — 1980-х рр. дослідження сімейних проблем активізуються. В працях А. І. Антонова, О. Н. Дудченко прослідковується прагнення зберегти і зміцнити суспільно-функціональне розуміння сім'ї; інші ж автори, зокрема, М. Ю. Арутюнян; С. І. Голод; Т. А. Гурко; Г. А. Заїкіна; Н. В. Малярова, акцентуючи увагу на стабільності сім'ї та характеристиках сімейної взаємодії, схилилися до розуміння самостійної цінності вивчення проблем сімейної спільності. Класифікацію сімейних конфліктів розробив В. А. Сисенко. Т. С. Яценко виділила та описала найбільш характерні подружні ролі. Першими посібниками з психології сім'ї стали роботи С. В. Ковальова «Психологія сімейних відносин» (1987) та «Психологія сучасної сім'ї» (1988) [7; 8].

Друга світова війна змінила вигляд і долю психології. Багато видатних психологів — серед них З. Фрейд, А. Адлер, К. Хорні, Е. Еріксон та багато інших в 30-х роках втікали від нацистської загрози і майже всі влаштувалися в Америці. Їх вимушена еміграція знаменує заключну стадію переміщення центру психології з Європи до Сполучених Штатів.

Участь США у Другій світовій війні привела до того, що Управління у справах ветеранів (Veterans Administration. VA) працювало з більш ніж 40 тис. ветеранів війни, які страждали різними психічними розладами. Ще понад три мільйони людей потребували професійної допомоги для повернення до нормального цивільного життя. Зростає попит на професійних консультантів з проблем психічного здоров'я; він значно перевищував пропозиції.

Щоб допомогти задовольнити цю потребу, VA фінансувало програми підвищення кваліфікації для дипломованих психологів в університетах і

оплачувало навчання аспірантів, які виявляли бажання працювати в госпіталях і клініках для ветеранів. І знову війна як контекстна сила мала помітний вплив на розвиток психології. Найбільш істотні зміни торкнулися прикладних напрямків. Прикладна психологія на багато років випередила академічну гілку, орієнтовану на дослідження [14].

На фоні загального піднесення психологічних досліджень активно розвивається дослідження проблем сім'ї та становлення сімейної психотерапії, в межах якої було зроблено чимало відкриттів, які лягли в основу психології сім'ї. Міністерство оборони США залучило соціолога Р. Хілла до допомоги сім'ям адаптувати солдат до повоєнного життя. Грунтуючись на моделі сімейного процесу Е. Берджесса, який розглядав сім'ю як групу взаємодіючих особистостей, Р. Хілл розробив теорію сімейного стресу [15, р. 43–44]. Представники функціоналізму Т. Парсонс і Р. Бейлс (1955) розробили теорію диференціації сімейних ролей, суть якої зводиться до того, що в сім'ї подружжя повинні виконувати різні ролі, і пропонували відповідно до цієї теорії вибудовувати подружжю поведінку. Ця теорія була якраз на часі, адже Друга світова війна розмила межі соціальних ролей чоловіка і жінки і в повоєнний період це призвело до труднощів у сімейній взаємодії.

Водночас активізувалися дослідження в психології і психіатрії. Серед тих, хто втік в Америку від нацистів, був К. Левін — німецький, а потім американський психолог, чії ідеї справили суттєвий вплив на американську соціальну психологію, в контексті якої довгий час розвивалася психологія сім'ї. Він один із перших почав вивчати дітей в природних умовах, висунув гіпотезу зворотного зв'язку між людиною і середовищем, і результати його досліджень теорії поля застосовувалися при роботі із сім'ями, які постраждали внаслідок Другої світової війни [15, р. 43–44].

На початку 50-х рр. шість науково-дослідних центрів психіатрії в різних частинах США почали проводити роботи щодо досліджень сім'ї. Теми виникли спонтанно, роботи ніяк не координувалися. Тому схожість отриманих результатів стало цілковитою несподіванкою для директорів цих центрів, які зібралися на національній конференції з проблем сім'ї в Чикаго в березні 1957 р. У п'яти центрах увага була зосереджена на вивченні сімейних факторів у розвитку шизофренії. Г. Бейтсон, Д. Джексон, Д. Вікленд, Дж. Хейлі, а пізніше В. Сатір і П. Вацлавік займалися в Інституті досліджень психіки (Пало-Альто, Каліфорнія) характером комунікативних зв'язків між хворими на шизофренію і їх сім'ями. Т. Лідз очолював в Балтиморі, а потім в Єльському університеті (Нью-Хейвен, Коннектикут) групу з проблем шизофренії. К. Вітакер і Т. Малоун вивчали хворих на шизофренію і їх сім'ї в Атланті, штат Джорджія. М. Боуен вів роботу по шизофренії в Канзасі, а з 1954 р. — в Національному інституті охорони здоров'я у Вашингтоні. А. Шефлен і пізніше І. Надь і С. Мінухін вперше почали дослідження сімей шизофреніків в Філадельфійському центрі виховання дітей та Темплському університеті (Філадельфія).

Шостий науково-дослідний центр — Інститут сім'ї ім. Н. Аккермана був заснований в Нью-Йорку дитячим психіатром Н. Аккерманом. Досвід-

чений дитячий психоаналітик, Н. Аккерман привернув увагу до сім'ї ще в 1938 р. в роботі «Сім'я як соціальний і емоційний осередок», вказавши на її роль як емоційного середовища, що обумовлює ранній розвиток дитини. Він вважається одним із засновників сімейної психології.

За роки, що минули після конференції 1957 р., в США з'явився цілий «сімейний рух», відкрилося безліч дослідницьких і лікувальних центрів. Щороку по всій країні влаштовуються конференції і симпозиуми. Публікується література, спеціалізовані журнали друкують матеріали про останні дослідження в сфері теорії сім'ї. Найбільш авторитетним науковим виданням «сімейного руху» є журнал «Family Process», заснований в 1962 р. Н. Аккерманом і Д. Джексонем [1, с. 59–61].

Висновки. Таким чином, ми з'ясували, що Друга світова війна дестабілізувала сім'ю. Чоловіки повернулися з фронту з фізичними недугами і психологічними проблемами. Жінки під тягарем важкої праці втрачали свою зовнішню привабливість, але набували чоловічих рис характеру і поведінки. Діти швидко подорослішали, навчилися нести відповідальність за себе та сім'ю. Все це змінило розстановку сил в сім'ї: авторитет батька був поставлений під сумнів, вже можна було спостерігати сім'ї, засновані на рівності партнерів, і сім'ї із більш-менш вираженим домінуванням жінки. За таких стрімких змін сім'я потребувала кваліфікованої допомоги. Вказати шляхи вирішення цілої низки сімейних проблем була спроможна психологія, проте в СРСР вона зазнавала цькування. Аж в 1960-х рр. виходять перші дослідження проблем сім'ї, наскрізь пронизані ідеологічними штампами. В цей же час зароджується сімейна психотерапія, в руслі якої було сформульовано цілу низку концепцій, які лягли в основу сімейної психології як наукової галузі.

Нацистська загроза та події Другої світової війни призвели до того, що багато талановитих психологів емігрували до США, що привело до переміщення центру психологічних досліджень з Європи до США.

Участь у військових діях американських громадян породила потребу надання їм кваліфікованої психологічної допомоги, що стимулювало розвиток психології. Серед іншого, звертається увага і на сімейну проблематику. На початку 50-х рр. роботи по дослідженню сім'ї проводять відразу шість науково-дослідних центрів по психіатрії, результатом роботи яких стала розробка цілої низки концепцій, які лягли в основу психології сім'ї як наукової галузі, та у 1962 р. почав видаватися журнал «Family Process». Науково-змістове осмислення проведених досліджень дозволило дійти до висновку, що зародження психології сім'ї як наукової галузі відбувається саме в США.

Перспективним в подальшому, на нашу думку, буде аналіз теорій шлюбно-сімейних стосунків, які сформувалися в післявоєнний період в межах інших наук, та внеску їх представників у становлення психології сім'ї.

Список використаних джерел і літератури

1. Бейкер К. Г. Система охраны психического здоровья в США / К. Г. Бейкер // Вопросы психологии. — 1990. — № 6. — С. 53–63.
2. Веденеев Д. В. Насильницьке вивезення мирного населення з території СРСР і Української РСР до нацистської Німеччини та його відображення у науковій літературі і меморіальних заходах / Д. В. Веденеев // Війна. Окупація. Пам'ять. — К. : НВЦ «Пріоритети», 2012. — С. 3–14.
3. Гопанчук В. С. Сімейне право України : [навч. посіб] / В. С. Гопанчук. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К. : МАУП, 2001. — 102 с.
4. Дружинин В. Психология семьи / В. Дружинин. — СПб. : Питер, 2006. — 176 с.
5. Здравомыслова Е. Государственное конструирование гендера в советском обществе / Е. Здравомыслова, А. Тёмкина // Журнал исследований социальной политики. — 2004. — Т. 1. — № 3–4. — С. 299–321.
6. Зидер Р. Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе (конец XVIII — XX в.) / Р. Зидер. — М. : Владос, 1997. — 302 с.
7. Ковалев С. В. Психология семейных отношений / С. В. Ковалев. — М. : Педагогика, 1987. — 160 с.
8. Ковалев С. В. Психология современной семьи / С. В. Ковалев. — М. : Просвещение, 1988. — 208 с.
9. Кон И. С. Сексуальная культура в России. Клубничка на березке / И. С. Кон. — М. : ОГИ, 1997. — 464 с.
10. Крупина В. Політичні міфи доби пізнього сталінізму / В. Крупина // Україна ХХ ст. — Київ : Інст. іст. Укр. НАН України, 2008. — № 14. — С. 18–30.
11. Поляков Ю. «Демографическое эхо» войны / Ю. Поляков [и др.] // Война и общество, 1941–1945. — М. : Наука, 2004. — С. 232–264.
12. Петровский А. В. Психология в России: XX век / А. В. Петровский. — М. : Изд-во УРАО, 2000. — 312 с.
13. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. — М. : Прогресс, 1989. — 280 с.
14. Шульц Д. П. История современной психологии / Д. П. Шульц, С. Э. Шульц. — СПб. : Евразия, 2002. — 532 с.
15. The Wiley-Blackwell Handbook of Family Psychology / Edited by James H. Bray and Mark Stanton. — Blackwell Publishing Ltd, 2009. — 788 p.

References

1. Beyker, K. (1990). Systema okhrany psykhycheskoho zdorovya v SShA [Mental health system in the US]. *Voprosy psykholohyy. — Questions of psychology*, 6, 53–63. [in Russian].
2. Vyedyenyeyev, D. V. (2012). Nasylnyts'ke vyvezennya myrnoho naseleण्या z terytoriyi SRSR i Ukrayins'koyi RSR do natsyst's'koyi Nimechchyny ta yoho vidobrazhennya u naukoviy literatury i memorial'nykh zakhodakh [The forced removal of civilians from the territory of the USSR and the Ukrainian SSR to Nazi Germany and its reflection in the scientific literature and memorial events]. *Viyna. Okupatsiya. Pam'yat. — War. Occupation. Memory*, 3–14 [in Ukrainian].
3. Hopanchuk, V. S. (2004). Simeyne pravo Ukrayiny [*Family Law Ukraine*]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
4. Druzhynyn, V. (2006). Psykholohyya sem'y [*Family Psychology*]. Saint Petersburg: Pyter [in Russian].
5. Zdravomyslova E. & Temkyna A. (2004). Hosudarstvennoe konstruyrovanye hendera v sovetskom obshchestve [State construction of gender in Soviet society]. *Zhurnal yssledovanyy sotsyal'noy polityky. — [Social Policy Studies Journal]*. 3–4, 299–321 [in Russian].
6. Zider, R. (1997). Sotsyal'naya ystoriyya sem'y v Zapadnoy y Tsentral'noy Evrope. [*The social history of the family in Western and Central Europe*]. Moscow: Vlados. [in Russian].
7. Kovalev, S. V. (1987) Psykholohyya semeynykh otnoshenny [*Psychology of family relations*]. Moscow: Pedahohyka [in Russian].
8. Kovalev, S. V. (1988). Psykholohyya sovremennoy sem'y [*The psychology of the modern family*]. Moscow: Prosveshchenye [in Russian].

7. Kon, Y. S. (1997). Seksual'naya kul'tura v Rossyy. Klubnychka na berezke [*Sexual Culture in Russia. Strawberries on birch*]. Moscow: OHY. [in Russian].
8. Krupyna, V. (2008). Politychni mify doby pizn'oho stalinizmu [Politichni mifi Dobie piznogo stalinizmu]. *Ukrayina XX st. — [Ukraine XX century.]*. 14. 18–30. Kyiv: Inst. Ist. Ukr. NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
9. Polyakov, Yu. (2004). «Demografycheskoe ekho» voyny [«Demographic echo» of the war]. *Voyna y obshchestvo, 1941–1945. — [War and Society, 1941–1945]* (pp. 232–264). Moscow: Nauka [in Russian].
10. Petrovskyy, A. V. (2000). Psykholohyya v Rossyy: XX vek [*Psychology in Russia: XX Century*]. Moscow: Yzd-vo URAO [in Russian].
11. Fromm, E. (1989). Behstvo ot svobody [*Escape from Freedom*]. Moscow: Prohress [in Russian].
12. Shul'ts, D. P. & Shul'ts, S. E. (2002). Istoryyya sovremennoy psykholohyy [*History of Modern Psychology*]. Saint Petersburg: Yzd-vo «Evraziya» [in Russian].
13. Bray, H. & Stanton, M. (Eds) (2009). *The Wiley-Blackwell Handbook of Family Psychology*. — Blackwell Publishing Ltd.

Посвистак О. А.

кандидат исторических наук, доцент кафедры философии и политологии Хмельницкого национального университета

ВЛИЯНИЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ НА БРАЧНО-СЕМЕЙНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И РАЗВИТИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ О СЕМЬЕ

Резюме

В статье на основе обработки научных источников и литературы изучены изменения, которые пережила семья после Второй мировой войны. В контексте этих изменений проанализированы исследования проблем брачно-семейных отношений и становления психологии семьи как научной отрасли в послевоенный период.

Ключевые слова: психология семьи, семейная психотерапия, Вторая мировая война.

Posvistak O. A.

PhD (in historical sciences), associate professor of Philosophy and Political Science Department, Khmelnytskyi National University, Khmelnytsky.

EFFECT OF THE SECOND WORLD WAR ON MARRIAGE AND FAMILY RELATIONSHIP AND DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE ABOUT FAMILY

Abstract

The research of problems of marriage and family relationship and the establishment of psychology of the family as a scientific field in postwar period is analyzed in the article on the base of studying of scientific sources and literature in the context of studying the changes that were experienced by a family after the Second World War

It is defined, that the Second World War has destabilized a family and, in the result, the last one needed serious help. It is defined, that psychological knowledge about family developed irregularly in different regions. It is proved, that in the USSR the psychological science was under the ideological pressure, that's why psychological re-

searches weren't conducted till 1960s. At the same time the war transferred the center of psychology from Europe to the USA and restrained its development, including the studying of marriage and family problems.

It is defined, that works on the family studying were conducted by six scientific and research centers of psychiatry at the beginning of 1950s. The result of their work was the development of big range of concepts, which formed the basis for the psychology of the family as a scientific field. Scientific and semantic understanding of the conducted researches allowed to come to the conclusion, that the origin of psychology of the family as a scientific field took part in particular in the USA.

Key words: psychology of the family, family psychotherapy, the Second World War.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2016

УДК 159.922.7

Руденко Ілона Миколаївна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут

післядипломної освіти педагогічних працівників» Черкаської обласної ради

e-mail: rudenkoim@mail.ru

ORCID 0000–0002–2965–0600

**БЕЗУМОВНЕ ПРИЙНЯТТЯ ДИТИНИ ЯК ОСНОВА ГАРМОНІЙНИХ
БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ**

У статті розглянуто особливості стосунків батьків з дитиною в ситуації прийняття-неприйняття. Вказано на важливість задоволення потреби у любові та приналежності у розвитку особистості дитини. Розкрито поняття «прийняття» та складові прийняття-неприйняття батьками дитини. Описано вплив механізму умовного прийняття на внутрішні переживання дитини. Виокремлено етапи розвитку, коли у дитини формується переживання неприйняття себе як наслідок неприйняття батьками. Безумовне прийняття дитини починається з безумовного прийняття батьками себе. Проаналізовано причини відторгнення батьками дитини (низький рівень самоприйняття батьками самих себе; небажане зачаття та народження дитини; неспівпадіння уявлень батьків про ідеальну дитину з образом реальної дитини; налаштування на виховання). Описано складові атмосфери любові, багатократне переживання яких дає дитині відчуття, що батьки її люблять.

Ключові слова: розвиток, безумовне прийняття, дитина, сім'я.

Гармонійні батьківсько-дитячі стосунки є визначальними у формуванні емоційно-стабільної, життєздатної, творчо-орієнтованої особистості дитини з позитивно-конструктивним мисленням щодо себе та світу, здатної до самовизначення та самореалізації. Розвиток психологічно здорової дитини відбувається в сприятливому психологічному кліматі у сім'ї (гармонійних стосунках між батьками та батьків з дитиною), в атмосфері любові, безпеки, прийняття, довіри, поваги, свободи вибору.

Мета статті — розкрити особливості стосунків батьків з дитиною в ситуації її прийняття-неприйняття.

Дослідники Х. Анделін, Л. Бурбо, Ю. Гіппенрейтер, У. В. Удова вивчали особливості стосунків у ситуації прийняття-неприйняття дитини батьками. Психологи Ю. Гіппенрейтер, Р. Дрейкурс, Р. Кембелл, Г. Чепмен розкрили важливість задоволення потреб у розвитку дитини. Психолог А. Маслоу вказує, що потреба в любові, в приналежності, в необхідності іншому — одна з фундаментальних людських потреб. Її задоволення — важлива умова нормального розвитку дитини. Дитячий психіатр Р. Кембелл підкреслює, що кожна дитина має «емоційну чашу Любові», яка потребує, щоб її наповнили любов'ю. Коли дитину безумовно приймають, люблять, то вона відчуває себе потрібною, психологічно захищеною, щасливою, впевненою у собі, така дитина цілеспрямована та стресостійка до труднощів оточую-

чого середовища. Коли «емоційна чаша Любові» порожня, то для дитини характерним стає комплекс неприйняття себе, нелюбові до себе, відчуття непотрібності, образа на батьків. У поведінці це проявляється потребою привернення уваги до себе через позитив (гіперслухняність, «комплекс відмінника») або негатив (порушення дисципліни, негативні оцінки в навчанні), або психосоматичні хвороби. Ю. Гіппенрейтер констатує, що любов дитину наповнює емоційно, допомагає психологічно розвиватися. Якщо ж дитина не відчуває любові, то з'являються відхилення в поведінці, і навіть нервово-психічні розлади.

Вищим проявом любові у батьківсько-дитячих стосунках є любов безумовна. Ю. Гіппенрейтер зазначає, що безумовно приймати дитину — означає любити її за те, що вона є. Дитина повинна відчувати, що вона залишається для батьків любимою незалежно від її оцінок, успіхів-неуспіхів, поведінки, наявності-відсутності таланту тощо [2]. Прийняття — це визнання права дитини на притаманну їй індивідуальність, несхожість на інших, у тому числі несхожість на батьків. Приймати дитину — значить стверджувати неповторне існування саме цієї людини, із усіма властивими їй якостями. Х. Анделін підкреслює, що прийняти дитину означає дати їй право бути собою, без будь-яких змін. Дати право дитині на свою поведінку, на свої недоліки, на власну думку, на власні інтереси та мрії. Прийняття не означає терпіння, це розуміння того, що обов'язок батьків не в тому, щоб переробляти дитину, а в тому, щоб прийняти її такою, якою вона є. Це цілковите прийняття дитини з усіма цінними якостями та недоліками.

Психолог Є. Колобова зазначає, що безумовне прийняття батьками дитини сприймається дитиною як глибинне, непорушне, фундаментальне знання того, що вона — хороша і правильна. У. В. Удова включає в прийняття батьками дитини такі складові, як емоційне переживання та усвідомленість. Приймаючи батьки характеризуються високим рівнем безумовного прийняття дитини, позитивно-дружнім усвідомленим ставленням, задоволеністю стосунками. Батьки адекватно та гнучко реагують та оцінюють поведінку дитини.

Неприймаючі батьки характеризуються відторгненням індивідуальності дитини, встановленням психологічної дистанції у стосунках з дитиною, відсутністю свободи самопрояву, самореалізації. Неприйняття здійснюється на емоційному рівні. Батьки усвідомлюють своє невдоволення дитиною, вони надмірно вимогливі, зверхкритичні, жорсткі у спілкуванні, вимагають беззаперечної слухняності та шанобливого ставлення до себе, не помічають достоїнств, звертають увагу лише на недоліки дитини. Також можливе байдуже ставлення до дитини, коли існує дистанція у стосунках, і батьки не прагнуть зрозуміти, якою є дитина. Неприймаючі батьки звинувачують у своїх проблемах дитину, оточуючих, обставини. Вони знаходять виправдання поведінки дитини, щоб, насамперед, виправдати себе, або відсторонюються від неї, але не допомагають дитині знайти вихід із важкої ситуації. Дитина, яка відчула неприйняття, теж починає захищатися — активно або пасивно (б'ється, лається, не слухається; може ігнорувати одного з батьків або обох; впадає в інфантильність і регрес).

К. Патяєва зазначає, що як тільки у дитини з'являється «я», як особлива інстанція управління поведінкою, вона інтеріоризує прийняття або неприйняття з боку близьких і значущих людей, що стає її власним ставленням до самої себе, перетворюючись на глибинне прийняття або неприйняття себе. Приймаючи себе дитина впевнена в собі, вона собі довіряє і ця довіра дає опору в прийнятті самостійних рішень і переживанні життєвих криз. Неприймаючи себе дитина не має такої опори, вона залежить від думок і ставлення оточуючих, потребує постійної позитивної оцінки, яка підтверджує її цінність. Відтак такою дитиною легко маніпулювати, її легко вести за собою, вона фактично відмовляється від самостійності і несвідомо прагне знайти авторитетного керівника (духовного чи ідеологічного), якому передоручає прийняття найбільш відповідальних рішень за своє життя.

Л. Бурбо виокремила етапи розвитку, коли у дитини формується переживання неприйняття себе як наслідок неприйняття батьками:

1) пізнання радості існування, переживання прийняття себе. Кожна дитина від народження прагне до того, щоб бути самою собою;

2) страждання від того, що бути самою собою не можна. Дитина відчуває, що її прагнення бути самою собою викликає невдоволення у батьків та оточуючих. Дитина розуміє, що бути щирою, природною — не добре, неправильно. Батьки прагнуть змінити в дитині: особистісні якості, інтереси, вподобання, бажання та мрії, особливості проведення часу, поведінку вдома та в суспільстві тощо;

3) період кризи, бунту. Неможливість бути собою викликає у дитини почуття гніву, образи, невдоволення, відчуження, роздратування тощо. Батьки називають такі переживання дитини «дитячою кризою». Якщо батьки дитині дозволяють бути собою, вона буде вести себе природно, врівноважено, і ніколи не стане влаштовувати «криз». Люди, які фіксуються на цій стадії, протягом життя постійно знаходяться в стані протидії, бунту та гніву;

4) дитина відгороджується від себе природної та вибудовує нову особистість, яка відповідає тій, яку хочуть дорослі. Це викликає страждання у вигляді психотравмуючих переживань: знехтуваний, покинутий, принижений, зраджений, той, хто пережив несправедливість [1]. Л. Хей підкреслює, що відмова людини від природної потреби бути собою викликає, як наслідок, психосоматичні хвороби.

Психолог К. Патяєва підкреслює, що виховання найчастіше будується на механізмі умовного прийняття. Виховний механізм умовного прийняття працює приблизно так: дорослий — імпульсивно або з виховних міркувань — емоційно відчужує дитину, яка зробила щось погане: кричить, підвищує голос, бурчить, карає. Дитина відчуває себе поганою, прагне повернути прийняття дорослого і починає поводитися правильно і добре, за що і отримує бажане — умовне — прийняття. Оціночний вплив дорослого спонукає дитину поводитися правильно і робить її податливою до виховання. Одночасно з цим такий вплив закладає в дитині непевність у собі, особистісну залежність, скритність, лицемірство і майбутні неврози.

Якщо в житті дитини переважають ситуації умовного прийняття, то дитина виявляється змушеною постійно доводити своє право на любов —

вона постійно прагне досягти все нових успіхів і догодити батькам, підлаштуватися під їх вимоги й очікування, вона боїться зробити щось, що їм не сподобається. У результаті її постійним переживанням стає невизначена тривога, викликана невпевненістю в тому, чи правильно вона вчиняє чи ні, заслужить вона схвалення і прийняття або буде відчуженою. Її прийняття себе самої виявляється нестійким і умовним: вона приймає себе, коли досягає успіху і схвалення, і не приймає, коли у неї щось не виходить і коли оточуючі негативно її оцінюють. Таким чином, дитина стає невпевненою у собі, залежною від оцінки оточуючих і схильною інфантильно прив'язуватися до того, хто її приймає або демонструє прийняття. Вона виявляється нездатною конструктивно переживати різні життєві труднощі, може почати брехати, щоб виглядати правильною і хорошою.

Дослідники Ю. Гіппенрейтер, А. Ніколаєва, У. В. Удова виокремлюють причини відторгнення батьками дитини:

1) Низький рівень самоприйняття батьками самих себе. Доведено, що чим більше людина приймає себе, тим більше приймає оточуючих людей, неприйняття людиною себе призводить до неприйняття оточуючих та відповідно своїх дітей. Крайніми варіантами батьківської поведінки по відношенню до дитини виступають: невимогливість або надмірна вимогливість; м'якість або строгість; автономність, віддаленість або контроль за діями дитини; відсутність співпраці з дитиною. Описані особливості поведінки призводять до низької задоволеності батьків стосунками з дитиною і викликають у неї відповідну реакцію. На неприймаюче ставлення батьків діти відповідають частковим прийняттям чи неприйняттям себе, своїх батьків і сім'ї в цілому.

Безумовне прийняття дитини починається з безумовного прийняття батьками себе. Неприйняття батьками себе бере свій початок з власного дитинства, коли їхні батьки їх перевиховували, «переробляли». У дорослому віці батьки продовжують бачити в собі ряд недоліків, які потрібно змінити, щоб бути досконалим. Психологи виокремлюють дві установки щодо сприймання себе:

1. Я недостатньо хороша людина. Людина з таким самовідчуттям постійно щось спеціально робить для того, щоб стати краще: ставить завищені цілі, які постійно прагне досягти; норми, яким намагається відповідати; вимоги, які постійно прагне виконати. Це постійний шлях розвитку заради розвитку. Така людина постійно бачить в собі недоліки, які потрібно покращувати та виправляти, щоб стати «людиною». Вона постійно перебуває в стані тривоги, часто використовує щодо себе принизливі фрази, а зупинка в прагненні до самовдосконалення дорівнюється деградації. В основі подібного самовідчуття і поведінки лежить дитяча звичка доводити матері своє право на існування, лише у дорослому віці матір замінює весь світ. Людина шукає духовних наставників-учителів, які навчать її бути правильною, вона мало прислухається до себе, до своїх потреб, бажань, оскільки вважає себе «недоробленою».

Коли батьки починають більше прислухатися до себе, то вони починають розмежовувати свої амбіції і потреби дитини, здійснюють допомогу

дітям там, де вони потребують, а не там, де здається, що вони не справляться.

2. Я хороша людина зі своїми сильними і слабкими сторонами, зі своїми обмеженнями і талантами. Це шлях особистісного розвитку, коли у кожної людини свій темп, свої цикли, задачі, цілі. Коли батьки усвідомлюють індивідуальність в собі, лише тоді починають бачити індивідуальність в своїй дитині. Батьки дозволяють собі бути собою і приймають дитину такою, якою вона є. Основа безумовного прийняття — дати право дитині бути собою, мати свою індивідуальність і відрізнятись від батьків.

А. Ніколаєва підкреслює, що для того щоб залишатися собою у стосунках з дітьми важливо батькам прийняти в собі як позитивні, так і негативні почуття по відношенню до своєї дитини. Дитячий психолог зазначає, що це нормально, щось в поведінці дитини приймати, а щось не приймати, оскільки на ступінь прийняття впливають різні фактори: прийняття батьками себе, прийняття батьками дзеркальної поведінки дитини, емоційний стан батьків в даній ситуації.

Природні батьки відчують до своїх дітей як прийняття, так і неприйняття, в різні моменти часу ступінь прийняття може змінюватися залежно від ситуації (наприклад, діти можуть грати в шумні ігри, однак коли у батьків болить голова, то це природно не приймати їх крики і попросити дітей грати в тихі ігри). Природні батьки не ховають свої істинні переживання; вони розуміють, що один з батьків може відчувати в даний момент прийняття, а інший неприйняття тієї ж самої поведінки дитини; вони усвідомлюють, що кожний з рідних може відчувати різну ступінь прийняття дитини. Виявляти свої щирі почуття допомагають Я-повідомлення. За допомогою Я-повідомлень діти бачать своїх батьків як реальних, природних людей, що полегшує спілкування. Важливо, щоб батьки були здатні відчувати і передавати щире прийняття своєї дитини. Прийняття батьками дитини такою, якою вона є, це важливий фактор у створенні стосунків, в яких дитина може розвиватися, реалізовуватися, конструктивно змінюватися, вчитися самостійно вирішувати труднощі, бути креативною, актуалізувати свій внутрішній потенціал. Це буде сприяти психологічному здоров'ю дитини. Батькам важливо бути природними, щирими в стосунках з дітьми і відмовитися від хибного прийняття. Батьки проявляють хибне прийняття, коли дитина на словах чує про прийняття, а невербальні прояви поведінки (міміка обличчя, жести) рідних говорять про неприйняття. Внаслідок хибного прийняття дитина відчуває, що батьки поводять себе неприродно, що вони не щирі, втрачається довіра.

Важливим показником безумовної любові у батьківсько-дитячих стосунках є внутрішнє відчуття дитини, що її люблять. Коли дитина впевнена, що її люблять, у неї з'являється енергія для того, щоб повноцінно розвиватися, тому що їй не потрібно витрачати сили на завоювання любові батьків;

2) Небажане зачаття та народження дитини. Психологи довели, що «небажана дитина» психологічно сприймається батьками як тягар. Тому ставлення батьків до дитини характеризується як неприйняття;

3) Неспівпадіння уявлень батьків про ідеальну дитину з образом реальної дитини. Батьки ще до народження дитини уявляють собі, які якості вона повинна мати. По мірі дорослішання особистісні особливості, поведінка, здоров'я, здібності дитини не відповідають їх очікуванням. Це призводить до наростання напруження у взаєминах між дітьми і батьками і збільшенню числа конфліктів;

4) Налаштування на виховання. Поглиблюються конфлікти у батьківсько-дитячих стосунках наявністю стереотипів у вихованні. Певні принципи і погляди на виховання дітей передаються з покоління в покоління, формуються під впливом соціуму і батьківського досвіду. Батьки вірять, що головні виховні засоби — це нагороди і покарання. Однак відома закономірність, що чим більше дітей сварять батьки, тим гіршими вони стають. Відтак, виховання дітей — не дресура і не вироблення у них умовних рефлексів.

Вплив навколишньої дійсності на світогляд батьків призводить до того, що у них виробляються певні установки щодо ставлення до власної дитини («Батьки краще знають, що потрібно дитині для її блага», «Не можна проявляти любов, а то розпеститься дитина», «Чим частіше лаяти, тим більше толку», «Завантажувати різною діяльністю, щоб не було часу балуватися», «Не цілувати, доки не зробить уроки», «Мене били, і виросли люди, і я б'ю» тощо). Ці установки найчастіше проявляються у спілкуванні і поведінці батьків. Діти сприймають подібні установки як прояв нелюбові батьків. Психолог Г. Чепмен вважає, що погана поведінка дітей є викривленими пошуками любові, якої вони не відчують від своїх батьків. Батькам важливо бачити в своїх дітях повноцінних особистостей, не принижуючи за слабкості і не вишуковуючи недоліків.

Г. Чепмен підкреслює, що проблеми у батьківсько-дитячих стосунках виникають через відсутність у батьків вміння показувати любов своїй дитині. Психологи виокремлюють складові атмосфери любові, багатократне переживання яких дає дитині відчуття, що батьки її люблять:

- фізичний дотик, обійми, поцілунки;
- сердечні слова — слова підтримки, слова вдячності, слова любові, прохання, вибачення;
- спільні радісні емоції, які переживаються через спільний відпочинок та спільну працю. Спільна діяльність є підґрунтям для встановлення довірливого спілкування у батьківсько-дитячих стосунках;
- віра в добру сутність дитини, критикувати не особистість дитини, а лише її невірні здійснені вчинок або необдуману дію; вміння прощати погану поведінку та вміння просити вибачення у дитини. Дитина має бути впевнена в батьківській любові незалежно від її сьогоднішніх успіхів та досягнень. Формула батьківського прийняття — «люблю, тому що ти є, люблю такою, якою ти є», а не «люблю, тому що ти хороша, тому що відповідаєш моїм вимогам та амбіціям».

Також батькам слід відмовитися від негативних оцінок особистості дитини, її якостей характеру. Для деяких батьків стали нормою вислови, які принижують гідність дитини. Вмінню батьків спілкуватися без постійного

засудження особистості дитини, без фіксації на її слабостях, недоліках, недосконалостях допомагає щира батьківська любов, яка спрямована на підкріплення позитивних якостей характеру, на підтримку та розвиток задатків та здібностей. Виявлено, що часто за батьківським засудженням стоїть незадоволення собою та власною поведінкою, роздратованість або втома, яка виникла з інших причин. За негативною оцінкою стоїть емоція засудження та гніву. Прийняття дає можливість батькам відчувати особистісні переживання дітей, що є розвитком співучасті серця;

- взаємна турбота, щоб не лише батьки піклувалися про дитину, але й дозволити дитині піклуватися про батьків;

- мудра дисципліна. Варто вчити дитину відчувати і розуміти різницю між результатами дій руйнування та творення. Пояснити причинно-наслідкові зв'язки на зрозумілій для дитини мові. Завдяки цьому дитина буде усвідомлювати зв'язок свого вчинку з подіями, які трапляються у її житті. Це дасть можливість дитині відчувати батьківську підтримку та довіру, досліджуючи оточуючий світ різними способами: як в процесі творення, так і руйнування;

- матеріальне забезпечення;

- не порівнювати дитину з іншими. Батьки не повинні засуджувати риси характеру чи вчинки дитини, порівнюючи її з братом, сестрою, другом, сусідом, однокласником чи телевізійним героєм. Батькам здається, що викликавши у дитини почуття суперництва, вони вмотивують її до більш ефективного виконання завдання. Цей прийом може спрацювати, коли завдання щодо суперництва між дітьми оголошені заздалегідь і є чіткий опис процесу та результату. Однак частіше дитина дізнається, що вона гірша за когось, вже після того, як дія, за якою порівнюють, здійснилася. Емоціями, які дитина буде переживати при цьому, стануть не радість і прагнення досягнути успіху, а обурення та заздрість. Якщо батьки регулярно порівнюють дитину, то її реакцією буде агресивність у бік того, кого батьки вважають кращим. Також дитина може проявляти відкритий протест і відмову від поведінки, яку батьки вимагають порівнянням, може стати відчуженою і замкненою, у неї буде розвиватися невпевненість у собі, занижена самооцінка. Дитина може робити спроби відповідати завищеним вимогам батьків, але при цьому відчувати напругу, образу, несправедливість. Для ефективного розвитку дитини важливо запропонувати дитині порівняти свої останні досягнення з попередніми успіхами, яких вдалося досягти вчора, місяць або рік назад. Таким чином, спираючись на власний досвід, дитина може побачити свій прогрес в чомусь і закріпити самооцінку. Навіть якщо дитина має негативний результат, її варто підтримати, виразити впевненість в її можливостях.

Отже, визначальним показником безумовного прийняття батьками своєї дитини є внутрішнє відчуття, що її люблять. Коли дитина впевнена, що її люблять, вона повноцінно розвивається. Тому в основі гармонійних батьківсько-дитячих стосунків лежить прийняття. Прийняття батьками самих себе та прийняття дитини такою, якою вона є.

Список використаних джерел і літератури

1. Бурбо Л. Пять травм, которые мешают быть самим собой / Лиз Бурбо. — М.: ИД «София», 2003. — 176 с.
2. Гиппенрейтер Ю. Б. Общаться с ребенком. Как? / Ю. Б. Гиппенрейтер. — М.: АСТ «Астрель», 2008. — 251 с.
3. Кембелл Р. Как по-настоящему любить своего ребенка/Р. Кембелл. — СПб.: «Мирт», 1998. — 160 с.
4. Чепмен Г. Пять путей к сердцу ребенка/Г. Чепмен, Р. Кембелл. — СПб.: Христиан. о-во «Библия для всех», 2001. — 272 с.
5. Чепмен Г. Пять языков любви / Г. Чепмен. — Ужгород: ООО «Світ», 2003. — 112 с.
6. Хей Л. Управляй своей судьбой / Луиза Хей. — М.: ОЛМА Медиа Групп, 2009. — 192 с.
7. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер; [пер. с англ. С. Меленевская, Д. Викторова]. — СПб.: Питер, 2002. — 608 с. — (Серия «Мастера психологии»).

References

1. Burbo, L. (2003). Piat travm, kotorye meshaiut byt samim soboy [Five injury that hampered be yourself]. M.: ID «Sofiya» [in Russia].
2. Hippenreyiter, Yu. B. (2008). Obshchatsya s rebenkom. Kak? [Communicate with the child. What?]. M.: AST «Astrel» [in Russia].
3. Kembell, R. (1998). Kak po-nastoiashchemu liubyt svoego rebenka [How to really love a child]. SPb.: «Myrt» [in Russia].
4. Chepmen, H., Kiembell, R. (2001). Piat putei k serdtsu rebenka [Five ways to heart a child]. SPb.: Khrystyan.o-vo «Byblyia dlia vsekh» [in Russia].
5. Chepmen H. (2003). Piat yazykov liubvy [Five languages of love]. Uzhh: ООО «Svit» [in Ukraine].
6. Khei L. (2009). Upravliai svoei sudboi [Control their own destiny]. M.: OLMA Medya Hrupp [in Russia].
7. Khell L. (2002). Teorii lichnosti [Personality theory]. SPb.: Piter [in Russia].

Руденко Илона Николаевна

кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии коммунального учебного заведения «Черкасский областной институт последипломного образования педагогических работников» Черкасского областного совета

БЕЗУСЛОВНОЕ ПРИНЯТИЕ РЕБЕНКА КАК ОСНОВА ГАРМОНИЧНЫХ РОДИТЕЛЬСКО-ДЕТСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Резюме

В статье рассмотрены особенности отношений родителей с ребенком в ситуации принятия-непринятия. Указано на важность удовлетворения потребности в любви и принадлежности в развитии личности ребенка. Раскрыто понятие «принятие» и составляющие принятия-непринятия родителями ребенка. Описано влияние механизма условного принятия на внутренние переживания ребенка. Выделены этапы развития, когда у ребенка формируется переживание непринятия себя как следствие непринятия родителями. Безусловное принятие ребенка начинается с безусловного принятия родителями себя. Проанализированы причины отторжения родителями ребенка (низкий уровень самопринятия родителями самих себя; нежеланное зачатие и рождение ребенка; несовпадение представлений родителей об идеальном ребенке образом реального ребенка; настрой на воспитание). Описаны составляющие атмосферы любви, многократное переживание которых дает ребенку ощущение, что родители его любят.

Ключевые слова: развитие, безусловное принятие, ребенок, семья.

Rudenko I. M.

candidate of Psychological Sciences, associate Professor at the Department of Psychology Communal institution «Cherkasy regional Institute graduate pedagogical education of Cherkasy regional Council»

UNCONDITIONAL ACCEPTANCE OF A CHILD AS A BASIS OF HARMONIOUS PARENT-CHILD RELATIONS

Abstract

Harmonious parent-child relationships are determinant in the formation of emotionally stable, viable, creatively oriented personality of the child with positive-constructive mentality concerning the oneself and the world around, capable to self-determination and self-realization. The development of a psychologically healthy child occurs in a favorable psychological climate in the family (harmonious relationship between parents and the parents with the child), in an atmosphere of love, security, acceptance, trust, respect and freedom of choice.

The purpose of the article is to reveal the features of relationships between parents and their child in a situation of acceptance-rejection.

The supreme act of love in a parent-child relationship is unconditional love. Accept the child definitely means to love him simply for what he is as he is. The child should feel that he is beloved for his parents regardless of his assessments, successes, failures, behavior, presence or absence of talent and so on. The acceptance means to take the child's right for his individuality, his unlikeness with the others, as well as with his parents. To accept the child means to give him the right to be oneself without any changes. To give the child the right for his own behavior, his own negative features, his own point of view, interests and dreams. The acceptance doesn't mean tolerance; it's an understanding of the fact that the parents' duty doesn't consist of «redoing» the child, but of acceptance him as he is. It is the absolute acceptance of the child with all his positive and negative features.

When a child becomes a «self-being» as an extraordinary instrument of conducting his behavior he feels the acceptance or non-acceptance on the side of relatives and important people. This becomes his relation to himself and turns to deep acceptance or non-acceptance of oneself. The child who accepts oneself is sure in oneself, he believes oneself and this belief gives him the basis in the taking the decisions and in coming over the hardships. And the child who doesn't accept oneself hasn't such a basis; he is dependent of thoughts and attitude of the surroundings, needs constant positive assessments which points out his value. Thus such a child is easy to manipulate with, to take in leading-strings; in fact he refuses his self-sufficiency and tries to find the authority leader (mental or ideological) and lets him take the most important decisions for his life.

The upbringing is often built on the mechanism of the conditional acceptance.

The upbringing mechanism of the conditional acceptance works approximately as follows: an adult puts a child who behaves badly aside — impulsively or in bringing-up process: cries, lets the voice grow, and punishes him. The child feels badly, tries to turn back the adult's acceptance and begins to behave right and good, and gets for that the wished — conditional — acceptance. The adult's evaluation influence encourages the child to behave properly and makes him flexible to up-bringing. At the same time such influence lays in the child self-conciseness, personal dependence, secrecy, hypocrisy and future neuroses.

The reasons for parents' rejection of the child are as follows: parents' poor self-perception; unwanted conception and birth; discrepancy of the parents' ideas about the

ideal image of a child and the real child; settings on education. The unconditional acceptance of the child begins with the parents' unconditional acceptance of themselves. Parents' non-acceptance of themselves originates from their own childhood when their parents tried to over-bring them up. In adulthood parents continue to see a number of shortcomings that need to change to be perfect. They seek a way of personal development, when a person takes oneself with his strengths and weaknesses, limitations and talents. Each person has one's own pace, cycles, objectives, goals of development. When parents are aware of their own personality then they begin to see individuality in their child. Parents allow themselves to be themselves and take the child as it is. The basis of unconditional acceptance is to give the child the right of being oneself, to have his own personality and differ from his parents. It is important that parents are able to feel and transmit the sincere acceptance of their child. Parents' acceptance of their child's is an important factor in creating a relationship in which the child can develop oneself, self-implement, change oneself constructively, learn to solve difficulties, be creative, and actualize his inner potential. This will contribute to the psychological health of the child. It's important for parents to be natural, sincere in dealing with children and abandon the false acceptance. Because of false acceptance the child feels his parents do not behave naturally, they are not sincere, and the trust is lost.

Thus, the defining measure of parents' unconditional acceptance of their child is the internal feeling of being beloved. When a child is sure that the others love him he develops harmoniously. Therefore, harmonious parent-child relationships are based on acceptance. Parents' acceptance of themselves and of the child as he is.

Key words: development, unconditional acceptance, a child, a family.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2016

УДК 316.624.3:159.922.763:37.017.7

Середняк Жанна Муканівна

аспірант кафедри клінічної психології Інституту інноваційної післядипломної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, практичний психолог

Одеського навчально-виховного комплексу № 49

e-mail: djeneter@gmail.com

ORCID 0000–0002–0581–6514

**ДО ПИТАННЯ ПРО ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА**

Стаття за матеріалами шкільного психолога про дослідження факторів, що сприяють формуванню та розитку поведінкових відхилень серед школярів. У статті проводиться аналіз поняття «норма», доводяться аналітичні дані про опитування підлітків та статистичні дані про правопорушення і розкриті питання психологічних і соціальних патогенетичних факторів, орієнтація на які дозволить розробити відповідну систему корекційних заходів, спрямованих на зниження розвитку у школярів девіантних форм поведінки.

Ключові слова: школа, діти, поведінка, виховання, злочини, молодь.

Актуальність дослідження полягає в зростанні девіантних форм поведінки серед підлітків, а також проблемах їх профілактики і корекції в шкільному віці. Девіантна поведінка, що розуміється як порушення соціальних норм, має в останні роки масовий характер. Проблема порушень поведінки знаходиться в центрі уваги соціологів, педагогів, психологів, психіатрів, працівників правоохоронних органів, та її наукове вивчення здійснюється у відповідних напрямках соціології, психології, психіатрії та кримінології. Нагальним завданням стало пояснити причини, умови і фактори, що детермінують це соціальне явище. Розгляд феномена девіантної поведінки припускає пошук відповідей на ряд фундаментальних питань, серед яких питання про сутність категорії «норма» (соціальна норма) і про відхилення від неї.

Мета дослідження — розробка системи педагогічних, психологічних і соціальних корекційних заходів, спрямованих на ліквідацію чинників формування і зростання девіантних форм поведінки.

Об'єкт дослідження — прояви девіантної поведінки.

Предмет дослідження — виявлення факторів, які сприятимуть формуванню девіантної поведінки в шкільному віці.

У дослідженні брали участь учні Одеського навчально-виховного комплексу 9-х та 10-х класів: загальна кількість — 127 учнів (100 %): з них учнів 9-х класів — 84 учня (66 %), учнів 10-х класів — 43 (34 %).

Методи дослідження. У дослідженні застосовані клініко-психологічний і експериментально-психологічний методи, що проводяться у формі бесіди, спостереження, анкетування, опитування, кількісного та якісного аналізу.

Психодіагностичний інструментарій — анкета «Молодь та протиправна поведінка».

Результати дослідження та їх обговорення. Поведінка людини в суспільстві — це багатогранне поняття, що відображає всі форми спілкування людини з навколишнім світом. Воно має на увазі реакцію людини на події, які відбуваються тут і зараз, а також відображає бажання і здібності людини слідувати правилам і нормам, встановленим у суспільстві. «Соціальні норми — загальновизнані правила, зразки поведінки, стандарти діяльності, покликані забезпечувати впорядкованість, стійкість і стабільність соціальної взаємодії індивідів і соціальних груп. Сукупність норм, що діють в тому чи іншому співтоваристві, становить цілісну систему, різні елементи якої взаємообумовлені.

Для визначення соціальних норм характерно:

- невизначеність адресата;
- універсальність застосування (в актах суспільних відносин, виробництва, обміну, взаємодії індивідів);
- багаторазова повторюваність» [8].

Значну роль у демонстрації та розповсюдженні особливостей взаємодії між людьми і суспільних відносин в цілому займають засоби масової інформації і предмети культурних і творчих праць, таких як кіно, музика, пісні. Наприклад, у взаємозв'язку кіно і суспільства кіно розглядається як невіддільний від соціальної реальності елемент культури, який, з одного боку, відчуває на собі багатоплановий вплив цієї реальності, а з іншого — сам перетворює її.

Сьогодні спостерігається формування толерантного ставлення до різних форм прояву девіантної поведінки і зсув у їхній бік кордонів «норми» в суспільстві. Факт зміщення норм і моральних цінностей можна спостерігати в зарубіжній і вітчизняній кінематографії, мультиплікації, в новинних рубриках телевізійних каналів, спостерігаючи за формуванням продуктів рекламних компаній, як на телебаченні, так і в інтернет-ресурсах.

Крім того, спостерігається зріст використання інформаційних технологій, основними характеристиками яких є доступність і швидкість. Тривала постійна безконтрольна участь та гра дітей у комп'ютерні ігри, де високий рівень графіки передає відчуття схожості з реальністю, сприяє формуванню комп'ютерної залежності, систематичної участі в конфліктних відносинах з іншими. Багатство можливостей для спілкування за допомогою інтернет-ресурсів в соціальних мережах наповнилося скороченими словами, які перейшли в розмовну мову, масою установок і переконань з неусвідомлених статусів і цитат інших людей, у підсумку сформували відірваність мови і ригідність мислення. Доступність до різного роду інформації призвела і до доступності порнопродукції.

Це далеко не весь перелік, що відображає негативну спрямованість в нашій культурі, який впливатиме на формування патологічних аспектів соціалізації та розвитку особистості. Це свідчить про необхідність превентивного виховання в школі і вдома, головними завданнями якого є виховання у дітей високих моральних рис, які є головним чинником вибору засобів

поведінки. Превентивне виховання має здійснюватися на основі морально-правових знань, уявлень, поглядів, переконань, почуттів, які склалися в нашому суспільстві й становлять суспільну свідомість.

У результаті проведених нами спостережень за навчально-виховним процесом у школі, вивчення варіантів «поганої» поведінки школярів, виявляється: в порушенні дисципліни, конфліктності взаємин, низькому рівні навчання, небажанні відвідувати школу і пропуски занять.

При наявності належної уваги батьків і вчителів до проблеми виникнення порушення мають тенденцію до згладжування або навіть до повного зникнення в наступні роки.

Вищезазначені ознаки порушеної поведінки, при стійких їх проявах, відповідають терміну «девіантна поведінка» — це стійка поведінка особистості, що відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, що заподіює реальний збиток суспільству або самій особистості, а також супроводжується соціальною дезадаптацією.

Нами було відмічено, що в більшості випадків вищеописані прояви в учнів старших класів, по-перше, найчастіше мали схожі проблеми або складності в початкових класах, а по-друге, надалі ускладнюються тютюнопалінням, вживанням психоактивних речовин, а також ознаками делінквентної поведінки, яка, у свою чергу, відображає порушення правових норм, що завдає шкоди, як окремим громадянам, так і суспільству в цілому: хуліганство, бродяжництво, злочинство, грабежі, вандалізм і т. д.

За різними літературними джерелами [3; 7, с. 333; 5; 10] причинами девіантної поведінки є вплив різних груп факторів: біологічних, психологічних і соціальних. Нами було відмічено, що сукупність даних факторів особливо сприяє формуванню поведінки, що відхиляється від норми [7, с. 333].

До біологічної групи факторів відносяться: органічне ураження головного мозку внаслідок патології вагітності та пологів, інтоксикації, мозкові інфекції, черепно-мозкові травми.

Психологічною/патопсихологічною групою факторів, що впливають на виникнення відхилень у поведінці і ускладнюють процес соціалізації особистості, є: індивідуально-психологічні особливості, несформованість емоційної сфери, соціальна та педагогічна занедбаність, низький рівень розвитку навичок спілкування, самоконтролю і самооцінки, розгальмування, психогенні розлади, психосоматичні захворювання, аномалії і акцентуації характеру, прикордонна розумова відсталість, а також приховані форми депресії і шизофренії.

До соціальної групи факторів віднесені недоліки сімейного і педагогічного виховання, недостатній рівень розвитку соціальних навичок, конфліктність взаємин, низький рівень життя, а також особливості найближчого оточення дитини і суспільства в цілому.

З метою запобігання або зниження негативного впливу тих чи інших факторів, що сприяють формуванню девіантної поведінки, психологічна служба школи здійснює просвітницьку, профілактичну та корекційну роботу.

Основними засобами реалізації цієї мети є:

- Виступи на батьківських зборах, нарадах, консилиумах.
- Проведення семінарів, тренінгових занять з вчителями, батьками та учнями.
- Участь у проведенні виховних годин з учнями за темами морально-етичних питань, шляхів взаєморозуміння, поваги, самооцінки и т. ін.
- Консультативна робота з усіма учасниками навчально-виховного процесу: учнями, батьками, вчителями.
- Робота з педагогічним колективом школи (надання методичних рекомендацій, бесіди, консультації з питань виховання, комунікацій, профілактики правопорушень серед неповнолітніх і т. д.).
- Відвідування і контроль неблагополучних, проблемних сімей.
- Проведення корекційно-відновлювальних занять.

Підлітковий період — один із найважчих періодів розвитку особистості, який характеризується потребою у звільненні з-під контролю і опіки дорослих, протест проти встановлених правил і порядків, спрямованістю до незалежності, самостійності й утвердженні себе як особистості. Саме в підлітковому віці підвищуються вияви порушеної поведінки: у 7 разів збільшується кількість негативних вчинків, у 40 разів зростає кількість невмотивованих вчинків.

У 2014–2015 навчальному році в навчальному закладі нами було проведено анкетування серед учнів 9–10 класів за допомогою анкети «Молодь та протиправна поведінка», а також аналіз деяких отриманих відповідей:

Як ти вважаєш, які причини найчастіше спонукають підлітка до скоєння протиправних дій?

З найбільш значущих факторів: вплив друзів та знайомих; вплив засобів масової інформації; вплив родини та близького оточення.

З найменш значущих факторів: відсутність організації дозвілля зі сторони закладу освіти (відсутність в закладі гуртків, секцій, творчих студій, клубів тощо); наслідування прикладу кумира, героя фільму, книги тощо; відсутність можливостей для безкоштовних занять спортом.

Які фактори утримують молодь від вчинення злочину?

На думку опитуваних підлітків, найбільшим стримуючим фактором, який не дає здійснити злочин, є страх перед можливим покаранням.

Яким чином ти отримуєш знання з юридичних питань?

Інформацію з юридичних питань отримують з наступних джерел:

№	Твердження	Відсоток
1	із засобів масової інформації (Інтернет, телебачення, газети, журнали...);	34
2	від батьків;	27
3	від педагогів (задаю питання та отримую відповідь);	23
4	спеціально організованих просвітницьких заходів в закладі освіти (лекції, бесіди...);	10
5	вивчаю літературу(самостійно).	6

За умови, що правопорушення здійснено підлітком, які з них найчастіше залишаються невиявленими?

Учні 9–10 класів вважають, що найчастіше залишаються нерозкритими такі правопорушення: хуліганство, куріння в заборонених законом місцях, психологічне насилля у ставленні до однолітка (образи, висміювання, ігнорування, образливі прізвиська). Натомість такі правопорушення, як: заняття проституцією, вживання наркотичних (психоактивних) речовин, вчинення фізичного насилля (завдання тілесних ушкоджень) стосовно іншої людини майже завжди можуть бути розкриті.

Чия думка для тебе найбільш важлива?

Сучасні підлітки найбільше прислухаються до думки: батьків (матері, батька).

За результатами цього анкетування ми можемо зробити **висновки**:

1. Низький рівень виявлення психологічного знуцання серед учнівського середовища призводить до фіксації негативних поведінкових стереотипів у учнів з обох боків конфлікту і свідчить про низький рівень психологічної культури.

2. Значний вплив на формування особистості сучасного підлітка мають батьки та засоби масової інформації (Інтернет, телебачення...).

3. Найбільш стримуючим фактором, який не дає дитині здійснити злочин, є обізнаність про покарання за порушення вимог, а також їх послідовність та відповідність у виховному процесі.

У положенні про психологічну службу системи освіти Україні визначається, що психологічна служба співпрацює з органами соціального захисту населення, сім'ї, молоді та спорту, внутрішніх справ, іншими органами виконавчої влади, а також громадськими організаціями.

Значна роль у процесі запобігання впливу негативних факторів на психологічному та соціальному рівнях, а також реалізації прав та свобод дітей і соціального захисту, попередження дитячої бездоглядності, пошуку шляхів зниження зростання злочинності серед неповнолітніх та профілактики правопорушень, належить службі у справах дітей і центру соціальної служби для дітей, сім'ї та молоді.

Не піддається сумніву необхідність узгоджених дій батьків, класного керівника, заступника директора з виховної роботи, психологічної служби та вищезазначених служб з подолання негативних чинників девіантної поведінки. Планування сумісних дій навчального закладу та служб соціального та правового захисту дітей, сім'ї та молоді планується та ведеться щороку, але зріст девіантних форм поведінки свідчить про недостатній рівень реалізації цієї діяльності або про її формальність.

В інформаційному повідомленні від служби у справах дітей до департаменту освіти та науки Одеської міської ради Одеської області була надана наступна інформація: «...За інформацією управління розвитку споживчого ринку та захисту прав споживачів Одеської міської ради, у порівнянні з минулим роком на 30 % збільшилася кількість зафіксованих фактів продажу недобросовісними працівниками торгівлі алкогольних напоїв та тютюнових виробів особам, які не досягли 18-річного віку...

За 10 місяців 2015 року в ході проведених профілактичних рейдів виявлено:

– 122 випадки вживання неповнолітніми алкогольних напоїв, що збільшилось на 33 у порівнянні з вказаним періодом 2014 року;

– 689 випадків паління неповнолітніми у громадських місцях, що на 143 більше у порівнянні з 2014 роком...

...Крім того, службою у справах дітей Одеської міської ради проведено анонімне опитування серед неповнолітніх дітей, переважно 16–17 років. За результатами опитування встановлено, що слабоалкогольні напої та тютюнові вироби є найбільш доступними для підлітків, а саме: 55 % підлітків підтвердили їх доступність.

За підсумками проведеного опитування встановлено, що 30 % підлітків палять. На запитання: «Чому Ви палите?», — 31 % підлітків не змогли відповісти; 28 % — діють за прикладом батьків, які палять; 25 % — таким чином знімають стрес; 16 % — палять від незайнятості.

На запитання: «Від кого отримуєте інформацію про наслідки куріння?» — 34 % опитаних висловилися, що від батьків, 66 % — у навчальних закладах. Лише 56 % опитаних вважають паління антигромадським явищем, що свідчить про низький рівень обізнаності підлітків про наслідки паління для їхнього здоров'я та здоров'я оточуючих».

У доповіді про стан злочинності в Україні у 2014 році на офіційному сайті Державної служби статистики України, за даними Генеральної прокуратури, кількість виявлених осіб, які вчинили злочини, становила 124,2 тис., з них неповнолітні, які вчинили злочин, — 5,8 тис. Кількість неповнолітніх потерпілих від злочинів у 2014 р. — 5 тис. та 2,3 тис. осіб — діти до 14 років.

За даними Державної служби статистики України, у 2010 році кількість неповнолітніх, які перебували на обліку в підрозділах кримінальної міліції у справах неповнолітніх, складало 20267, з них за складом правопорушення посідають перші місця: 7669 проживають в неблагополучних сім'ях; 6435 схильні до вчинення правопорушень, бродяжництва, жебрацтва; 5756 мали одного з батьків [2, 75 стор.].

Кількість неповнолітніх, засуджених за скоєння злочинів на кінець 2010 року, — 10883 (на 27,2 % більше, ніж у 2009 р.). Види злочинів, скоєних неповнолітніми: крадіжки (посідають перше місце — 6802), грабїж, розбій, шахрайство, злочини у сфері обігу наркотичних засобів, згвалтування, умисні тяжкі тілесні uszkodження, умисні вбивства і т. ін. [2, 73 стор.].

У учнів зі схильністю до девіантної поведінки, крім порушення дисципліни, конфліктності взаємин, низького рівня навчання, небажання відвідувати школу, ще з початкових класів відзначаються випадки дрібних умисних крадіжок. Реакція дорослих на такі випадки буває різноманітною — від жорстокості покарання до байдужості. Насправді випадки крадіжки можуть свідчити про:

➤ незадоволення важливих потреб дитини в любові, турботі, увазі і про відсутність засобу отримання необхідного прямим шляхом;

➤ про байдужість оточуючих дорослих до особистих проблем дитини;

➤ про прийнятність для дитини і засвоєння нею досвіду порушення особистих психологічних і фізичних меж.

Таким чином, тільки уважний, чуйний, психологічно грамотний дорослий може допомогти дитині виправити й припинити розвиток негативних звичок і проявів в його поведінці.

У даному дослідженні ми вивчили тільки деякі з психологічних та соціальних факторів, що впливають на формування та розвиток девіантної поведінки. Спираючись на вищевикладені спостереження і висновки, з метою запобігання виникнення феномена відхилень поведінки у дітей шкільного віку пропонуємо систему необхідних педагогічних, психологічних і соціальних корекційних заходів:

1. Розробка і реалізація програм розвитку психологічної культури усіх учасників навчально-виховного процесу на державному рівні.

2. Підвищення рівня участі органів соціального та правового захисту в реалізації превентивного виховання в навчально-виховному процесі.

3. Формування умов щодо обізнаності дорослих про чинники девіантної поведінки.

4. Навчання засобам ефективного спілкування, сприятливим гармонійним стосункам між учасниками навчально-виховного процесу.

5. Реалізація соціального контролю та участі в житті і розвитку дітей та сімей соціальної групи ризику.

Список використаних джерел і літератури

1. Гильбух Ю. З. Психодиагностика в школе / Ю. З. Гильбух. — Москва: Знание, 1989. — 32 с.
2. Злочинність в Україні: Стат. збірник [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України // Відповідальний за випуск Калачова І. Київ. — 2011. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. / Андрей Евгеньевич Личко. — (Изд. 2-е, доп. и перераб.). — Ленинград: Медицина, 1983. — 126 с.
4. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. — Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2008. — 672 с.
5. Простомолотов В. Ф. Пограничная психиатрия: Учебное пособие / Валерий Федорович Простомолотов. — (2-е изд., испр. и доп.). — Одесса: ВМВ, 2009. — 452 с.
6. Семейное воспитание: хрестоматия, учебное пособие для студентов пед. вузов / сост. П. А. Лебедев. — Москва: Академия, 2001. — 408 с.
7. Середняк Ж. М. Результаты предварительных исследований учащихся средней школы с девиантным поведением и предрасположенностью к нему / Жанна Муканівна Середняк // Матеріали науково-практичної конференції за участю міжнародних спеціалістів «Актуальні питання сучасної психіатрії, наркології та неврології» / За заг. ред. проф. В. І. Пономарьова ; Жанна Муканівна Середняк. — Харків, 2014. — С. 356.
8. Социальная норма [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
9. Фромм А. Азбука для родителей / Алан Фромм. — Ленинград: Лениздат, 1991. — 319 с.
10. Щербина В. Б. Класифікація та подолання відхилень у поведінці: Методичний посібник. / В. Б. Щербина. — Одеса: ООІУВ, 2015. — 59 с.

References

1. Gilbuh Uu. Z. (1989). *Psihodiagnostika v shkole [Psychodiagnosics at school]*. Moscow: Znanie [in Russian].
2. Kalachova I. (2011) *Zlochinnist v Ukraini: Stat. Zbirnik / Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini [Crime in Ukraine: Articles Collection / State Statistics Service of Ukraine]* Kiev. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Lichko A. E. (1983). *Psihopatii i akcentuacii haraktera u podrostkov [Psychopathy and the accentuation of character in adolescents]*. Leningrad: Medicina [in Russian].
4. Raigorodskii D. Ya. (2008) *Prakticheskaja psihodiagnostika. Metodiki i testy. [Practical psychological testing. Methods and tests]*. Samara: Izdatel'skij Dom «BAHRAH-M» [in Russian].
5. Prostomolotov V. F. (2009) *Pogranichnaja psihiatrija. Uchebnoe posobie [Border Psychiatry. Textbook]*. Odessa: VMV [in Russian].
6. Seredniak Zh.M. (2014). Rezul'taty predvarytel'nykh yssledovanyj uchaschykhsia srednej shkoly s devyantnym povedenyem y predraspolzhennostry k nemu. [Preliminary studies of high school students with behavioral problems and predisposition to it]. *Materialy nauko-vo-praktichnoi konferentsii za uchastyu mizhnarodnih spetsialistiv «Aktualni pitannia suchasnoi psihiatrii, narkologii ta neurologii» — Proceedings of the conference with the participation of international experts «Current issues of modern psychiatry, neurology and addiction»*. Kharkiv, 356 [in Russian].
7. Lebedev P. A. (2001) *Semejnoe vospitanie [Family education]*. Moscow: Akademiya [in Russian].
8. Socialnaia_norma [Social norm]. *Wikipedia*. Retrieved from <https://ru.wikipedia.org/wiki/> [in Russian].
9. Fromm Allan. (1991) *Azbuka dlja roditelej [Alphabet for parents]*. Leningrad: Lenizdat [in Russian].
10. Shcherbina V. B. (2015) *Klasyfikatsiia ta podolannia vidkhylen u povedintsy [Classification and overcoming of deviations in behavior]*. Odesa: OOIUV [in Ukrainian].

Середняк Ж. М.

аспірант кафедри клінічної психології інститута інноваційного послєдипломного образования Одеського національного університета імені І. І. Мечникова, практичний психолог Одеського учебно-воспитательного комплекса.

К ВОПРОСУ О ПРИЧИНАХ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПО МАТЕРИАЛАМ ШКОЛЬНОГО ПСИХОЛОГА

Резюме

Статья по материалам школьного психолога об исследовании факторов, способствующих возникновению и формированию поведенческих отклонений среди школьников. В статье раскрыты вопросы педагогических, психологических и социальных патогенетических факторов, ориентация на которые позволит разработать соответствующую систему коррекционных мероприятий, направленных на снижение развития у школьников девиантных форм поведения.

Ключевые слова: школа, дети, плохое поведение, воспитание, преступления, молодежь.

Seredniak Z. M.

graduate student of clinical psychology department of Odessa National Institute of Innovation Postgraduate Education named after I. I. Mechnikov, practical psychologist of Odessa educational complex № 49.

ON DEVIANT BEHAVIOR BY THE SCHOOL PSYCHOLOGIST MATERIALS

Abstract

Increased growth of deviant behavior among teenagers and youth induce the research of factors of emergence and formation of behavioral deviations among students.

The aim — to develop a system of educational, psychological and social remedial measures aimed at reducing the growing prevalence of deviant behavior, *the object* of which is the manifestation of deviant behavior, and *the subject* is the identification of factors that contribute to deviations in behavior at school age.

The study involved 127 students of the Odessa educational complex of 9th and 10th grades.

The article brought analytical data on adolescent questionnaire regarding wrongful behavior, the formation of which is significantly affected by the experience of family relationship, online resources and low level of awareness about the punishment for a crime.

There also was researched the question about norms and moral values which were shifted toward tolerant attitude to different forms of deviant behavior, observed in some products of social art, television and online resources. In the high growth of the children's usage of information technology nowadays behind external positive we see the presence of negative conditions for the formation of emotional (computer) dependence, conflict relationship, isolation of speech and rigidity of thinking. Pathological aspects of socialization and personal development can be avoided through preventive education at school and at home.

The article analyzes the cooperation of the educational institution with social services and its disadvantages, as well as statistical data on crimes committed by juveniles, the manifestations of which are found in primary school.

As a result of this study the system of corrective measures was determined: the implementation of psychological culture development programs of all the participants of the educational process; the increase in the level of control and participation of social and legal protection bodies in the implementation of preventive education of children and families at social risk; formation of conditions for adult awareness of the factors of deviant behavior and learning effective communication, enabling harmonious relationship of the participants of the educational process.

Key words: school, children, behavior, education, crime and youth.

Стаття надійшла до редакції 2.02.2016

УДК 37.015.3

Спиця-Оріщенко Наталія Анатоліївна

пошукач Української інженерно-педагогічної академії, практичний психолог
Комунального закладу «Харківська спеціалізована школа І–ІІІ ступенів № 11
з поглибленим вивченням окремих предметів» Харківської міської ради
Харківської області
e-mail: Spitsa@gmail.com
ORCID: 0000–0003–0248–4152

**ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
В УМОВАХ ДОПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ЯК ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

У статті надано теоретичний аналіз питання професійного самовизначення учнівської молоді в умовах допрофільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, розкрито зміст поняття «професійне самовизначення», визначені перспективи дослідження професійного самовизначення з точки зору розвитку різних видів мотивації.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійна орієнтація, учнівська молодь, допрофільне навчання, самовизначення.

Актуальність дослідження. Ускладнене професійне самовизначення учнівської молоді на сьогодні виступає проблемою суспільства. Кожна людина у своєму житті постає перед вибором майбутньої професії. В цьому процесі важливою складовою компонентою допрофільного навчання, як у вітчизняній освіті, так і за кордоном, є професійне самовизначення учня, врахування його особистісних якостей та мотиваційних аспектів у підготовці до визначення у виборі навчання за певним профілем (Борисова Е. М., Бабаханова М. П., Вітківська О. І., Каверина Р., Клімов Є. А., Пряжніков Н. С, Резапкіна Г. В., Сидоренко О. Л., Чістякова С. Н. та ін.).

Мета статті — надати теоретичний аналіз проблеми професійного самовизначення учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. Для опису процесу вибору професії й формування людини в трудовій діяльності у психолого-педагогічній літературі використовуються різноманітні терміни. Серед понять, які характеризують цілісний процес оволодіння спеціальністю й охоплюють увесь професійний шлях особистості, можна виділити наступні: «професійне становлення», «професійне самовизначення», «професіоналізація», «професійний розвиток», «ідентифікація особистості із професією», «самореалізація у професії». Такі поняття, як «вибір професії», «професійне навчання», «професійна адаптація», «професійна орієнтація» характеризують окремі етапи (стадії) цілісного процесу професійного розвитку особистості. У вітчизняній психології та педагогіці проблема професійного самовизначення особистості почала активно досліджуватися у 70-х роках минулого століття. При цьому вона вивчалася у контексті проблем розвитку особи-

стості (К. Абульханова-Славська, П. Шавир, Є. Климов, М. Пряжников, М. Тітма), впливу мотиваційно-ціннісної сфери особистості на вибір професії (Є. Павлютенков, П. Шавир, К. Платонов, В. Чудновський), формування життєвих перспектив особистості і планування майбутнього (В. Журавльов, М. Гінзбург, Є. Головаха, А. Кронік), соціального самовизначення особистості (Т. Афанасьєва, Д. Фельдштейн) тощо. Проблема «Я-концепції» як фактора професійного самовизначення особистості відображена в роботах. М. Гінзбурга, Є. Головахи, М. Пряжнікова, С. Чистякової, П. Шавира та інших дослідників. Аналіз їхніх робіт дає змогу зробити висновок, що професійне самовизначення є складним процесом, невід'ємним від розвитку особистості в цілому. Так, досліджуючи зв'язки професійного і особистісного самовизначення, професійного вибору та професійної самореалізації особистості з іншими сферами життя, М. Пряжников зробив висновок про те, що характер і зміст професійної діяльності людини зумовлені її цілісним ставленням до світу, в тому числі до самої себе, що веде до необхідності формування в особистості «Я-концепції» [12, с. 17]. Аналізуючи комплекс проблем, зумовлених життєвим самовизначенням учнів середніх шкіл, В. Журавльов прийшов до висновку, що трудове самовизначення і професійний вибір є ключовим моментом соціального становлення особистості, найважливішим елементом її суспільного розвитку, пов'язаного з переходом до професійної діяльності. Дослідник зазначав, що вибір професії, який здійснюється на етапі переходу від дитинства до дорослості, надає новий характер самовизначенню особистості [3]. Професійну орієнтацію, яка має за мету підготувати школяра до професійного самовизначення, Т. Афанасьєва розглядала як соціальну проблему. Вона досліджувала процес формування у свідомості особистості з раннього дитинства уявлень про професії і види діяльності та ставлень до них, а також формування інтересів у шкільному віці, на основі яких і здійснюється пізніше свідомий вибір професії [1]. На початковому етапі, зазначав С. Крягжде, професійне самовизначення має двоїстий характер: здійснюється або вибір конкретної професії, або вибір лише її соціального статусу та шляху її набуття, тобто здійснюється, так би мовити, її соціальний вибір [9]. Дослідник вважав, що якщо конкретне професійне самовизначення ще не сформулося, то юнак (дівчина) користується узагальненим варіантом вибору професії, відкладаючи на майбутнє його конкретизацію. Таким чином, на думку С. Крягжде, професійне самовизначення на рівні соціального вибору професії є обмеженням вибору певним колом професій і є наче якісно більш низьким рівнем професійного самовизначення. Таке розуміння, однак, не загальноприйняте. Так, Ф. Філіппов підкреслював самостійну значущість орієнтації на соціальний статус професії для формування молодою людиною власного життєвого плану. Можливо, варто говорити не лише про орієнтацію на характер праці, а й про більш широкі й особистісно значущі орієнтації на певне місце у суспільстві або, точніше, рівень у системі соціальних відносин, на певний соціальний статус. Положення про те, що в основі професійної орієнтації знаходиться соціальна орієнтація людини, тобто визначення нею свого

місця у суспільстві, було розвинуте Ф. Філіповим. Він вважав, що професійне самовизначення — це передусім орієнтація на певну соціальну позицію, що передбачає усвідомлення людиною свого соціального минулого, сучасного і майбутнього. Така «соціально-професійна» орієнтація формується на основі усвідомлення особистістю свого соціального походження, реальних умов і обставин щодо певної соціальної позиції і своїх можливостей змінити її а також з усвідомлення перспектив розвитку суспільства і аналізу своїх можливостей у зв'язку з цими перспективами. Проте чимало авторів схильні пов'язувати професійне самовизначення не стільки з соціальними процесами, скільки з особистісними аспектами розвитку. Деякі дослідники розглядали професійне самовизначення як складову особистісного самовизначення, що є новоутворенням та пов'язаним з формуванням внутрішньої позиції дорослої людини (Л. Божович, М. Гінзбург, Т. Снегирева, Н. Толстих та ін.). Аналіз психолого-педагогічної літератури дає змогу зробити висновок, що професійне самовизначення визначалося там або як акт, момент вибору професії, або як тривалий процес, що займає більшу частину життя людини. Принагідно зазначимо, що зведення професійного самовизначення до акту вибору професії зумовлювалася домінуванням у профорієнтації діагностичного підходу. Суть цього підходу в тому, що професійна придатність визначається шляхом виявлення відповідності індивідуально-психологічних рис особистості вимогам професії. Як зазначав І. Кюн, загальний методологічний недолік застосування такого підходу до процесу професійного самовизначення полягає в тому, що «індивідуальність і трудова діяльність розглядаються як незалежні й конфронтуючі одна з одною величини, одна з яких обов'язково підкоряє собі іншу». Розуміння професійного самовизначення як локального акту відображене в низці досліджень 70–80-х років минулого сторіччя. Наприклад, А. Кухарчук й А. Ценципер вважали, що «самостійний вибір професії, здійснюваний у результаті аналізу своїх внутрішніх ресурсів, у тому числі й здібностей, і співвіднесення їх з вимогами професії, треба назвати професійним самовизначенням. У процесі професійного само-визначення людина перестає відчувати себе тільки об'єктом виховних впливів, тому що починає діяти як суб'єкт» [11, с. 7]. У дослідженні В. Сафіна зазначено, що професійне самовизначення «відображає процес пошуку й придбання професії. Фіналом його служить початок трудової діяльності». Лише у контексті розвитку особистості можливий повний аналіз психологічних основ вибору професій, зазначав П. Шавир. Особистісні передумови вибору професії автор поділив на дві групи: особливості, що забезпечують можливість успішного вибору, хоча прямо не беруть участі в його активізації (аналітичні здібності, розвинене абстрактне мислення, адекватна самооцінка), та компоненти спрямування особистості, які «динамізують» процес професійного самовизначення і зумовлюють «вибірковість реагування» старшокласника. Основними особистісними факторами, що активізують вибір майбутньої професії, автор визначив потребу особистості у професійному самовизначенні (предметом якої є конкретна ділянка об'єктивної реальності) і потребу у визначенні сенсу життя (предмет якої

є власна особистість, як суб'єкт діяльності). Потреба у професійному самовизначенні є, з точки зору П. Шавира, головною особистісною потребою у юному віці. Такі дослідники, як Є. Климов, Т. Кудрявцев, П. Шавир, В. Чебишева та інші, розглядали процес професійного самовизначення як істотний етап розвитку особистості. Вибір професії, зазначала В. Чебишева, повинен розглядатися не як одноразова подія, а як набагато більш складний, тривалий і часто багаторазовий процес, невіддільний від розвитку особистості в цілому. На те, що вибором професії замолоду не вичерпується процес професійного самовизначення, вказував й Є. Климов. Він зазначав, що питання вибору професії, спеціальності, уточнення цього вибору тощо час від часу виникає впродовж усього трудового життя [4; 5; 6]. Професійне самовизначення як тривалий, багатоплановий, досить рухливий процес, що включає кілька стадій: формування професійних намірів, професійне навчання, професійну адаптацію й часткову або повну реалізацію особистості в професійній праці, розглядали Т. Кудрявцев і В. Шегурова [10]. Професійне самовизначення в аспекті життєвої перспективи досліджувалось Є. Головахою. Оскільки вибір професії молодою людиною пов'язаний не стільки з її життєвим досвідом, скільки з уявленням про майбутнє, автор досліджував цілісну картину майбутнього у свідомості молоді, що перебуває в ситуації вибору професії. Ця картина має перспективний характер, містить життєві цінності, плани, орієнтири й життєву мету, які виступають детермінантами професійного самовизначення особистості. Перспектива майбутнього, що формується у свідомості й істотно впливає на процес професійного самовизначення, характеризується певним рівнем психічного і соціального розвитку особистості. Важливим показником професійної перспективи, її реалістичності виступає зв'язок життєвих і професійних очікувань, ціннісних орієнтацій та життєвої мети з професійними планами, здатність пов'язати їх з актуальною життєвою ситуацією. На основі проведених досліджень Є. Головаха зробив висновок, що при підготовці школярів до вибору майбутньої професії особливу увагу треба приділити суб'єктивним і особистісним факторам. Життєві орієнтації і мета особистості, її уявлення про майбутнє і про себе, рівень психічного розвитку й емоційні особливості відіграють першорядну роль у професійному самовизначенні порівняно з відповідністю схильностей і здібностей вимогам певної професії [2]. Досліджуючи зв'язки професійного і особистісного самовизначення, професійного вибору і професійної самореалізації особистості з іншими сферами життя, М. Пряжников прийшов до висновку, що характер і зміст професійної діяльності людини зумовлені її цілісним ставленням до світу. За такого підходу дослідник вважає, що суть професійного самовизначення полягає у «самостійному і свідомому знаходженні сенсу виконуваної роботи і всієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній та соціально-історичній ситуації». Подібні підходи до цієї проблеми можна знайти у роботах Є. Климова, в яких сформульовано концепцію «професійно-типової картини світу». Визначаючи образ світу як частину свідомості, що регулює повсякденну поведінку людини, автор стверджував, що не стільки професія породжує певний тип

думок людини, скільки «людина знаходить у професії те, що відповідає сенсу її душі й образу думок» [4; 5; 6]. Він зазначав, що підхід до розуміння професії як спільності зумовлює доцільність дослідження маловивченого аспекту професійного самовизначення особистості. Поряд і з питанням «ким бути?» перед молодістю людиною виникне необхідність зробити вибір «з ким бути?», оскільки поняття професіоналізму як «системи організації свідомості» [там же], притаманної професійним спільнотам, включає не тільки конкретні професійні знання, вміння, досвід, а й властивості людини як цілого. Професія — це не тільки діяльність, а й «сфера прояву особистості». Таким чином, у психології та педагогіці існує кілька підходів до розуміння професійного самовизначення: як моменту вибору професії, компонента особистісного новоутворення, тобто особистісного самовизначення, як тривалого процесу освоєння професії й самореалізації в ній. Найбільш продуктивними, з точки зору цілісності і повноти охоплених аспектів, на наш погляд, є такі, що розглядають професійне самовизначення як тривалий процес. Саме такої точки зору дотримувався Г. Костюк, який розглядав професійне самовизначення як процес, що проходить кілька вікових етапів, починаючи з дошкільного періоду [7; 8]. На наш погляд, професійне самовизначення не закінчується вибором професії, а триває впродовж усього активного життя людини. Це пов'язано, по-перше, з тим, що людина може змінювати сфери професійної діяльності (через незадоволеність обраною професією, за станом здоров'я, зі зміною місця проживання, кон'юнктурою ринку праці тощо). По-друге, не можна не зважати на той факт, що світ професій постійно змінюється, насичується новими фахами, а існуючі можуть радикально змінюватися. Професії розвиваються, в основному збагачується їхній зміст, створюються нові прийоми й знаряддя праці, що вимагає від працівника перепідготовки, перенавчання, систематичного підвищення кваліфікації. У будь-якому разі оновлення професій приводить до виникнення суперечності між сформованими стереотипами діяльності людини та її змістовною й операційною новизною. І кожна людина повинна періодично розв'язувати такі суперечності, тобто постійно самовизначатися й стверджуватися у професії. Навіть досягши пенсійного віку, багато професіоналів не виключаються із процесу професійного самовизначення, а наприклад, починають займатися навчанням новачків, передають їм свої знання й досвід, продовжують активне трудове життя, вносячи певний внесок у розвиток самих професій і підготовку кадрів. Суперечності й кризи у процесі взаємодії системи «людина — професія» можуть виникати й через зміни, що відбуваються в самій людині, розвитку або руйнуванні, деградації її особистості, вікових, фізіологічних або індивідуально-психологічних змін. Ці зміни можуть порушувати сформований баланс індивідуальних та особистісних якостей і професійних вимог. Людина може «переростати» професію, відчувати вузькість професійних рамок, або навпаки, перестати відповідати зрелим вимогам професії. Ці суперечності також позначаються на процесі професійного самовизначення, змушують людину переглянути своє місце в професії, свої можливості й домагання.

Під професійним самовизначенням ми розуміємо процес самореалізації особистості в професійній діяльності на основі найбільш повного використання своїх здібностей й індивідуально-психофізіологічних можливостей. Цей процес не може бути обмежений лише якимось одним етапом, він займає увесь період активної трудової діяльності людини й підготовки до неї. У лонгітюдному процесі професійного самовизначення виділяються певні фази (стадії): формування психологічної готовності до вибору професії, здійснення цього вибору, професійне навчання, оволодіння професійною майстерністю, професійним досвідом інших людей тощо. Зазначені фази не є строго розведеними в часі, у значній мірі вони залежать від змісту професії, індивідуальних якостей людини (задатки, інтереси, мотиви, здібності тощо), зовнішніх, насамперед соціально-економічних обставин тощо. На кожній стадії професійного самовизначення особистістю усвідомлюються й формулюються визначені цілі та завдання, які співвідносяться із суспільно виробленими вимогами, нормативами й реалізуються відповідно до них та власних ресурсів, інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій тощо.

Потреба в самовизначенні, яка виникає на межі підліткового і юнацького віку, не тільки впливає на характер навчальної діяльності, але і визначає її. Це стосується, перш за все, вибору навчального профілю, тобто подальшої освіти в умовах профільного навчання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Професійне самовизначення є значущим компонентом професійного розвитку особистості, а також критерієм одного з етапів тривалого і складного процесу. Завершується він тоді, коли у людини сформується позитивне ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності. Тому свідомий вибір професії необхідно вважати показником сформованості професійного самовизначення на етапі ранньої юності і переходу його у нову фазу розвитку.

В сучасній школі існує багато труднощів, серед яких найважливішою виступає проблема мотивації, яка в свою чергу пов'язана та впливає на процес професійного самовизначення школярів. Роль мотиваційних чинників вибору професії у школярів полягає в тому, що вони спонукають школярів до активності і діяльності, пов'язаних з прагненням задовольнити певні потреби, в даному випадку до правильного і усвідомленого вибору професії. Мотиваційні чинники при виборі професії — це стимули, заради яких людина готова докласти свої зусилля, тобто на що орієнтувалася молода людина при виборі тієї або іншої професії: суспільно-соціальна значимість даної професії, престиж, заробіток. Таким чином, на рівні школи надзвичайно важливою стає робота з вивчення та формування мотиваційних факторів особистості учня.

Список використаних джерел та літератури

1. Афанасьєва Т. М. Ранняя ориентация или поздний самоанализ? / Т. М. Афанасьєва. — М. : Молодая гвардия, 1972. — 158 с.
2. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. — К. : Наукова думка, 1988. — 144 с.

3. Журавлев В. И. Вопросы жизненного самоопределения выпускников средней школы / В. И. Журавлев. — Ростов-на-Дону : Изд. Рост. ун-та, 1972. — 199 с.
4. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях / Е. А. Климов. — М. : МГУ, 1995. — 224 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. — 512 с.
6. Климов Е. А. Путь в профессию / Е. А. Климов. — Л. : Лениздат, 1974. — 190 с.
7. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. — К. : Рад. школа, 1989. — 608 с.
8. Костюк Г. С. Роль професійного самовизначення в формуванні особистості / Г. С. Костюк // Питання професійної орієнтації учнів / упор. З. С. Нечипорук. — К. : Радянська школа, 1971. — С. 3–14.
9. Крягжде С. П. Психология формирования профессиональных интересов / С. П. Крягжде. — Вильнюс : Мокслас, 1981. — 195 с.
10. Кудрявцев Т. В. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности / Т. В. Кудрявцев, В. Ю. Шегурова // Вопросы психологии. — 1983. — № 2. — С. 51–59.
11. Кухарчук А. М. Профессиональное самоопределение учащихся / А. М. Кухарчук, А. Б. Ценципер. — Минск : Народная асвета, 1976. — 128 с.
12. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. — Москва : Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж : НПО «МОДЕК», 1996. — 256 с.

References

1. Afanas'eva T. M. Rannaja orientacija ili pozdnij samoanaliz? / T. M. Afanas'eva. — M.: Molodaja gvardija, 1972. — 158 s.
2. Golovaha E. I. Zhiznennaja perspektiva i professional'noe samoopredelenie molodezhi / E. I. Golovaha. — K.: Naukova dumka, 1988. — 144 s.
3. Zhuravlev V. I. Voprosy zhiznennogo samo-opredelenija vypusknikov srednej shkoly / V. I. Zhuravlev. — Rostov-na-Donu: Izd. Rost. un-ta, 1972. — 199 s.
4. Klimov E. A. Obraz mira v raznotipnyh professijah / E. A. Klimov. — M. : MGU, 1995. — 224 s.
5. Klimov E. A. Psihologija professional'nogo samoopredelenija / E. A. Klimov. — Rostov-na-Donu: Feniks, 1996. — 512 s.
6. Klimov E. A. Put' vprofessiju / E. A. Klimov. — L.: Lenizdat, 1974. — 190 s.
7. Kostjuk G. S. Navchal'no-vihovnij proces i psihichnij rozvitok osobistosti / Za red. L. M. Prokolienko. — K.: Rad. shkola, 1989. — 608 s.
8. Kostjuk G. S. Rol' profesijnogo samoviznachennja v formuvanni osobistosti / G. S. Kostjuk // Pitannja profesijnoi orientacii uchniv / Upor. Z. S. Nechiporuk. — K. : Radjans'ka shkola, 1971. — S. 3–14.
9. Krjagzhde S. P. Psihologija formirovanija professional'nyh interesov / S. P. Krjagzhde. — Vil'njus: Mokslas, 1981. — 195 s.
10. Kudrjavcev T. V. Psihologicheskij analiz dinamiki professional'nogo samoopredelenija lichnosti / T. V. Kudrjavcev, V. Ju. Shegurova // Voprosy Psihologii. — 1983. — № 2. — S. 51–59.
11. Kuharchuk A. M. Professional'noe samoopredelenie uchashhihsja / A. M. Kuharchuk, A. B. Cenciper. — Minsk: Narodnaja asveta, 1976. — 128 s.
12. Prjazhnikov N. S. Professional'noe i lichnostnoe samoopredelenie / N. S. Prjazhnikov. — Moskva: Izd-vo «Institut prakticheskoy psihologii», Voronezh: NPO «MODEK», 1996. — 256 s.

Спица-Орищенко Н. А.

соискатель Украинской инженерно-педагогической академии, практический психолог Коммунального заведения «Харьковская специализированная школа I–III ступеней № 11 с углубленным изучением отдельных предметов» Харьковской государственной администрации Харьковской области

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ УЧЕНИЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ ДОПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

В статье предложен теоретический анализ вопроса профессионального самоопределения ученической молодежи в условиях допрофильного обучения в общеобразовательных учебных заведениях, раскрыт смысл понятия «профессиональное самоопределение», обозначены перспективы исследования профессионального самоопределения с точки зрения необходимости развития разных видов мотивации.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, профессиональная ориентация, ученическая молодежь, допрофильное обучение, самоопределение.

Spytsia-Orishchenko N. A.

the aspirant of Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy, practical psychologist of public institution «Kharkiv specialized school I-III stages № 11 with in-depth study of specific subjects»

THE PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF PUPILS ' YOUTH IN PRE-PROFILE TRAINING CONDITIONS AS PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstract

Complicated professional self-determination of pupils' youth is currently serving a problem of society. Life is forcing everyone to make a choice of future profession and taking into account human personal qualities and motivational aspects of definition in preparation for choosing a particular training profile. The main purpose of the article is to give the theoretical analysis of professional self-determination of pupils' youth.

Professional self-determination is an important component of professional development and the criteria of one of the stages of a long and complex process. It ends when a person has formed a positive attitude to itself as the subject of professional activity. Therefore, informed choice should be considered as an indicator of professional self-formation during early adolescence and the transition to a new phase of development. There are many difficulties in modern school and among them the most important issue is motivation, which links and affects the process of professional self-determination of pupils. The role of motivational factors in the choice of profession is that they encourage pupils to be active and work with the desire to meet the specific needs, to correct and understand choice of profession.

Motivational factors in choosing a profession are stimulus for which the person is ready to make efforts, that is what the young men were guided in choosing a particular profession: social significance of the profession, prestige and income or others. Studying the formation of motivational factors become the important task.

Key words: professional self-determination, self-determination, professional orientation, pre-profile training, pupils' youth.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2016

УДК 159.9.072.43

Тирон Олена Миколаївна

старший викладач кафедри англійської мови за професійним спрямуванням Київської державної академії водного транспорту імені Петра Конашевича-Сагайдачного, аспірант кафедри психології Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
e-mail: ollena22@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4428-5784

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ «МОРСЬКОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ»

У статті описані шляхи оптимізації процесу навчання «морській англійській мові». Ми вважаємо, що навчання «морській англійській мові» буде успішним, якщо формування іншомовної компетентності буде засновуватись на аналізі її компонентів та чинників її формування, рівнів та критеріїв її сформованості, що дає можливість виокремити шляхи та технології її розвитку.
Ключові слова: викладання «морської англійської мови»; професійна комунікація, міжособистісне спілкування; ефективність викладання англійської мови.

Проблема в загальному вигляді. Результати теоретичного визначення чинників формування іншомовної компетентності моряків спонукали до визначення ефективних шляхів їх формування. Результати емпіричного дослідження, що було проведено в Київській державній академії водного транспорту імені Петра Конашевича-Сагайдачного, дозволили визначити чинники формування іншомовної компетентності за названими компонентами. Проаналізовано різні підходи до виокремлення компонентів іншомовної компетентності та запропоновано власну її класифікацію. Зокрема, виокремлено три її компоненти, а саме: змістовно-процесуальний, мотиваційно-цільовий та соціально-моральний. Змістовно-процесуальний компонент включає чотири аспекти: психолінгвістичний, міжкультурний, когнітивний, стратегічний. Визначені чинники формування за даними компонентами: психолінгвістичне сприйняття мовлення, побудова сценаріїв міжкультурної взаємодії; побудова стратегій спілкування; мислення, спрямоване на попередження ризиків мореплавства; прагнення до спілкування; дотримання моральних норм.

Методологічну основу розробки проблеми склали такі теорії: психолінгвістична теорія породження мовлення (Л. Виготський, О. Лурія, Б. Ломов, О. Леонтьєв, Л. Щерба); теорії навчання та розвитку особистості (Л. Виготський, П. Гальперін, Г. Костюк); інтегративно-особистісний підхід (Г. Балл, О. Лазурський, В. М'ясищев); теорії навчання іншомовної комунікативної діяльності (А. Анісімова, Г. Архіпова, Н. Гальскова, Н. Гез, І. Зимняя, С. Ніколаєва, Е. Пассов, О. Тарнопольський).

З огляду на те, що ми говоримо про формування іншомовної компетентності через навчання англійської мови, з метою уточнення змісту понять

«комунікація» та «спілкування» ми звернулися до англо-російського словника.

Результати вивчення особливостей перекладу понять «спілкування» та «комунікація» подані в таблиці 1. Вони можуть бути використані викладачами іноземної мови закладів морського спрямування при написанні методичних матеріалів та наукових статей англійською мовою.

➤ Общатся, встречаться — socialize — to spend time when you are not working with friends or with other people in order to enjoy yourself.

I tend not to socialize with my colleagues. I hope Adam's actually doing some work at college — he seems to spend all his time socializing!

(<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/socialize>)

Спілкуватися, зустрічатися — socialize — проводити час з друзями чи іншими людьми для задоволення у вільний від роботи час. Приклади. Я не схильний спілкуватися з колегами. Сподіваюсь, Адам чимось займається в коледжі, окрім теревень (переклад автора).

➤ Общатся, сообщать, передавать — communicate — to share information with others by speaking, writing, moving your body or using other signals.

We can now communicate instantly with people on the other side of the world. Unable to speak a word of the language, he communicated with his hands. Has the news been communicated to the staff yet? As an actor he could communicate a whole range of emotions. (<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/English/communicate>)

Спілкуватися, повідомляти, передавати — communicate — обмінюватися інформацією з іншими людьми засобами говоріння і письма, через рухи тіла чи інакші сигнали.

Зараз ми можемо швидко зв'язатися з людьми з іншої частини світу. Він не міг вимовити жодного слова, тож спілкувався руками. Новину вже повідомили працівникам? Як актор він міг передати цілу низку емоцій (переклад автора).

Хоча обидва слова мають у перекладі спільне слово «спілкуватися», подальше вивчення синонімічного ряду цих слів свідчить про їхні відмінності, оскільки не знайдено жодного спільного синоніма.

Також в таблиці 1 надано зміст понять «професійна комунікація» та «міжособистісне спілкування» моряка.

Курс «Англійська мова за професійним спрямуванням» призначений допомогти студентам у розвитку іншомовної компетентності до рівня, який дасть їм змогу відповідати вимогам Міжнародної конвенції з підготовки і дипломування моряків та несення вахти (ПДНВ), що лежить в основі конкретних вимог до сформованості професійної іншомовної компетентності.

Аби допомогти викладачам у досягненні цієї мети, обираємо комунікативний підхід як основного засобу навчання студентів спільно з психолого-педагогічними основами формування іншомовної компетентності майбутнього моряка. Визначені нами чинники формування іншомовної компетентності сприятимуть ефективній постановці цілей практичних занять, як-от: пізнавальних, розвивальних, соціальних та соціокультурних.

Таблиця 1

1.	Міжособистісне спілкування	Професійна комунікація
2.	Socialize — спілкуватися Синонімічний ряд: mix, interact, mingle, be sociable, meet, go out, entertain, fraternize, have people round, be a good mixer, get about and around.	Communicate — спілкуватися Синонімічний ряд: contact, talk, speak, phone, correspond, make known, report, announce, reveal, declare, proclaim, transmit, convey, impart, spread.
3.	– повсякденне спілкування на побутовому рівні (привітання, прохання, згода, відмова, вибачення, тощо); – участь у культурно-розважальних заходах; – спілкування для задоволення життєвих потреб (звернення до суднового лікаря, запит інформації у офіцера та інші прояви «міжпоколінного міжрангового спілкування»); – бесіди для задоволення потреби у спілкуванні (групові та індивідуальні);	– передача інформації через технічні засоби (внутрішній зв'язок, зв'язок з іншим судном, зв'язок з береговими службами); – передача команд на операційному рівні управління судном; – інтерактивна комунікація під час лоцманської проводки; при здачі вахти, тощо; – комунікація в аварійних та стресових ситуаціях.

Для ефективного викладання мови і навчання потрібне розуміння методології комунікативного підходу та можливостей психолого-педагогічного супроводу для того, щоб створювати завдання відповідно до освітніх потреб студентів, розвивати комунікативну компетентність та виконувати навчальний план, який відповідає вимогам ПДНВ.

Практичні поради ефективного навчання «морської англійської мови»

1. Викладачі мають стимулювати активне спілкування англійською мовою з самого початку навчання. Таким чином студенти розвивають свої комунікативні навички, здатність будувати стратегії взаємодії, підвищують впевненість у собі, а також поглиблюють знання самої мови.

В аудиторії існує багато можливостей для взаємодії англійською мовою. Розглянемо закономірності такої взаємодії:

– зв'язок «викладач — студент» (вітання студентів, соціальна розмова, перевірка журналу та домашнього завдання, надання вказівок, пояснення, запитання, надання допомоги людям з проблемами, перевірка концепції тощо);

– зв'язок «студент — викладач» (вітання, прохання про допомогу і роз'яснення, відповіді на запитання, надання інформації; висловлення ідеї та думки, соціальна розмова тощо);

– зв'язок «студент — студент» (соціальна розмова, розробка та перевірка відповідей, перевірка розуміння, прохання про допомогу, обмін інформацією, групова робота; робота в парі тощо).

2. Підвищення ефективності вивчення мови за допомогою комп'ютерних технологій (програмне забезпечення Videotel, Marlins, Seagull, Marine Soft, IDESS Interactive, MARTEL тощо). Морські тренажерні програми дають унікальні можливості для викладання англійської мови, тому що вони

створюють справжнє морське середовище з різними сценаріями і обставинами, які копіюють реальні судові операції. Використання тренажерних програм стимулює інтерес студентів та активізує розвиток таких чинників іншомовної компетентності, як *мовленнєве мислення та стратегічні вміння*.

3. Робимо акцент на особистісно орієнтованих матеріалах, що дають змогу студентам працювати самостійно. Такі матеріали можуть бути структурованими або неструктурованими, але вони, як правило, відображають дві важливі функції: інтерактивне навчання та індивідуальне навчання.

4. Твіннінг — діяльність (два викладачі). Дуже важливо, щоб викладачі англійської мови за професійним спрямуванням — з обмеженими знаннями про технічні аспекти мореплавання, мали реальні можливості для зв'язку з співробітниками інших кафедр з метою підвищення свого розуміння практичних аспектів морської справи.

5. Спільна діяльність викладачів може здійснюватися в таких формах:

- міжкафедральні засідання;
- взаємовідвідування занять;
- міждисциплінарне викладання — спільне викладання спеціальних предметів, щоб інтегрувати зміст і мову у навчання;
- спільна розробка навчальних матеріалів;
- використання автентичних матеріалів та завдань;
- навчання на борту судна.

6. Позааудиторні заходи:

- зустрічі з працюючими капітанами далекого плавання і досвідченими моряками для підтвердження ролі іноземної мови для майбутнього моряка;
- робота наукового гуртка, де студенти досліджують проблеми мореплавства. Результатом такої роботи стає написання наукових статей та участь у міжнародних наукових конференціях;
- екскурсії в порти, на судна тощо.

7. Самооцінка. Самооцінка відображає прогрес у розвитку студента та мотивує його подальше навчання. Студенти оцінюють рівень володіння іноземною мовою суб'єктивно, даючи оцінку розвитку комунікативних навичок, лінгвістичних навичок та власний процес навчання в цілому. Викладач може розробити свій бланк для самооцінювання, орієнтуючись на цілі певного етапу навчання, психологічну готовність студента об'єктивно оцінити свій прогрес та зробити адекватні висновки з результатів.

Студенти несуть остаточну відповідальність за власний прогрес у здобутті знань. Студенти, які вивчають іноземну мову успішно, мають добре розвинену навичку оцінювання власних стилів навчання та їх переваг, що дозволяє використовувати свої сильні сторони і коригувати слабкі. Викладачі можуть допомогти студентам усвідомити індивідуальні шляхи навчання через заохочення студентів до роздумів щодо власного прогресу на постійній, керованій основі.

8. Студенти мають розуміти, як соціальні контексти і конкретні ситуації впливають на вибір мовленнєвих жанрів і типу комунікації. Вони повинні бути в змозі визначити, який регістр мови (тобто вживання мови

відповідно до галузі або предмета, режим звучання) доречний в цьому соціальному контексті (наприклад, формальний, неформальний або нейтральний) і які жанри (тобто функціональний тип тексту — такий, як звіти, інструкції з експлуатації, висловлення думки тощо) найкраще підходять до цілей комунікації. Вони повинні також знати умови вживання мови в певних ситуаціях (наприклад, при використанні конкретних пристроїв зв'язку) і повинні знати деякі стратегії усунення непорозуміннь у випадку, коли комунікація руйнується. Навчання має відображати справжні ситуації для використання мови так, щоб студент був готовий до спілкування в «реальному світі».

9. Індивідуальний навчальний план. Самонавчання. Для багатьох студентів індивідуальний навчальний план має важливе значення для оцінки їх прогресу. Досвід багатьох досвідчених викладачів показує, що формальна оцінка часто свідчить про здатність студента виконувати тести, а не показує їх загальний прогрес. Індивідуальний навчальний план, як правило, приймає форму папки або портфоліо з великим простором для записів досягнень, цілей і термінів їх виконання, а також будь-яких змін.

10. Звіти з плавальної практики. Завжди потрібно давати студентам завдання з «морської англійської мови» на період плавальної практики. В завдання слід включати окрім професійного компонента, питання щодо соціо-культурної орієнтації студента. Після плавальної практики студенти складають звіти та виступають з презентаціями. Такі презентації є стимулом для подальшого вдосконалення навичок іншомовного спілкування, підвищують престиж морської спеціальності і стають засобом підвищення мотивації навчання.

11. Мотивація навчання. На «початковому етапі» навчання мотивація — це імідж успішного перспективного студента, який усвідомлює, для чого потрібні навички професійної комунікації та міжособистісного спілкування.

Викладач має обґрунтувати доцільність певного виду діяльності на практичному занятті, це сприятиме взаєморозумінню і створенню продуктивної атмосфери навчання.

На «середньому етапі» навчання мотивація — успішне проходження співбесіди в круїнговій компанії та отримання місця кадета на судні для проходження плавальної практики.

На «старшому етапі» навчання мотивація — можливість самореалізації в професії.

Висновки з даного дослідження. Психолого-педагогічною умовою успішного формування іншомовної компетентності майбутніх моряків є розвиток всіх її компонентів за виявленими чинниками і врахування наданих нами рекомендацій викладачам щодо психолого-педагогічних аспектів викладання «морської англійської мови».

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим вивченням психологічних механізмів формування іншомовної компетентності майбутніх моряків у межах системи освіти.

Список використаних джерел та літератури

1. English for specific purposes (ESP): National Curriculum for Universities. K.: Lenvit, 2005. — 119 p. available at http://im.nmu.org.ua/ua/library/national_esp_curriculum.pdf
2. ПДНВ руководство для моряков с учетом Манильских поправок 2010 года Международная федерация транспортник. — Borough Road, London SE1 1DR, UK. — 86 с. Режим доступу: www.itfseafarers.org, www.itfglobal.org.
3. Manila Amendments to the STCW Convention. A Quick Guide for Seafarers. International Shipping Federation International Chamber of Shipping. — 12 Carthusian Street, London EC1M 6EZ/2010. — 6 p. Available at www.mariesec.org.
4. Бродовська В. Й. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів: Словник / В. Й. Бродовська, В. О. Грушевський, І. П. Патрик. — К.: ВД «Професіонал», 2007. — 512 с.
5. Тирон О. М. Психологічні аспекти викладання англійської мови для студентів напрямку підготовки 6.070104 «Морський та річковий транспорт». Психотехнічні вправи та психологічні ігри. Методичні вказівки / О. М. Тирон. — Київ, 2015. — 83 с.

References

1. English for specific purposes (ESP) (2005) *National Curriculum for Universities*. Kyiv: Lenvit. Retrieved from http://im.nmu.org.ua/ua/library/national_esp_curriculum.pdf [in English & Ukrainian].
2. PDNV rukovodstvo dlia moriakov s uchetom Manilskih popravok 2010 goda. (2010). [STCW manual for seafarers regarding Manila amendments of 2010]. Mezhdunarodnaia federatsia transportnik. — Borough Road, London SE1 1DR, UK. Retrieved from www.itfseafarers.org, www.itfglobal.org. [in Russian].
3. Manila Amendments to the STCW Convention. *A Quick Guide for Seafarers*. (2010). International Shipping Federation, International Chamber of Shipping. 12 Carthusian Street, London EC1M 6EZ/2010. Retrieved from English]
4. Brodovska, V. Y., Grushevskiy, V. O. & Patryk, I. P. (2007). Tlumachniy rosiysko-ukrainskyi slovnyk psykholoichnyh terminiv [Russian-Ukrainian Dictionary of Psychological Definitions]. Kyiv: VD «Professional» [in Russian & Ukrainian].
5. Tyron, O. M. (2015). Psykholoichni aspekty vykladannia angliyskoi movy dlia studentiv napriamu pidgotovky 6.070104 «Morskyi ta richkovyi transport» [Psychological aspects of English language teaching for students of speciality 6.070104 «Maritime and River Transport»]. Kyiv. [in Ukrainian].

Тырон Елена Николаевна

старший преподаватель кафедры английского языка профессиональной направленности Киевской государственной академии водного транспорта им. Петра Конашевича-Сагайдачного

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ «МОРСКОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА»

Резюме

В статье описаны пути оптимизации процесса обучения «морскому английскому языку». Мы считаем, что преподавание «морского английского языка» будет успешным, если формирование иноязычной компетентности будет основываться на анализе ее компонентов и факторов ее формирования, уровней и критериев ее сформированности, что дает возможность выделить пути и технологии развития.

Ключевые слова: преподавание «морского английского языка»; профессиональная коммуникация, межличностное общение; эффективность преподавания английского языка.

Tyron Olena

Senior lecturer of the ESP of The Kyiv State Maritime Academy after Petro Konashevych- Sagaidachnii

PSYCHO-PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE TEACHING «MARITIME ENGLISH»

Abstract

This article describes ways to optimize the «Maritime English» teaching process. We believe that teaching «maritime English» will be successful if the formation of foreign language competence will be based on an analysis of its components and factors of its formation, levels and criteria of its formation, which enables identification of ways and technology development.

Psycho-pedagogical conditions for successful «maritime English» teaching are:

- formation of foreign language competence according to its structural components;
- target points of teaching are the development of such determinants: psy-linguistic perception of speech, building scenarios of intercultural interaction, building strategies of communication, thinking towards protection from risks of navigation, desire to socialize, observing moral norms;
- focus training on the use of foreign language in an international crew;
- education of sustainable motivation for learning and self-development; expand socio-perception of reality;
- simulations of future foreign language communicative activities of seafarers;
- active use of Psy information in teaching process;
- use linguistic learning material about countries seafarers from which mostly will be presented in international crews.

Key words: teaching «Maritime English»; foreign language competence, professional communication, interpersonal socializing; the effectiveness of teaching English.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2016

УДК 159.923.2

Тринчук Олена Борисівна

здобувач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID 0000–0001–6971–2653

e-mail: uspih@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ АКСІОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

Стаття присвячена аналізу результатів емпіричного дослідження аксіологічної сфери студентів — майбутніх економістів, які перебувають на різних етапах навчання. Було виявлено стан внутрішніх вакуумів за показниками творчості та відчуття краси природи та мистецтва та внутрішні конфлікти у ставленні до матеріальних благ, що визначає високий стан напруги і конфліктності у мотиваційно-ціннісній сфері особистості.

Ключові слова: особистість, мотиваційно-ціннісна сфера, аксіологічні цінності, життєвий шлях, життєва сфера особистості.

Постановка проблеми. Формування ціннісної сфери особистості набуває особливого звучання не тільки у загальнонауковому контексті, але й заломлюючись через професійну підготовку молоді, оскільки саме ціннісна сфера відчуває на собі значні впливи та тиски трансформації в різних сферах сучасного суспільства та визначає вибір особистістю способів конструювання власного, у тому числі і професійного, життя.

Мета статті — аналіз результатів емпіричного дослідження аксіологічної сфери студентів — майбутніх економістів.

Результати дослідження. Розподіл взаємовідносин між ціннісними сферами життя у студентів 2 курсу графічно представлено на рисунку 1. Центральною групою на перетині вісей координат визначені показники творчості, пізнання, краси природи та мистецтва, активного діяльного життя, інтересної роботи та впевненості у собі. Соціально активна діяльність та перенос уваги на оволодіння навичками роботи гальмує процес пізнання світу студентами, проте допомагає соціалізації в професійному оточенні. Важливість відчуття свободи у власних діях протиставляється намірам зберігання здорової поведінки, адже життєва сфера здоров'я є найбільш віддаленою від життєвої сфери свободи.

Самий неоднозначний момент являє собою протилежний взаємовплив показників кохання та наявності добрих та відданих друзів із показниками щасливого сімейного життя та матеріального забезпечення. Звідси, вочевидь, протилежність соціально бажаних та внутрішньо важливих цінностей. Так, кохання визначається студентами 2 курсу як найцінніший внутрішній пріоритет, що протиставляється ставленню до сімейного життя як положенню соціального інституту. Окреме розташування в координатному просторі здоров'я вказує, що ця цінність є універсальною, важливою при різних потребних пріоритетах особистості. Близьке

розташування цінностей кохання та наявність добрих друзів показує, що для студентів 2 курсу кохання сприймається як дружба, як романтичні стосунки. На те, що потреба в цих стосунках не асоціюється з обов'язками, вказує той факт, що ці зазначені життєві сфери розташовані в протилежному куті двомірного простору таких життєвих сфер, як щасливе сімейне та матеріально забезпечене життя. Крім того, для студентів 2 курсу батьківська родина є джерелом фінансового благополуччя (близьке розташування показників щасливого сімейного життя та матеріально забезпеченого життя).

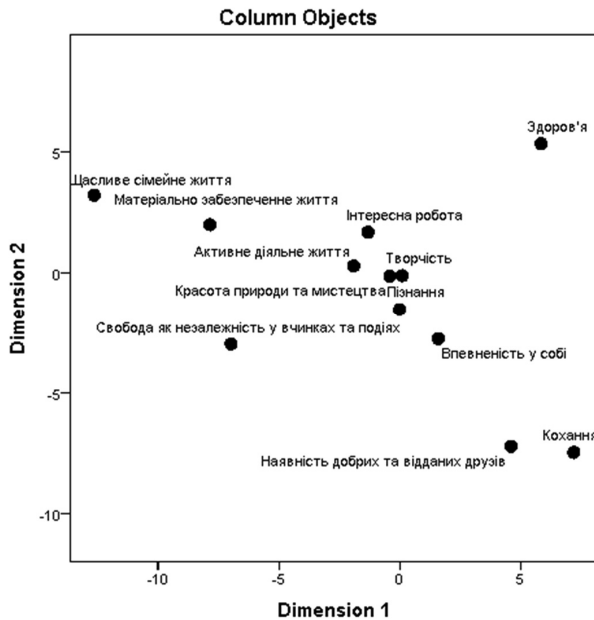

Рис. 1. Графічне зображення розподілу взаємовідносин між оцінками важливості життєвих сфер студентів 2 курсу

При аналізі двомірного графічного зображення взаємовідносин між ціннісними життєвими сферами у студентів 4 курсу можна виділити скупчення на перетині координатних вісей показників творчості, краси природи та мистецтва, пізнання та впевненості у собі (рис. 2). За такий розподіл можна визначити поєднання важливості розуміння естетичних та творчих потреб, жаги пізнання та професійного розвитку поряд з намаганням дієвого затвердження власних поглядів.

Діаметральна протилежність активної діяльної позиції та показників інтересної роботи та здоров'я у студентів 4 курсу визначає, що прагнення до отримання інтересної роботи та підтримки доброго фізичного стану заважають розвитку соціально-активного положення у суспільстві. Цінність життєвої сфери кохання тісно пов'язана зі сферою щасливого сімейного життя, протилежне взаємовідношення матеріальних прагнень

та прагнень до щасливого сімейного життя та кохання свідчить про необхідність визначення студентами цінності особистісних або матеріальних благ.

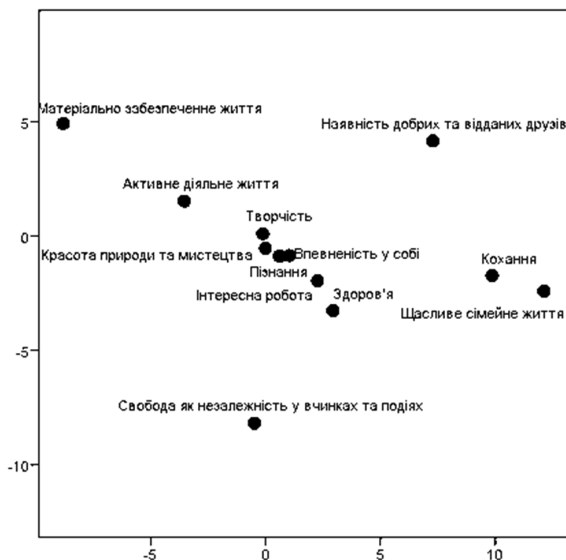

Рис. 2. Графічне зображення розподілу взаємовідносин між оцінками важливості життєвих сфер студентів 4 курсу

Важливість наявності добрих та відданих друзів високо оцінюється студентами 4 курсу та спостерігається задоволення як особистісних потреб, так і потреб професійного розвитку. Також виявлено протилежність цінностей існування добрих друзів та свободи у власних діях. Побудова власного соціального простору вимагає затрат власного часу, зусиль та самовіддачі, здатність бути дієвим механізмом в системі дружньої взаємодії, що, очевидно, обмежує власну свободу.

Розглянемо розподіл взаємовідносин життєвих сфер за ознакою доступності для студентів 2 курсу (рис. 3). Центальною мірою розподілу виявлено поєднання досягнення матеріально забезпеченого та щасливого сімейного життя. В майбутніх планах студентів 2 курсу реалізація базових соціальних функцій в якості міцного сімейного союзу лягає в основу досягнень молоді. Вони добре уявляють майбутні потреби та розуміють, що в сучасному матеріально-центрованому суспільстві не можна уявити створення власного сімейного осередку без гідного фінансового забезпечення. Цінності наявності добрих друзів та кохання відходять на другий план, поступаючись майбутнім досягненням та самореалізації.

Майбутня робота неодмінно має бути пов'язана з творчістю та можливістю професійного зростання. Власне, оцінюючи можливості творчих засад у діяльності, студенти протиставляють цьому показнику свободу у вчинках та діях.

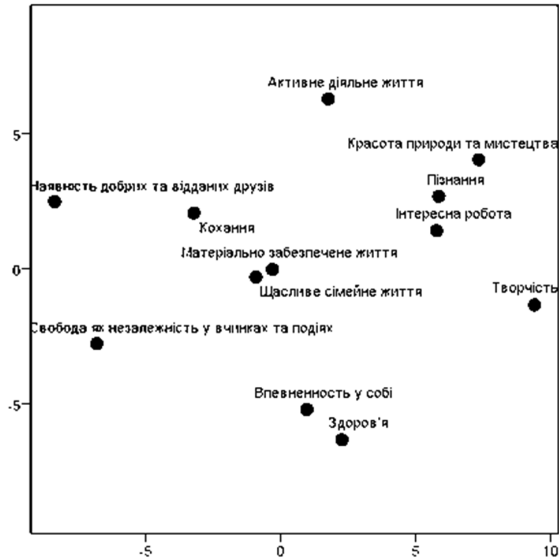

Рис. 3. Графічне зображення розподілу взаємовідносин між оцінками доступності життєвих сфер студентів 2 курсу

Студенти 4 курсу визначали сімейні цінності та матеріальний статок як базис майбутніх досягнень, на що вказує майже однакове розташування показників матеріально забезпеченого та щасливого сімейного життя (рис. 4). В розумінні студентів створення власного сімейного щастя неодмінно пов'язане із задоволенням нових сімейних потреб, що неможливо без певних фінансових статків. Показники активного діяльного життя, інтересної роботи, творчості та свободи як незалежності у вчинках та діях створюють комплекс необхідних цінностей для досягнення успіху в професійній діяльності.

У студентів 4 курсу виявлені найкращі передумови для майбутніх професійних досягнень. На протилежному полюсі можна виявити складові внутрішньої гармонії, а саме: здоров'я, пізнання та красоти природи та мистецтва. Розуміння прекрасного студенти старшокурсники пов'язують з можливостями розвитку загального рівню культури та розширення власного світогляду.

Надалі розглянемо розбіжності життєвих сфер у студентів 2 курсу в двомірному зображенні (рис. 5). При аналізі графіку виявлена область скупчення показників професійного розвитку, таких як інтересна робота, активне діяльне життя, пізнання, свобода як незалежність у вчинках та діях та творчість. Враховуючи раніш виявлені напрями розбіжностей важливості та доступності життєвих сфер студентів 2 курсу, можна визначити наявність невиражених внутрішніх конфліктів за показниками активного діяльного життя, інтересної роботи, пізнання та творчості тощо. Отже, студенти 2 курсу не спрямовані на безпосередній розвиток професійних здібностей та самореалізації. За бажаннями незалежності та набут-

тя добрих друзів стоїть спрага молоді до вільного проведення власного часу в розвагах та задоволеннях, прийнятті та повазі серед студентського суспільства.

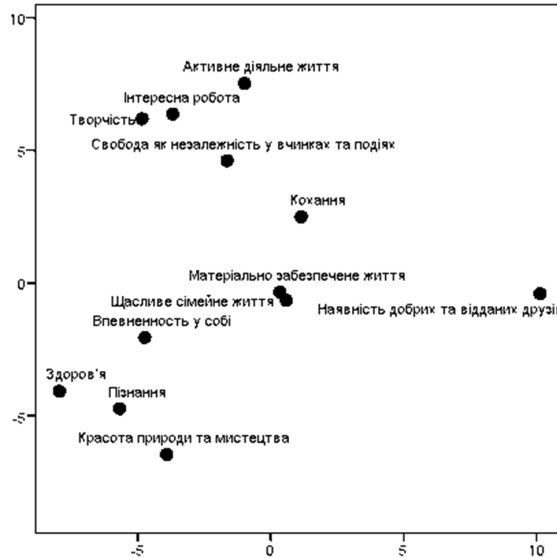

Рис. 4. Графічне зображення розподілу взаємовідносин між оцінками доступності життєвих сфер студентів 4 курсу

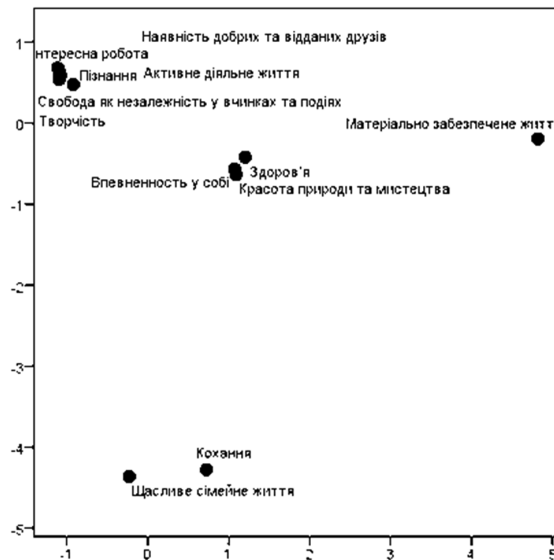

Рис. 5. Графічне зображення розподілу взаємовідносин між розбіжностями життєвих сфер студентів 2 курсу

Різниця між важливістю ставлення студентів до фінансового становища та реальними можливостями покращення власного матеріального стану визначає стійкий внутрішній конфлікт у особистісному світі. Скупчення показників здоров'я, впевненості у собі, краси природи та мистецтва визначають уважне ставлення студентів до свого фізичного стану та брак уваги до розвитку впевненості у власних силах та поглядах. Також студенти демонструють повне знехтування можливостями пізнання краси природи та навколишнього світу. Близьке розташування показників кохання та сімейного життя визначає загальний характер ставлення до особистісного щастя.

В групі студентів 4 курсу відбувається центральне скупчення показників творчості та краси природи та мистецтва (рис. 6). Так, серед студентів визначено глибокий внутрішній конфлікт творчого ставлення та розуміння прекрасного. Вони не приділяють гідну увагу розвитку власних творчого мислення та здібностей, натомість уявляють себе та свою діяльність наповненою нестандартними поглядами та рішеннями.

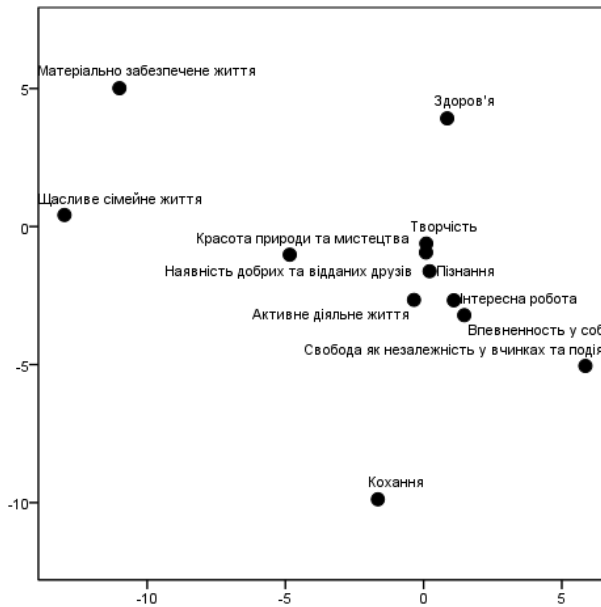

Рис. 6. Графічне зображення розподілу взаємовідносин між розбіжностями життєвих сфер студентів 4 курсу

Близьке розташування показників пізнання визначає знехтування можливостями розуміння навколишнього світу та розширення власного світогляду, в тому числі в рамках професійної діяльності. Показники активного діяльного життя, інтересної роботи та впевненості у собі по суті визначають загальний успіх студентів в майбутній професійній діяльності. Наявність внутрішніх конфліктів за оцінками за цими показниками характеризує певні труднощі на шляху самореалізації студентів старшокурсників.

Невиражений брак свободи у вчинках та діях з розвитком професійних навичок буде компенсувати наявний розбіг в оцінках студентів. Показники кохання та щасливого сімейного життя, на відміну від студентів 2 курсу, мають дещо інше розуміння у світогляді студентів 4 курсу. Так, кохання та сімейне життя вже не отожднюється, а виступають як окремі цінності. Студенти 4 курсу визначаються добрим фізичним станом, проте досить не повністю уявляють важливість здорового тіла та духу на життєвому шляху. Матеріальне благополуччя у них також зведено на вершину цінностей, проте в сучасній складній економічній ситуації студенти слабо уявляють напрями та шляху досягнення фінансових благополуччя. Наочно можна виділити конфлікт між потребами та можливостями студентів, що обумовлює дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері досліджуваних.

Висновки. У студентів було виявлено стан внутрішніх вакуумів за показниками творчості та відчуттям краси природи та мистецтва. Суттєві внутрішні конфлікти у студентів обох груп у ставленні до матеріальних благ визначають високий стан напруги та конфліктності у мотиваційно-ціннісній сфері. Переживання та постійні пошуки шляху розв'язання проблеми створюють негативний емоційний фон та пригнічують гармонійний розвиток сучасних студентів.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні індивідуально-особистісних властивостей студентів — майбутніх економістів.

Список використаних джерел та літератури

1. Фанталова Е. Б. Внутренний конфликт, внутренний вакуум и нейтральная зона как ценностно-ориентированные личностные конструкты в экзистенциальном пространстве человека / Е. Б. Фанталова // Вопросы. Гипотезы. Ответы: Наука XXI века: Монография. Краснодар, 2012. — 448 с.
2. Фанталова Е. Б. Диагностика и психотерапия внутреннего конфликта / Е. Б. Фанталова. — Самара: ИД Бахрах-М, 2001. — 234 с.
3. Shepard, R. N. (1974). Representation of structure in similarity data: Problems and prospects. *Psychometrika*, 39(4), P. 373–421.

References

1. Fantalova E. B. (2012) The internal conflict, internal vacuum and neutral zone as a value-oriented personality constructs in existential human space. *Questions. Hypotheses. Answers: The Science of the XXI century*. Krasnodar. [in Russian]
2. Fantalova E. B. (2001) *Diagnostika i psihoterapiya vnutrenntgo konflikta / Diagnosis and therapy of internal conflict*. Moscow. [in Russian]
3. Shepard, R. N. (1974). Representation of structure in similarity data: Problems and prospects. *Psychometrika*, 39(4), P. 373–421.

Трынчук Е. Б.

соискатель

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ АКСИОЛОГИЧЕСКОЙ СФЕРЫ БУДУЩИХ ЭКОНОМИСТОВ

Резюме

Статья посвящена анализу результатов эмпирического исследования аксиологической сферы студентов — будущих экономистов, которые находятся на разных этапах обучения. Было обнаружено состояние внутренних вакуумов по показателям творчества и чувства красоты природы и искусства и внутренние конфликты в отношении материальных благ, что определяет высокое состояние напряжения и конфликтности в мотивационно-ценностной сфере личности.

Ключевые слова: личность, мотивационно-ценностная сфера, аксиологические ценности, жизненный путь, жизненная сфера личности.

Trynchuk Olena

applicant

Odessa I. I. Mechnikov National University

FEATURES AXIOLOGICAL AREAS OF FUTURE ECONOMISTS

Abstract

The paper analyzes the results of empirical research axiological sphere of students — future economists who are at different stages of education. It was revealed internal vacuum condition in terms of creativity and sense of beauty of nature and art, and internal conflicts in relation to wealth, that determines the high state of tension and conflict in the motivational-value sphere of the individual.

Formation of the value of a personality acquires special significance not only in the general scientific context, but refracted through the training of young people, because values area suffers from significant impacts and pressures of transformation in various spheres of modern society and determines the choice of the individual ways of designing their own, including professional life.

Students were found internal vacuum condition in terms of creativity and sense of beauty of nature and art. Significant internal conflicts in both groups of students in relation to wealth defining high state of tension and conflict in the motivational-value sphere. The experience and the constant search for solution to the problem creates a negative emotional background and suppress the harmonious development of advanced students.

The prospect of further research is to explore the personal properties indyvid-no-students-future economists.

Key words: personality, motivational sphere of values, axiological values, way of life, vital sphere of personality.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2016

УДК 159.9-615.815-316.44

Уварова Світлана Геннадіївна

кандидат педагогічних наук,

ректор Міжнародного інституту глибинної психології

e-mail: rector@pa.org.ua

ORDIC 0000-0002-0680-0223

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВОЛОНТЕРІВ З НАДАННЯ ЕКСТРЕНОЇ ТЕЛЕФОННОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

У статті представлено огляд проблеми підготовки волонтерів з надання екстреної телефонної психологічної допомоги. Розкрито зміст навчальних програм та розглянуто основні форми підготовки волонтерів. Визначено специфіку роботи волонтерів з надання екстреної телефонної психологічної допомоги в умовах суспільних криз. Визначено основні завдання екстреної телефонної психологічної допомоги. Розкрито основні принципи практичної діяльності телефонної служби екстреної психологічної допомоги.

Ключові слова: телефонна служба психологічної допомоги, телефонне консультування, екстрена телефонна психологічна допомога, принципи екстреної телефонної психологічної допомоги.

Постановка проблеми. Коли суспільство раптово опиняється в полі масштабної травматизації, завжди гостро постає питання надання екстреної психологічної допомоги населенню. Телефонна кризова служба виступає однією з дієвих форм надання психологічної допомоги під час кризових подій та надзвичайних ситуацій різного роду.

В умовах масштабних трагедій чи кризових явищ в суспільстві завжди відгукується широке коло тих, хто прагне допомогти, але не має необхідної психологічної підготовки. Слід зауважити, що робота таких волонтерів під керівництвом досвідчених психологів виступає потужним ресурсом психологічної підтримки для постраждалих.

Отже, у зв'язку із цим питання підготовки волонтерів з надання екстреної телефонної психологічної допомоги населенню є високоактуальним у сучасному кризовому суспільстві.

Мета статті полягає у визначенні структурних та змістових особливостей підготовки волонтерів з надання екстреної телефонної психологічної допомоги.

Результати дослідження. В рамках вивчення окресленої проблеми докладно розглянемо основні переваги та обмеження телефонної психологічної допомоги. Слід зауважити, що з точки зору доступності для абонента телефонна кризова служба має значну перевагу серед інших видів психологічної допомоги. Крім того, характерною рисою телефонної служби є те, що вона надає людині можливість звернутись до фахівця незважаючи на відстань і місце розташування. Спілкуючись на значній відстані, абонент немов перебуває в одному приміщенні з консультантом, що сприяє створенню атмосфери довіри.

Ще однією суттєвою перевагою телефонного консультування є те, що людина може отримувати необхідну для неї психологічну допомогу цілодобово. Це є особливо важливим тоді, коли людина перебуває в гострому кризовому стані і особливо потребує того, щоб мати змогу звернутись по фахову допомогу в актуальний для неї час [2].

Однією з переваг телефонного консультування О. М. Моховиков називає те, що абонент має можливість зберігати анонімність, оскільки він може не називати свого імені та не надавати консультанту будь-якої іншої інформації про себе. Людина звертається до телефонної служби за власною волею, першою розпочинає розмову і залишає за собою право перервати телефонну розмову, якщо вона певним чином не задовольняє її [5].

Слід зазначити, що підготовці волонтерів для роботи телефонними консультантами має передувати етап їх добору. Як зазначає Л. І. Литвиненко, процес добору волонтерів доцільно здійснювати в три етапи:

– *початковий етап* передбачає інтерв'ю з кандидатом, під час якого з'ясовується його вік, освіта, мотивація та готовність працювати в форматі телефонного консультування; кандидату надається інформація про особливості роботи в службі телефонної психологічної допомоги, формат та зміст підготовки консультантів;

– *психологічний добір* здійснюється в процесі навчальних програм з підготовки телефонних консультантів і спрямований на виявлення у кандидатів професійно значущих якостей;

– *завершення добору* відбувається під час стажування кандидата, коли він працює в телефонній службі за підтримки супервізора [2].

Підготовка волонтерів для телефонної служби кризової психологічної допомоги здійснюється в формі групових занять, але на відміну від інших тренінгових груп така група не має жорстко структурованої програми. Робота такої групи може бути побудовано наступним чином:

1) *перша стадія* передбачає знайомство, визначення принципів та змісту роботи консультанта кризової телефонної служби, визначення власних мотивів такої роботи. На цій стадії формулюються також ключові завдання групи, визначаються та приймаються правила групової роботи;

2) *друга стадія* присвячується, переважним чином, визначенню та аналізу проблем, які є актуальними для учасників групи. Крім того, піддаються детальному розбору проблемні питання, які потенційно можуть бути запитами тих, хто телефонуватиме.

Зміст та форма методичних прийомів, які використовуються в межах навчання, дозволяє учасникам здобути навички подолання власних психологічних труднощів в процесі роботи у телефонній службі психологічної допомоги; навчитися краще розуміти та формулювати власні переживання, виявляти емпатію до почуттів інших [1].

Отже, подібна структурна побудова та змістова наповненість тренінгової програми сприяє тому, що волонтери починають краще орієнтуватися у проблемних питаннях, а отже почувають себе більш впевненими, коли стикаються з ними вже в процесі реальної роботи в кризовій службі телефонної психологічної допомоги.

В роботі тренінгових груп значну увагу необхідно приділяти наступним аспектам: формуванню атмосфери довіри в групі; визначенню та усвідомленню учасниками групи особистісної мотивації до роботи консультантом кризової телефонної служби; формуванню єдиних уявлень щодо принципів роботи кризової телефонної служби, а також вмінню працювати в команді; конкретизації уявлень про телефонну психологічну допомогу в кризових ситуаціях та специфіку її надання [1].

Слід зазначити, що на початку роботи на гарячій лінії у консультантів можуть виникати певні труднощі, зумовлені специфікою роботи та переважними уявленнями консультанта щодо своєї позиції в цій діяльності. Отже, розглянемо основні помилкові переконання, які можна спостерігати у консультантів-початківців під час роботи в службі телефонної психологічної допомоги.

Серед таких помилкових переконань або «міфів» стосовно надання психологічної допомоги загалом та телефонного консультування зокрема можуть бути наступні:

– кризове консультування повинно мати «магічний» ефект у вигляді негайного покращення емоційного стану абонента, а також прийняття ним рішення та виконання дій, запропонованих консультантом;

– виникнення чи посилення у абонента негативних емоцій під час розмови з консультантом є результатом непрофесійних дій фахівця;

– запит абонента має другорядне значення (а іноді взагалі може бути проігнорованим), оскільки психолог заздалегідь є більш компетентним і має узяти на себе відповідальність за вирішення кризи;

– консультанту як професіоналу мають бути відомі справжні причини та вірні способи подолання кризи, яку переживає абонент [3].

Узагальнюючи результати досвіду організації телефонної служби екстреної психологічної допомоги при Міжнародному інституті глибинної психології, яка функціонує в рамках комплексної програми психологічної допомоги населенню, та результати підготовки волонтерів для роботи на гарячій лінії, можемо виділити основні аспекти, які характеризують структурно-змістову специфіку навчальної програми.

Отже, серед основних принципів роботи телефонних консультантів, які були орієнтирами у підготовці волонтерів, є наступні:

– консультант має бути відкритим до різних поглядів на ту чи іншу кризову ситуацію (консультант утримується від узагальнень, не засуджує позицію людини, її погляди);

– консультант має дотримуватись позиції, яка передбачає відсутність релігійних та політичних вподобань;

– фокусування на основній проблемі (телефонна кризова інтервенція має бути досить структурованою для того, щоб допомогти зосередитись на основній проблемі, яка викликає переживання людини);

– принцип конфіденційності та визнання за абонентом права на анонімність;

– принцип нормалізації (важливо підкреслити, що почуття, які переживає людина, є нормальною реакцією на ненормальні обставини);

– принцип мобілізації ресурсів подолання кризового стану у відповідності до моделі Basic-Ph, яка включає шість каналів подолання стресу: «belief» (філософія життя, віра, моральні цінності), «affect» (почуття, емоції), «social» (соціальне оточення, родина, друзі), «imagination» (творчість, гра уяви), «cognition» (знання, логіка, думки), «physiology» (фізична, чуттєва модальність, діяльність) [7];

– консультант має бути уважним до симптомів абонента як до можливих джерел подолання кризового стану;

– консультант має надати абонентам інформацію щодо кризових центрів та можливості отримання фахової психологічної допомоги;

– консультанту необхідно пам'ятати про те, що у більшості випадків людина, яка звертається до телефонної служби екстреної психологічної допомоги, використовує цю можливість лише один раз.

Серед основних завдань екстреної телефонної психологічної допомоги, які визначались як першочергових у роботі телефонних консультантів, можна виділити наступні: зниження інтенсивності емоційних переживань; зменшення проявів травматичного стресу; відновлення відчуття безпеки та здатності людини до регуляції свого емоційного стану; надання інформації про психологічні центри та їх місцезнаходження, а також можливість отримання фахової психологічної допомоги.

Загальний формат програм підготовки консультантів для психологічної телефонної служби передбачає організацію групової роботи, спрямованої на засвоєння теоретичних основ телефонного консультування, його організаційних та етичних засад, а також здобуття вмінь та відпрацювання конкретних навичок телефонного консультанта. Значну частину навчальної програми має бути присвячено моделюванню і розбору різних типів звернень та запитань до кризового консультанта.

Що стосується структурних особливостей побудови телефонної розмови, під час підготовки телефонних консультантів можуть бути запропоновані різні підходи щодо тривалості та основних етапів консультування. В середньому телефонне консультування триває 15–20 хвилин, але завжди бувають виключення.

Щодо структурної побудови психологічного консультування абонентів, практикою телефонної психологічної допомоги не передбачено єдиної універсальної етапності застосування технік. Загалом, організаційна специфіка кризового телефонного консультування зумовлена її характерними рисами: екстремністю та необхідністю надання професійної психологічної допомоги абонентам.

Так, В. В. Морозов в рамках навчальних програм для телефонних консультантів як рекомендованої структури пропонує наступну:

1) *перший етап*: знайомство; початок бесіди; представлення консультанта і абонента. Орієнтовний час: 1–3 хвилини;

2) *другий етап*: розповідь абонента стосовно причини звернення; збір консультантом інформації про проблему. Орієнтовний час: 2–10 хвилин;

3) *третій етап*: інформаційна взаємодія; кризова інтервенція; терапевтична взаємодія. Орієнтовний час: 5–15 хвилин;

4) *четвертий етап*: завершення бесіди; підбиття підсумків, прощання. Орієнтовний час: 1–3 хвилини [4].

Підкреслимо, що пропонуючи майбутнім телефонним консультантам під час навчання будь-яку структуру телефонної взаємодії з абонентами, слід наголошувати на тому, що першочерговим у розмові з людиною є створення атмосфери довіри, і для цього консультант може проявляти гнучкість у структуруванні розмови з абонентом.

Виходячи з аналізу літератури та спираючись на власний досвід, серед основних психологічних технік, які можуть бути використані під час підготовки телефонних консультантів, ми пропонуємо розглядати наступні:

– інформування («Телефонна служба психологічної допомоги. Мене звати ... Я слухаю вас»);

– прийняття («Так, звичайно. Я вас уважно слухаю»);

– допомогти абоненту розпочати розмову («З чого б ви хотіли розпочати?»);

– дослідження («Чи могли б розказати більш докладно про це?», «Чи могли б більш детально описати цю ситуацію?»);

– вибудовування подій у часовій послідовності («До чого це призвело?», «Це було до чи після?»);

– порівняння («Що це вам нагадує?», «Чи переживали ви подібний стан раніше?»);

– мовчання (важливо відрізнити підтримуюче та відчужене мовчання. Тут важливим є тривалість паузи) [4];

– прояснення («Чи правильно я вас зрозумів, що?..»);

– спонукання до опису відчуттів («Опишіть, будь-ласка, як проявляється ваше хвилювання?»);

– прояснення почуттів («Які почуття це викликало у вас?»);

– визначення ресурсів подолання кризового стану («Що раніше вам допомагало у такому стані?»).

Телефонне консультування передбачає два види слухання: нерефлексивне та рефлексивне. Нерефлексивне слухання передбачає мовчання консультанта, яке залежно від ситуації може бути перерване висловленням розуміння, підтримки абонента короткими фразами чи вигуками. Варто зауважити, що нерефлексивне слухання часто виступає єдиною можливістю підтримання контакту з абонентом через його надмірну збудженість і схвильованість, коли він гостро потребує бути вислуханим.

Що стосується рефлексивного слухання, воно є зворотним зв'язком для абонента і виступає критерієм точності сприйняття почутого. Рефлексивне слухання допомагає абоненту найбільш повно виразити свої почуття завдяки наступним прийомам:

– *прояснення*: звернення до абонента за уточненнями («Ви сказали, що ця подія вразила вас. Проясніть, будь-ласка, як саме?», «Ви сказали, що були засмучені. Чи могли б ви докладніше описати, що малось на увазі?» і т. д.);

– *перефразування*: консультант висловлює думку абонента іншими словами; метою перефразування є формулювання повідомлення абонента для

перевірки його точності («Як я вас зрозумів...», «Якщо я правильно розумію, ви говорите про...» і т. д.);

– *відображення*: відображаючи, консультант демонструє, що розуміє стан абонента, а також допомагає абоненту усвідомити свій стан. Відображення може стосуватися змісту кризової ситуації чи почуттів абонента стосовно неї («Напевно ви відчуваєте...», «Ви відчуваєте себе розгубленим...» і т. д.);

– *резюмування*: застосовується переважним чином у тривалих бесідах з метою зведення фрагментів розмови у смислову єдність («Якщо підсумувати сказане вами...», «Те, що ви розповіли, може означати...» і т. д.) [4].

В контексті вивчення окресленого питання слід наголосити, що навчання телефонних консультантів має періодично відновлюватись та бути систематичним з метою підвищення їх кваліфікації. Це виступає основною умовою збереження необхідного професійного рівня для надання фахової психологічної допомоги людям, які звертаються до телефонних служб.

Необхідність у постійному вдосконаленні кваліфікаційного рівня телефонних консультантів зумовлена декількома причинами:

– знання та навички мають постійно поглиблюватись та оновлюватись з метою збереження їх актуальності та доцільності у роботі консультанта служби телефонної психологічної допомоги;

– з кожним дзвінком телефонний консультант накопичує досвід практичної роботи, який може бути дуже корисним для інших фахівців, і одним зі шляхів обміну таким досвідом є підвищення своєї кваліфікації та спілкування в колі колег;

– участь в програмах з підвищення своєї професійної кваліфікації є одним з ефективних методів попередження синдрому «вигорання»;

– в процесі навчання відбувається посилення ідентифікації консультанта з певною професійною групою, а також постійне звернення до основних методологічних та етичних принципів та норм телефонного консультування [8].

О. В. Орлова зазначає, що одним з досить ефективних методів вдосконалення роботи телефонних консультантів в аспекті структурної організації є розробка кейсів (методичних рекомендацій) з проблематики запитів абонентів, які звертаються до телефонної служби.

Такі методичні рекомендації можуть складатись з наступних частин: 1) коротка характеристика проблемної ситуації: основні причини та симптоматика; 2) техніки роботи з подібною проблематикою; 3) приклад телефонної консультації з прямою мовою консультанта та абонента (1–3 приклади з подібною проблематики); 4) практичні рекомендації щодо здійснення кризової інтервенції з абонентом; 5) перелік літератури з кризового телефонного консультування [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в умовах загострення суспільних криз одним з центральних напрямків організації психологічної допомоги населенню є експрес-підготовка волонтерів для роботи у телефонних службах екстреної психологічної допомоги. Основними завданнями навчальних програм підготовки волонтерів з надання екстреної

телефонної психологічної допомоги є: визначення особистісної мотивації волонтерів до роботи консультантом кризової телефонної служби; формування єдиних уявлень щодо принципів роботи кризової телефонної служби; надання теоретичних основ екстреного телефонного консультування; надання основних методичних прийомів та базових психотехнік кризових інтервенцій; професійна підтримка волонтерів у їх практичній роботі тощо.

Досвід організації служби екстреної психологічної допомоги населенню та досвід організації навчальних програм для підготовки телефонних консультантів засвідчив, що одним з перспективних напрямків дослідження окресленої проблеми може виступити ґрунтовне вивчення особливостей розробки та впровадження навчальних курсів для консультантів телефонної психологічної служби в умовах суспільних криз.

Список використаних джерел і літератури

1. Алексеева И. А., Новосельский И. Г. Жестокое обращение с ребенком. Причины. Последствия. Помощь / И. А. Алексеева. — М.: Генезис, 2005. — 256 с.
2. Литвиненко Л. І. Телефон довіри: організація, зміст та методика надання психологічної допомоги в сучасних вітчизняних умовах / Л. І. Литвиненко // Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос та ін.; за ред. З. Г. Кісарчук. — К.: Логос. — 207 с.
3. Луковцева З. В., Матюхина И. В. Формирование компетенций в области кризисного консультирования в ходе практики на телефоне доверия / З. В. Луковцева // Детский телефон доверия: проблемы, решения, перспективы развития : материалы городской научно-практической конференции / под ред. Ю. М. Забродина. — М.: МГППУ, 2009. — 182 с.
4. Морозов В. В. Служба экстренной психологической помощи «Телефон доверия»: учебное пособие. — Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2006. — 33 с.
5. Моховиков А. Н. Телефонное консультирование / А. Н. Моховиков. — 2-е перераб. изд. — М.: Смысл, 2001. — 494 с.
6. Орлова Е. В. Разработка психологических кейсов как путь повышения профессионализма психолога-оператора детского телефона доверия // Детский телефон доверия: проблемы, решения, перспективы развития : материалы городской научно-практической конференции / под ред. Ю. М. Забродина — М.: МГППУ, 2009. — 182 с.
7. Практичне керівництво для психологів та соціальних працівників. Організація соціально-психологічної допомоги дітям та їхнім сім'ям, переміщеним в регіони України з тимчасово окупованих територій і районів проведення антитерористичної операції / за заг. ред. С. Г. Уварової. — К.: Етна-1, 2015. — 111 с.
8. Хачатурян С. Д. Психологические условия эффективности функционирования «Телефона доверия»: учебно-методическое пособие / С. Д. Хачатурян. — Владимир, 2000. — 177 с.

References

1. Alekseeva, I. A. & Novoselskiy, I. G. (2005). *Zhestokoe obraschenie s rebenkom. Prichinyi. Posledstviya. Pomoshch* [Child abuse. Causes. Effects. Help]. Moscow: Genезis [in Russian].
2. Litvinenko, L. I. (2015). Helpline: organization, content and methodology of rendering psychological aid in the modern domestic conditions. *Psychological aid to those affected as a result of traumatic events: textbook of methods*. L. I. Litvinenko, Z. G. KIsarchuk, Ya. M. Omelchenko, G. P. Lazos, L. I. Litvinenko, L. G. Tsarenko (Ed.); Kyiv: TOV «Vidavnitstvo «Logos»».
3. Lukovtseva, Z. V. & Matyuhina, I. V. (2009). Formation of competences in the field of crisis counseling in the course of practice on a telephone hotline. *Children's helpline: problems, solutions, prospects for the development*. Yu. M. Zabrodin. Moscow: MGPPU.

4. Morozov, V. V. (2006). *Sluzhba ekstrennoy psihologicheskoy pomoschi «Telefon doveriya»: Uchebnoe posobie [Emergency psychological service «Helpline»]*. Chelyabinsk: Izd-vo YuUrGU [in Russian].
5. Mohovikov, A. N. (2001). *Telefonnoe konsultirovanie [Telephone counseling]*. Moscow: Smyisl [in Russian].
6. Orlova, E. V. (2009). The development of psychological cases as a way to improve the professional competence of a psychologist-operator of the children's helpline. Children's helpline: problems, solutions, prospects for the development. Yu. M. Zabrodin. Moscow: MGPPU.
7. Uvarova, S. (Eds.). (2015). *The practical guidance for psychologists and social workers. The organization of social and psychological assistance to the children and their families displaced to the regions of Ukraine from the temporarily occupied territories and the areas of anti-terrorist operation*. Kyiv: Etna-1.
8. Hachaturyan, S. D. (2000). *Psihologicheskie usloviya effektivnosti funktsionirovaniya «Telefonov Doveriya» [Psychological conditions for the efficiency of «Helpline» functioning]*. Vladimir [in Russian].

Уварова Светлана Геннадьевна

кандидат педагогических наук,
ректор Международного института глубинной психологии

**ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ ВОЛОНТЕРОВ ЭКСТРЕННОЙ
ТЕЛЕФОННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ**

Резюме

Статья посвящена проблеме подготовки волонтеров для оказания экстренной телефонной психологической помощи. Представлено содержание обучающих программ и рассмотрены основные формы подготовки волонтеров. Раскрыта специфика работы волонтеров, которые оказывают экстренную телефонную психологическую помощь в условиях чрезвычайных событий и кризисных ситуаций в обществе. Рассмотрены основные задачи экстренной телефонной психологической помощи. Представлены основные принципы практической деятельности телефонной службы экстренной психологической помощи.

Ключевые слова: телефонная служба психологической помощи, телефонное консультирование, экстренная телефонная психологическая помощь, принципы экстренной телефонной психологической помощи.

Svetlana Uvarova

a Candidate of Pedagogical Sciences,
Rector of the International Institute of Depth Psychology

**SPECIAL FEATURES OF TRAINING THE VOLUNTEERS
IN RENDERING THE EMERGENCY PSYCHOLOGICAL AID
BY TELEPHONE**

Abstract

The article is devoted to a problem of training the volunteers in rendering the emergency psychological aid by telephone. The importance of express training of volunteers to work in the telephone services of psychological aid in the conditions of emergency and crisis situations in society is proved. The main advantages and limitations of telephone counseling are considered. The content of training programs

is revealed, and the basic forms and directions of training the volunteers as well as the main conditions for study organization are considered. The main goals and objectives of training programs in crisis telephone counseling for volunteers are defined. The specific features of work of the volunteers in rendering the emergency psychological aid by telephone in the conditions of public crises are defined. The main tasks of the emergency psychological aid by telephone are defined. The basic principles of practical activities of telephone service of the emergency psychological aid are revealed. The generalized experience results of the development, organization and carrying out educational programs for training the volunteers to work in the service of the emergency psychological aid by telephone are presented.

Key words: telephone service of psychological aid, telephone counseling, emergency psychological aid by telephone, principles of the emergency psychological aid by telephone.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2016

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Вісник Одеського національного університету. Психологія» є фаховим виданням України і має мету інформувати читачів про нові дослідження у сфері психологічної науки.

У журналі друкуються статті та короткі повідомлення, в яких наведені оригінальні результати теоретичних досліджень і огляди з актуальних проблем за тематикою видання.

Статті публікуються українською, російською або англійською мовами.

1. Матеріали для публікації повинні бути оформлені таким чином:

- у першому рядку ліворуч вказують індекс УДК;
- (у називному відмінку): **Прізвище Ім'я По батькові** (виділити жирним прямим), науковий ступінь, наукове звання, посада, місце роботи автора, поштова адреса та електронна пошта (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками;
- персональний ідентифікаційний номер ORCID;
- (по центру прописними літерами, виділити жирним) **НАЗВА СТАТТІ**;
- (по центру виділити жирним) **Анотація**;
- (з абзацу) текст анотації українською мовою;
- (з абзацу) **Ключові слова**: (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним);
- **ТЕКСТ СТАТТІ**

У структурі статті повинні бути відображені обов'язкові елементи згідно з вимогами ВАК України до наукових статей, а саме:

постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;

виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;

формулювання цілей статті (постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки з даного дослідження;

перспективи подальших досліджень у даному напрямі;

- (по центру виділити жирним) **Список використаних джерел і літератури**:

Список використаних джерел оформлюється відповідно до стандартів ДСТУ 7.1:2006, ДСТУ 3582–97, ГОСТ 7.12–93;

- анотація **РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ** у такому порядку й вигляді: **Прізвища та ініціали авторів** (науковий ступінь, наукове звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками); **Назва статті** (по центру виділити

жирним прямим); **Анотація** (по центру виділити жирним); (з абзацу) текст анотації; (з абзацу) **Ключевые слова:** (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним).

• Реферат статті **АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ** (обсяг до 1000 знаків) у такому порядку й вигляді: **Прізвища та ініціали авторів** (науковий ступінь, наукове звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками); **Назва статті** (по центру виділити жирним прямим); **Abstract** (по центру виділити жирним); (з абзацу) текст анотації; (з абзацу) **Key words:** (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним).

Реферат статті англійською мовою має відповідати таким вимогам: інформативність (без загальних слів); оригінальність (не копіювати скорочену анотацію, подану національною мовою); змістовність (відобразити основний зміст статті та результати досліджень); структурованість (можливо, навіть рубрикація, як у статті: предмет, тема, мета, метод або методологія, результати, сфера застосування результатів, висновки); «англомовність» (якісна англійська мова); компактність (обсяг 100–250 слів).

• **список літератури (REFERENCES)**, який необхідно наводити повністю окремим блоком, повторюючи список літератури, наданий національною мовою, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються у списку, наведеному латиницею. Оформляти за нормами APA — American Psychological Association

<http://www.apastyle.org/>,

<http://www.library.cornell.edu/research/citmanage/apa>,

<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>

2. **Текст статті** має бути набраний шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 інтервали; верхнє і нижнє поле — 2 см, ліве — 2,5 см, праве — 1,5 см; абзац — 1,25 см. Назви розділів в тексті статті — по центру, назви підрозділів — з абзацу, таблиці — по центру. Не допускається форматування за допомогою пустих рядків.

3. **Рисунки та графіки** у статтю вставляють в одному з форматів (jpeg, bmp, tif, gif) з роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi (подавати якісні оригінали). Написи на рисунках виконують шрифтом основного тексту та розміру. Рисунки підписують і нумерують (якщо їх більше ніж один) під рисунком по центру тексту — шрифтом розміру 12 накреслення *Курсив (Italic)*. Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані. Текст статті не повинен містити рисунків і/або текста в рамках, рисунків, розташованих поверх/за текстом, й т. ін., тобто текст повинен форматуватися таким чином, щоб для всіх об'єктів було встановлено розміщення «у тексті». Складні, багатооб'єктні рисунки з нашаруваннями готувати за допомогою графічних редакторів (CorelDraw, PhotoShop та ін.).

4. **Таблиці** подають як окремі об'єкти у форматі *Word* з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, накреслення п/ж, пряме, а нумерація таблиць (якщо їх більше ніж одна) — по правому краю сторінки.

5. **Формули** подають у форматі *Microsoft Equation 3.0 (4.0)*, вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю. Шрифт за визначенням *Word: звичайний* — 13 пт, *великий індекс* — 9 пт, *маленький індекс* — 6 пт, *великий символ* — 14 пт, *маленький символ* — 10 пт.

6. Окремий файл — відомості про автора:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- наукове звання, посада, місце роботи автора (установа, підрозділ);
- адреса; електронна пошта; телефон.

7. Стаття повинна мати рецензію і бути рекомендована до друку та подаватися з рецензією керівника, консультанта або фахівця з проблеми, що досліджується, а також з рекомендацією відділення, оформленою як витяг із протоколу засідання відділення або вченої ради установи.

8. Публікація в журналі платна (у разі неможливості особистого отримання матеріалів друкований журнал надсилається Новою поштою за кошти автора).

9. Редколегія, за погодженням з автором, може редагувати матеріал. Відповідальність за зміст статті несе автор. В одному номері може бути опублікована тільки одна стаття автора.

http://onu.edu.ua/uk/science/sp/announcer_onu/announser_onu_psiho/

Редакційна колегія журналу

«Вісник Одеського національного університету. Психологія»

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

вул. Дворянська, 2,

м. Одеса, 65082

vestnik_psy.onu.edu.ua

Електронну версію статті

можна надіслати електронною поштою за адресою

vestnik_psy@onu.edu.ua

Відповідальний редактор

Кононенко Оксана Іванівна — к. психол. наук, доцент

oksana.kroshka@gmail.com

тел. 067-796-40-10

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11457-330р від 07.07.2006 р.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал
фаховим виданням з психологічних наук.
Постанова Президії ВАК України № 1-05/5 від 18 листопада 2009 р.

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Протокол № 8 від 26.04.2016 р.

Відповідальний за випуск *О. І. Кононенко*

Ум. друк. арк. 23,63. Тираж 100 прим. Зам. № 286 (87).

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.